

**Petr Tkačev og V. I. Lenin
– to representanter for en russisk
`jakobinsk´-`blanquistisk´ politisk
tradisjon?**

Av

Bjørn Nistad

**Avhandling innlevert for bedømmelse til graden philosophiae doctor
ved Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk**

Universitetet i Oslo

Høstsemesteret 2007

© Bjørn Nistad, 2008

*Doktoravhandlingar forsvart ved
Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
No. 345*

ISSN 0806-3222

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslag: Inger Sandved Anfinsen.
Trykk og innbinding: AiT e-dit AS, Oslo, 2008.

Produsert i samarbeid med Unipub AS, Oslo.
Avhandlingen blir kun produsert av Unipub AS i forbindelse med disputas.
Alle henvendelser vedrørende avhandlingen skal rettes til rettighetshaver eller enheten der doktorgrad er forsvart.

*Unipub AS er et heleid datterselskap av
Akademika AS, som eies av Studentsamskipnaden i Oslo.*

Takk

Foreliggende avhandling kunne ikke ha blitt til uten hjelp og støtte fra mange personer. Først og fremst vil jeg takke min veileder, professor Pål Kolstø, som oppmuntret meg til å gå i gang med prosjektet og hjalp meg med å utarbeide prosjektsøknaden. Han har fulgt alle faser av arbeidet med avhandlingen, gjennomlest og kommentert samtlige av kapitlene og kommet med mange oppmuntrende ord underveis. Jeg vil også takke Det humanistiske fakultet ved Universitetet i Oslo som har finansiert arbeidet med avhandlingen, og Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk som har tilbudt meg en trivelig arbeidsplass og gode kolleger.

Videre vil jeg takke fagreferent for russisk litteratur ved Universitetsbiblioteket i Oslo, Hjørdis Lynum, for hennes utrettelige innsats for å frembringe vanskelig tilgjengelige russiske bøker og tidsskrifter. Jeg vil takke professor Jan Eivind Myhre som var ansvarlig for ph.d.-utdanningen på historieprogrammet, og som organiserte mange spennende foredrag og konferanser. Jeg vil takke professor Iver B. Neumann og dr.art. Susanna Rabow-Edling som begge har gjennomlest og kommentert et utkast til innlednings- og metodekapittelet. Og jeg vil takke mine `romkamerater´ og med-stipendiater de siste tre årene, Mark Brown og Alf Tomas Tønnessen, for deres gode humør, smittende arbeidsiver og daglige oppmuntringer.

En spesiell takk går til min nærmeste familie som har støttet meg under arbeidet med avhandlingen, og ikke minst til min mor som har lest korrektur på samtlige av kapitlene.

Gjenstående feil og unøyaktigheter er jeg selvsagt selv ansvarlig for.

Oslo i desember 2007

Bjørn Nistad

Innledning.....	7
Debatten om forholdet mellom Tkacev og Lenin	9
Metode.....	22
Petr Tkacevs liv	38
Petr Tkacevs ideologi og historiesyn	48
Det gode samfunn.....	49
Det kapitalistiske Vest-Europa.....	54
Det agrare Russland	56
Historisk determinisme og voluntarisme.....	61
Teorien om historiske `sprang`	69
Utilitarisme og egen nytte	71
Syn på filosofi	76
De revolusjonære.....	78
De revolusjonære og folkemassene.....	81
Kampen for revolusjonen	84
Omdanningen av samfunnet etter revolusjonen	88
Forholdet til andre `progressive` grupperinger	92
Syn på nasjonalitetsspørsmålet.....	94
Oppsummering	96
Vladimir Il'ic Lenins liv.....	101
Vitnemål om Lenins interesse for Petr Tkacev, narodnik-terroristene og `jakobinisme`	105
Direkte henvisninger til Petr Tkacev i Lenins skrifter	108
Henvisninger til russiske før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og `jakobinisme` i Lenins skrifter	110
Vitnemål om Lenins interesse for russiske før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og `jakobinisme` i memoarer og andre opptegnelser.....	114
Nikolaj Valentinovs vitnemål om Lenins interesse for `jakobinisme` og russiske før-marxistiske revolusjonærer	119
Vladimir D. Bonč-Bruevič' vitnemål om Lenins interesse for Petr Tkacev og andre russiske før-marxistiske revolusjonærer	121
Fremstillinger i sekundærlitteraturen av Lenins interesse for russiske før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og `jakobinisme`	123
Oppsummering	126
Lenins ideologi og historiesyn	131
Det gode samfunn.....	132
Det bestående samfunn I - Russland	140
Det bestående samfunn II – Det kapitalistiske verdenssystem.....	148
Historisk determinisme og voluntarisme.....	153
Utilitarisme og egen nytte	160
Syn på filosofi	161
De revolusjonære.....	165
De revolusjonære og folkemassene.....	174
Kampen for revolusjonen	182
Omdanningen av samfunnet etter revolusjonen	188
Forholdet til andre `progressive` grupperinger	193
Syn på nasjonalitetsspørsmålet.....	196
Oppsummering	199
Den sovjetiske debatten om leninismens forløpere	204

Debatten om Auguste Blanqui	208
Debatten om de russiske 'jakobinere'	214
Debatten om Sergej Nečaev	221
Debatten om Narodnaja Volja.....	224
Stalin setter en stopper for debatten	227
Oppsummering	231
Fantes det en russisk 'jakobinsk'-'blanquistisk' politisk tradisjon?	234
Fra Pestel' til Zemlja i Volja	235
Narodnaja Volja	240
De sosial-revolusjonære	242
Intelligentsiaen	244
Oppsummering	247
Karl Marx' og Friedrich Engels' syn på Russland, 'blanquisme' og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen.....	248
Marx' og Engels' syn på Russland.....	249
Beundring for narodnik-terroristene.....	250
Forsvar for landsbyfelleskapet.....	254
Marx' og Engels' syn på 'blanquisme'	256
Marx' og Engels' syn på omdanningen av samfunnet etter revolusjonen	262
Marx' og Engels' syn på utviklingen av 'sosialistisk bevissthet'	264
Oppsummering	268
Petr Tkacev og V. I. Lenin – likheter og forskjeller. Lenins tenkning, 'leninismen' og opphavet til bolsjevismen.....	270
Petr Tkacev	271
V. I. Lenin	274
Likheter og forskjeller	280
Lenins syn på 'jakobinisme' og 'blanquisme'	284
Har Tkacev påvirket Lenin?	286
Debatten om leninismens opphav	288
Lenins tenkning, 'leninismen' og opphavet til bolsjevismen.....	291
LITTERATUR	301
Skrifter av Tkacev	301
Skrifter av Lenin.....	302
Skrifter av Marx og Engels	302
Oppslagsverk	302
Bøker	302
Tidsskrifter	311
Upublisert materiale	321

Innledning

I sitt verk *Istoki i smysl russkogo kommunizma* (Den russiske kommunismes opphav og mening) (1937) erklærer den russiske emigrant-filosofen Nikolaj Berdjaev at Petr Tkačev – en russisk revolusjonær som på 1870-tallet forfattet en rekke skrifter om hvordan en sosial revolusjon kan gjennomføres i Russland – mer enn noen annen bør betraktes som en forløper for V. I. Lenin. Tkačevs syn på en russisk `særvei` til sosialismen basert på fraværet av et borgerskap, hans tanker om hvordan det revolusjonære mindretallet kan gripe makten og hans tro på at en sterk stat etter revolusjonen kan brukes til å innføre sosialismen gjør ifølge Berdjaev at han har mye til felles med Lenin og og dennes tilhengere, `bolsjevikene`. Berdjaev fremhever videre at Tkačev hadde rett da han i et åpent brev til Friedrich Engels i 1875 erklærte at marxismens utviklingsskjemaer – som hevder at kapitalisme og borgerskap er en forutsetning for innføring av sosialismen – ikke har gyldighet i Russland. I Russland var det ikke en kommunistisk revolusjon som var utopisk, men en borgerlig revolusjon.¹

Påstanden om at Petr Tkačev bør betraktes som en forløper for Lenin, gjentar Berdjaev i *Russkaja ideja* (Den russiske idé) (1946). Her erklærer Berdjaev at Tkačevs tanker om hvordan det revolusjonære mindretallet kan gripe makten og bruke staten til å virkeliggjøre sine mål gjør ham til en `jakobiner`. Og han hevder at Tkačev i større grad enn Marx og Engels foregrep bolsjevismen – faktisk var Marx og Engels mer `mensjeviker` enn `bolsjeviker`.²

Ifølge Berdjaev bør for øvrig også `dekabristen` Pavel Pestel` og terroristen Sergej Nečaev betraktes som forløpere for Lenin og den russiske kommunismen.³

---

¹ Jevnfør N. A. Berdjaev, *Filosofija svobody/Istoki i smysl russkogo kommunizma* (1997) [1911/1937]: 304-307. *Istoki i smysl russkogo kommunizma* ble opprinnelig utgitt på engelsk med tittelen *The Origin of Russian Communism* (1937).

² Jevnfør Nikolaj Berdjaev, *Russkaja ideja* (2004) [1946]: 120-121 og 243.

³ Jevnfør N. A. Berdjaev, *Filosofija svobody/Istoki i smysl russkogo kommunizma* (1997) [1911/1937]: 261-262 og 296-298 og *Russkaja ideja* (2004) [1946]: 120.

Skriftene til Berdjaev, ikke minst *Russkaja ideja*, har vært av stor betydning for vestlige menneskers forståelse av russisk åndsliv og kulturhistorie. Berdjaevs synspunkter på Tkačev, Lenin og den revolusjonære bevegelsen i Russland – som senere har blitt gjentatt av et stort antall vestlige historikere (se nedenfor) – har derfor utvilsomt vært med på å prege Vestens oppfatning av Lenin, den kommunistiske makterobringen i 1917 og bolsjevismen's forhold til den russiske før-marxistiske revolusjonære bevegelsen.

Formålet med denne avhandlingen er å drøfte hvorvidt de påstandene Berdjaev – og andre idéhistorikere og forskere – har fremsatt om Tkačev, Lenin og den revolusjonære bevegelsen i Russland, er riktige. Er det riktig å betrakte Petr Tkačev som en forløper for V. I. Lenin og bolsjevismen? Og bør Tkačev og Lenin betraktes som eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon? – En tradisjon som manifesterer seg i form av tanker om mindretallets erobring av makten, innføring av sosialismen ved hjelp av diktatoriske metoder – og eventuelt også en russisk 'særvei' til sosialismen. Trolig har ingen annen russisk før-marxistisk revolusjonær teoretiker utviklet en så 'total' politisk ideologi som Tkačev. En avklaring av forholdet mellom Lenin og Tkačev vil derfor i stor grad også være en avklaring av forholdet mellom Lenin og den russiske før-marxistiske revolusjonære tradisjonen – selv om enkelte av Tkačevs oppfatninger skilte ham fra andre russiske før-marxistiske revolusjonærer.

I det følgende vil jeg gjøre rede for de synspunktene som – helt siden Lenin og hans tilhengere fremtrådte som et politisk fenomen på begynnelsen av 1900-tallet – har blitt fremført når det gjelder spørsmålet om Tkačev bør betraktes som en forløper for Lenin og bolsjevismen, og om Tkačev og Lenin bør betraktes som eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon.

Dernest vil jeg gjøre rede for hvordan jeg selv vil gå frem for å undersøke forholdet mellom Tkačev og Lenin, herunder om de to revolusjonære tenkernes teorier bør oppfattes som uttrykk for en russisk 'jakobinsk' politisk tradisjon.

Debatten om forholdet mellom Tkačev og Lenin

Helt siden splittelsen i 1903 av det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartiet i 'bolsjeviker' og 'mensjeviker' har det blitt hevdet at Petr Tkačev bør betraktes som en forløper for V. I. Lenin og bolsjevismen – og at leninismen/bolsjevismen representerer et 'jakobinsk'- 'blanquistisk' fremmedelement i arbeiderbevegelsen. I Sovjetsamveldet fant det på 1920-tallet sted en omfattende historikerdebatt om opphavet til leninismen der Tkačev og andre russiske før-marxistiske revolusjonærer ble trukket frem som mulige forløpere for Lenin og bolsjevismen. Og etter Annen verdenskrig ble det av vestlige historikere skrevet en mengde fremstillinger av Lenin, Lenins tenkning og sovjetregimet der Tkačev – og andre russiske før-marxistiske revolusjonærer – figurerte i leninismens anegalleri. Ofte inneholdt disse fremstillingene også mer eller mindre eksplisitte påstander om at Lenin 'egentlig' ikke var marxist, men eksponent for russiske før-marxistiske revolusjonære tradisjoner. Samtidig har det selsagt også vært historikere som har hevdet at Lenin var en 'ortodoks' marxist som ikke var påvirket av russiske før-marxistiske revolusjonære tradisjoner – i Sovjetsamveldet var dette synet enerådende etter ca 1930.

Tre posisjoner avtegner seg i debatten om forholdet mellom Tkačev og Lenin. Dels har det blitt hevdet at Tkačev og Lenin ikke bare var eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon, men at Tkačev også gav Lenin mange av hans politiske idéer. Dels har det blitt hevdet at Tkačev og Lenin fremtrer som eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon – men uten at det har blitt hevdet at Lenins politiske idéer kan tilbakeføres til påvirkning fra Tkačev. Og dels har det blitt hevdet at Lenin qua marxist ikke hadde noe til felles med en før-marxistisk revolusjonær som Tkačev – eventuelt kombinert med påstander om at Lenin knyttet an til et 'blanquistisk' element innenfor marxismen.

I skriftet *Dve diktatury* (To diktaturer) (1905) – en sammenligning av `jakobinerne`s diktatur under Den franske revolusjon og Lenins tanker om et revolusjonært diktatur – erklærer `mensjeviken` A. S. Martynov at Lenin er en `jakobiner` som bruker marxismen til å fremme et ikke-marxistisk politisk budskap. Lenins mer eller mindre åpent fremsatte teorier om et eliteparti av `profesjonelle revolusjonærer`, makterobring ved hjelp av et kupp og et revolusjonært diktatur gjør ham ifølge Martynov til en `jakobiner`. Engels foretok allerede i 1874 et oppgjør med `jakobineren` Tkačev, påpeker Martynov. Lenin rehabiliterer derimot Tkačev – dels ved i sitt skrift *Čto delat`?* (Hva må gjøres?) (1902) åpent å hylde Tkačevs `fryktinngytende terror`, og dels ved å kopiere hans planer om makterobring gjennom et kupp.⁴ Martynov advarer også mot forsøk på å erobre makten før de objektive forutsetningene for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden foreligger. Med henvisning til Engels verk *Der deutsche Bauernkrieg* (1850) fremhever han at en slik makterobring vil plassere de revolusjonære i en situasjon der de tvinges til å fremme interessene til andre klasser enn den klassen de hevder å representere.⁵

I skriftet *Naši političeskie zadaci* (Våre politiske oppgaver) (1904) anklager Lev Trockij, som på dette tidspunktet er `mensjevik`, Lenin for å være en eksponent for `jakobinske` metoder som vil erstatte arbeiderklassen med partiet. Dette vil ifølge Trockij føre til at partiorganisasjonen erstatter partiet, sentralkomiteén partiorganisasjonen og en diktator sentralkomiteén.⁶ Og i artikkelserien "Ob`edinenie rossijskoj social`demokratii i ee zadaci" (Foreningen av det russiske sosial-demokrati og dets oppgaver) (*Iskra* 55/1903 og 57/1904) anklager `mensjeviken` Pavel Aksel`rod Lenin og dennes tilhengere for å ha erstattet organisering av arbeiderklassen med byråkratiske metoder og sammensvergelses. Dermed har de slått inn på en vei som vil føre til "jakobinerklubben" – det vil si til at borgerskapets revolusjonær-demokratiske elementer bruker proletariatet i sin kamp mot absolutismen.⁷

Disse påstandene ble fremsatt i den opphetede politiske debatten etter splittelsen av det russiske sosial-demokratiske partiet på dets annen partikongress i 1903. Også i andre skrifter

---

⁴ Jevnfør A. S. Martynov, *Dve diktatury* (1905): 3-16.

⁵ Jevnfør A. S. Martynov, *Dve diktatury* (1905): 53-54.

⁶ Lev Trockij, *Naši političeskie zadaci* (1904): 54.

⁷ Jevnfør Pavel Aksel`rod, "Ob`edinenie rossijskoj social`demokratii i ee zadaci", *Iskra* 55/1903.

forfattet under denne debatten ble Lenin beskyldt for å representere et elitistisk, ikke-marxistisk fremmedelement i arbeiderbevegelsen.⁸

Etter bolsjevikenes makterobring i oktober 1917 anklager den annen internasjonales fremste ideolog, den `ortodokse´ marxisten Karl Kautsky, i *Die Diktatur des Proletariats* (1918), *Terrorismus und Kommunismus* (1919) og *Von der Demokratie zur Staatssklaverei* (1921) Lenin og bolsjevikene for ved hjelp av `jakobinske´ terrormetoder å ville innføre sosialisme i Sovjet-Russland, et land der det økonomiske grunnlaget for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden ikke foreligger. Samtidig knytter han bolsjevismen til blanquistiske og bakunistiske `sammensvergelsestradisjoner´ i den russiske revolusjonære bevegelsen – riktignok uten å trekke inn Tkačevs navn.⁹

I Sovjetsamveldet fant det på 1920-tallet sted en omfattende debatt om leninismens opphav. I denne debatten ble – i tillegg til tenkere og politiske bevegelser som Nikolaj Černyševskij, Mikhail Bakunin, Sergej Necaev og terroristorganisasjonen Narodnaja Volja (Folkeviljen) – også de russiske `jakobinerne´ Petr Zaičnevskij og Petr Tkačev trukket frem som mulige forløpere for Lenin og bolsjevismen. I en artikkel med tittelen ”Russkie jakobincy” (De russiske jakobinere), publisert i *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923, erklærer således bolsjeviken Sergej Mickevic at Oktoberrevolusjonen representerte en virkeliggjøring av

---

⁸ I skriftet *Bor'ba socialističeskikh i buržuaznykh tendencij v russkom revoljucionnom dvizenii* (Kampen mellom sosialistiske og borgerlige tendenser i den russiske revolusjonære bevegelse) (1907) erklærer således `mensjeviken´ Pavel Aksel'rod at fraværet av en sterk og opplyst arbeiderklasse og autokratiets fortsatte eksistens gjorde at intelligentsiaen kom til å spille en fremtredende rolle i den russiske arbeiderbevegelsen, og at kampen for demokratiske rettigheter ble viktigere enn kampen for arbeiderklassens frigjøring. Og derfor kunne Lenin og hans tilhengere – forfattere av `bonapartistiske´ metoder og revolusjonære sammensvergelses – tilta seg en dominerende rolle i det russiske sosial-demokratiet. I *Bor'ba s' osadnym položeniem v Rossijskoj social'demokratičeskoj rabočej partii* (Kampen mot `beleiringstilstanden´ i Det all-russiske sosial-demokratiske arbeiderparti) (1904) beskylder `mensjeviken´ Julij Martov Lenin og `bolsjevikene´ for å ha innført `beleiringsstilstand´ i det russiske sosial-demokratiske partiet. I ”Centralizm ili bonapartizm?” (Sentralisme eller bonapartisme?) (*Iskra* 65/1904) anklager `mensjeviken´ Georgij Plekhanov Lenin og dennes tilhengere for å ha erstattet proletariats diktatur med en lederklasses diktatur over proletariatet. Og i *Rabočie i intelligenty v našikh organizacijakh* (Arbeidere og medlemmer av intelligentsiaen i våre organisasjoner) (1904) beskylder en anonym arbeider både `bolsjevikene´ og `mensjeviken´ for å være representanter for intelligentsiaen som overser arbeiderklassens interesser – samtidig som han roser `mensjeviken´ for vilje til å ta et oppgjør med Lenins elitisme og sentralisme.

⁹ Jevnfør Leo Trotzki, *Terrorismus und Kommunismus*/Karl Kautsky, *Von der Demokratie zur Staatssklaverei* (1990) [1920/1921]: 222-233. Som eksponenter for de før-marxistiske `sammensvergelsestradisjonene´ bolsjevikene kom til å kopiere, trekker Kautsky her frem Sergej Necaev og Mikhail Bakunin. Samtidig siterer han utførlig fra Rosa Luxemburgs skrift *Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie* (1904) der Rosa Luxemburg anklager Lenin for å ville underordne massenes spontane opprørsvilje en `jakobinsk´-`blanquistisk´ partistruktur.

‘jakobinerne’ Petr Zaičnevskij og Petr Tkačevs politiske program: Et strengt sentralistisk og disiplinert revolusjonært parti griper makten på et på forhånd fastsatt tidspunkt. Disse påstandene ble skarpt tilbakevist av den gamle bolsjeviken og partihistorikeren Nikolaj Baturin som fremhevet at hverken Zaičnevskij eller Tkačev hadde forstått betydningen av klassekamp – og utløste dermed en heftig polemikk mellom Mickevic og Baturin. Denne debatten er omtalt i kapittelet ”Den sovjetiske debatten om leninismens forløpere”.

I vestlig historieforskning ble påstanden om at Petr Tkačev bør betraktes som en forløper for Lenin og bolsjevismen lansert av den russiske emigrant-historikeren Michael Karpovich i artikkelen ”A Forerunner of Lenin: P. N. Tkachev”, publisert i *Review of Politics* Vol. 6, No. 3/1944. Her erklærer Karpovich at Tkačevs tanker om et anslag mot det tsaristiske regimet utført av et organisert mindretall av revolusjonærer etterfulgt av et revolusjonært diktatur gjør ham til en forløper for Lenin. Både Tkačev og Lenin var dessuten tilhengere av en ‘preventiv-revolusjon’ (umiddelbar makterobring) siden de begge fryktet at fremveksten av et borgerskap og en klasse av selveiende bønder kunne umuliggjøre revolusjonen, påpeker Karpovich. Tkačev var ingen marxist – han hadde ikke engang en forestilling om arbeiderklassen som en revolusjonær kraft i Russland. Men Lenins form for marxisme var en forening av marxismen med russiske revolusjonære tradisjoner, herunder ikke minst idéer som Tkačev var den første til å formulere.¹⁰

Påstanden om at Tkačev bør betraktes som en forløper for Lenin og bolsjevismen gjentas av den amerikanske historikeren Albert L. Weeks i *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968). Ifølge Weeks er det ”quite obvious that the young Lenin was strongly attracted to the writings and concepts of the Russian Jacobins and to those of Tkachev in particular”.¹¹ Videre formulerte Tkačev etter Weeks mening flere “Bolshevist-like” prinsipper om revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen som Lenin og bolsjevikene gjennomførte flere tiår senere. De viktigste av disse prinsippene er ifølge Weeks: 1) Dannelse av et parti av deklasserte intellektuelle som kan gi massene opplæring i sosialismen. 2) Makt-

---

¹⁰ Jevnfør Michael Karpovich, “A Forerunner of Lenin: P. N. Tkachev”, *Review of Politics* Vol. 6 No. 3/1944: 336-350.

¹¹ Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 6.

erobring gjennomført av en liten gruppe (i en situasjon med masseuro). 3) Ekstrem sentralisme innen det revolusjonære partiet. 4) Opprettelse av et diktatur etter revolusjonen. 5) Innføring av sosialismen gjennom en `permanent revolusjon`. 6) Utsettelse av eller mangel på definisjon av statens bortdøen etter revolusjonen. 7) Intoleranse i forhold til politisk opposisjon. 8) Skille mellom propaganda og skruppelløs agitasjon. 9) Kvasi-marxistisk økonomisk teori. 10) Syn på Russland som et særtilfelle, et `svakt ledd` i den borgerlige kjeden der revolusjonen kan gjennomføres og sosialismen innføres.¹²

Weeks påpeker også at det på 1920-tallet foregikk en debatt blant sovjetiske historikere om Tkačevs og andre før-marxistiske revolusjonærers betydning som mulige forløpere for bolsjevismen. Denne debatten ble undertrykt, noe Weeks mener skyldtes at den ved å avsløre sammenfallet mellom idéene til før-marxistiske revolusjonærer – herunder ikke minst de russiske `jakobinerne` Zaičnevskijs og Tkačevs tanker – og Lenins politiske oppfatninger (dannelsen av et revolusjonært eliteparti, dette partiets voldelige maktovertakelse og etableringen av et mindretalls-diktatur) truet med å undergrave synet på Lenin som en genial marxist.¹³ Weeks mener også å kunne påvise flere likhetspunkter mellom Tkačevs politiske oppfatninger og samtidens sovjetkommunistiske regime, herunder `voluntarisme` (et brudd med Marx' og Engels' materialistisk-deterministiske historieoppfatning), kombinert med totalitær ensretting og undertrykkelse – forhold som truer med å undergrave den menneskelige selvutfoldelsen ethvert samfunn er avhengig av.¹⁴

Påstander om at Tkačev og andre før-marxistiske russiske revolusjonærer bør betraktes som forløpere for Lenin og bolsjevismen forekommer dessuten i en rekke vestlige historiebøker utgitt etter Annen verdenskrig – ja, det hevdes endog at Marx og Engels ikke inngår i leninismens anegalleri. I *Three Who Made a Revolution* (1948) betegner den amerikanske historikeren Bertram D. Wolfe således Tkačev som “Lenin’s prototype and predecessor”.¹⁵ I *How Russia is Ruled* (1953) erklærer den amerikanske historikeren Merle Fainsod: “It was Lenin who forged the instrument [the elite party], but the seeds of his conspiratorial

---

¹² Jevnfør Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): VIII-IX. Weeks henviser også til omtalen av Tkačevs `proto-Bolshevist concepts` i verkene til Bertram D. Wolfe, Merle Fainsod, Leonard Shapiro, Werner Scharndorff, Alfred G. Meyer og andre vestlige historikere. (s VIII).

¹³ Jevnfør Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 176-187.

¹⁴ Jevnfør Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 158-176.

¹⁵ Bertram D. Wolfe, *Three Who Made a Revolution* (1955) [1948]: 156.

conceptions were planted deep in Russian history and were nurtured by the conditions of the revolutionary struggle against the autocracy. Pestel among the Decembrists, Bakunin, Nechayev, Tkachev, and the Narodnik conspirators of the seventies and early eighties, all provided organizational prototypes of the professional revolutionary as the strategic lever of political upheaval. It was a tradition from which Lenin drew deep inspiration even when he found himself in profound disagreement with the particular programs which earlier professional revolutionaries espoused.”¹⁶ I *The Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui* (1957) erklærer den amerikanske historikeren Alan B. Spitzer: “The link between Blanquism and Russian Bolshevism was embodied by Peter Tkachev, a nineteenth-century revolutionary who was studied and admired by Lenin.”¹⁷ I *The Russian Revolution* (1958) erklærer den engelske historikeren Alan Moorehead: “A new man was conceived, the professional revolutionary [...] This idea was first put forward by Serge Nechaev and later developed by Peter Tkachev [...] Tkachev indeed is a predecessor to Lenin, for he envisaged a communist state on Utopian lines which would be created by a small resolute group of these supermen.”¹⁸ I *The Communist Party of the Soviet Union* (1960) erklærer den engelske historikeren Leonard Schapiro: “But an ideology for revolutionary activity was evolved by P. N. Tkachev [...] the revolutionary minority, or party, must first seize political power, and then transform society. [...] The resemblance to bolshevism, such as it was eventually to become, is in some respects very striking, and it is with justice that Tkachev has often been described as the originator of many of Lenin’s ideas.”¹⁹ I *Die Geschichte der KPdSU* (1961) erklærer den vest-tyske historikeren Werner Scharndorff: “Netschajew und ein weiterer Revolutionär der Frühzeit, P. N. Tkatschew (1844-86), sind weit mehr als Marx oder Engels die geistig-ideologischen Väter der KPdSU. [...] Lenins gesamte Taktik und Strategie [...] geht allein auf die schamhaft verschwiegene Revolutionäre Netschajew und Tkatschew zurück.”²⁰

I *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1973) erklærer den amerikanske historikeren Rolf H. W. Theen: “In this emphasis on ‘first things first’, Lenin was the uncontested heir of Tkachev, who in the 1870s had for the first time in the history of the Russian revolutionary movement unequivocally stated the case for the primacy of politics,

¹⁶ Merle Fainsod, *How Russia is Ruled* (1957) [1953]: 39.

¹⁷ Alan B. Spitzer, *The Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui* (1957): 17.

¹⁸ Alan Moorehead, *The Russian Revolution* (1958): 47. (Henvisning til dette sitatet i Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 73).

¹⁹ Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union* (1985) [1960]: 4. (Henvisning til dette sitatet i Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 72).

²⁰ Werner Scharndorff, *Die Geschichte der KpdSU* (1961): 10-11. (Henvisning til dette sitatet i Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 73).

arguing that the social revolution must be preceded by the seizure of political power. And again like Tkachev, Lenin perceived that a conspiratorial and elite party of professional revolutionaries would be the pivotal element in the revolutionary struggle for the destruction of the old and the construction of the new society.”²¹ I *The Russian Tradition* (1974) erklærer den ungarsk-engelske historikeren Tibor Szamuely: “Tkachev was the essential link between Chernyshevsky and Lenin, the legatee of Populism and the precursor of Bolshevism, the man who distilled the experience of the past into a forecast of the future. Of all the skeletons in the Bolshevik cupboard, Tkachev’s is the most embarrassing – it rudely intervenes into the apostolic succession of Marx-Engels-Lenin.”²² I *Die Ursprünge des Bolschewismus, Die jakobinische Tradition in Russland und die Theorie der revolutionären Diktatur* (1977) erklærer den vest-tyske historikeren Astrid von Borcke: ”Tkačev, so ist zu Recht bemerkt worden, war das Bindeglied zwischen Blanqui und Lenin und damit zur jakobinischen Tradition überhaupt, die in der Form der ‘Diktatur des Proletariats’ auch den Marxismus geprägt hat. Andererseits aber war es der jakobinische Impuls im Marxschen Denken, der es Lenin erlaubte, ohne einen allzu offenkundigen äusserlichen Bruch an die politisch-etatistische Strömung im russischen Radikalismus anzuknüpfen und so eine mächtige, neue Synthese zu schaffen.”²³ Og i *The Third Rome, National Bolshevism in the USSR* (1987)

---

²¹ Rolf H. W. Theen, *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1974) [1973]: 78. I artikkelen ”The Idea of the Revolutionary State: Tkachev, Trotsky, and Lenin”, publisert i *The Russian Review* 4/1972, erklærer Rolf H. W. Theen for øvrig at det er klare likhetspunkter mellom Tkačevs, Trockijs og Lenins teorier om revolusjonen. Alle tre fremhevet de betydningen av Russlands særegne historiske utvikling: Tkačev ved sin teori om historiske ‘sprang’ og sin tro på at en sosial revolusjon ville være lettere å gjennomføre i Russland enn i Vest-Europa, Trocki ved sin teori om den ‘permanente revolusjon’ og Lenin ved sin teori om at proletariatet måtte gjennomføre den borgerlige revolusjonen i Russland. De betraktet bondemassene som ute av stand til selvstendig politisk handling og fremhevet betydningen av det revolusjonære partiet. De betraktet en voldelig politisk revolusjon som en forutsetning for en sosial revolusjon, det vil si de trodde på politikkens primat. Og ikke minst betraktet de staten som et nyttig instrument for å frembringe sosial forandring. (s 393). Samtidig betoner Theen forskjellen mellom det å påvise denne type tankemessig sammenfall mellom forskjellige tenkere og det å påvise ”a direct historical relationship” mellom en tenker og en eller flere andre tenkere, det vil si å bevise at en tenker faktisk har påvirket en eller flere andre tenkere. (s 385). I sin doktorgradsavhandling, *Petr Nikitich Tkachev, A Study in Revolutionary Theory* (1964), foretar Rolf H. W. Theen en omfattende studie av utviklingen av Tkačevs politiske anskuelser, men han forsøker ikke å sammenlikne Tkačevs og Lenins politiske idéer – bortsett fra en kortfattet avsluttende kommentar om at Tkačev ved sitt krav om å skape et sterkt revolusjonært parti, tro på en voldelig revolusjon og voluntarisme skilte seg fra sin samtids russiske agrar-sosialister, men samtidig foregrev den russiske revolusjonære bevegelsens videre utvikling og Lenins fremtreden. (ss 239-240).

²² Tibor Szamuely, *The Russian Tradition* (1974): 287-288.

²³ Astrid von Borcke, *Die Ursprünge des Bolschewismus, Die jakobinische Tradition in Russland und die Theorie der revolutionären Diktatur* (1977): 355. Borcke påpeker også at det blant sovjetiske historikere på 1920-tallet foregikk en debatt om Tkačevs og andre russiske ‘jakobinere’s mulige betydning som forløpere for Lenin og bolsjevismen. Denne debatten ble undertrykt, noe Borcke mener skyldtes at den ved å redusere bolsjevismen til en form for ‘nasjonal sosialisme’ truet sovjet-kommunismens verdensomspennende pretensjoner. Dessuten kunne debatter om ‘jakobinisme’ brukes til en ‘æsoptionsk’ kritikk av Stalin-regimet. (ss 567-568).

erklærer den russisk-israelske historikeren Mikhail Agursky at Tkačev “greatly influenced Lenin”.²⁴

Andre vestlige historikere har derimot avvist at Tkačev bør betraktes som en forløper for Lenin og bolsjevismen. I *Leninism* (1957) erklærer således den amerikanske historikeren Alfred G. Meyer at “a knowledge of nineteenth-century Russian social thought is not one of the essential preconditions for an understanding of Leninism”.²⁵ Ifølge Meyer tok Lenin avstand fra kuppmakeri, og han mener det er betegnende at Lenin kontrasterte sin tenkning med den vest-europeiske sosialisten Auguste Blanqui – og ikke med de russiske ‘blanquistene’ Nečajev og Tkačev. Vest-europeisk sosialisme var viktigere for Lenin enn russiske revolusjonære tradisjoner – faktisk var Černyševskij den eneste russiske før-marxistiske revolusjonær Lenin beundret.²⁶ I *The Life of Lenin* (1964) erklærer den amerikanske historikeren Louis Fischer at: “There is no evidence that Lenin was a follower of Tkachov, whom he mentions once – unfavorably – or that he was influenced by Sergey G. Nechayev (1847-1882), a conspiratorial Russian anarchist whose name never occurs in all Lenin’s voluminous writings, speeches, and letters. [...] Lenin came later than Tkachov and still later than Nechayev. [...] Lenin saw the possibility of mass action by workers and disaffected soldiers.”²⁷

I *Lenin’s Political Thought, Theory and Practice in the Democratic Revolution* (1977) og *Lenin’s Political Thought, Theory and Practice in the Socialist Revolution* (1981) erklærer den engelske historikeren Neil Harding at nesten all tidligere forskning om Lenin har vært basert på et feilaktig utgangspunkt. Forskerne har tatt det for gitt at Lenin representerte en inkonsekvent eller uortodoks form for marxisme og forsøkt å forklare hvorfor (han var ‘jakobiner’, ‘blanquist’, maktsyk eller liknende). I virkeligheten var Lenin derimot en ortodoks marxist hvis tenkning må relateres til teoriene til andre marxister, både russere og ikke-russere. Og Lenins økonomiske og sosiale analyser, presentert i *Razvitie kapitalizma v*

---

²⁴ Mikhail Agursky, *The Third Rome, National Bolshevism in the USSR* (1987): 77. Dette verket som hevder at bolsjevismen representerte en russisk nasjonalistisk reaksjon på den vest-europeiske marxismen, ble opprinnelig utgitt på russisk med tittelen *Ideologija nacional-bol’shevizma* (Nasjonal-bolsjevismens ideologi) (1980) og senere omarbeidet.

²⁵ Alfred G. Meyer, *Leninism* (1957): 7.

²⁶ Jevnfør Alfred G. Meyer, *Leninism* (1957): 38-39.

²⁷ Louis Fischer, *The Life of Lenin* (1964): 45. (Henvisning til dette sitatet i Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 74).

Rossii (Kapitalismens utvikling i Russland) (1899/1908), *Imperializm, kak vyssjaja stadija kapitalizma* (Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium) (1917) og andre teoretiske skrifter, var bestemmende for hans politiske strategi.²⁸ Og i *Leninism* (1996) erklærer Harding at leninismen som selvstendig ideologi først oppstod i årene 1914-1917 da Lenin utviklet en teori om verdensrevolusjonen basert på sin analyse av imperialismen. Inntil da hadde Lenin ikke oppfattet seg selv som noe annet enn en russisk marxist – og aldri gjort krav på å være en teoretiker av internasjonalt format. Harding tar også avstand fra forsøk på å gjøre russiske før-marxistiske revolusjonærer som Zaičnevskij, Nečaev og Tkačev til ‘forløpere’ for Lenin – og fra forsøk på å knytte Lenin utelukkende til den unge, ‘voluntaristiske’ Marx.²⁹

I *Main Currents of Marxism* (1978) erklærer den polske idéhistorikeren Leszek Kolakowski at selv om det utvilsomt finnes et ‘voluntaristisk’ eller ‘blanquistisk’ innslag i Lenins tenkning, gjør ikke dette innslaget at leninismen kan stemples som ‘fordreining’ av marxismen. Det Lenin gjorde, var å innføre tre nye momenter i sin form for marxisme: Han fremhevet viktigheten av en allianse mellom arbeiderklassen og bondebefolkningen. Han forstod betydningen av det nasjonale spørsmålet for den revolusjonære kampen. Og han formulerte en teori om det revolusjonære partiet som arbeiderklassens fortropp og forvalteren av sosialistisk bevissthet.³⁰ I *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom* (1995) erklærer den polske idéhistorikeren Andrzej Walicki at Lenin utvilsomt var en beundrer av både Petr Tkačev og terroristorganisasjonen Narodnaja Volja. Men Lenins form for marxisme kan ikke tilbakeføres til ‘jakobinisme’, ‘blanquisme’ eller russiske før-marxistiske revolusjonære tradisjoner, understreker Walicki. Lenins viktigste idémessige forløper var ifølge Walicki ikke Tkačev (som kun var en disippel av de ‘utopiske’ sosialistene Babeuf og Buonarroti), men ‘Gracchus’ Babeuf, lederen for ‘De likes sammensvergelse’ i 1796. I likhet med Babeuf drømte Lenin om

²⁸ Jevnfør Neil Harding, *Lenin's Political Thought, Theory and Practice in the Democratic Revolution* (1977): 1-7. De samme synspunktene uttrykker Neil Harding i artikkelen “Lenin's Early Writings – The Problem of Context”, publisert i *Political Studies* 4/1975. Det faktiske kildegrunnlaget for å betegne Lenin som ‘jakobiner’ eller ‘blanquist’ er tynt eller fraværende, fremhever Harding. Dessuten er det påfallende at først ettertiden – og ikke samtidige marxister, herunder noen av Lenins argeste motstandere – har klart å påvise et ‘jakobinsk’ innhold i Lenins skrifter: “Why is it that neither Plekhanov, nor Akselrod (nor for that matter Kautsky who refused to come down one way or the other), still in 1904 could not discern the glaring Jacobin revisions so plainly apparent to our contemporary commentators? We must conclude that the great luminaries of Marxist theory amongst Lenin's contemporaries did not know what orthodoxy looked like.” (s 457).

²⁹ Jevnfør Neil Harding, *Leninism* (1996): 1-14. Tittelen på Albert L. Weeks bok om Tkačev – *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* – betegner Harding for øvrig som en “strident anachronism”. (s 319).

³⁰ Jevnfør Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism I-III* (1987) [1978], bd 2: 381-384 og 396-398.

en revolusjon gjennomført av en selvutnevnt fortropp, etterfulgt av et revolusjonært diktatur da all privat eiendomsrett ville bli opphevet.³¹

Og i artikkelen "Lenin and the Jacobin Identity in Russia", publisert i *Studies in East European Thought* 51/1999, erklærer den amerikanske historikeren Robert Mayer at det aldri har eksistert noen 'jakobinsk' politisk tradisjon i Russland – Zaičnevskij er den eneste russiske revolusjonær som med rimelighet kan betegnes som 'jakobiner'. Etter Mayers mening vitner bruken av betegnelsen 'jakobiner' i russisk politisk debatt på 1870-tallet om en utbredt fiendtlighet overfor arven etter de historiske jakobinerne.³² Ifølge Mayer skyldtes oppkomsten av en 'jakobinsk' identitet innenfor russisk marxisme og bruken av ord som 'jakobinere' og 'girondister' i fraksjonskampene i det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartiet en tilfældighet. Etter at Plekhanov i 1901 hadde brukt betegnelsene 'jakobinere' og 'girondister' i et angrep på 'revisjonistene' i den internasjonale arbeiderbevegelsen, begynte Lenin å bruke ordet 'jakobiner' for å betegne sin egen radikalitet. Dette resulterte i at Lenin av sine motstandere både på de russiske sosial-demokratenes annen partikongress i 1903 og etter den påfølgende splittelsen mellom 'bolsjeviker' og 'mensjeviker' ble anklaget for 'jakobinisme' – i seg selv et vitnemål om den dype russiske antipatien overfor arven etter jakobinerne. Og disse angrepene fikk Lenin til å identifisere seg og sine tilhengere med de historiske jakobinerne. Men for Lenin var 'jakobinisme' synonymt med proletarisk radikalisme og revolusjonær energi – og ikke med sammensvergelse og mindretallsdiktatur.³³

I *Lenin, A Biography* (2000) erklærer den engelske historikeren Robert Service at både Neil Hardings syn på Lenin som en overbevist marxist og Rolf H. W. Theens syn på Lenin som en eksponent for russiske før-marxistiske revolusjonære tradisjoner representerer en forenkling.

---

³¹ Jevnfør Andrzej Walicki, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom* (1995): 291-293.

³² Jevnfør Robert Mayer, "Lenin and the Jacobin Identity in Russia", *Studies in East European Thought* 51/1999: 130-136.

³³ Jevnfør Robert Mayer, "Lenin and the Jacobin Identity in Russia", *Studies in East European Thought* 51/1999: 140-147. I artikkelen "Lenin and the Concept of the Professional Revolutionary", publisert i *History of Political Thought* 2/1993, hevder Robert Mayer for øvrig at inspirasjonskilden for Lenins 'profesjonelle revolusjonær' ikke var 'jakobinisme', men ekteparet Sidney og Beatrice Webbs bok *Industrial Democracy* (1897) som Lenin og hans kone hadde oversatt til russisk under deres forvisning til Sibir (1897-1900). Lenins 'profesjonelle revolusjonær' slik denne beskrives i *Čto delat'?* (1902), var en 'variant' av ekteparet Webbs 'professional administrator' og 'professional representative'. Og i artikkelen "The Status of a Classic Text: Lenin's What is to be Done?", publisert i *History of European Ideas* Vol. 22, No. 4/1996, erklærer Mayer at Lenin skrev *Čto delat'?* som en polemisk pamflett rettet mot 'økonomismen' (tanken om at arbeiderne kun skal kjempe for å bedre sin økonomiske stilling) og ikke tillate dette skriftet noen større teoretisk betydning. Påstanden i *Čto delat'?* om at arbeiderne på egen hånd ikke er i stand til å utvikle 'sosialistisk bevissthet', forekommer ikke i Lenins senere arbeider, fremhever Mayer. Tvert imot understreket Lenin gjentatte ganger at arbeiderklassen av natur er sosialistisk.

Lenin var inspirert både av marxismen og av russiske før-marxistiske revolusjonære tradisjoner.³⁴ Service har en håndfull henvisninger til Tkačev, men han tillegger ham ingen stor innflytelse på Lenin.³⁵

I sin Tkačev-biografi, *Petr Tkachev, The Critic as Jacobin* (1977), nedtoner også den amerikanske historikeren Deborah Hardy Lenins interesse for Tkačev. Riktignok leste Lenin utvilsomt Tkačevs skrifter, men han omtalte ham også som ”Tkačev den lille”, påpeker Hardy.³⁶ Men om Lenin ikke hentet sine idéer fra Tkačev, er det likevel mange paralleller mellom Lenins og Tkačevs tenkning. Og Lenin og bolsjevikene grep i 1917 makten på en måte som var forutsagt av Tkačev mange tiår tidligere. Eller som Hardy selv formulerer det:

”Lenin was not consciously a Tkachevist, but he constructed a tightly disciplined, conspiratorial party on the lines that Tkachev and Blanqui had suggested; he achieved his revolution by a political seizure of power not foreseen in the Marxist idea of proletarian revolution; he brought about and enforced social revolution through a taut dictatorship envisaged not only by Marx but by Tkachev. Moreover the Bolshevik revolution became possible when Tkachev’s prediction came true: the tsarist government fell and no powerful protector stepped forth to save it. Engels was wrong; at the end the Russian court hung in the air as Tkachev knew it would and collapsed like a punctured balloon, falling from its own weight.”³⁷

* * *

Bortsett fra Albert L. Weeks verk *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968) har det ikke blitt gjort noe forsøk på å foreta en systematisk sammenlikning av Petr Tkačevs og V. I. Lenins politiske forestillinger. Og Weeks verk er dertil mer et forsøk på å relatere Tkačev til ’bolsjevismen’ – det vil si sovjet-kommunismen – enn til Lenin og hans politiske idéer. Faktisk finnes det kun en håndfull utlegninger og fortolkninger av Tkačevs politiske oppfatninger.

---

³⁴ Jevnfør Robert Service, *Lenin, A Biography* (2000): 1-10.

³⁵ Jevnfør Robert Service, *Lenin, A Biography* (2000): 98-99, 139, 161, 171, 296 og 354-355. Derimot erklærer Service at Lenin var tiltrukket av den ’revolusjonære demokraten’ Nikolaj Černyševskij ”emotionally as well as rationally”. (ss 64-65).

³⁶ Jevnfør Deborah Hardy, *Petr Tkachev, The Critic as Jacobin* (1977): 312-313.

³⁷ Deborah Hardy, *Petr Tkachev, The Critic as Jacobin* (1977): 314. I artikkelen ”Tkachev and the Marxists”, publisert i *Slavic Review* Vol. 29, No. 1/1970, erklærer Deborah Hardy for øvrig at Tkačev – som var opptatt av individuell lykke og knapt interesserte seg for økonomiske teorier – ikke kan betegnes som marxist. ”Tkachev was never a Marxist. Lenin may well have been a Tkachevist, or a Blanquist for that matter – but that is another story.” (s 34).

Den sovjetiske historikeren Boris P. Koz' min utgav i 1922 boken *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (P. N. Tkačev og 1860-årenes revolusjonære bevegelse). Denne boken inneholder en fremstilling av Tkačevs liv og utviklingen av hans politiske anskuelser inntil han i 1873 flyktet til Vest-Europa – således erklærer forfatteren at Tkačev var revolusjonær sosialist og tilhenger av økonomisk materialisme.³⁸ Men Koz' min gjør ikke noe forsøk på å sammenlikne Tkačevs og Lenins politiske forestillinger. Miriam Berlins doktorgradsavhandling *The Jacobin Tradition in the Russian Revolutionary Movement: 1860-1880* (1956), Rolf H. W. Theens doktorgradsavhandling *Petr Nikitich Tkachev, A Study in Revolutionary Theory* (1964), Deborah Hardys Tkačev-biografi *Petr Tkachev, The Critic as Jacobin* (1977), den sovjetiske historikeren B. M. Šakhmatovs bok *P. N. Tkačev, Ètjudy k tvorčeskomu portretu* (P. N. Tkačev, Skisser til et skapende portrett) (1981) og den russiske historikeren E. L. Rudnickajas bok *Russkij blankizm, Petr Tkačev* (Russisk blanquisme, Petr Tkačev) (1992) inneholder alle opplysninger om Tkačevs liv og utviklingen av hans politiske forestillinger. Men ingen av forfatterne forsøker å sammenligne Tkačevs og Lenins politiske teorier – bortsett fra enkelte 'strøbemerkninger'.

Berlin erklærer således at det ikke kan være tvil om at Lenin innlemmet idéer og forestillinger fra den russiske jakobinske revolusjonære tradisjonen i sin marxisme, og at det ikke er stor forskjell mellom Lenins krav om partidisiplin i *Čto delat'?* og Tkačevs revolusjonære publistikk.³⁹ Theen og Hardy erklærer, som allerede omtalt, at Tkačev ved sine tanker om det revolusjonære partiet og en voldelig revolusjon gjennomført av dette partiet kom til å foregripe Lenin og bolsjevismen. Šakhmatov – som er særlig opptatt av Tkačevs forhold til historisk determinisme og voluntarisme – erklærer at Tkačev til forskjell fra Lenin ikke forstod forholdet mellom klasser og individer i historien.⁴⁰ Og Rudnickaja erklærer at selv om den russiske revolusjon ikke slo inn på blanquismens vei – i revolusjonen forentes folke-massene og en avantgarde bestående av diverse revolusjonære og demokratiske partier – var

³⁸ Jevnfør B. Koz' min, *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (1922): 72-73 og 99 der Koz' min oppsummerer sitt syn på henholdsvis Tkačevs forhold til økonomisk materialisme og Tkačevs betydning som revolusjonær sosialist.

³⁹ Miriam Berlin, *The Jacobin Tradition in the Russian Revolutionary Movement: 1860-1880* (1956): 339 og 321.

⁴⁰ Jevnfør B. M. Šakhmatov, *P. N. Tkačev, Ètjudy k tvorčeskomu portretu* (1981): 205-207.

blanquistiske elementer likevel sterke i bolsjevismen, og de kom til syne ved makterobringen i 1917 og den påfølgende opprettelsen av et ett-partidiktatur.⁴¹

Om Lenin og leninismen er det derimot skrevet utallige bøker og artikler. I arbeidet med denne avhandlingen har jeg hatt stor nytte av Neil Hardings bøker, *Lenin's Political Thought, Theory and Practice in the Democratic Revolution* (1977), *Lenin's Political Thought, Theory and Practice in the Socialist Revolution* (1981) og *Leninism* (1996). I disse arbeidene forsøker Harding å ta Lenin på alvor som tenker – fremfor å postulere at bolsjeviklederen hadde et rent instrumentelt forhold til politiske idéer.

Jeg har også hatt nytte av Leszek Kolakowskis standardverk *Main Currents of Marxism* (1978), Alfred G. Meyers fremstilling av leninismen i *Leninism* (1957) og Marcel Liebman bok *Leninism under Lenin* (1975) [fransk originalutgave 1973].

I tilknytning til en gjennomgang av litteraturen om Tkačev, Lenin og `jakobinisme´-`blanquisme´ er det også grunn til å nevne Gabriel Schoenfelds doktorgradsavhandling *Uses of the Past: Bolshevism and the French Revolutionary Tradition* (1989). Temaet for denne avhandlingen er ikke russisk `jakobinisme´-`blanquisme´, men hvordan Den franske revolusjon av 1789 og den franske revolusjonære tradisjonen preget Plekhanovs, Lenins, Trockijs og andre russiske revolusjonærers tenkning og virksomhet. Schoenfelds påstand er at Den franske revolusjon i stor grad preget Plekhanovs, Lenins og Trockijs tenkning og opptreden. Både fordi revolusjonen var en viktig historisk begivenhet, og fordi den var av stor betydning for utviklingen av Marx' og Engels' historiefilosofiske teorier.⁴²

---

⁴¹ E. L. Rudnickaja, *Russkij blankizm, Petr Tkačev* (1992): 209.

⁴² Jevnfør Gabriel Schoenfeld, *Uses of the Past: Bolshevism and the French Revolutionary Tradition* (1989): 12-31, 138-141 og 212-220. Det er også grunn til å nevne Dmitry Shlapentokhs bøker *The French Revolution in Russian Intellectual Life 1865-1905* (1996) og *The French Revolution and the Russian Anti-Democratic Tradition, A Case of False Consciousness* (1997) som handler om hvordan Den franske revolusjon av 1789 – herunder jakobinernes terror-regime – innvirket på tenkningen til ulike politiske grupperinger (konservative, liberalere og radikalere) i Russland i perioden 1865-1922. Ifølge Shlapentokh utgjorde russiske tenkerers og politikerers beskjeftigelse med Den franske revolusjon et eksempel på `falsk bevissthet´ – analyser av Den franske revolusjon og dens ulike faser og begivenheter var ikke egnet til å løse de problemene Russland stod overfor.

Metode

Formålet med denne avhandlingen er å avklare to spørsmål: Er det riktig å betrakte Petr Tkačev og V. I. Lenin som eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon? Og bør Tkačev betraktes som en forløper for Lenin i den forstand at deler av Lenins tenkning kan tilbakeføres til Tkačev? For å besvare disse spørsmålene er det nødvendig å definere hva som bør forstås med 'jakobinisme' og 'blanquisme'. Videre er det nødvendig å avklare hvorvidt Tkačevs og Lenins tenkning – og eventuelt også praksis – inneholder momenter som kan karakteriseres som 'jakobinisme' eller 'blanquisme'. Det er nødvendig å drøfte hvorvidt et eventuelt 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' innslag i Tkačevs og Lenins tenkning gjør at de to revolusjonære teoretikerne bør betraktes som eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon – i den grad det fantes en slik tradisjon. Og det er nødvendig å undersøke hvorvidt eventuelle 'jakobinske' eller 'blanquistiske' innslag i Lenins tenkning kan stamme fra Tkačev.

Dette er primært en idéhistorisk undersøkelse. Min hensikt er å sammenligne to politiske tenkere slik de fremtrer i deres bevarte skrifter, og å relatere dem til en gitt politisk tradisjon – russisk 'jakobinisme' eller 'blanquisme', i den grad det fantes en slik tradisjon. Videre har jeg til hensikt å avklare hvilket forhold Lenin hadde til Tkačev, andre før-marxistiske russiske revolusjonærer og den 'jakobinske' politiske tradisjonen i Russland – for derved å finne opphavet til et eventuelt 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' innslag i Lenins tenkning. Og jeg vil trekke inn den sovjetiske historikerdebatten på 1920-tallet om Lenins og bolsjevismens forløpere i min egen analyse av Tkačev, Lenin og den 'jakobinske' politiske tradisjonen i Russland.

Begrepene 'jakobinisme' og 'blanquisme' refererer historisk sett til to forskjellige politiske tradisjoner. 'Jakobinisme' refererer til 'jakobinerne's diktatur under Den franske revolusjon, det vil si til Maximilien Robespierre, 'Velferdskomitéen', 'Jakobiner-klubben' og 'terroren' i 1793-1794. 'Jakobinisme' er således en borgerlig eller små-borgerlig form for diktatur – 'ekstremister' som ønsket å oppheve den private eiendomsrett eller innføre absolutt likhet, ble bekjempet av de historiske jakobinerne. 'Blanquisme' refererer derimot til teoriene til den

‘utopiske’ sosialisten Louis Auguste Blanqui (1805-1881), det vil si til forestillingen om at en sosialistisk samfunnsorden kun kan innføres ved hjelp av et kupp etterfulgt av et revolusjonært diktatur.

Ifølge den amerikanske historikeren Alan B. Spitzer, som har studert Auguste Blanquis politiske teorier, består det filosofiske grunnlaget for Blanquis tenkning i å forene en materialistisk oppfatning av naturen og mennesket med en ‘voluntaristisk’ historieoppfatning. Alt i naturen, inkludert mennesket, styres ifølge Blanqui, som var en beundrer av 1700-tallets materialistiske opplysningsfilosofer, av ubrytelige naturlover. Siden folkemassene er uopplyste, vil de undertrykkes og utbyttes. Og siden de undertrykkes og utbyttes, vil de være uopplyste. Den onde sirkelen kan imidlertid brytes ved at det ‘bevisste element’, de revolusjonære, erobrer makten og ‘omskolerer’ resten av menneskeheten til å forstå fordelene ved en kommunistisk samfunnsorden – derav Blanquis beskjeftigelse med diverse kupplaner. For øvrig påpeker Spitzer at Blanqui representerte en ‘jakobinsk’ kommunisme, og at han knapt hadde greie på politisk økonomi – alle former for utbytting kunne således ifølge Blanqui reduseres til ‘ågevirkksomhet’.⁴³ Den tyske historikeren Frank Deppe fremhever at Blanqui/blanquismen har en statisk oppfatning av folkemassene. Folkemassene er uopplyste, undertrykte og utbyttede. Men siden de undertrykkes og utbyttes, er de til enhver tid beredt til å støtte en revolusjon om denne blir igangsatt av de revolusjonære. De revolusjonære bør derfor bruke sine krefter på å styrke sin egen organisasjon – og ikke på å opplyse og organisere folkemassene som utfra sin sosiale situasjon alltid vil være klare til å støtte en revolusjon.⁴⁴

Allerede på 1800-tallet ble imidlertid begrepene ‘jakobinisme’ og ‘blanquisme’ ofte brukt om hverandre som betegnelse for forsøk på å innføre sosialisme ved hjelp av kupp og mindretalls-diktatur – slik V. I. Lenin etter splittelsen av Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartiet i 1903 av sine motstandere ble beskyldt for å være ‘jakobiner’. I denne avhandlingen refererer begrepene ‘jakobinisme’ og ‘blanquisme’ begge til tanker om å innføre en sosialistisk eller egalitær samfunnsorden ved hjelp av et mindretalls-diktatur. Når jeg har valgt å kalle avhandlingen ”Petr Tkacev og V. I. Lenin – representanter for en russisk ‘jakobinsk’-‘blanquistisk’

---

⁴³ Jevnfør Alan B. Spitzer, *The Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui* (1957), se særlig ss 28-56, ss 65-74 og ss 162-173.

⁴⁴ Jevnfør Frank Deppe, *Verschwörung, Aufstand und Revolution, Blanqui und das Problem der sozialen Revolution* (1970): 66-67, 130-131 og 200.

politisk tradisjon?” – og ikke ”Petr Tkačev og V. I. Lenin – representanter for en russisk ´blanquistisk´ politisk tradisjon?” – skyldes det at ´jakobinisme´ var den betegnelsen som i russisk offentlighet var blitt brukt for å betegne forsøk på å innføre sosialisme ved hjelp av diktatoriske metoder helt siden ´jakobineren´ Petr G. Zaičnevskij i 1862 offentliggjorde sin beryktede proklamasjon *Molodaja Rossiija* (Det unge Russland), proklamasjonen som lover å overgå de historiske ´jakobinerne´ i blodsutgytelser.⁴⁵

For å vurdere hvorvidt en revolusjonær tenker bør betegnes som ´jakobiner´ eller ´blanquist´ vil det følgelig være interessant å avdekke hvilket syn vedkommende har på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene, hvordan vedkommende mener revolusjonen bør gjennomføres, og hvordan vedkommende vil omdanne samfunnet etter revolusjonen. En ´idealtypisk´ ´jakobiner´/´blanquist´ vil hevde at folkemassene selv ikke er i stand til å handle politisk, men må ledes av de revolusjonære, at revolusjonen må ha karakter av et kupp organisert av de revolusjonære, og at de revolusjonære etter revolusjonen må opprette et diktatur for å innføre en sosialistisk eller egalitær samfunnsorden. Vedkommende vil dermed være tilhenger av et ´voluntaristisk´ historiesyn: Ett enkelt individ eller en liten gruppe av individer kan ved hjelp av sine handlinger endre historiens gang.

For å avklare hvorvidt Petr Tkačev og V. I. Lenin bør betraktes som eksponenter for en russisk ´jakobinsk´ eller ´blanquistisk´ politisk tradisjon er det følgelig nødvendig å undersøke hvilket syn de to tenkerne har på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene, gjennomføringen av revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen. Og det er nødvendig å avklare deres forhold til historisk ´voluntarisme´ kontra historisk ´determinisme´. I tillegg er det nødvendig å behandle Tkačevs og Lenins syn på det bestående samfunn og det gode samfunn, samt enkelte andre spørsmål – for eksempel deres forhold til andre ´progressive´ grupperinger –, for derved å få et helhetsperspektiv på deres tenkning.

---

⁴⁵ Denne bruken av begrepene ´jakobinisme´ og ´blanquisme´ faller sammen med definisjonen av ´russiske jakobinere´ i *Bol’saja sovetskaja ěnciklopedija*. Her opplyses det at de russiske ´jakobinerne´ til forskjell fra de franske ´jakobinerne´ var ´utopiske´ sosialister. Som eksempler på russiske ´jakobinere´ nevnes ´dekabristen´ Pavel Pestel’, 1840-tallsrevolusjonæren og ´petraševskij-tilhengeren´ Nikolaj Spešnev, Petr G. Zaičnevskij, Sergej Nečaev, Petr Tkačev og diverse andre russiske revolusjonærer. De russiske ´jakobinerne´ tilskrives dertil innflytelse på den terroristiske narodnik-organisasjonen Narodnaja Volja. Jevnfør *Bol’saja sovetskaja ěnciklopedija, Tret’e izdanie*, bd 30: 483 (´jakobincy russkie´).

Samtidig er det interessant å fastslå hva Tkačev og Lenin *ikke* skriver om – hva de tilsynelatende har oppfattet som så selvfølgelig at det ikke har vært nødvendig å kommentere det, for eksempel at overklassen aldri frivillig vil oppgi sine privilegier, og at en egalitær samfunnsorden derfor kun kan innføres ved hjelp av en revolusjon.⁴⁶

Ved en sammenligning av Tkačevs og Lenins politiske forestillinger er det et viktig metodisk poeng at selv om det russiske samfunn endret seg fra Tkačevs tid til Lenins tid, endret det seg ikke så mye at betydningen av de begrepene Tkačev og Lenin brukte i sine skrifter endret seg – ja, faktisk har innholdet i sentrale politiske begreper holdt seg noenlunde uendret fra Tkačevs og Lenins tid til idag. Således mente Tkačev og Lenin det samme når de brukte ordet `revolusjon` (en voldelig omveltning som bringer historien fremover), selv om de hadde ulike oppfatninger om hva som kunne frembringe en revolusjon. Og deres oppfatning av ordet `revolusjon` adskiller seg knapt fra vår oppfatning av ordet `revolusjon` (en voldelig endring av styreformen i et land). Dette gjør det lettere å sammenlikne de politiske idéene til Tkačev og Lenin enn de politiske idéene til tenkere som har tilhørt vidt forskjellige samfunn og tidsepoker.⁴⁷

På ett viktig punkt er det imidlertid nødvendig å foreta den type `oversettelsesarbeid` som Koselleck behandler i sine skrifter, nemlig i forhold til Lenins bruk av ordene `jakobiner` og `jakobinisme`. Som tidligere bemerket, refererte `jakobinisme` opprinnelig til jakobinernes diktatur under Den franske revolusjon, men ble senere brukt med samme betydning som

---

⁴⁶ Betydningen av `selvfølgelige forutsetninger` – og vanskelighetene knyttet til å kartlegge disse – i idéhistoriske undersøkelser er behandlet av Anders Nygren i *Filosofi och motivforskning* (1940): 63-72.

⁴⁷ Betydningen av i historiske studier å fastslå sentrale begrepers skiftende innhold i ulike kulturepoker og å oversette tidligere tiders oppfatning av viktige begreper til vår tids språkbruk, behandler særlig den tyske historikeren Reinhart Koselleck i sine skrifter. I essayet "Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte" (1972) erklærer Koselleck således "dass nämlich soziale und politische Konflikte der Vergangenheit im Medium ihrer damaligen begrifflichen Abgrenzung und im Selbstverständnis des vergangenen Sprachgebrauchs der beteiligten Partner aufgeschlüsselt werden müssen". (*Vergangene Zukunft, Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (1989) [1979]: 114). Jevnfør også essayet "Historische Kriterien des neuzeitlichen Revolutionsbegriffs" (1969) der Koselleck viser hvordan innholdet av begrepet `revolusjon` har endret seg fra antikken (sirkelbevegelse, for eksempel fra monarki via tyranni, aristokrati, oligarki, demokrati og pøbelvelde tilbake til monarki) via opplysningstiden (fredelig fremskritt, motsetning til religions- og borgerkriger) til idag (voldelig omveltning som driver historien fremover). (Ibid. ss 67-86). Et slikt `oversettelsesarbeid` bortfaller langt på vei ved et studium av Tkačevs og Lenins politiske idéer. Betydningen av sentrale politiske begreper har ikke bare holdt seg noenlunde konstant fra Tkačevs tid til Lenins tid, men også fra Tkačevs og Lenins tid til idag. Vi mener det samme med `revolusjon`, `stat`, `folk` og andre sentrale politiske begreper som Tkačev og Lenin gjorde.

‘blanquisme’, det vil si som betegnelse for forsøk på å innføre sosialisme ved hjelp av sammensvergelse og mindretalls-diktatur – slik Lenin av sine politiske motstandere ble beskyldt for å være ‘jakobiner’. Når Lenin bruker ordet ‘jakobinisme’, bruker han det imidlertid ikke i noen av disse betydningene (bortsett fra de gangene han eksplisitt henviser til jakobinernes diktatur under Den franske revolusjon), men som synonymt med radikal, handlekraftig og klassebevisst – samtidig som han utvilsomt har beundret de historiske jakobinerne. Jevnfør utlegningen av Lenins forhold til ‘jakobinisme’ i kapittelet ”Vitnemål om Lenins interesse for Petr Tkačev, narodnik-terroristene og ‘jakobinisme’”.

Til grunn for undersøkelsen ligger en antakelse om at mennesker – herunder politiske aktører – bør betraktes som *rasjonelle* og *sannferdige*. Det vil si at jeg betrakter de politiske synspunktene Tkačev og Lenin fremfører i sine skrifter, som et uttrykk for deres faktiske politiske oppfatninger. Videre er undersøkelsen forsøkt basert på *totaliteten* av Tkačevs og Lenins skrifter. Denne tilnærmingen innebærer en nyorientering i forhold til mye av tidligere vestlig forskning om Lenin og leninismen – Tkačev har i langt mindre grad vært et forskningsobjekt. I biografier og oversiktsverker har Lenin blitt fremstilt som en genial politisk taktikker, men samtidig som en person som hadde et rent instrumentelt forhold til politiske idéer – de hadde utelukkende verdi som våpen i den politiske kampen.⁴⁸ Eller leninismen har blitt søkt redusert til visse av Lenins skrifter, som for eksempel *Čto delat’?* (1902) – pluss eventuelt bolsjevikenes terroristiske politiske praksis etter Oktoberkuppet i 1917.⁴⁹

---

⁴⁸ Jevnfør utsagn som: ”The theoretical side of Lenin is, in a sense, not serious; it is the instinct for dealing with the reality of the definite political situation which attains in him the point of genius. He sees and he adopts his tactic with no regard for the theoretical positions of others or for his own theoretical position in the past; then he supports it with Marxist texts.” (Edmund Wilson, *To the Finland Station* (1940), gjengitt i Neil Harding, *Lenin’s Political Thought, Theory and Practice in the Democratic Revolution* (1977): 1). Og: “One is struck by the fact that among Lenin’s voluminous writings one does not find a single work that was not motivated by an immediate, practical problem. Whatever Lenin may be said to have been, he does not qualify as a philosopher or speculative thinker. [...] In other words, Lenin’s writings reflected, above all, the changing realities of the revolutionary situation in Russia as he perceived them, and frequently his own immediate environment and experiences.” (Rolf H. W. Theen, *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1974) [1973]: 70).

⁴⁹ Jevnfør for eksempel Robert C. Tucker (Ed), *The Lenin Anthology* (1975). Her inkluderer Tucker *Čto delat’?* nesten uavkortet. Men han inkluderer ingen av de skriftene der Lenin etter utbruddet av revolusjonen i 1905 erklærer at den ‘profesjonelle revolusjonær’ slik denne skildres i *Čto delat’?*, har utspilt sin rolle i den russiske arbeiderbevegelsens historie. Inntrykket som skapes av Tuckers utvalg av tekster, er at det – via *Imperializm, kak vyssaja stadija kapitalizma* (Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium) og andre tekster om imperialismen forfattet etter utbruddet av Første verdenskrig i 1914 – går en uavbrutt linje fra Lenins hyldelse av den ‘profesjonelle revolusjonær’ i *Čto delat’?* til bolsjevikenes statskupp i 1917. Hva antall sider angår, utgjør *Čto*

Både i vårt dagligliv og i historiske studier er vi i utgangspunktet nødt til å betrakte andre mennesker som rasjonelle, oppriktige og sannferdige. Om vi i vårt dagligliv betrakter andre mennesker som irrasjonelle, manipulative eller løgnaktige, vil vi knapt kunne forholde oss til dem. Og om vi i historiske studier betrakter fortidige mennesker som irrasjonelle, manipulative eller løgnaktige, vil vi knapt kunne danne oss en forestilling om deres verdier, oppfatninger og beveggrunner. Dette betyr selvsagt ikke at vi skal utelukke irrasjonalitet, manipulasjon og løgnaktighet, det være seg i dagliglivet eller i historiske studier. Men irrasjonalitet, manipulasjon og løgnaktighet er noe som må kunne påvises – i samhandlingen mellom mennesker i dagliglivet eller ved kildebelegg i historiske studier.⁵⁰

Samtidig er det grunn til å fremheve at det å betrakte andre nåtidige eller fortidige mennesker som rasjonelle og sannferdige, ikke er det samme som å gi sin tilslutning til deres anskuelser og beveggrunner.

Både Tkačev og Lenin var og oppfattet seg selv som politiske aktører. De skrev for å overbevise og vinne tilhengere, og Lenin var dertil innblandet i fraksjonskamper innad i det russiske sosial-demokratiske partiet. Dette gjør at vi selvsagt ikke kan utelukke et visst innslag av manipulasjon i deres publisistiske virksomhet – for eksempel kan Lenin ha hatt en sterkere beundring for før-marxistiske revolusjonærer enn den han gir uttrykk for i sine skrifter etter at hans politiske motstandere begynte å anklage ham for å være terrorist og kuppmaker. Tkačev og Lenin offentliggjorde dertil flere av sine skrifter på legalt vis i Russland og måtte følgelig forholde seg til tsar-regimets sensurbestemmelser. Men selv når en tar hensyn til muligheten for manipulasjon og forstillelse, samt nødvendigheten av å måtte tilpasse seg sensuren, vil den viktigste kilden til en tenkers politiske anskuelser likevel være

---

delat'? og *Imperializm, kak vyssaja stadija kapitalizma* ca to tredjedeler av tekstutvalget fra Lenins skrifter fra perioden før 1917.

⁵⁰ Denne understrekningen av nødvendigheten av i utgangspunktet å betrakte fortidige mennesker som like rasjonelle og sannferdige som oss selv, utgjør et metodisk hovedpoeng for den engelske idéhistorikeren Quentin Skinner. I essayet "Interpretation, Rationality and Truth" erklærer således Skinner at når vi går i gang med historiske undersøkelser, er vi nødt til å forutsette at fortidige mennesker delte i hvert fall noen av våre prinsipper om tankemessig konsistens og sammenheng – ellers ville vi rett og slett ikke være i stand til å forstå dem. Dette betyr at når vi under vår utforskning av fortiden kommer over noe som for oss virker irrasjonelt og selvmodsigende, bør vi spørre om det ikke er vi selv som ikke makter å se det som for fortidige mennesker virket rasjonelt. Fortidige mennesker kan ha hatt rasjonelle grunner til å tro på noe som vi betrakter som irrasjonelt (for eksempel hekser). Dette betyr selvsagt ikke at fortidige mennesker ikke var irrasjonelle, selvmodsigende eller løgnaktige. Men for Skinner er det viktig å skjelne mellom situasjoner der folk ved sine handlinger og ytringer påviselig bryter med et gitt samfunns konvensjoner for sant og usant, rett og galt, og situasjoner der folk opererer innenfor et gitt samfunns konvensjoner – uansett hvor fremmede disse konvensjonene måtte være for oss. Jevnfør Quentin Skinner, *Visions of Politics, Volume 1: Regarding Method* (2002): 27-56.

vedkommendes skrifter. Og særlig gjelder dette for tenkere som Tkačev og Lenin som knapt har etterlatt seg noe selvbiografisk materiale deres skrifter kan relateres til. Dessuten er det grunn til å spørre hvor interessant det er å avdekke hva en tenker `egentlig` mente om forskjellige politiske spørsmål – til forskjell fra hva vedkommende åpent gir uttrykk for i sine skrifter. Det er en tenkers skrifter – og ikke vedkommendes private og halv-private oppfatninger – som kom til å prege etterverdenen, og som derved gjorde vedkommende til en historisk skikkelse. Dette gjelder ikke minst i forhold til en politisk tenker som Lenin hvis skrifter etter 1917 ble kanonisert av Sovjetstaten.

Selvsagt inneholder Tkačevs og Lenins forfatterskap visse tekster som er viktigere enn andre. For Tkačevs vedkommende gjelder det tekster som *Zadači revoljucionnoj propagandy v Rossii* (Den revolusjonære propagandaens oppgaver i Russland) (1874) og *Offener Brief an Herrn Friedrich Engels* (1874), brevet der Tkačev presenterer sine tanker om en russisk `særvei` til sosialismen. Og for Lenins vedkommende gjelder det tekster som *Čto delat`?* (1902), *Imperializm, kak vyssaja stadija kapitalizma* (1917) og *Gosudarstvo i revoljucija* (Staten og revolusjonen) (1917). Men vi skal ha gode grunner for å hevde at enkelte tekster er irrelevante eller uviktige for forståelsen av en tenkers anskuelser.

Utfra et slikt perspektiv virker det lite overbevisende når enkelte historikere nærmest har gitt inntrykk av at Lenins tenkning kan reduseres til hyldesten av den `profesjonelle revolusjonær` og det negative synet på massenes evne til å utvikle en politisk bevissthet i *Čto delat`?* – og at bolsjevikenes terroristiske praksis etter Oktoberkuppet i 1917 kan betraktes som realiseringen av tankene i *Čto delat`?*.⁵¹ Og særdeles lite overbevisende blir denne fremstillingen når det faktisk foreligger skrifter av Lenin der han erklærer at den `profesjonelle revolusjonær` slik denne fremstilles i *Čto delat`?*, tilhører en forgangen fase i utviklingen av det russiske sosial-demokratiet.

---

⁵¹ Det er i denne sammenheng kanskje grunn til å skjelne mellom Lenins tenkning – altså hva bolsjeviklederen faktisk tenkte og gav uttrykk for – og `leninismen` som politisk doktrine. Som politisk doktrine – både slik den oppstod i Sovjetsamveldet etter Lenins død, og slik den ble fortolket av vestlige analytikere – var leninismen basert på et begrenset antall tekster og fortolkningen av disse (tekster om partiets ledende rolle, nødvendigheten av en væpnet revolusjon, proletariatets diktatur med mer). Jevnfør Iosif Stalins fremstilling av leninismen i *Voprosy leninizma* (Spørsmål i leninismen) (1926).

Etter min mening er de skriftene Lenin skrev etter bolsjevikenes maktovertakelse i oktober 1917, de minst interessante for å forstå Lenin som tenker. I de skriftene han skrev før maktovertakelsen i 1917, kunne Lenin fritt gi uttrykk for sine politiske og filosofiske anskuelser – samtidig som hans publisistiske virksomhet selvsagt har vært påvirket av fraksjonskampene innad i det russiske sosial-demokratiske partiet og andre politiske begivenheter. Etter maktovertakelsen i 1917 måtte Lenins virke som politisk tenker og skribent derimot bli en etterrasjonalisering av bolsjevikenes stadig mer terroristiske praksis. Dette betyr at jeg betrakter et skrift som *Gosudarstvo i revoljucija* (1917) som en viktigere kilde til Lenins tanker om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen enn senere skrifter der han forsvarer bolsjevikenes terroristiske praksis – til forskjell fra historikere som med henvisning til bolsjevikenes undertrykkende praksis har avskrevet *Gosudarstvo i revoljucija* som en slags anarkistisk tankelek eller ren demagogi.

Et særskilt metodisk problem er selvsagt knyttet til det å avklare hvorvidt en tenker kan sies å ha påvirket en annen tenker – til forskjell fra utelukkende å konstatere et eventuelt tanke-messig sammenfall mellom to tenkere. Kildene til en tenkers forestillinger er i prinsippet nærmest uuttømmelige: egne opplevelser, samtaler med andre, lesning av andre personers skrifter, lesning av skrifter der forfatteren gjengir en tredje persons meninger, og så videre. Er det da mulig å bevise at Bs idéer stammer fra A, uansett hvor like As og Bs idéer måtte være?

Eller som Albert L. Weeks formulerer det i *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev*:

“To trace the alleged influence of one thinker on a later one in some direct, linear fashion is a most questionable enterprise since it is often doomed to indefiniteness from the start. Who could possibly isolate all the psychological, intellectual, and accidental factors which have controlled the line of development which a given thinker’s philosophy has taken?”⁵²

Dette spørsmålet om hvilke betingelser som må være oppfylt for at en tenker skal kunne sies å ha påvirket en annen tenker, behandler den engelske idéhistorikeren Quentin Skinner i artikkelen *Meaning and Understanding in the History of Ideas*, publisert i *History and Theory* Vol. 8, No. 1/1969. Her erklærer Skinner at for at en gitt doktrine (doctrine) hos tenker B skal

---

⁵² Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 72.

kunne tilskrives 'påvirkning' fra tenker A, må følgende betingelser være oppfylt: 1) Det må være en virkelig likhet mellom As og Bs doktriner. 2) B kan ikke ha funnet den gitte doktrinen hos noen annen tenker enn A. 3) Sannsynligheten for at likheten mellom As og Bs doktriner er tilfeldig, er svært liten (selv om det er likhet mellom As og Bs doktriner, og det er påvist at A kan ha påvirket B, må det likevel kunne sannsynliggjøres at B ikke selv har kommet frem til den gitte doktrinen).⁵³ Ifølge Skinner utropes i mange idéhistoriske undersøkelser forskjellige tenkere til 'forløpere' for andre tenkere uten at noen av disse kriteriene er oppfylt, og resultatet er fiktive påvirkningskjeder.

I *Meaning and Understanding in the History of Ideas* erklærer Skinner videre – dette er hans hovedpoeng – at problemet med mye tradisjonell idéhistorie har vært at forskerne har studert hvordan 'store' tenkere har formulert sine svar på 'evige' spørsmål. Etter Skinners mening finnes det imidlertid ingen 'evige' spørsmål – 'store' og 'små' tenkere har kun formulert sine svar på sin samtids aktuelle spørsmål. I stedet for å sammenligne 'store' tenkere og deres svar på 'evige' spørsmål bør en derfor sammenligne 'små' og 'store' tenkere og deres svar på samtidens problemer. Idéhistoriske undersøkelser bør etter Skinners mening ha som mål å gjenskape en tenkers hensikt med å ytre seg – eller i det minste å avdekke hva vedkommende tenker umulig kunne ha ment. Dette forutsetter – i tillegg til å sette seg inn i hvilket samfunn tenkeren levde i, og hvilke problemer dette samfunnet stod overfor – et studium av et stort antall tekster fra en gitt tidsepoke, for derved å rekonstruere hvilket språklig leksikon og hvilke retoriske strategier vedkommende tenker hadde til disposisjon.⁵⁴

---

⁵³ Jevnfør Quentin Skinner, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory* Vol. 8, No. 1/1969: 26. I en omarbeidet versjon av "Meaning and Understanding in the History of Ideas", publisert i *Visions of Politics, Volume 1: Regarding Method* (2002), reformulerer Skinner betingelsene for at en gitt doktrine hos tenker B skal kunne tilskrives 'påvirkning' fra tenker A til følgende: 1) B er kjent for å ha studert As arbeider. 2) B kan ikke ha funnet de relevante doktrinene hos noen annen tenker enn A. 3) B kan ikke på egen hånd ha kommet frem til de relevante doktrinene (sistnevnte betingelse vil, slik Skinner påpeker, knapt kunne la seg oppfylle). (Ibid. ss 75-76).

⁵⁴ Jevnfør Quentin Skinner, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory* Vol. 8, No. 1/1969, se særlig ss 28-30 og ss 48-50. Disse tankene som Skinner har gjentatt i diverse artikler om idéhistorisk metode og også har forsøkt å basere sin egen forskning om fremveksten av det moderne statsbegrepet på 1400- til 1600-tallet på, er omstridte. Dels har Skinners kritikere påpekt at det faktisk finnes 'evige' spørsmål i filosofi og idéhistorie, og at det derfor gir mening å undersøke hvordan 'store' tenkere har forholdt seg til disse spørsmålene opp gjennom tidene. Dels har kritikerne stilt seg tvilende til hvorvidt det er mulig å gjenskape en persons hensikt med å ytre seg – og fremhevet at Skinner selv i sine idéhistoriske undersøkelser sjelden prøver å virkeliggjøre sin ambisjon om å 'gå inn i hodet på' fortidige tenkere. Og dels har kritikerne anklaget Skinner for å innta en naivt positivistisk posisjon – han tror han kan analysere fortidige tenkeres skrifter og motiver, uten å reflektere over hvem han selv er og hvorfor han har valgt nettopp disse tenkerne og disse skriftene. Jevnfør James Tully (Ed), *Meaning and Context, Quentin Skinner and his Critics* (1988) der temaer som disse er behandlet.

I *Influence in Art and Literature* (1975) forsøker også den svenske kunsthistorikeren Göran Hermerén å avklare hva det vil si at en kunstner eller forfatter har påvirket en annen kunstner eller forfatter. Hermerén erklærer her at for at person X skal kunne sies å ha påvirket person Y med hensyn til a (= en eller annen egenskap ved et kunstverk), må følgende betingelser være oppfylt:

- 1) Y må ha frembrakt sitt verk etter X.
- 2) Y var kjent med X' verk, i det minste med hensyn til a. Det vil si at Y direkte eller indirekte har vært i kontakt med X' verk.⁵⁵

Videre må X' og Ys verk være klart like med hensyn til a (the requirement of similarity).⁵⁶ Og likheten mellom X' og Ys verk må ikke skyldes en tilfeldighet. Om Ys verk ikke bare er likt med X' verk, men også med diverse andre personers verker, kan Y like gjerne være påvirket av disse personenes verker som av X' verk (så sant Y har vært i direkte eller indirekte kontakt med disse personenes verker før han frembrakte sitt eget verk).⁵⁷ Det avgjørende kriteriet for å sannsynliggjøre påvirkning er ifølge Hermerén forandring (the requirement of change). X påvirket Y med hensyn til a dersom kontakt med X' verk forandret Ys kunstneriske eller litterære virksomhet med hensyn til a.⁵⁸

Ifølge Hermerén er det ingen motsetning mellom 'tradisjon' og 'påvirkning'. Forutsetningen for at X og Y skal kunne sies å tilhøre samme 'tradisjon', er nemlig at det er en eller annen form for likhet mellom X' verker og Ys verker, og at det er et direkte eller indirekte påvirkningsforhold mellom X og Y.⁵⁹

Samtidig fremhever Hermerén at studier av påvirkningsforhold ikke kan begrenses til studiet av hvordan en håndfull kunstnere og forfattere har påvirket hverandre. Det er nødvendig å trekke inn hele den intellektuelle og kunstneriske 'settingen', og å inkludere studier av

---

⁵⁵ Jevnfør Göran Hermerén, *Influence in Art and Literature* (1975): 156-160, 164-168 og 172-175 der Hermerén drøfter hva disse betingelsene, henholdsvis 'the temporal requirement' og 'the requirement of contact', innebærer.

⁵⁶ Jevnfør Göran Hermerén, *Influence in Art and Literature* (1975): 177-178.

⁵⁷ Göran Hermerén, *Influence in Art and Literature* (1975): 218. Jevnfør også ss 219-222 der Hermerén diskuterer hvordan likhet mellom to kunstverk kan forklares – for eksempel ved at begge verkene er påvirket av et tredje kunstverk.

⁵⁸ Jevnfør Göran Hermerén, *Influence in Art and Literature* (1975): 239 og 245-254.

⁵⁹ Jevnfør Göran Hermerén, *Influence in Art and Literature* (1975): 305-308.

relasjonene mellom individer, grupper, bevegelser og tradisjoner.⁶⁰ Slike omfattende sammenliknende studier foretas imidlertid sjelden, for eksempel foretas det nesten aldri noen studier av tredje- og fjerderangs kunstverk og hvordan de kan ha påvirket det kunstneriske 'feltet'. Eller som Hermerén formulerer det:

"When art historians and literary historians make comparative investigations, they often consider only a small section of what I previously have called the artistic field: first or second rate works of art, but not third or fourth rate works of art, let alone works which are considered to be totally without artistic merit. Though these works were well-known (widely read, etc.) long ago, they may be forgotten today."⁶¹

Etter min mening utgjør Skinners og Hermeréns tanker om hvordan intellektuell påvirkning kan sannsynliggjøres et godt utgangspunkt for en drøfting av hvorvidt Tkačev kan ha påvirket enkelte av Lenins politiske oppfatninger. For at det skal være sannsynlig at Tkačev har påvirket Lenin, må det være et virkelig tankemessig sammenfall mellom innholdet i i det minste noen av Tkačevs skrifter og noen av Lenins skrifter. Videre må det kunne sannsynliggjøres at Lenin virkelig har lest i det minste noen av Tkačevs skrifter. Det må kunne påvises at Lenin endret sin tenkning til å bli mer lik Tkačevs etter å ha vært i kontakt med Tkačevs skrifter. Og det må kunne sannsynliggjøres at Lenin ikke har hentet tanker som måtte minne om Tkačevs forestillinger, hos andre tenkere enn Tkačev (å bevise at Lenin ikke selv har uttenkt tanker som måtte minne om Tkačevs forestillinger, lar seg selvsagt ikke gjøre). I tillegg til utlegninger og analyser av Tkačevs og Lenins politiske forestillinger har jeg i avhandlingen derfor et særskilt kapittel der jeg tar for meg Lenins syn på russiske før-marxistiske revolusjonærer og vitnemål om Lenins syn på og studium av skriftene til Tkačev og andre russiske før-marxistiske revolusjonærer – nettopp for å kunne besvare denne type spørsmål.

Både Skinner og Hermerén fremhever betydningen av å studere ikke bare 'store' tenkere/kunstnere, men også 'små' tenkere/kunstnere om en vil utforske en gitt epokes politiske/kunstneriske 'felt' eller opphavet til en gitt tenkers/kunstners verker. Et studium av Tkačevs eventuelle påvirkning på Lenin er nettopp et slikt studium av en 'liten' tenkers eventuelle

---

⁶⁰ Göran Hermerén, *Influence in Art and Literature* (1975): 322.

⁶¹ Göran Hermerén, *Influence in Art and Literature* (1975): 153.

innvirkning på en `stor´ tenker (`stor´ og `liten´ refererer her til vedkommende tenkers evne til å påvirke sine omgivelser, og ikke til sannhetsgehalten til eller den moralske kvaliteten av vedkommendes forestillinger). I tilknytning til utlegningen av enkelte sentrale verker av Tkačev og Lenin – for eksempel Lenins viktigste arbeid om oppbyggingen av et nytt samfunn etter revolusjonen, *Gosudarstvo i revoljucija* – har jeg i noen grad gått inn på forfatterens intensjoner da de forfattet verket. Jeg har også prøvd å påpeke tilfeller der Tkačev/Lenin måtte forholde seg til den tsaristiske sensuren, og drøftet hvordan det kan ha påvirket deres argumentasjon.⁶² I Skinners ånd å forsøke å rekonstruere hva Tkačev og Lenin kan ha ment da de forfattet hvert enkelt av sine skrifter, har jeg derimot ingen ambisjon om – selve omfanget av Tkačevs og ikke minst Lenins skriftlige etterlatenskaper gjør at et slikt rekonstrueringsarbeid knapt er til å realisere.

Et annet metodisk problem i denne avhandlingen er å sammenlikne en tenker hvis politiske forestillinger tilsynelatende i liten grad har endret seg, med en tenker hvis idéer endrer seg over tid og til tider er direkte motsetningsfylte.⁶³ Tkačev er en tenker som tilsynelatende i liten grad har endret sin `Weltanschauung´ fra den tok form på 1860-tallet til hans forstand ble formørket omkring 1880. Tilsynelatende har Tkačev i hele denne perioden trodd på muligheten av å opprette et samfunn basert på absolutt likhet om bare en del av samfunnets privilegerte mindretall vier sitt liv til de undertrykte og utbyttede folkemassenes befrielse. Samtidig erklærer han at det gode samfunn kun kan innføres ved hjelp av en voldelig revolusjon. Og han utvikler en egenartet historieteori som kombinerer determinisme og voluntarisme, og som gir vidt spillerom for individuell handling for å forandre samfunnsforholdene. Lenins tenkning omkring disse temaene er derimot langt mer sammensatt. Han erklærer både at `profesjonelle revolusjonærer´ må lede massenes frigjøringskamp, og at massene må utvikle sine egne lederkadrer. Han er villig til å anvende både legale og illegale

---

⁶² Således er det liten tvil om at da Tkačev i en bokanmeldelse fra 1868 behandlet de tyske bøndernes opprør på 1500-tallet, muligheten for å `springe´ inn i sosialismen og borgerskapets unnfallenhet, var det i realiteten muligheten for en sosial revolusjon i Russland han kommenterte – et spørsmål han, gitt sensuren i Tsar-Russland, selv sagt ikke kunne drøfte åpent. Jevnfør utlegningen av Tkačevs teori om historiske `sprang´ i kapittelet "Petr Tkačevs ideologi og historiesyn".

⁶³ Et mer prosaisk, men i høyeste grad reelt problem knyttet til det å sammenlikne Tkačev og Lenin som politiske tenkere er selve omfanget av Lenins skriftlige etterlatenskaper. Mens Tkačevs publisistiske produksjon er forholdsvis begrenset (seks bind, samt en håndfull artikler), utgjør Lenins skrifter 55 bind. Til tross for detaljerte indekser er det derfor lett å gå seg vill blant Lenins skrifter – eller å la seg lamslå av mengden.

virkemidler for å innføre sosialismen. Og han gir uttrykk både for en deterministisk historieoppfatning og for et mer voluntaristisk historiesyn.

Forklaringen på denne forskjellen mellom Tkačev og Lenin som tenkere er utvilsomt både personlig og samfunnsmessig. Tkačev har tilsynelatende hatt en monoman personlighet, mens Lenins personlighet må ha vært mer sammensatt. Å foreta en psykologisk vurdering av Tkačevs og Lenins personlighet og sammenhengen mellom deres personlighet og tenkning faller imidlertid utenfor rammene for denne avhandlingen.⁶⁴ Utfra et samfunnsmessig perspektiv kan Russlands hurtige industrialisering på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet bidra til å forklare forskjellen mellom Tkačevs og Lenins tenkning. Tkačev virket i et samfunn der det knapt fantes en arbeiderbevegelse, kun en repressiv stat, utarmede bonde-masser og en liten revolusjonær intelligentsia. Lenin virket derimot i et samfunn som gjennomgikk en hurtig kapitalistisk modernisering, og der både et borgerskap, en arbeiderklasse og en revolusjonær arbeiderbevegelse var i ferd med å vokse frem. Og han var innblandet i fraksjonskamper i det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartiet.

For å kunne sammenlikne Tkačevs og Lenins politiske forestillinger – og for å kunne besvare spørsmålet om de to revolusjonære tenkerne bør betraktes som eksponenter for en russisk `jakobinsk` eller `blanquistisk` politisk tradisjon – er det imidlertid nødvendig å lage en `systematisk rekonstruert` utgave av Lenin som politisk teoretiker. Etter å ha rekonstruert Tkačevs politiske oppfatninger, syn på samfunnet og historiesyn og å ha gruppert disse oppfatningene i 10-12 kategorier (syn på det gode samfunn, syn på de revolusjonære, syn på kampen for revolusjonen, og så videre) har jeg derfor tatt for meg Lenins skrifter og forsøkt å

---

⁶⁴ I *Lenin, Trotsky, and Stalin, The Intelligentsia and Power* (1990) forsøker den amerikanske historikeren Philip Pomper å foreta en `psykobiografisk` studie av Lenin, Trotskij og Stalin. Her erklærer Pomper blant annet at Lenin hadde et hat-kjærlighetsforhold til en rekke personer (faren, sin henrettede bror Aleksandr og grunnleggeren av den russiske marxismen, Georgij Plekhanov), at dette gjorde at Lenin utviklet en destruktiv personlighet (forakt for svakhet, søken etter makt med mer), og at denne destruktive personligheten er med på å forklare Lenins mange konflikter med de menneskene som omgav ham – konflikter som manifesterte seg i form av både ytterliggående politiske anskuelser og raseriutbrudd. (Jevnfør ibid. ss 65-70 og s 210). Og i *The Revolutionary Ascetic, Evolution of a Political Type* (1976) erklærer den amerikanske historikeren Bruce Mazlish at det finnes en særskilt revolusjonær personlighet, den `revolusjonære asket`. Kjennetegnet på en slik `revolusjonær asket` er ifølge Mazlish at vedkommende ofrer seg totalt for revolusjonen, oppviser tradisjonelle asketiske trekk (selvførnektelse, selvdisciplin) og har få `libidale bånd`, det vil si liten følelsesmessig tilknytning til andre mennesker. (Jevnfør ibid. ss 5-6, 42-43 og 212-213). Eksempler på slike `revolusjonære asketer` er ifølge Mazlish Robespierre, Lenin og Mao. Selv stiller jeg meg skeptisk til denne type studier – ikke minst i tilfeller der objektene for undersøkelsen ikke har etterlatt seg noe selvbiografisk materiale.

gi et sammenfattet uttrykk for hva Lenin har ment om de samme temaene. Samtidig som jeg på denne måten har forsøkt å lage en `systematisk rekonstruert` fremstilling av Lenin som politisk teoretiker, har jeg imidlertid også prøvd å påpeke hvordan han kan innta både to og tre posisjoner i forhold til samme tema, og hvordan posisjonene endrer seg over tid.

Valget av kategorier for å systematisere utlegningen av Tkačevs og Lenins politiske oppfatninger har dels gitt seg selv og dels vært styrt av ønsket om å belyse hvorvidt det er riktig å betrakte de to revolusjonære tenkerne som representanter for en russisk `jakobinsk` eller `blanquistisk` politisk tradisjon. I tilknytning til en gjennomgang av en tenkers politiske idéer er det nødvendig å behandle vedkommendes forestillinger om det bestående samfunn, det gode samfunn og veien til det gode samfunn. I tilknytning til en vurdering av hvorvidt en tenker bør betraktes som eksponent for en `jakobinsk` eller `blanquistisk` politisk tradisjon er det videre naturlig å behandle hvilke oppfatninger vedkommende tenker har når det gjelder de revolusjonære, forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene, historisk voluntarisme kontra historisk determinisme, vold og sammensvergelse som virkemidler i kampen for revolusjonen og bruken av tvang for å omdanne samfunnet etter revolusjonen.

Å systematisere Tkačevs tenkning ved hjelp av disse kategoriene viste seg å være forholdsvis enkelt. Historisk voluntarisme kontra historisk determinisme, forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene og nødvendigheten av å bruke vold for å skape det gode samfunn er nettopp de spørsmålene Tkačev behandler i sine skrifter. I tillegg har han klare oppfatninger om det bestående samfunn og om det gode samfunn. Videre fant jeg det nødvendig å omtale Tkačevs syn på utilitarisme og egen nytte siden hans historie- og menneskesyn er preget av forestillingen om at menneskenes handlinger er styrt av deres forfølgelse av egen nytte. Og jeg fant det nødvendig kortfattet å omtale Tkačevs syn på filosofi, andre `progressive` grupperinger og nasjonalitetsspørsmålet – temaer som avdekker interessante sider ved hans tenkning. Å systematisere Lenins tenkning ved hjelp av de samme kategoriene viste seg å være langt vanskeligere. Ikke bare er Lenins litterære produksjon langt mer omfattende og preget av flere motsetninger enn Tkačevs, men Lenin behandler dertil en mengde temaer som Tkačev ikke behandler – ikke minst fraksjonskampene innad i det russiske sosialdemokratiske arbeiderpartiet og den daglige politiske utviklingen. Lenin har også en annen

måte å skrive på enn Tkačev. Mens Tkačev stort sett behandler ett tema i hver av sine artikler (dette kan riktignok være et så stort tema som 'Den revolusjonære propagandaens oppgaver i Russland'), er Lenins artikler ofte langt mer kaotiske – han kan komme med historie-filosofiske betraktninger i en artikkel der han diskuterer forholdene innad i det russiske sosial-demokratiske partiet.

Avhandlingen er i prinsippet basert på Tkačevs og Lenins *samlede* politiske forfatterskap. Med noen viktige unntak fremsetter Tkačev imidlertid sine politiske anskuelser i de skriftene han skrev etter at han i 1873 flyktet til Vest-Europa – fordi han ikke lenger behøvde å forholde seg til den tsaristiske sensuren. Dette har selvsagt også satt sitt preg på utlegningen av Tkačevs politiske forestillinger som vesentlig er basert på de skriftene han skrev etter flukten til Vest-Europa (pluss artikler Tkačev skrev i fangenskap i hjemlandet, eller som ble stoppet av den tsaristiske sensuren). Lenin fremsetter derimot sine synspunkter på de temaene som behandles i denne avhandlingen (historisk determinisme kontra voluntarisme, de revolusjonæres rolle og hvilke virkemidler som bør brukes i kampen for revolusjonen), vesentlig i sine tidligste skrifter – trolig fordi han i disse er opptatt av å bekjempe de russiske marxistenes ideologiske rivaler, 'narodnikene', og deres 'subjektive sosiologi'. Utlegningen av Lenins politiske forestillinger er derfor i noen grad konsentrert om hans tidligste skrifter – samtidig som senere skrifter som *Imperializm, kak vyssšaja stadija kapitalizma, Gosudarstvo i revoljucija* og *Uderžat li bol'seviki gosudarstvennuju vlast'*? (Vil bolsjevikene beholde statsmakten?) selvsagt også er viet tilbørlig omtale.

* * *

Avhandlingen er oppbygd på følgende måte: Først følger en biografisk presentasjon av Petr Tkačev. Deretter følger et kapittel der jeg presenterer Tkačevs ideologi og historiesyn. Denne presentasjonen er inndelt i underkapitler der jeg presenterer Tkačevs syn på henholdsvis: 1) Det gode samfunn; 2) Det kapitalistiske Vest-Europa; 3) Det agrare Russland; 4) Historisk determinisme og voluntarisme, herunder Tkačevs teori om historiske 'sprang'; 5) Utilitarisme og egen nytte; 6) Filosofi; 7) De revolusjonære; 8) De revolusjonære og folkemassene; 9)

Kampen for revolusjonen; 10) Omdanningen av samfunnet etter revolusjonen; 11) Andre 'progressive' grupperinger; 12) Nasjonalitetsspørsmålet. Deretter følger en kort biografisk presentasjon av V. I. Lenin – nærmest for å gi en kronologisk ramme for hans viktigste skrifter. Så følger et kapittel der jeg presenterer vitnemål om Lenins interesse for Tkačev, narodnik-terroristene og 'jakobinisme', både i Lenins egne skrifter og i memoarer og andre opptegnelser fra personer som har stått bolsjeviklederen nær. Så følger et kapittel om Lenins ideologi og historiesyn, inndelt i de samme underkapitlene som presentasjonen av Tkačevs tenkning.

Deretter følger et kapittel om den sovjetiske historikerdebatten på 1920-tallet om leninismens opphav, et kapittel der jeg tar for meg spørsmålet om det fantes en russisk 'jakobinsk'- 'blanquistisk' revolusjonær tradisjon, og et kapittel der jeg behandler Marx' og Engels' syn på Russland, 'blanquisme' og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen. Og avslutningsvis følger et kapittel der jeg vil komme med mitt syn på spørsmålet om Tkačev og Lenin bør betraktes som eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon – og på spørsmålet om Tkačev bør betraktes som en forløper for Lenin i den forstand at deler av Lenins tenkning kan tilbakeføres til Tkačev. Her vil jeg også kortfattet drøfte forholdet mellom Lenins tenkning, 'leninismen' og opphavet til bolsjevismen.

Navnene på russiske tidsskrifter og titlene på russiske bøker og artikler er transkribert i henhold til dagens rettskrivning.

For en oversikt over hvilke utgaver av Tkačevs og Lenins skrifter, annen litteratur og tidligere upublisert materiale jeg har benyttet meg av i denne avhandlingen, henvises det til litteraturlisten.

Petr Tkačevs liv

Petr Nikitič Tkačev ble født den 29. juni (11. juli) 1844 i Velikie Luki i guvernementet Pskov på landeiendommen til sine adelige foreldre.¹ Etter ektemannens død i 1851 slo Tkačevs mor seg ned i St. Petersburg der Tkačev, den yngste av fire søsken², vokste opp og gikk på gymnaset. I 1861 ble Tkačev opptatt som student ved det juridiske fakultetet ved Universitetet i St. Petersburg. Alt høsten samme år ble han imidlertid utvist fra universitetet etter å ha blitt arrestert og plassert i Kronstad-festningen for deltakelse i demonstrasjoner mot de tsaristiske myndighetenes angrep på universitetets frihet. Etter å ha blitt utvist fra universitetet fortsatte Tkačev sine juridiske studier på egen hånd – og oppnådde i 1868 tittelen juridisk kandidat (*kandidat prav*). Samtidig påbegynte han den publisistiske virksomheten han skulle leve av resten av livet ved å offentliggjøre artikler om det russiske rettsvesenet i det konservative tidsskriftet *Vremja* (Tiden), redigert av brødrene Dostoevskij.

I november 1862 ble Tkačev arrestert for annen gang for tilknytning til den radikale studenten Leonid Ol'sevskij og for oppbevaring av illegalt materiale, to eksemplarer av Nikolaj Ogarevs proklamasjon *Čto nužno narodu?* (Hva folket trenger) og revolusjonære dikt. I sin Tkačev-biografi, *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (1922), hevder den sovjetiske historikeren Boris P. Koz' min at det trolig har eksistert en revolusjonær sirkel ledet av Ol'sevskij, og at Tkačev i denne sirkelen ble presentert for 'jakobineren' Petr Zaičnevskij's beryktede proklamasjon *Molodaja Rossija* (Det unge Russland), proklamasjonen der folket

---

¹ Følgende kortfattede fremstilling av Petr Tkačevs liv er basert på B. Koz' min, *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (1922), Deborah Hardy, *Petr Tkachev, The Critic as a Jacobin* (1977) og E. L. Rudnickaja, *Russkij blankizm, Petr Tkačev* (1992). Å tegne et personlig portrett av Tkačev er dessverre ikke mulig da han ikke etterlot seg noen dagbok eller andre private opptegnelser. De viktigste primærkildene knyttet til Tkačevs liv er politi-rapporter, enkelte biografiske utsagn i hans publisistiske skrifter og noen spredte inntrykk familiemedlemmer og andre som har stått ham nær, har nedtegnet.

² Tkačev hadde to søstre og en bror. Søstrene skulle begge komme til å tilhøre den regimekritiske intelligentsiaen. Den eldste, Aleksandra, giftet seg med den kjente narodniken og publisisten Nikolaj Annenskij. Den yngste, Sofija, som døde av tuberkulose i 1875, giftet seg med læreren A. A. Kril' og var sammen med ektemannen engasjert i revolusjonært undergrunnsarbeid. Tkačevs bror, Andrej, skulle derimot komme til å utvikle seg til en forsvarer for det bestående samfunn – i 1905 ble han innvalgt i Dumaen som representant for et av de tsartro partiene.

ble oppfordret til å gripe til øksen.³ Det har også blitt hevdet at Tkačev på begynnelsen av 1860-tallet stod i forbindelse med organisasjonen Zemlja i Volja (Jord og frihet), forløperen for 1870-årenes organisasjon med samme navn.⁴ Disse antagelsene har imidlertid ikke latt seg bevise.

Ifølge hans søster Aleksandra skal Tkačev på denne tiden ha hevdet at det å skape et nytt og rettferdig Russland krevde at alle mennesker over 25 år ble utryddet.⁵

Etter at utgivelsen av *Vremja* i 1863 opphørte på grunn av konflikter med sensurmyndighetene, skrev Tkačev i de følgende årene for *Žurnal ministerstva justicii* (Justisministeriets tidsskrift), *Juridičeskij vestnik* (Juridisk budbringer) og *Biblioteka dlja čtenija* (Bibliotek for lesning), vesentlig om juridiske og retts sosiologiske emner. I sine artikler fra denne perioden avviste Tkačev 'metafysikk' og krevde en empirisk utforskning av samfunnsforholdene.

Allerede i en artikkel om straffelovgivning fra 1863 erklærte Tkačev for øvrig at økonomiske relasjoner bestemmer et samfunns politiske system og rettsvesen,⁶ et synspunkt han to år senere gjentok i en bokanmeldelse der han åpent henviste til "den berømte tyske landflyktige Karl Marx" og dennes verk *Zur Kritik der Politischen Oekonomie*.⁷ Trolig var dette en av de tidligste henvisningene til Karl Marx i russisk samfunnsdebatt.

I 1865 begynte Tkačev å skrive for *Russkoe Slovo* (Det russiske ord), ved siden av *Sovremennik* (Den samtidige) det ledende radikale tidsskrift i datidens Russland. I *Russkoe Slovo* fikk Tkačev ansvar for anmeldelsen av nye bøker om sosiale og økonomiske forhold, og han omtalte bøker om filosofi, politisk økonomi, juridiske emner og samfunnsspørsmål. Han

---

³ Jevnfør B. Koz'min, *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dvizenie 1860-kh godov* (1922): 30-41. I sitt forord til *P. N. Tkačev, Izbrannye sočinenija na social'no-političeskie temy* hevder Koz'min dessuten at Tkačev trolig var medforfatter til Ol'sevskijs proklamasjon *K russkomu narodu* (Til det russiske folk) som var skrevet på et folkelig russisk polakken Ol'sevskij neppe kan ha behersket.

⁴ Jevnfør E. L. Rudnickaja, *Russkij blankizm, Petr Tkačev* (1992): 49.

⁵ A. Annenskaja; "Iz prošlykh let, Vospominanija o N. O. Annenskom", *Russkoe Bogatstvo* 1/1913: 62. I sine erindringer legger Aleksandra imidlertid til at broren hadde et mykt og fredsommelig vesen som stod i skarp kontrast til hans politiske teorier.

⁶ B. P. Koz'min (red.), *P. N. Tkačev, Izbrannye sočinenija na social'no-političeskie temy* (heretter Tkačev), bd V: 23.

⁷ Tkačev I: 69-70.

offentliggjorde også en lengre avhandling om økonomiske forhold i Vest-Europa. Som medarbeider i *Russkoe Slovo* ble Tkačev kollega av den legendariske `nihilisten` Dmitrij Pisarev – denne måtte riktignok på dette tidspunkt utøve sin skribentvirksomhet fra sitt fangenskap i Peter-Pauls-festningen.

I hvilken grad Pisarev har påvirket Tkačev er uklart. I motsetning til Pisarev var Tkačev mer opptatt av økonomiske og sosiale spørsmål enn av `kritisk tenkende enkeltindivider`. I likhet med Pisarev var imidlertid også Tkačev kritisk til kunst for kunstens skyld – og vitenskap for vitenskapens skyld. Eller som han formulerte det i en bokanmeldelse fra 1866:

”Å rolig hengi seg til en ubekymret betraktning av sannheten, å rolig og lidenskapsløst grave frem hauger av vitenskapelige fakta, uten noe obligatorisk, mer eller mindre direkte anvendelig, praktisk nyttig formål, – i en tid da livet spør etter handlinger, da de undertryktes stønn og skrik lyder fra alle kanter kallende på hjelp, da øyet overalt møter fattigdom, uvitenhet og lidelse, da det onde med sitt harde åk undertrykker og kveler mennesket – i en slik tid å beskjeftige seg med vitenskap for vitenskapens skyld – det er, i det minste, dumt og uærlig. I ethvert ærlig menneskes øyne tjener vitenskapen, som kunsten, derfor i seg selv ikke som noe mål. Idag er de nyttige for oss kun som middel.”⁸

Denne negative holdningen til `unyttig` kunst og vitenskap kan imidlertid like gjerne tilskrives påvirkning fra `revolusjonær-demokratiske` tenkere og publisister som Nikolaj Černyševskij og Nikolaj Dobroljubov som skriftene til `nihilisten` Pisarev.

Etter at *Russkoe Slovo* i 1866 ble forbudt – på grunn av konflikter med sensurmyndighetene, og som en følge av innstramningen av kontrollen med pressen etter Dmitrij Karakozovs mislykkede attentatforsøk mot Aleksander II – fungerte Tkačev en kort periode som redaktør for etterfølgertidsskriftet *Luc* (Strålen). Kun ett nummer av *Luc* så imidlertid dagens lys før politiet slo til mot redaksjonen og forbød videre utgivelse av tidsskriftet. Deretter skrev Tkačev en kort periode for tidsskriftet *Ženskij vestnik* (Kvinnens budbringer) der han offentliggjorde en lang, ufullført artikkel om kvinnens økonomiske stilling. Høsten 1866 begynte Tkačev å skrive for tidsskriftet *Delo* (Saken), et etterfølgertidsskrift til *Russkoe Slovo* som skulle komme til å bestå i mer enn tyve år. I *Delo* offentliggjorde Tkačev en rekke artikler om alt fra juss og politisk økonomi til bondekrigene i Tyskland. Denne fruktbare skribentperioden

---

⁸ Tkačev I: 88.

– da mange av Tkacevs senere overbevisninger tok form, blant annet troen på den opplyste minoritetens samfunnsomdannende evne – varte til 1869 da Tkacev ble arrestert. Men også etter å ha flyktet til Vest-Europa i 1873 bevarte Tkacev forbindelsen til *Delo* og offentliggjorde flere artikler i tidsskriftet.

I denne perioden ble Tkacev arrestert flere ganger for tilknytning til revolusjonære sirkler, således satt han både i 1864-1865 og i 1866 flere måneder i fangenskap.⁹ Noen år senere oppsummerte Tkacev denne tiden med følgende ord:

”Under hele min litterære virksomhet vanket jeg stadig blant vår ungdom, blant våre `barn`. Jeg tilhører selv denne generasjonen, jeg gjennomlevde med den dens begeistring og feil, dens tro og håp, dens illusjoner og skuffelser. Og nesten hvert slag som den rasende reaksjonen tilføyde den, slo tilbake på meg, enten direkte eller i mine nærmeste kameraters og venners person. Siden gymnasbenken har jeg ikke kjent noe annet selskap enn unge menneskers selskap, som snart ble begeistret for studentermøter, snart konspirerte i hemmelighet, snart organiserte søndagsskoler og lesesaler, snart grunnla produksjonsfellelesskaper og kommuner – snart igjen kastet seg over utdanning for folket, over idéen om tilnærming til folket, og igjen og igjen konspirerte. Jeg var alltid med dem og blant dem – alltid, så sant ikke de tykke murene til Peter-Pauls-festningens kasematt adskilte meg fra dem.”¹⁰

I mars 1869 ble Tkacev og hans forlovede Aleksandra Dement’eva arrestert for å ha trykket en proklamasjon til støtte for studentenes krav om rett til å opprette egne hjelpefond. Og i juli 1871 ble begge i en masserettssak mot medlemmene av terroristen og anarkisten Sergej Nečaevs opprullede revolusjonære nettverk idømt kortere fengselsstraffer. Han fikk ett år og fire måneders fengsel, hun fire måneders fengsel.¹¹

---

⁹ Tkacev skal ha hatt tilknytning til kretsen rundt Karakozov og vært medlem av undergrunnsorganisasjonene `Rubelselskapet` (Et revolusjonært selskap som eksisterte på slutten av 1860-tallet. Navnet på selskapet kom av at medlemmene hver måned betalte én rubel i medlemskontingent) og `Smorgonskij akademiet` (Et revolusjonært selskap som eksisterte på slutten av 1860-tallet. Navnet på selskapet var en henspeiling på et `akademi` ved samme navn der sigøynere på begynnelsen av 1800-tallet trente opp bjørner. Selskapets medlemmer skal ha hatt så bisarre klær og manerer at de minnet om bjørner).

¹⁰ Tkacev III: 58.

¹¹ Aleksandra Dement’evas biografi er i seg selv dramatisk og interessant. Dement’eva mistet tidlig begge foreldrene og måtte forsørge seg selv som huslærer og guvernante. Hun fikk interesse for `kvinnespørsmålet` og drømte om å grunnlegge en kooperativ virksomhet for kvinner. Snart ble hun trukket inn i radikale kretser der hun ble kjent med Petr Tkacev. Vinteren 1869 kjøpte hun for Tkacevs penger pressen der proklamasjonen til støtte for studentenes krav ble trykket – før den tid hadde hun gjort flere mislykkede forsøk på å inngå et proforma ekteskap for å få tilgang til en arv som ville ha satt henne i stand til å opprette et trykkeri. Under rettssaken i 1871 gjorde hun seg bemerket ved en modig forsvarstale der hun blant annet gikk til angrep på kvinneundertrykkelsen i datidens samfunn. Ved utløpet av fengselsstraffen ble hun høsten 1871 forvist til Nižnij Novgorod, og senere til Kaluga, men fikk i 1873 tillatelse til å slå seg ned i Velikie Luki der hun inngikk

Disse begivenhetene har ført til spekulasjoner om forholdet mellom Tkačev og Nečaev.

I *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* hevder Boris P. Koz'min at Tkačev – som på denne tiden beskjeftiget seg med 'fremtidens mennesker' og deres kamp for menneskehetens befrielse – kan ha påvirket Nečaev da denne skrev sin berømte *Katekhizis revoljucionera* (Den revolusjonæres katekisme).¹² Tkačev og Nečaev møtte hverandre flere ganger vinteren 1868-1869. I hvilken grad de to revolusjonærer har påvirket hverandre forblir imidlertid uklart.

Utvilsom var den mentale avstanden mellom den rå og folkelige livegensønnen Nečaev og den forfinede godseiersønnen Tkačev betydelig. Tkačevs reaksjon på Nečaev-kretsens mord på studenten Ivan Ivanov, som fant sted mange måneder etter at Tkačev selv var blitt arrestert, er interessant. I en anmeldelse av Fedor Dostoevskijs roman *Besy* (De besatte) der handlingen er basert på dette mordet, anklaget Tkačev forfatteren for å ha skrevet en karikert fremstilling av syke mennesker. Men samtidig la han til at det er det at de er dømt til ikke å kunne virkeliggjøre sine idéer, som har gjort figurene i romanen til syke mennesker.

"Å leve ved idéer, å forelske seg i disse idéene og på samme tid ikke å ha mulighet for å virkeliggjøre dem i det ytre eller å støtte den indre prosessen for deres utvikling – det er i sannhet en stor pine som er i stand til å knekke selv et jernmenneske og ikke bare et voksmenneske!"¹³

---

ekteskap med Tkačev. Etter Tkačevs flukt til Vest-Europa i desember 1873 oppnådde Dement'eva i 1879 tillatelse til å reise ut av Russland mot aldri mer å vende tilbake. Hun ble gjenforent med Tkačev, men etter et kortvarig konfliktfylt samliv forlot hun ektemannen. Etter i 1888 å ha avlagt medisinsk embetseksamen arbeidet Dement'eva som lege i Frankrike inntil hun i 1903 fikk tillatelse til å vende tilbake til Russland. Ved utbruddet av Den russisk-japanske krig i 1904 meldte hun seg som frivillig sanitetsarbeider og havnet i japansk krigsfangenskap – for etter løslatelsen av de tsaristiske myndighetene å bli anklaget for å ha bedrevet sosialistisk propaganda blant russiske krigsfanger. Dement'eva døde høsten 1922. Jevnfør B. Koz'min, "Okolo nečaevskogo dela, Pamjati A. D. Dement'evoj-Tkačevoj", *Katorga i ssylka* 6/1923.

¹² Jevnfør B. Koz'min, *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (1922): 97-98. Samtidig påpeker Koz'min at Tkačevs politiske forestillinger på en rekke punkter, blant annet i synet på muligheten for en 'folkeoppstand', adskilte seg fra Nečaev-kretsens planer for en revolusjonær omveltning i Russland.

¹³ Tkačev III: 31. I anmeldelsen, som har den talende tittelen "Bol'nye ljudi" (Syke mennesker), erklærer Tkačev for øvrig at Dostoevskij mangler enhver skapende fantasi, at han i likhet med flertallet av samtidens russiske forfattere kun er i stand til å analysere menneskenes sjeloliv, og at så snart han forsøker seg på mer almene skildringer, plumper han ut i tvangstanker og absurditeter.

Tkačevs tilknytning til Necaev fikk utvilsomt betydning for hans fremtid. Den isolering Tkačev skulle komme til å oppleve som revolusjonær, skyldtes uten tvil at hans navn for alltid var forbundet med Necaev og dennes etisk tvilsomme metoder.

Fra arrestasjonen vinteren 1869 til han ble løslatt høsten 1872 befant Tkačev seg i den beryktede Peter-Pauls-festningen. Under fengselsoppholdet leste Tkačev flittig, blant annet skrifter av Pierre-Joseph Proudhon, Karl Marx og den engelske sosial-darwinisten Herbert Spencer. Tkačev skrev også flere essays om sosiale og politiske spørsmål. Disse essayene havnet i arkivet til 'Tredje avdeling' (det tsaristiske sikkerhetspolitiet) og ble først offentliggjort av Boris P. Koz'min i *P. N. Tkačev, Izbrannye sočinenija na social'no-političeskie temy* etter revolusjonen i 1917. Essayene er interessante siden Tkačev nå for første gang utviklet en sammenhengende fremstilling av sin oppfatning av det gode samfunn.

I artikkelen "Utopičeskoe gosudarstvo buržuazii" (Borgerskapets utopiske stat) angrep Tkačev den franske liberaleren Émile de Girardin og dennes forherligelse av individuell frihet, forstått som politisk frihet. Ifølge Tkačev var Girardin og likesinnede tenkere 'empirikere' som hadde opphøyet det borgerlige samfunns økonomiske lover til uforanderlige naturlover – og ikke hadde innsett at politisk frihet forutsetter økonomisk frihet, det vil si slutt på den kapitalistiske utbyttingen. I artikkelen "Zakon obščestvennogo samosokhraneniija" (Loven for samfunnets selvoppholdelse), et kritisk oppgjør med biologen og sosial-darwinisten Herbert Spencers teorier, erklærte Tkačev at den 'naturlige' fysiske kampen mellom individene under kapitalismen hadde degenerert til en sosial kamp basert på penger og eiendomsrett, og at denne kampen truet menneskets utvikling som artsvesen. Og i essayet *Čto takoe partija progressa?* (Hva er fremskrittspartiet?), et angrep på 'narodniken' Petr Lavrovs tanker om historisk fremskritt, krevde Tkačev at samtidens klassesamfunn måtte forvandles til et kommunistisk samfunn basert på fullstendig likhet mellom samfunns-medlemmene.

Ved løslatelsen fra Peter-Pauls-festningen høsten 1872 ble Tkačev administrativt forvist til familiegodset i Velikie Luki. Under oppholdet i Velikie Luki kom Tkačev imidlertid i kontakt med medlemmer av den revolusjonære Čajkovskij-kretsen, den største narodnikorganisasjonen på begynnelsen av 1870-tallet. Og med hjelp fra den revolusjonære undergrunnsorganisasjonen flyktet han i desember 1873 til Vest-Europa. I de følgende måneder deltok Tkačev aktivt i utgivelsen av tidsskriftet *Vpered!* (Fremad!) som utkom i Zürich, senere London, og hadde den kjente narodnik-filosofen Petr Lavrov som redaktør. Ideologiske motsetninger mellom 'aktivisten' Tkačev og 'propagandisten' Lavrov førte imidlertid til at Tkačev våren 1874 brøt med Lavrov og *Vpered!*,¹⁴ og i pamfletten *Zadači revoljucionnoj propagandy v Rossii* (Den revolusjonære propagandaens oppgaver i Russland) begrunnet han bruddet. Ifølge Tkačev skulle den revolusjonære propagandaen ikke opplyse massene, men oppildne dem til opprør. Dermed utbrøt en langvarig polemikk mellom 'jakobineren' Tkačev og den mer forsiktige narodniken Lavrov.

Friedrich Engels, som oppfattet Tkačevs synspunkter som en støtte til anarkisten Mikhail Bakunin, blandet seg inn i striden, og i en artikkel i *Der Volksstaat* fra oktober 1874 anklaget han Tkačev og dennes likesinnede for å bedrive revolusjonær eventyrpolitikk.¹⁵ Dette resulterte i at Tkačev i et oppsiktsvekkende *Offener Brief an Herrn Friedrich Engels*, offentliggjort noen uker senere, anklaget denne for legalisme og mangel på revolusjonært mot. Samtidig hevdet han at fraværet av et sterkt russisk borgerskap ville gjøre det lettere å gjennomføre en sosialistisk revolusjon i Tsar-Russland enn i landene i Vest-Europa. Engels svarte med en artikkelserie i *Der Volksstaat* (i forkortet form utgitt som brosjyre med tittelen *Soziales aus Russland*) der han erklærte at godseierne, stor-bøndene og den fremvoksende middelklassen utgjorde tsarismens sosiale basis, og at den som trodde det var mulig å gjennomføre en sosialistisk revolusjon i et land uten en arbeiderklasse fordi det heller ikke fantes et borgerskap, manglet kunnskap om sosialismens ABC.¹⁶

---

¹⁴ Et uttrykk for disse motsetningene var at Lavrov nektet å trykke en artikkel av Tkačev der bondebefolkningen ble forespeilet et liv i overflod og lediggang etter revolusjonen – trolig en ironisk kommentar til Lavrovs ønske om å opplyse og vekke folket.

¹⁵ Artikkelen, som primært var rettet mot Petr Lavrov og *Vpered!* for å ha vist unnskyldighet overfor Bakunin og dennes tilhengere, er gjengitt i Karl Marx og Friedrich Engels, *Werke* (heretter MEW), bd 18: 536-545.

¹⁶ Artikkelserien er gjengitt i MEW 18: 546-567.

Etter bruddet med Lavrov sluttet Tkačev seg i 1875 til en krets av polske og russiske blanquister, 'Det slaviske selskap'. Som redaktør for *Nabat* (Stormklokken), som utkom i Genève, propaganderte han i de følgende år for at bare en sentralistisk eliteorganisasjon av revolusjonærer kunne erobre makten, og at oppbyggingen av et sosialistisk samfunn forutsatte et langvarig diktatur.¹⁷ Disse synspunktene brakte Tkačev opp i skarpe polemikker med 'propagandisten' Lavrov og med diverse anarkistiske grupperinger. Tkačev angrep også Engels og de tyske sosial-demokratene for å ville påtvinge russiske revolusjonærer sine egne legale kampmidler. Og han gikk til angrep på ukrainske sosialisters krav om at kampen for sosialismen i Tsar-Russland måtte baseres på nasjonalitet.

I brosjyren *Žertvy dezorganizačii revoljucionnykh sil* (Ofrene for desorganiseringen av de revolusjonære kreftene) (1878) annonserte Tkačev dannelsen av et revolusjonært selskap, Obsčestvo narodnogo osvoboždenija (Selskapet for folkets befrielse). Få opplysninger foreligger om dette ultra-konspirative selskapet som ifølge dets egne statutter skulle infiltrere andre revolusjonære grupperinger og utnytte dem for egne formål.¹⁸

Etter interne stridigheter i *Nabat* – der et flertall av medarbeiderne støttet den polske revolusjonær Gaspar Turskijs krav om propaganda til støtte for terrorisme – trakk Tkačev seg i 1878-1879 ut av tidsskriftets redaksjon. Kort tid senere opphørte *Nabat* å utkomme.¹⁹ I 1878 flyttet Tkačev til Paris der han ble medarbeider i blanquist-tidsskriftet *Ni Dieu, ni maître*. I *Ni Dieu, ni maître* offentliggjorde Tkačev en fremstilling av den revolusjonære bevegelsen i Russland. Han påbegynte også en fransk oversettelse av Nikolaj Černyševskijs roman *Čto delat'?* (Hva må gjøres?).

---

¹⁷ Betegnelsen *Nabat* (Stormklokken) var selvfølgelig ikke tilfeldig, men en henspeiling på Aleksandr Herzens *Kolokol* (Klokken) og signaliserte et brudd med den foregående generasjon av moderate 'godseier-revolusjonærer'.

¹⁸ E. L. Rudnickaja hevder, etter å ha studert en stor mengde erindringer og andre primærkilder, at selskapet utgjorde en forlengelse av en gruppering Sergej Nečaev forsøkte å etablere i Zürich på begynnelsen av 1870-tallet, og at det faktisk klarte å påvirke narodnikgrupperinger i Russland, ikke minst takket være forbindelsen til den såkalte Zaičnevskij-kretsen i Orel. Jevnfør E. L. Rudnickaja, *Russkij blankizm, PetrTkačev* (1992): 116-123 og 149-180. Selskapets lover og diverse andre dokumenter knyttet til dets virksomhet er gjengitt som appendiks til denne boken.

¹⁹ I 1880 ble det gjort et forsøk på å utgi *Nabat* i Russland, men forsøket mislyktes da det innsmuglede trykkeriet ble beslaglagt. I 1881 ble *Nabat* forsøkt utgitt som agitatorisk avis. Her publiserte Tkačev – som da trolig ikke lenger var ved sine fulle åndskrefter – en artikkel der han forsvarte terror som det eneste middel til Russlands moralske og samfunnsmessige gjenfødelse. Kun et par nummer utkom imidlertid før også dette utgivelsesforsøket måtte oppgis.

I 1880 ble Tkacev oppsøkt av to medlemmer av den nystiftede revolusjonære organisasjonen Narodnaja Volja (Folkets vilje) som ønsket å forhandle om samarbeid mellom Tkacevs revolusjonære selskap og narodnik-terroristene i Russland, blant annet med sikte på utgivelsen av et felles tidsskrift. Initiativet strandet imidlertid da lederne for Narodnaja Volja kategorisk avviste ethvert samarbeid med 'jakobineren' Tkacev.

Vinteren 1881-1882 viste Tkacev tegn på at hans forstand hadde blitt formørket. Samtidig foreligger det et vitnesbyrd som kan tyde på at han da var i ferd med å revurdere sine politiske anskuelser.²⁰ I desember 1882 ble Tkacev pågrepet av politiet i Paris da han virret rundt i gatene uten å kunne gjøre rede for seg. Han ble erklært sinnssyk og plassert på et asyl der han døde 5. januar 1886.

I sin gravtale over Tkacev betegnet hans gamle motstander Petr Lavrov ham som en viderefører av arven etter Černyševskij og Dobroljubov, og som en som hadde banet vei for oppsvinget i den revolusjonære bevegelsen på 1870-tallet. En annen taler, den russiske revolusjonær P. V. Grigor'ev, betegnet Tkacev som en av de dyktigste propagandistene for terror.²¹

* * *

---

²⁰ Emigranten A. Kh. Khristoforov, som stod Tkacev nær, erklærte således at denne hadde en langt mer komplisert personlighet enn hans artikler i *Nabat* kunne tyde på, og at han befant seg ved en korsvei da sykdommen rammet ham: "På oss personlig frembrakte Tkacev alltid et inntrykk av et menneske hvis personlighet på langt nær kunne sammenfattes i hans politiske program i *Nabat*. Vi hadde inntrykk av at han var mer mangfoldig enn dette programmet, og at det ikke var hans siste, men kun hans første ord. [...] Selv om Tkacev ved sitt politiske program, slik vi alt har sagt, fremtrer som en representant for 60-årenes epoke av den mest eksklusive opprørsånd, så døde tilsynelatende likevel ikke helt gjenlyden av denne bevegelsens mer mangfoldige begynnende epoke da politikk, offentlighet og sosialisme gikk sammen uten å skilles. Og vi antar at han ville ha vendt tilbake til denne epokens ånd og prinsipper om han ikke var blitt tildelt den triste skjebnen til sin glitrende forløper i *Russkoe Slovo*, Pisarev – å dø i det øyeblikk da en moralsk omdanning tok til i ham og en ny vei åpnet seg foran ham." (*Obščee Delo* 83/1886. Gjengitt i M. K. Lemke, "Materialy dlja biografii P. N. Tkaceva", *Byloe* 8/1907: 171-172).

²¹ *Obščee Delo* 81/1886. Gjengitt i M. K. Lemke, "Materialy dlja biografii P. N. Tkaceva", *Byloe* 8/1907: 156-158.

I et brev til en av sine venner, forfattet på slutten av 1870-tallet, vurderte Tkačev sin egen politiske og publisistiske betydning – herunder det faktum at *Nabat* aldri ble spredt blant massene i Russland – med følgende ord:

”*Nabat* var ikke et agitasjons-revolusjonært flygeblad. Dets oppgave bestod utelukkende i å føre de revolusjonære tilbake til de eneste praktisk sanne idéene og prinsippene for revolusjonær virksomhet som de, under påvirkning av reaksjonen, under påvirkning av anarkistiske og lavrovske villfarelser, var i ferd med å ta avstand fra. Disse idéene og prinsippene inneholdt i seg selv ikke noe nytt, men det var ikke overflødig å minne om dem. Og *Nabat* kunne oppfylle (og oppfylte virkelig) denne oppgaven, selv uten å være spredt i Russland. Det var tilstrekkelig at i det minste noen revolusjonærer ble kjent med dets program og grunnleggende prinsipper, at det blant dem frembrakte fortolkninger og diskusjoner. Det var tilstrekkelig å minne et begrenset antall av de revolusjonære på glemte idéer, og deretter nølte ikke selve den revolusjonære praksis med å bevise fornuften, anvendeligheten til disse idéene og spre dem blant flertallet av de revolusjonære. Jeg vet svært godt at i Russland er det knapt noen som har hatt *Nabat* i hendene, men dets eksistens, dets program, dets prinsipper var nesten alle revolusjonære sirkler kjent med.”²²

---

²² *Obščee Delo* 83/1886. Gjengitt i M. K. Lemke, ”Materialy dlja biografii P. N. Tkačeva”, *Byloe* 8/1907: 164-165.

Petr Tkačevs ideologi og historiesyn

Følgende kapittel tar sikte på å gi et overblikk over Petr Tkačevs politiske forestillinger og historiesyn – herunder hans syn på mennesket.¹ Tkačevs syn på kunst og litteratur er kun omtalt i den grad det er egnet til å belyse hans politiske oppfatninger.² Fremstillingen er basert både på de av Tkačevs skrifter som ble publisert i løpet av hans levetid, og på de av Tkačevs skrifter som først ble utgitt etter opphavspersonens død, men omstendighetene omkring offentliggjørelsen vil bli klargjort i tilknytning til gjennomgangen av skrifterne.³

Gjennomgangen er inndelt på følgende måte: Først presenteres Tkačevs oppfatning av det gode samfunn. Derneft presenteres hans syn på det bestående samfunn slik det fremtrer i henholdsvis det kapitalistiske Vest-Europa og det agrare Russland. Videre følger en

---

¹ Tkačevs politiske idéer er behandlet i Miriam Berlins doktoravhandling *The Jacobin Tradition in the Russian Revolutionary Movement: 1860-1880* (1956) og i Rolf H. W. Theens doktoravhandling *Petr Nikitich Tkachev, A Study in Revolutionary Theory* (1964). Berlins avhandling er primært en skildring av Necaevs og Tkačevs revolusjonære virksomhet på 1860- og 1870-tallet. Men avhandlingen gir også et oversyn over Tkačevs politiske forestillinger gruppert i tre kategorier: syn på samfunnsutviklingen, etiske oppfatninger og revolusjonsteori. Theens avhandling er både en kronologisk og en tematisk gjennomgang av utviklingen av Tkačevs politiske oppfatninger, mens målet med min fremstilling av Tkačevs ideologi og historiesyn er å gi en tematisk oversikt over Tkačevs politiske forestillinger. Theen tar i begrenset grad for seg Tkačevs menneskesyn og syn på motivet for menneskelig handling. Tkačevs forsøk på å forene materialisme og utilitarisme – kanskje det mest interessante aspekt ved hans tenkning – blir knapt nok berørt.

² I likhet med mange andre skribenter i Tsar-Russland benyttet Tkačev bokaanmeldelser til å kommentere og kritisere samfunnsutviklingen, og han har etterlatt seg et stort antall anmeldelser av både faglitteratur og skjønnlitterære bøker. I sine skrifter om kunst og litteratur krever Tkačev at litteraturen skal være realistisk og fungere som et 'speil' samfunnet kan se seg selv i. Eller som Tkačev selv formulerer dette litteratursynet: "Den [realistiske kritikken] vet at det eneste mulige objektive kriterium for vurdering av verdien av et belletristisk (som i alminnelighet ethvert litterært) talent består i kvantiteten og kvaliteten av den åndelige påvirkning det utøver på samfunnet [det vil si hvorvidt det fremmer lesernes åndelige utvikling og retter deres tanker mot de spørsmål som er viktigst for menneskelig lykke]. Alle andre kriterier er subjektive og vilkårlige." (*Tendencioznyj roman* (En tendensøs roman) (*Delo 2*, 6 og 7/1873), Tkačev II: 375). Samtidig erklærer Tkačev i den upubliserte artikkelen *Znachenie iskusstva v istorii umstvennogo razvitiia* (Kunstens betydning i den åndelige utviklings historie) (1872) at kunsten representerer en atavisme fra en barbarisk tidsalder da mennesket tenkte i bilder – og ikke logisk – og at kunsten i likhet med metafysikken vil bli erstattet av vitenskapen. En analyse av Tkačevs syn på kunst og litteratur faller imidlertid utenfor rammen for denne avhandlingen.

³ De fleste av skrifterne denne fremstillingen er basert på, er trykket i B. P. Koz' min (red.), *P. N. Tkačev, Izbrannye sočinenija na social'no-političeskie temy I-VI* (1932-1937). Noen av Tkačevs seneste artikler, som ikke kom med i denne ufullførte utgaven av Tkačevs skrifter, er gjengitt i A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh* (1975-1976) og i B. M. Šakhmatov, *P. N. Tkačev, Kladezi mudrosti rossijskikh filosofov* (1990). I tillegg er de mest sentrale av Tkačevs tidligste skrifter omtalt, herunder hans arbeider om juridiske og rettssosiologiske emner. Disse skrifterne har ikke blitt nyutgitt etter at de ble publisert i russiske tidsskrifter på 1860-tallet.

gjennomgang av Tkačevs tanker om historisk determinisme og voluntarisme, muligheten for å foreta historiske 'sprang', utilitarisme og egoisme – og av hans syn på filosofi. Så følger en gjennomgang av Tkačevs tanker om de revolusjonære, deres forhold til folkemassene, kampen for revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen – herunder hans forhold til andre sosialistiske og progressive grupperinger. Avslutningsvis omtales kortfattet Tkačevs syn på nasjonalitetsspørsmålet.

Det gode samfunn

Den beste sammenfatning av Tkačevs oppfatning av det gode samfunn er essayet *Čto takoe partija progressa?* (Hva er fremskrittspartiet?) (1870), skrevet under forfatterens fangenskap i Peter-Pauls-festningen i St. Petersburg og funnet i arkivet til 'Tredje avdeling' etter revolusjonen i 1917. Essayet ble for første gang offentliggjort av Boris P. Koz' min på 1930-tallet i *P. N. Tkačev, Izbrannye sočinenija na social'no-političeskie temy*. Her krever Tkačev at samtidens klassesamfunn må forvandles til et kommunistisk samfunn basert på fullstendig likhet mellom samfunnsmedlemmene.

Tkačevs essay har form av et angrep på narodniken Petr Lavrovs tanker om fremskritt i dennes berømte *Istoriceskie pis'ma* (Historiske brev) (1870).⁴

Ifølge Tkačev fører Lavrovs subjektive tilnærming til begrepet fremskritt – fremskritt er bevegelse mot et subjektivt valgt moralsk kriterium – til at enhver politisk bevegelse, radikal eller reaksjonær, kan påberope seg å representere fremskrittet. De eneste som kan tjene på den forvirringen som dermed oppstår, er imidlertid fremskrittets fiender. For å kunne arbeide for et bedre samfunn og avsløre falske forkjempere for fremskrittet er det derfor nødvendig å

---

⁴ Petr Lavrovs *Istoriceskie pis'ma* utkom først i serieform i det radikale tidsskriftet *Nedelja* (Uken) i 1868-1869, men ble alt i 1870 utgitt i bokform. Her hevder Lavrov at det ikke finnes noe objektivt kriterium historien kan bedømmes utfra, men at historisk fremskritt/tilbakegang må oppfattes som realiseringen av/frafallet fra et subjektivt valgt moralsk prinsipp. Lavrovs skrift kan – sammen med arbeidene til Nikolaj Mikhajlovskij – betraktes som grunnlaget for narodnikenes såkalte subjektive sosiologi, en tankeretning som bedømte sosiale fenomener utfra et etisk perspektiv. Lavrovs *Istoriceskie pis'ma* ble svært populære, noe som utvilsomt skyldtes forfatterens understrekning av det privilegerte mindretalls plikt til å frigjøre de undertrykte folkemassene.

overskride Lavrovs subjektive sosiologi og utarbeide en objektiv definisjon av begrepet fremskritt.⁵

En slik objektiv definisjon av fremskritt må etter Tkačevs mening ta utgangspunkt i de tre elementene begrepet fremskritt forutsetter: bevegelse, retning og mål. I naturen kan fremskritt måles ved hjelp av bevegelse og retning. Og i menneskesamfunnet kan fremskritt måles ved hjelp av bevegelse og mål.⁶ Sammenblanding av de to formene for bevegelse, den naturlige og den menneskelige, er ifølge Tkačev hovedårsaken til de mange vitenskapelig uholdbare definisjonene av fremskritt. Å forsøke å påvise objektive lover for den historiske utvikling er like meningsløst som å forklare naturen som formålsrettet.⁷

Ved å definere menneskelig fremskritt teleologisk, det vil si som bevegelse mot et mål, er det ifølge Tkačev mulig å utarbeide en vitenskapelig definisjon av sosialt fremskritt. Menneskets mål er lykke. Samfunnets hensikt er dets medlemmers lykke. Sosialt fremskritt kan derfor kun være bevegelse mot et samfunn som sikrer dets medlemmer maksimal lykke.⁸

Ved å ta utgangspunkt i individenes kamp for liv, sikkerhet og personlig utvikling kan det gode samfunn defineres med vitenskapelig presisjon. Det gode samfunn er et samfunn som sørger for at alle dets medlemmer får tilfredsstilt sine mest grunnleggende behov og flest mulig av sine øvrige behov. For å skape det gode samfunn er det nødvendig å gjøre samfunnsmedlemmene like i både sosial og fysiologisk forstand, slik at ingen utvikler høytstående behov som kun kan tilfredsstilles ved at andre ikke får tilfredsstilt sine grunnleggende behov.

---

⁵ Jevnfør Tkačev II: 166-175.

⁶ Jevnfør Tkačev II: 176-183 og 194-199.

⁷ Etter Tkačevs mening er Petr Lavrovs tanker om fremskritt et eksempel på en slik uheldig sammenblanding av naturlig og menneskelig utvikling. Ifølge Lavrov er det meningsløst å snakke om fremskritt i naturen siden den ikke har noen bevissthet; og fremskritt i det menneskelige samfunn må måles utfra subjektive moralske kriterier siden historiske hendelser ikke gjentar seg på samme måte som naturfenomener. Ifølge Tkačev overser Lavrov at fremskritt i naturen ikke forutsetter bevissthet, men kan måles utfra utviklingens retning. Og at historiske hendelser ikke gjentar seg på samme måte som naturfenomener, betyr ikke – slik Tkačevs egen analyse av begrepet fremskritt viser – at det ikke finnes et objektivt mål som kan brukes til å bedømme fremskritt i det menneskelige samfunn. (Tkačev II: 183-186). Også den engelske biologen og sosial-filosofen Herbert Spencers definisjon av fremskritt er ifølge Tkačev et eksempel på en uheldig sammenblanding av naturlig og menneskelig utvikling. Ifølge Spencer er fremskritt det samme som utvikling fra det udifferensierte til det differensierte. Dette er ifølge Tkačev en korrekt oppfatning av fremskritt i naturen. I det menneskelige samfunn har imidlertid innføringen av maskiner gjort at arbeidet blir mer og mer ensartet, det vil si at utviklingen går fra det differensierte til det udifferensierte. (Tkačev II: 192-194).

⁸ Tkačev II: 199.

Videre er det nødvendig å sørge for at samfunnsmedlemmenes behov ikke overskrider samfunnets evne til å tilfredsstille behovene.⁹

Etter disse betraktningene fremsetter Tkačev følgende definisjon av sosialt fremskritt:

”Altså, å etablere den mest mulig utstrakte likhet mellom individene (denne likheten må ikke forveksles med politisk, juridisk eller til og med økonomisk likhet – det dreier seg om en organisk-fysiologisk likhet, frembrakt av den samme oppdragelse og identiske livsforhold) og å sørge for at behovene til alle og enhver er i fullt samsvar med de tilgjengelige ressursene til deres tilfredsstillelse – slik er det endelige, eneste mulige mål for det menneskelige samfunn, slik er det høyeste kriterium for den historisk-sosiale prosess. Alt som bringer samfunnet mot dette målet, er progressivt; alt som leder bort fra det, er regressivt.”¹⁰

Utfra denne definisjonen avslører de fleste såkalte fremskrittssvennlige eller radikale partier seg som forsvarere av det privilegerte mindretalls interesser, hevder Tkačev. Ved å gjøre individuell frihet til sin viktigste kampsak bidrar disse partiene i realiteten til å øke avstanden mellom eliten og det utbyttede folket.

Dette kravet om absolutt likhet fremsetter Tkačev i flere av sine skrifter – herunder i et forord han i 1868 skrev til en påtenkt russisk utgave av den tyske `utopiske` sosialisten Ernest Bechers bok *Die Arbeiterfrage* (Tkačevs forord og kommentarer ble forbudt av sensurmyndighetene), og i første nummer av *Nabat*, utgitt i 1875, der han presenterer sitt revolusjonære program.¹¹

---

⁹ Jevnfør Tkačev II: 199-208.

¹⁰ Tkačev II: 206-207.

¹¹ I sitt forord til Bechers bok om arbeidspørsmålet tar Tkačev avstand fra Bechers utsagn om at medlemmene av sosialistiske produksjonsfelleskap bør lønnes etter kvantiteten og kvaliteten på det arbeidet de utfører. Den enkelte er ikke ansvarlig for sine evner og anlegg og derfor heller ikke for den mengde arbeid vedkommende makter å utføre, understreker Tkačev. Dessuten lar arbeidsinnsatsen til det enkelte medlem av et produksjonsfelleskap seg knapt beregne. Problemet løser seg ifølge Tkačev den dagen alle mennesker blir absolutt like i intellektuell, moralsk og fysiologisk forstand. (Tkačev I: 425-428). Sensurmyndighetene fant at forordet var `kommunistisk` og forbød offentliggjøringen av det. I første nummer av *Nabat* erklærer Tkačev at alle samfunnsproblemer skyldes ”fysisk, intellektuell, økonomisk, politisk og enhver annen form for ulikhet”, og at bare innføringen av institusjoner som fremmer likhet, og skapingen av et nytt menneske kan frembringe virkelig brorskap. (Tkačev III: 223-224). Allerede i en bokanmeldelse publisert i *Russkoe slovo* 12/1865 hadde for øvrig Tkačev erklært at: ”De [realistene] ser klart at kun når den er gjennomførbar, har rett [pravo] noen form for betydning for mennesket. [...] Plasser alle i ensartede forhold med hensyn til utvikling og materiell sikkerhet, og De gir alle virkelig, faktisk likhet [ravnopravnost’], og ikke denne innbilte, fiktive som skolastikere-jurister oppfant med den bevisste hensikt å narre ignoranter og bedra enkle sjeler. Men faktisk likhet er likevekt i krefter, og likevekt i krefter fjerner og tilintetgjør anarkiet i dagens liv og innfører i dagens samfunn fredens, ordenens og den almene velstands rike.” (Tkačev I: 75).

Tkačevs krav om skånselsløs nivellering var utvilsomt basert på et kritisk oppgjør med biologen og sosial-darwinisten Herbert Spencers teorier.

I artikkelen "Zakon obščestvennogo samosokhraneniija" (Loven for samfunnets selvoppholdelse) (1870) – skrevet i fangenskap i Peter-Pauls-festningen og offentliggjort først etter forfatterens død – tar Tkačev således for seg Spencers teori om at kampen for tilværelsen fører til at både dyr og mennesker rasemessig foredles ved at de utvikler en stadig høyere grad av 'individualitet' (individual'nost').

Tkačev erklærer at loven om rasemessig forbedring gjennom seleksjon gjelder uinnskrenket i naturen. I menneskesamfunnet er derimot den 'naturlige' fysiske kampen mellom individene forvandlet til en sosial kamp basert på institusjoner som eiendomsrett, arverett og rettsvesen. Resultatet av denne sosiale kampen er ikke menneskets foredling som artsvesen, men tvert imot en fysiologisk og moralsk degenerering av underklassen – og en forvandling av overklassen til skruppelløse utbyttere.

"På denne måten, i stedet for å være en stimulus til individuelt fremskritt, tjener den [kampen for tilværelsen] heller som årsaken til individuell tilbakegang: Samtidig som den hos noen sløver evnene, svekker deres energi, fremelsker ørkesløs, ufundert selvtilfredshet, forakt for arbeid og tilbøyelighet til snylteri, frembringer den sløv fortvilelse hos andre, fortærer deres krefter til ingen nytte og fører dem til syvende og sist til en passiv, fatalistisk verdensanskuelse.¹²

For å muliggjøre utviklingen av menneskelig individualitet og for å sikre menneskehetens rasemessige utvikling, er det ifølge Tkačev nødvendig å skape en sosial tilstand der et fåtall ikke lenger kan utplyndre flertallet, og der individenes behov utvikles i takt med samfunnets evne til å tilfredsstille dem.

Økt produksjon muliggjør økt 'individualitet', og økt 'individualitet' muliggjør økt produksjon. Det er derfor mulig å foreta en planmessig økning av både menneskenes 'individualitet' og samfunnets produksjonsmengde som vil muliggjøre menneskehetens uopphørlige rasemessige utvikling.¹³

---

¹² Tkačev II: 141.

¹³ Jevnfør Tkačev II: 119-165.

Denne understrekningen av at den usunne sosiale kampen i det borgerlig-kapitalistiske samfunn adskiller seg fra den sunne biologiske kampen i naturen, finner vi også i andre av Tkačevs skrifter.¹⁴

Dessuten forsøker Tkačev ved hjelp av statistiske analyser å påvise hvordan kapitalismen fører til en biologisk degenerering av arbeiderklassen (synkende fødselshyppighet, galskap, selvmord etc). Jevnfør Tkačevs oppfatning av de sosiale forholdene i Vest-Europa.

* * *

Allerede i en anmeldelse offentliggjort i *Delo* 5/1867 av en russisk utgivelse av Herbert Spencers samlede verker hadde Tkačev for øvrig erklært at mens Spencers teori om fremskritt som utvikling fra det enkle til det sammensatte hadde vist seg å være fruktbar innen naturvitenskapen, hadde den vist seg å være ufruktbar og død anvendt på samfunnet. Siden mennesket har bevissthet, kan det – i motsetning til alle andre organismer – forbedre sine livsforhold og dermed overskride den biologiske eksistenskampen.¹⁵

---

¹⁴ I artikkelen "Bardy francuzskoj burzuazii" (Det franske borgerskaps skalder) (*Delo* 3/1869) erklærer således Tkačev: "Kraften har alltid hersket og vil alltid herske – det er en almen lov som regulerer forholdene mellom alle levende vesener. Å protestere mot den er meningsløst; å beklage seg over den er absurd. Uten den er fremskritt utenkelig, uten den – evig stagnasjon og uoppvekket dvale. Men det er nødvendig at kraften er virkelig kraft. Om det som nå regnes som kraft [rikdom], ikke er virkelig kraft, så er det nødvendig å innføre virkelig kraft i stedet for denne. Med andre ord, det er nødvendig å reformere, forandre den sosiale kraftens karakter og betydning." (Tkačev II: 26). Og i artikkelen "Nauka v poëzii i poëzija v nauke" (Vitenskap i poesien og poesi i vitenskapen) (1870), skrevet i fangenskap i Peter-Pauls-festningen og offentliggjort etter forfatterens død, erklærer han: "Utgangen på kampen for tilværelsen er alltid avhengig av visse anatomiske, fysiologiske og i det hele tatt organiske egenskaper til de kjempende skapninger. Og siden seieren her alltid unngåelig vil tilfalle den side der det er flest organiske fortrinn, så utøver denne kampen en i høy grad fordelaktig innflytelse på skapningenes individuelle utvikling. Derimot har kampen i det borgerlige samfunn, kampen for kapital ikke noe forhold til noen form for anatomiske, fysiologiske og i det hele tatt organiske forskjeller hos de stridende individer. Seieren tilfaller her ikke fullkommenhet, menneskets virkelige kraft, men rikdom, kapital. Å sidestille kapitalens kraft, tingens kraft med menneskets kraft – det er kun mulig i poesiens språk eller på det økonomiske sofisteris sjargong." (Tkačev II: 115).

¹⁵ Jevnfør Tkačev V: 298-303.

Det kapitalistiske Vest-Europa

Den mest omfattende fremstilling av Tkačevs syn på de økonomiske og sosiale forholdene i samtidens Vest-Europa er den omfangsrike artikkelen ”Sofisticeskaja statistika” (Sofistisk statistikk) (1870), skrevet under hans fangenskap i Peter-Pauls festningen. I denne artikkelen tar Tkačev avstand fra påstanden om at borgerskapets fremskritt – byggingen av nye fabrikker, kommunikasjonsvesenets fremgang, handelens økning og så videre – også representerer et sosialt fremskritt. Ved hjelp av et omfattende statistisk materiale, hentet fra arbeidene til samtidige `borgerlige` statistikere, søker Tkačev å vise at fødselshyppigheten synker, dødeligheten øker og folketallet stagnerer – samtidig som forbrytelser, prostitusjon, galskap og selvmord øker.

Årsaken til disse miserable forholdene er ifølge Tkačev den private eiendomsretten til produksjonsmidlene. Som en følge av den private eiendomsretten til produksjonsmidlene blir samfunnet preget av en skjebnesvanger `dualisme`: overflod og fattigdom, frihet og slaveri, opplysthet og uvitenhet. Eller som Tkačev selv formulerer det i et lidenskapelig angrep på kapitalismen:

”Utbytting på privatrettslig basis utgjør, som kjent, grunnlaget for hele den vest-europeiske sivilisasjon. Dette er den urcelle hvorfra samfunnets organisasjon ble utviklet, hvorved hele dets historie tok form og ble forårsaket. Dette er den grunn hvorpå denne sivilisasjons grandiose byggverk ble reist, som forbauser ved sine kontrasters fargerike spill, ved sine uforsonlige motsetninger. Luksus ved siden av elendighet, fortærende arbeid og utmattende lediggang, høy åndelig utvikling side om side med barbarisk uvitenhet, despotisme ved siden av anarki, frihet ved siden av slaveri, abstrakt mystisisme og rå materialisme. Dualisme overalt og i alt, dualisme opphøyet til en lov for naturen, menneskelig liv og menneskelig virksomhet. Slik er karakteren, slik er kjernen til en sivilisasjon som har vokst opp på den individuelle, private retts grunn der alle disse motsetningene, hele denne dualismen finner sitt opphav og sin fullbyrdelse.”¹⁶

Ifølge Tkačev er bare to tredjedeler av den arbeidsføre befolkningen i Vest-Europa sysselsatt i produktivt arbeid (landbruk, fabrikk- og håndverksproduksjon), mens én tredjedel lever som parasitter (kapitaleiere, tjenere, folk uten fast arbeid og så videre).¹⁷

Innføringen av maskiner i produksjonsprosessen fører ifølge Tkačev til at voksne mannlige arbeidere i stadig større grad erstattes av underbetalte kvinner og barn. Han spør også at den

---

¹⁶ Tkačev VI: 75.

¹⁷ Tkačev VI: 67.

kapitalistiske industriproduksjonen snart vil gå fra en `ekstensiv` til en `intensiv` fase, det vil si fra en fase der produksjonsøkning fører til økt etterspørsel etter menneskelig arbeidskraft, til en fase der produksjonsøkning fører til redusert etterspørsel etter menneskelig arbeidskraft. England skal endog ha nådd den `intensive` fasen.¹⁸

Resultatet av disse prosessene er at utarming og undersysselsetting av befolkningen i Vest-Europa øker.

Tkačev fremsetter også en spådom om at kampen om råvarer og markeder vil kaste de kapitalistiske industrinasjonene i Vest-Europa ut i et stadig hardere kappløp om kolonier og innflytelsessfærer – inntil også verdensmarkedet er mettet:

”Dets [Europas] råvarer er alt for knappe for fabrikkens umettede grådighet, dets marked altfor trangt og tarvelig for deres uhyggelige produktivitet. Asia, Afrika, Amerika, Australia, alle deler av kloden må gjøres til leverandører for dets fabrikker og forbrukere av deres varer. Når produksjon slutter å være et svar på folks behov og tilpasset folks tarv, når den bare blir kapitalens spekulasjon, når den utelukkende betinges av grenseløs trang til profitt, da kan bare verdensmarkedets grenser tøyle dens febrilske virksomhet. Inntil nå er dette markedet fremdeles i stand til å tåle den. Men utfra den hurtig voksende prosent for de europeiske staters handelsomsetning er det mulig å forutse – om enn selvfølgelig i en fjern fremtid – at også dette markedet vil bli like trangt for den som det lokale er trangt idag.”¹⁹

Dette synspunktet forblir imidlertid en isolert tanke som Tkačev ikke utdyper i sine øvrige skrifter.

Disse tankene om at kapitalismen i Vest-Europa fører til undersysselsetting, utbytting, utarming og biologisk degenerering av befolkningen, fremsetter Tkačev i flere av sine skrifter, herunder artiklene ”Proizvoditel’nye sily Evropy” (Europas produktivkrefter) (*Russkoe slovo* 42/1865) og ”Statističeskie primečanija k teorii progressa” (Statistiske bemerkninger til teorien om fremskritt) (*Delo* 3/1872).

Staten fremtrer i Tkačevs beskrivelse av de sosiale forholdene i Vest-Europa som et organ til fremme og opprettholdelse av borgerskapets klasseinteresser.²⁰

---

¹⁸ Jevnfør Tkačev VI: 88-98.

¹⁹ Tkačev VI: 97-98.

²⁰ Dette kommer tydelig frem i Tkačevs forord til Ernest Bechers bok om arbeidspørsmålet der han erklærer at staten i Vest-Europa er borgerskapets stat, og at det derfor er utenkelig at den vil gi støtte til opprettelsen av produksjonsfellellskap drevet på kollektiv basis. Kun om den eksisterende borgerlige staten forvandles til en

Det agrare Russland

Ifølge Tkačev er et fremtredende trekk ved samtidens Russland at det er et `dobbelst-samfunn` der en del av befolkningen, bøndene, lever slik deres forfedre har gjort siden middelalderen, mens en annen del, overklassen og intelligentsiaen, har tilegnet seg den europeiske sivilisasjons siste nyvinninger. Eller som han selv formulerer det i artikkelen ”Podrastajuščie sily” (Fremvoksende krefter) (*Delo* 9-10/1868):

”Primitiv villskap og barbari blander og floker seg sammen med forfinet europeisk sivilisasjon, tilbakestående, avskyvekkende dommer og ugjennomtregelig uvitenhet – med den vestlige vitenskaps `siste konklusjoner`, de mest opphøyede og edle teorier – med praktikkens mest forstokkede rutine. . . Det dannede mindretall står nesten på samme utviklingstrinn som Vest-Europas dannede mindretall. Ikke nok med det, utfra de herskende tendenser, utfra den herskende karakter og retning for tanken kan det, i det minste ved sine beste representanter, innta ikke sisteplass i den europeiske intelligentsias fremste rekke. På samme tid som en del av samfunnet fortsetter å føre et liv `etter bilde og likhet` med sine forfedre i det fjortende århundre, innretter en annen del det i samsvar med de siste konklusjoner til samfunnsvitenskap og moralfilosofi, forkaster rutine og overleveringer og forholder seg til alle foreteelser som omgir det, med den tenkende kritikers nøkternhet og fryktløshet.”²¹

Tilsvarende tanker kommer til uttrykk i Tkačevs tidligste artikler om rettssosiologiske emner.²²

Dette på ingen måte originale synet på Russland som et samfunn preget av en dyp kulturkløft ligger utvilsomt til grunn for Tkačevs krav om at det `opplyste mindretall` må befri de `usiviliserte folkemassene`.

---

arbeiderstat, vil den kunne virke til beste for arbeiderklassen. Et `sprang` (skačok) fra den borgerlige staten til arbeiderstaten må til, det vil si en sosial revolusjon. (Tkačev I: 409-411). Tkačevs syn på staten i Vest-Europa kommer også frem i artikkelen ”Utopičeskoe gosudarstvo buržuazii” (Borgerskapets utopiske stat) (1870). Mens borgerskapet i kampen mot det gamle føydalsamfunnet kjempet for en utvidelse av folkets rettigheter, bestreber det seg nå ifølge Tkačev på å sette stengsler i form av konstitusjonelle arrangementer for at folkeviljen skal kunne komme til uttrykk. (Tkačev II: 29-68).

²¹ Tkačev I: 274.

²² I artikkelen ”Naši buduščie prisjažnye” (Våre fremtidige jurymedlemmer), offentliggjort i *Vremja* (Tiden) 4/1863, erklærer Tkačev således: ”Hva den skrevne lov forbyr eller tillater, det vet vår bonde rett nok lite om (ja, og hvordan skulle han kunne vite det?). Han kjenner sin sedvanerett, han har sin egen forestilling om rettferdighet. Og i kraft av denne forestillingen, og i kraft av denne loven handler han. Ofte kommer *hans rett* i motsetning til [den skrevne] lovens rett. Da dømmer loven ham som forbryter, selv om han i sine egne øyne og i hele landsbyfelleskapets øyne ikke er en forbryter. Tvert imot, handlet han annerledes, ville han ha vært en forbryter selv om loven frifant ham. Ja, en slik besynderlig disharmoni eksisterer hos oss mellom teori og liv, vitenskap og virkelighet, den skrevne loven og folkets sedvanerett!” (s 107). For å overkomme avstanden mellom bondebefolkningens rettsoppfatning og det statlige rettssystemet – et produkt av Russlands ekstreme klassestruktur – tilrår Tkačev i denne og andre artikler om juridiske og rettssosiologiske emner forfattet på begynnelsen av 1860-tallet at det innføres jury i både straffesaker og sivile saker, og at bøndene får anledning til å fungere som jurymedlemmer.

Et annet – og utfra et revolusjonært perspektiv ikke mindre interessant – trekk ved det russiske samfunn er at statsmakten etter Tkačevs mening mangler en sosial forankring. Denne påstanden fremsetter Tkačev i sitt berømte *Offener Brief an Herrn Friedrich Engels*, offentliggjort høsten 1874. Her erklærer Tkačev at:

”Våre høyere klasser (adelen og kjøpmannsstanden) utgjør ingen kraft – hverken økonomisk (de er altfor fattige til det) eller politisk (de er altfor uutviklet og for vant til i ett og alt å ha tillit til politiets visdom). Vårt presteskap har slett ingen betydning – hverken i folket eller utenfor det. Vår stat inngir kun på avstand inntrykket av makt. I virkeligheten er dens makt kun tilsynelatende, innbilt. Den har ingen røtter i folkets økonomiske liv, den legemliggjør ikke interessene til noe lag. Den undertrykker på samme måte alle samfunnsklasser, og de hater alle denne på samme måte. De avfinner seg med staten, de utholder, tilsynelatende, dens barbariske despotisme med fullstendig likegyldighet. Men denne utholdenheten, denne likegyldigheten må ikke få føre Dem på villspor. De er kun et produkt av bedrag: Samfunnet gjorde seg illusjoner om den russiske statens makt og befinner seg under fortryllelsen av denne illusjonen.”²³

Tsaren og hans byråkrater forsøker selvfølgelig å opprettholde denne illusjonen av statens allmakt. Men dag for dag blir dette vanskeligere for regimet. To-tre militære nederlag, bondeopprør i et par guvernementer samtidig eller en åpen oppstand i hovedstaden vil være tilstrekkelig for å få den russiske staten til å falle sammen som et korthus. Og når den russiske staten ikke lenger eksisterer, vil det ikke lenger finnes noen kraft som kan hindre de revolusjonære i å gå i gang med en omdanning av samfunnet til et sosialistisk samfunn. Situasjonen i Russland adskiller seg dermed ifølge Tkačev fundamentalt fra situasjonen i Vest-Europa der de revolusjonære for å innføre en ny samfunnsorden ikke bare må styrte den bestående statsmakten, men også hele det bestående borgerlige samfunn. Mens den russiske staten – som selv har skapt de få tilløpene til sivilt samfunn som finnes – mangler enhver sosial forankring og dermed kan sies å henge i løse luften, er den vest-europeiske staten et produkt av borgerskapets økonomiske makt.²⁴

De samme tankene hadde Tkačev fremsatt noen måneder tidligere i sitt kampskrift *Zadači revoljucionnoj propagandy v Rossii* (Den revolusjonære propagandaens oppgaver i Russland). Her erklærer Tkačev at det ikke finnes noen samfunnsmessig kraft mellom den russiske staten med dens voldsapparat og folkemassene. Godseierklassen er ubetydelig både tallmessig og økonomisk. Over halvparten av ‘tredjestanden’ består av proletarer og tiggere. Og et borgerskap etter vest-europeisk mønster kan knapt sies å eksistere. Disse forholdene er imidlertid i

---

²³ Tkačev III: 91-92.

²⁴ Jevnfør Tkačev III: 88-98.

ferd med å endres. Det russiske samfunn utvikles i henhold til de samme økonomiske lovene som gjelder i Vest-Europa. Utfra sin økonomiske situasjon er godseierne tvunget til å forvandle sine landeiendommer til kapitalistiske storbruk. Samtidig øker omsetningen av landeiendommer, og en klasse av kapitalistiske stor-bønder (kulaker) er i ferd med å vokse frem. Og kapitaliseringen av landbruket stimulerer fremveksten av fabrikker og et borgerskap i byene. Denne fremvoksende klassen av kapitalister vil kunne bli tsarismens sosiale basis. Det er derfor nødvendig å styrte den bestående samfunnsorden mens det ennå er tid. Om ti til tyve år vil de sosiale forholdene ha kunnet endre seg slik at revolusjonen først vil bli mulig i en fjern fremtid – om den i det hele tatt vil bli mulig.²⁵

Synet på Russland som et samfunn der statsmakten mangler en sosial forankring, og en sosial revolusjon følgelig lett kan gjennomføres – og redselen for at den fremvoksende kapitalismen skal kunne bli tsarismens sosiale basis, kommer også til uttrykk i Tkačevs programerklæring i første nummer av *Nabat* (1875). Her erklærer Tkačev at selve grunnlaget for den sosiale orden i det gamle Russland, landsbyfellesskapet, er i ferd med å oppløses, og at nye økonomiske relasjoner basert på markedet, individualisme og uhemmet egoisme er i ferd med å vokse frem. Samtidig gjør fremveksten av en kapitalistklasse at staten – som foraktes av alle og bare har fiender – vil kunne skaffe seg et maktgrunnlag ved å forsvare denne klassens interesser.

”Idag er den absolutt-absurd og absurd-absolutt. Imorgen blir den konstitusjonelt-måteholden, beregnende-sindig.”²⁶

De revolusjonære må derfor handle umiddelbart – eller dømme det russiske folk til å gjennomleve alle kapitalismens redsler.

Et viktig begrep i Tkačevs tenkning om Russland er landsbyfellesskapet, miren, der jorden tilhører kollektivet og periodisk re-fordeles mellom husstandene utfra behov. I artikkelen ”Narod i revoljucija” (Folket og revolusjonen) (*Nabat* 4/1876) erklærer Tkačev således at bondens idealsamfunn er den selvstyrte bondekommunen der individet er underordnet felles-

---

²⁵ Jevnfør Tkačev III: 69-70.

²⁶ Tkačev III: 220.

skapet og kun har bruksrett til jorden – et syn på samfunnet som inneholder umiskjennelige kommunistiske elementer.

Selve bondekommunen befinner seg ifølge Tkačev ved en korsvei der en vei peker mot individualisme og en annen mot kommunisme. Dersom den påbegynte utviklingen av markedsmessige økonomiske relasjoner får fortsette, vil landsbyfellesskapet gå under og erstattes av egoisme og individualisme – slik det allerede har gått under i Vest-Europa. Om de revolusjonære derimot kommer til makten og tilfører landsbyfellesskapet progressive elementer utenfra, vil det kunne forvandles til et fullstendig kommunistisk fellesskap. Overlatt til seg selv vil landsbyfellesskapet hverken utvikles i individualistisk eller kommunistisk retning, men fortsette å bestå slik det har bestått siden middelalderen.²⁷

Landsbyfellesskapet behandler Tkačev også i artikkelen "Mužik v salonakh sovremennoj belletristiki" (Bonden i den samtidige skjønnlitteraturs verden) (*Delo* 3 og 6-9/1879). Her erklærer han at landsbyfellesskapet er i ferd med å oppløses ved at kollektivismen erstattes av selvhevdelse og individualisme. Tkačev understreker at disse forholdene ikke skyldes en fordervelse av bøndenes moral, men at landsbyfellesskapet utenfra presses av økonomiske krefter som tvinger den enkelte til å hevde sine egne interesser på bekostning av kollektivet.²⁸

I artikkelen "Optimizm v nauke" (Optimisme i vitenskapen) (*Delo* 1879) fremhever Tkačev at landsbyfellesskapet ikke er en ur-russisk sosial institusjon. Tvert imot har landsbyfellesskapet i tidligere tider eksistert også i Vest-Europa; og slik det fremtrer i samtiden ble landsbyfellesskapet langt på vei skapt av den moskovittiske staten på 1500- og 1600-tallet for å binde bøndene til jorden og sikre statens skatteinntekter – en av de største ulykkene i russisk historie.²⁹ Men at landsbyfellesskapet i Vest-Europa har blitt oppløst og erstattet av kapitalistiske økonomiske relasjoner, betyr ikke at det også i Russland er dømt til å gå under. Russland kan tvert imot basere sin videre utvikling på sosiale institusjoner andre folk har forlatt – uten dermed å måtte gjennomleve de lidelsene disse folkene har måttet utstå.³⁰

---

²⁷ Jevnfør Tkačev III: 263-265.

²⁸ Jevnfør Tkačev IV: 293-304.

²⁹ Jevnfør Tkačev IV: 325-328 og 339-349.

³⁰ Jevnfør Tkačev IV: 324-325.

Et langt mer kritisk syn på landsbyfellesskapet har Tkačev i artikkelen ”Revoljucionery-reakcionery” (Revolusjonærer-reaksjonære) (*Nabat* 5/1876). Tkačev tar her avstand fra Friedrich Engels’, de tyske sosial-demokratenes og deres russiske meningsfellers tanke om at landsbyfellesskapet – og det tradisjonelle russiske håndverkerfellesskapet (artel’) – kan brukes til å bygge opp arbeidersammenslutninger etter vest-europeisk mønster i Russland. Tvert imot virker landsbyfellesskapet mer splittende enn forenende:

”Det isolerer, avsondrer lokale interesser. Dets medlemmer, innelukket i sin tette sirkel, ser ikke noe behov, føler ikke den minste trang til å inngå noen form for tette forbindelser med nabolandsbyfellesskapene. Forskjell i de naturlige forhold knyttet til jorden, forskjell i omsetningsforholdene, produksjonens ensartethet og hvert landsbyfellesskaps delvise økonomiske selvstendighet fremmer snarere utvikling av rivaliseringens og konkurransens ånd enn solidaritetens og den broderlige enhetens ånd.”³¹

Før opphevelsen av livegenskapet, da dette ikke hadde noen form for økonomisk selvstendighet, hadde det vært mulig å organisere bøndene ved hjelp av landsbyfellesskapet. Nå vil det derimot kun være mulig å opprette landarbeidersammenslutninger etter at den pågående kapitalistiske utviklingen har ført til landsbyfellesskapets fullstendige oppløsning, bøndenes adskillelse fra jorden og fremveksten av en klasse av landløse landarbeidere. Og en slik prosess vil ta hundre år, om ikke mer.³²

I sin programartikkel i første nummer av *Nabat* (1875) hevder Tkačev derimot at landsbyfellesskapet kan brukes til å innføre full kommunisme. Jevnfør Tkačevs syn på omdanningen av samfunnet etter revolusjonen.

De sosiale forholdene i Russland behandler Tkačev også i artiklene ”Proizvoditel’nye sily Rossii” (Russlands produktivkrefter) (*Delo* 1867) og ”Statističeskie očerki Rossii” (Statistiske skisser av Russland) (*Delo* 1873). I disse artiklene forsøker Tkačev ved hjelp av et omfattende statistisk materiale å vise at Russlands produktivkrefter er underutviklet, at folketallet stagnerer, og at landet lider av mangel på arbeidskraft. Samtidig tilfaller størstedelen av verdiskapningen godseierne, storkjøpmennene og fabrikkene, og befolkningen tynges av høye skatter.

---

³¹ Tkačev III: 273

³² Jevnfør Tkačev III: 272-275.

Historisk determinisme og voluntarisme

Et særtrekk ved Tkačevs tenkning er hans forsøk på å forene historisk determinisme/ materialisme og voluntarisme. Tkačevs navn er dertil knyttet til en høyst egenartet teori om muligheten for å foreta historiske `sprang`.

Allerede i et oversyn over nylig utkommede bøker publisert i *Russkoe slovo* 12/1865 erklærer Tkačev – i forbindelse med en omtale av to bøker av den russiske publisisten Julij G.

Žukovskij, *Političeskie i obščestvennye teorii XVI veka* (Politiske og samfunnsmessige teorier i det sekstende århundre) og *Prudon i Lui Blan* (Proudhon og Louis Blanc) – at sosiale foreteelser må analyseres kritisk, det vil si søkes forstått i sin helhet. Og en slik kritisk analyse av samfunnet vil ifølge Tkačev vise at alle juridiske og politiske forhold er frembrakt av økonomiske forhold, og at juss og politikk bare er et speilbilde av et folks økonomiske liv. Dette synet på samfunnet er ifølge Tkačev ikke nytt, men ble formulert av ”den kjente tyske landflyktige Karl Marx” i 1859 i dennes *Zur Kritik der Politischen Oekonomie* – og er siden blitt en selvfølgelighet for alle tenkende og anstendige mennesker.

Denne tilnærmingen til sosiale foreteelser er ifølge Tkačev selvinnlysende og tar utgangspunkt i det enkelte individs personlige interesse og bestrebelser for å forbedre sine livsforhold. Eller som han selv formulerer det:

”Personlig interesse, streben etter forbedring av ens posisjon, etter utvidelse av midlene til livsopphold, nytelse og herredømme over naturen utgjør utvilsomt det viktigste stimulus både for individets virksomhet og for hele samfunnets. Og siden forbedring av individets velstand og utvidelse av dets midler først og fremst kommer til uttrykk i form av dets sikring med en sum av ting eller materielle gjenstander, så følger derav naturlig at menneskets almene historiske bestrebelse til bedring av sin posisjon først og fremst må komme til uttrykk i form av en økonomisk interesse, som på denne måten også utgjør det virkelige gjærstoff, det virkelige prinsipp som på sin egen måte kommer til uttrykk i juss og politikk.”³³

Dette synet på samfunnet, fremhever Tkačev, har den store praktiske fordelen at det konsentrerer energien og virksomheten til mennesker som oppriktig er hengivne fellesskapets beste, rundt folkets virkelige interesser. Så lenge forkjemperne for folkets interesser forblinder seg selv med skolaske forestillinger om rett og galt, vil deres bestrebelser ikke komme folke-

---

³³ Tkačev I: 70.

massene til gode – da ville det være bedre om de tilegnet seg Machiavellis realistiske syn på mennesket og politikken.³⁴

Fire år senere – i artikkelen ”Po povodu knigi Daulja `Ženskij trud` i stat`i moej `Ženskij vopros`” (I anledning Dauls bok `Kvinnearbeid` og min artikkel `Kvinnespørsmålet`), publisert i *Delo* 2/1869 i tilknytning til en debatt der Tkačev ble beskyldt for kun å fremheve de økonomiske aspektene ved `kvinnespørsmålet` (bruken av kvinner og barn som billig arbeidskraft), og ikke de moralske – bekjenner Tkačev igjen sin tilslutning til Marx’ teori om at politiske og åndelige fenomener er en avspeiling av samfunnets økonomiske struktur:

”Jeg forutsetter at alle fenomener i den politiske, moralske og intellektuelle verden i siste instans kan tilbakeføres til fenomener i den økonomiske verden og samfunnets `økonomiske struktur`, slik Marx uttrykker seg. De økonomiske prinsippers utvikling og retning preger utviklingen og retningen til politiske og sosiale forhold i alminnelighet, setter sitt stempel på selve samfunnets intellektuelle prosess, på dets moral, på dets politiske og samfunnsmessige anskuelser. Derav, idet jeg forblir trofast mot dette utgangspunktet, forsøker jeg når jeg møter et eller annet faktum, et eller annet betydelig fenomen fra samfunnslivet, en eller annen sosial teori, en eller annen moralsk regel eller anskuelse, først og fremst å utlede det fra de gitte økonomiske forhold, å forklare det utfra forskjellige økonomiske beregninger og hensyn.”³⁵

Utfra dette perspektivet blir det uforklarlig hvordan enkelte historikere for eksempel har fremstilt Den franske revolusjon som et resultat av opplysningsfilosofenes nedbrytende virksomhet. Tvert imot var opplysningsfilosofene selv et produkt av gitte økonomiske forhold, påpeker Tkačev. Samtidig understreker han at han ikke benekter tankers historiske betydning. Idéer har historisk betydning, men bare når de uttrykker en økonomisk interesse. Å erklære at åndelige, moralske, politiske og andre forhold gjensidig påvirker hverandre, er ifølge Tkačev meningsløst. A kan ikke være årsak til B samtidig som B er årsak til A. Det må finnes et grunnleggende prinsipp. Og dette prinsippet er for Tkačev det økonomiske.³⁶

* * *

---

³⁴ Jevnfør Tkačev I: 69-72.

³⁵ B. M. Šakhmatov, P. N. Tkačev, *Kladezi mudrosti Rossijskikh filosofov*: 397.

³⁶ Jevnfør B. M. Šakhmatov, P. N. Tkačev, *Kladezi mudrosti Rossijskikh filosofov*: 397-399. Samtidig er det grunn til å merke seg at Tkačev i tilknytning til disse resonnementene fremhever *intelligentsiaens* historiske betydning. For at en økonomisk interesse skal kunne seire i den praktiske livskampen, trenger den både materiell kraft og organisering av den materielle kraften. Og organiseringen av den materielle kraften kan kun foretas av det tenkende mindretallet, intelligentsiaen (Ibid. ss 397-398).

Samtidig som Tkačev bekjenner sin tilslutning til Karl Marx' materialistiske historiesyn, kan han imidlertid ikke sees å ha tilegnet seg dennes 'dialektiske' metode. Kun tilløp til dialektisk tankegang forekommer i Tkačevs skrifter.³⁷ Tkačev har dertil et uklart syn på klassenes historiske betydning – for ham er klassekamp kun et uttrykk for en darwinistisk overlevelseskamp mellom menneskene.³⁸

* * *

Synet på juridiske, politiske og åndelige fenomener som et produkt av et gitt samfunns økonomiske struktur, forekommer i flere av Tkačevs skrifter.

Allerede i den upubliserte og ufullførte artikkelen "Èkonomičeskij metod v nauke ugolovnogo prava" (Den økonomiske metode i straffelovsvitenskapen) (1864) erklærer Tkačev således:

"Ut fra dens [hypotesen om en økonomisk forklaring på sosiale forholds] synspunkt er hele samfunnslivet i alle dets fremtredelsesformer, med dets litteratur, vitenskap, religion, politiske og juridiske hverdag ikke noe annet enn et produkt av visse økonomiske prinsipper som ligger til grunn for alle disse sosiale formene. Gitte økonomiske prinsipper, idet de utvikles på en følgeriktig måte, kombinerer på en viss måte menneskelige forhold, frembringer næring og handel, vitenskap og filosofi, tilsvarende politiske former, en tilsvarende juridisk hverdag, frembringer med ett ord hele vår sivilisasjon, skaper hele vårt fremskritt."³⁹

---

³⁷ I *Čto takoe partija progressa?* erklærer Tkačev således at det bestående kapitalistiske samfunn på grunn av sine innebygde motsetninger frembringer hva han betegner som negativt-progressive krefter. Til forskjell fra de positivt-progressive kreftene som bevisst arbeider for å erstatte den etablerte samfunnsorden med et rettfærdig samfunn, er dette krefter som objektivt sett – om enn ubevisst eller til og med mot sin egen vilje – bidrar til å bryte ned den eksisterende sosiale orden, og som derfor fungerer som et progressivt element. Eksempler på slike negativt-progressive krefter er ifølge Tkačev arbeiderklassen, massenes trang til åndelig utvikling, kravet om juridisk og politisk likhet og fremveksten av 'progressive' partier. I sin kamp for folkets frigjøring må de revolusjonære utnytte de negativt-progressive kreftene når de bidrar til å bryte ned den eksisterende samfunnsorden og å innføre større grad av likhet mellom menneskene – og bekjempe dem når de fungerer som et forsvar for det bestående samfunn. Til alle tider har det ifølge Tkačev eksistert slike negativt-progressive krefter, men med tiden vil de forvandles til positivt-progressive krefter – eller til positive forsvarere av den bestående sosiale orden. (Tkačev II: 208-213). Denne 'dialektiske' tankegangen forblir imidlertid en strøtanke hos Tkačev som han ikke videreutvikler i sine øvrige skrifter.

³⁸ Mens klassene og motsetningene mellom dem for Marx er drivkraften i historien, er klassemotsetninger for Tkačev et produkt av en allestedsnærværende darwinistisk 'krig' – "krig har frembrakt den gitte sosiale orden, ved hjelp av krig opprettholdes den, krig utgjør dens vesen [...] krig til lands og til sjøs, krig i butikkene og i fabrikkene, krig på markedene, krig i landsbyene og i byene". (Tkačev I: 63). Hos Marx er historien (klasser) overordnet biologien (darwinisme). Hos Tkačev er biologien (darwinisme) overordnet historien (klasser). I likhet med sin samtids narodniker ønsket Tkačev å frigjøre 'folket' (=bondebefolkningen organisert innenfor rammen av landsbyfellesskapet), og ikke 'arbeiderklassen'. I flere av sine skrifter, særlig om forhold i Vest-Europa, viser likevel Tkačev betydelig forståelse for klassenes historiske betydning, jevnfør hans forord til Ernest Bechers bok om arbeidspørsmålet.

³⁹ Tkačev V: 93.

Om de økonomiske prinsippene er urettferdige og uopplyste, om de inneholder spirene til slaveri og despotisme, vil hele samfunnet bli preget av urettferdighet og uopplysthet. Følgelig tror tilhengerne av denne teorien at sosialt fremskritt kun er mulig om de økonomiske prinsippene selv er fornuftige.⁴⁰

Fire år senere, i artikkelen "Podrastajušcie sily" (Fremvoksende krefter), publisert i *Delo* 9-10/1868, formulerer Tkacev det samme synspunktet på følgende måte:

"Folks verdensanskuelse og deres virksomhets karakter bestemmes alltid av forholdene i deres økonomiske hverdag. Selvfølgelig, anvendt på enkeltmennesker tillater denne læren mange unntak, men anvendt på et helt lag eller en klasse er den utvilsomt riktig."⁴¹

Og en lang rekke utsagn med tilsvarende innhold kunne ha vært trukket frem.⁴² Tkacev forsøker også å anvende sin materialistiske historieteori til konkrete analyser av hvordan den økonomiske utviklingen har preget den politiske og intellektuelle utviklingen.⁴³

Samtidig som Tkacev erklærer at juridiske, politiske og åndelige fenomener er et produkt av et gitt samfunns økonomiske struktur, fremhever han imidlertid at det borgerlige samfunns lover ikke er naturlover.

I et oversyn over nylig utkommede bøker, publisert i *Russkoe slovo* 12/1865, erklærer Tkacev således – i forbindelse med en omtale av en lærebok i nasjonaløkonomi – at økonomer og jurister har gjort den feil at de har opphøyet det borgerlige samfunns lover til uforanderlige

---

⁴⁰ Jevnfør Tkacev V: 92-95.

⁴¹ Tkacev I: 276.

⁴² Jevnfør Tkacev II: 29-30; IV: 193-194; V: 28-29, 116 og 459-460.

⁴³ I den upubliserte artikkelen "Očerki iz istorii racionalizma" (Skisser av rasjonalismens historie) (1865) forsøker Tkacev således å vise hvordan synet på kreditt endret seg fra fordømmelse til aksept i takt med kapitalismens fremvekst, og hvordan handel og næringsvirksomhet fortrenget religiøs fanatisme. (Tkacev V: 104-151). Og i artikkelen "Nemeckie idealisty i filistery" (Tyske idealister og filistere) (*Delo* 10, 11 og 12/1867) forsøker Tkacev å vise at dagens tyske idealister og filistere er et resultat av Tysklands økonomiske utvikling siden middelalderen. Idealisten er frembrakt av ridderens ørkesløse liv; og filisteren er et produkt av byborgerens kalkulasjon og havesyke. (Tkacev I: 101-172). Historiske problemstillinger behandler Tkacev også i sine anmeldelser av den tyske historikeren Wilhelm Zimmermans bok *Geschichte des Grossen Bauernkrieges* (*Delo* 4/1868) og den tyske historikeren Karl Theodor Griesingers bok *Die Jesuiten* (*Delo* 6/1868). Jevnfør omtalen av Tkacevs syn på muligheten for å foreta historiske 'sprang'. Disse artiklene og anmeldelsene er alle i høyeste grad lesverdige, og de inneholder mange interessante observasjoner.

naturlover. Mellom naturens og det borgerlige samfunns lover er det imidlertid en vesentlig forskjell:

”Naturforskere har å gjøre med naturfenomener som alltid og overalt virker på samme måte og regelmessig. Utfra slike fenomener er det, selvfølgelig, mulig å utlede uforanderlige og varige lover. Derimot er det ikke noe uforanderlig og varig i det sosiale livs fenomener. Mye er her avhengig av rene tilfeldigheter, mye av nykkene og egenmektigheten til noen få mennesker som er utstyrt med makt. Krig har frembrakt den gitte sosiale orden, ved hjelp av krig opprettholdes den, krig utgjør dens vesen. Denne uavbrutte, morderiske krigen – krig til lands og til sjøs, krig i butikkene og i fabrikkene, krig på markedene, krig i landsbyene og i byene – gir vidt spillerom for individuelle krefter og de kjempendes individuelle egenmektighet.”⁴⁴

Å opphøye det borgerlige samfunns lover til uforanderlige naturlover ville følgelig være det samme som å opphøye anarki til et prinsipp og hyklari og løgn til lov.

Denne understrekningen av at det borgerlige samfunns lover ikke er uforanderlige naturlover, gjentar Tkačev i flere av sine skrifter.⁴⁵

Tkačev fremhever også at tenkning og vitenskap kan forandre verden, at den `naturlige` samfunnsorden kan omstyrtet, og at alle større samfunnsomveltninger har skjedd ved hjelp av vold.

I artikkelen ”Anarkhija mysli” (Tankens anarki), publisert i *Nabat* 1-4 1876, tar Tkačev således avstand fra anarkisten Mikhail Bakunins påstand i *Gosudarstvennost’ i anarkhija* (Statlighet og anarki) (1873) om at tenkning og vitenskap ikke kan forandre samfunnet, siden tenkning og vitenskap kun er et resultat av de sosiale forholdene i et gitt samfunn. En slik tankegang er ifølge Tkačev absurd:

”Fordi A frembrakte B, går det ikke å trekke den konklusjon at B ikke kan forandre A. Tvert imot, for hvert trinn ser vi at i samfunnslivet eksisterer det alltid et dobbeltforhold mellom årsaker og virkninger: Årsaken frembringer en virkning, og virkningen endrer årsaken. Mennesket oppfinner en viss type mat, og maten endrer i sin tur mennesket. En gitt samfunnsstruktur førte til oppfinnelsen av maskiner, til innføringen av maskinmessig produksjon, og maskinmessig produksjon endret samfunnets struktur, og så videre og så videre. Og alle samfunnsmessige metamorfoser gjennomlevd av menneskeheten – alle foregikk de ved tankens medvirkning: Tanken forandret uavbrutt samfunnet, selv om den selv bare var et produkt av dette samfunnet.”⁴⁶

---

⁴⁴ Tkačev I: 63.

⁴⁵ Jevnfør Tkačev II: 24 og 93; V: 302.

⁴⁶ Tkačev III: 309-310.

Om tenkning og vitenskap ikke kunne endre samfunnet, om samfunnet bare reprodusert seg selv, ville enhver forandring av samfunnsforholdene være umulig.⁴⁷

Og i sitt forord til Ernest Bechers bok om arbeidspørsmålet erklærer Tkačev i 1869 at den `naturlige` samfunnsorden, der politisk makt er et resultat av økonomisk makt, kan omstyrtes og en sosialistisk samfunnsorden innføres:

”Virkelig, ifølge den naturlige orden hersker i den politiske sfære alltid bare de klasser som hersker i den økonomiske sfære. Virkelig, faktisk benyttelse av politiske rettigheter er kun mulig ved økonomisk uavhengighet. Men, den naturlige orden kan jo midlertidig bli forstyrret, politisk makt er jo ikke alltid politisk rett. Selvfølgelig, forstyrrelsen av den naturlige orden er kun mulig for en kort tid. Men hvor kort denne tiden enn måtte være, vil den likevel være nok til å gjennomføre en økonomisk reform, som (slik det fullstendig klart følger av Bechers overveielser) reduserer seg til et enkelt regjeringsdekret. På denne måten går knuten opp av seg selv, og den onde sirkelen brytes.”⁴⁸

Et synspunkt han fire år senere gjentar ved å påpeke at den opplyste minoritet kan trosse den `naturlige` utvikling og innføre en ny og bedre orden basert på sine egne moralske idealer:

”Samfunnets moralske idealer bestemmes alltid av livets gitte praktiske behov, det vil si av de rent økonomiske forbindelsene som på et gitt tidspunkt sammenbinder dets medlemmer. [...] Å endre livet i samsvar med moralske idealer som ikke er frembrakt av dets herskende behov, er kun mulig når de menneskene som har utarbeidet disse idealene [mindretallet som har vokst opp under særdeles gunstige vilkår, og som derfor har utviklet et behov for opphøyede moralske idealer], bestemmer seg for i deres navn å bryte den etablerte gradvise prosess for samfunnslivets utvikling.”⁴⁹

Så lenge utviklingen får gå sin `naturlige` gang, vil derimot ikke moralske prinsipper prege samfunnslivet, men samfunnslivet og dets praktiske realiteter de moralske prinsippene.

Og i sitt forord til Ernest Bechers bok om arbeidspørsmålet erklærer Tkačev at:

”For tilintetgjørelsen av føydalherrenes makt krevdes den kongelige makts terrorisme; for omstyringen av Ludvig XVI's monarki – borgerskapets terrorisme. I det hele tatt har ikke en eneste radikal samfunnsmessig reform inntil våre dager kunnet foregå uten vold og blodig innbyrdes strid.”⁵⁰

---

⁴⁷ I ”Anarkhija mysli” påpeker Tkačev også det paradoksale i at Bakunin og dennes tilhengere vil basere sin virksomhet på folkemassenes instinkter – samtidig som de avviser tenkning og vitenskap. Både tanker og instinkter springer ut av de sosiale forholdene i et gitt samfunn. Men bevisste tanker vil alltid være overlegne i forhold til instinkter. (Tkačev III: 310-311).

⁴⁸ Tkačev I: 410-411.

⁴⁹ Tkačev II: 406-407. Utsagnet forekommer i artikkelen ”Tendencioznyj roman” (En tendensløs roman), en anmeldelse av skriftene til den russiske dikter Aleksandr Mikhajlov (Aleksandr K. Šeller) (*Delo* 2, 6 og 7/1873).

⁵⁰ Tkačev I: 428.

Et synspunkt som utvilsomt ligger til grunn for Tkačevs mange understrekninger av at overgangen til en sosialistisk samfunnsorden forutsetter en voldelig omveltning.

* * *

I artikkelen "Rol' mysli v istorii" (Tankens rolle i historien), publisert i *Delo* 9 og 12/1875 – en kritikk av Petr Lavrovs 'subjektive' sosiologi, fremsatt i dennes *Opyt istorii mysli* (Utkast til tankens historie) (1875) – erklærer Tkačev at hele debatten om subjektive og objektive faktorerets betydning i historien beror på en misforståelse.

Individet er et produkt av den foregående historien. Men individet er også et produkt av tusen andre faktorer som ikke inngår i vår forestilling om 'historie'. Derfor kan individet gjennom sine handlinger tilføre samfunnsutviklingen elementer som ikke er et produkt av den foregående historiske utviklingen, ja til og med bryter med denne. Eller som Tkačev selv formulerer denne tanken:

"Idet det [individet], på den ene side, fremtrer som en følge av tidligere ledd i den verdensomfattende kjeden av årsaker og følger, spiller det, på den annen side, rollen som årsak til de følgende ledd. Herved, siden vår individualitet ikke bare dannes av hendelser og vilkår i samfunnets foregående historie, men også av mange andre hendelser og vilkår som ikke inngår i feltet 'samfunnets historie', så er det åpenbart at dets virksomhet på dette område ikke sjelden frembringer slike følger som ikke kan forklares kun utfra fakta og vilkår i den foregående historien. Herfra tilfører individet uavbrutt prosessen for samfunnslivets utvidelse mye sådant som ikke bare ikke er frembrakt av, men fra tid til annen bestemt motsier både de foregående historiske forutsetningene og de gitte vilkårene for samfunnslivet."⁵¹

Lavrovs forsøk på å skille mellom en objektiv og en subjektiv tilnærming til historien – historien er en 'naturlig' prosess utenfor individuell kontroll, og individet er moralsk forpliktet til å betrakte historien som noe det kan endre – er derfor overflødig og bidrar utelukkende til å skape forvirring.⁵²

Dette synspunktet gjentar Tkačev i artikkelen "Francuzskoe obščestvo v konce XVIII veka" (Det franske samfunn i slutten av det attende århundre), publisert i *Delo* 3, 5 og 7/1876, der han fremhever at det ikke er noe *virkelig* tilfeldig i historien – det tilfeldige er bare det vi ikke oppfatter som historie:

---

⁵¹ Tkačev III: 193.

⁵² Jevnfør Tkačev III: 189-195.

”Nei, tilfeldig i historien er bare det som er avhengig av betingelser som står utenfor kretsen av historiske (det vil si som er gjenstand for historikerens studium) sammenhenger og sameksistenser – betingelser som inngår i kretsen av fysiologiske, fysiske, mekaniske, kjemiske, psykiske, antropologiske og så videre og så videre sammenhenger og sameksistenser. I det hele tatt i ethvert gitt område for sammenhenger og sameksistenser kalles en slik foreteelse, en slik sammenheng eller en slik sameksistens for tilfeldig som frembringes av årsaker som ligger utenfor dette områdets grenser.”⁵³

Tkačev utdyper også hva han mener med subjektive og objektive faktors betydning i historien – eller individets historiske betydning – ved å skille mellom hendelser av primær betydning og hendelser av sekundær betydning:

”Uten tvil vil ingen benekte det nødvendiges element i historien. Men ved siden av dette eksisterer også et annet element som, til forskjell fra det første, kan kalles det tilfeldiges element. Den juridiske avskaffelsen av de føydale privilegier, for eksempel, var utvilsomt et nødvendig, uunngåelig resultat av økonomiske faktorer som foregikk før Den franske revolusjon. Men selve denne avskaffelsens måte, situasjonen som den foregikk ved og så videre – alt dette var avhengig av en slik kombinasjon av en hel masse forskjelligartede omstendigheter (som delvis inngår i området for studium av historien, delvis befinner seg utenfor dette området) som vi – siden vi ikke bare ikke er i stand til å fastslå, men heller ikke til å forestille oss alle de årsakene som frembringer denne – kaller tilfeldighet. Reformen av Frankrikes politiske institusjoner fulgte med logisk nødvendighet av de økonomiske og politiske betingelsene som historien hadde plassert det franske samfunn i i den før-revolusjonære perioden. Men de eller hine aktørers fremtreden på scenen, deres aktive eller passive rolle, alle de umerkelige og forskjelligartede tilskikkelser som utviklingen av de grunnleggende prinsippene var ledsaget av – alt dette var rent tilfeldig, så å si den historiske scenes baktrappsarrangement.”⁵⁴

Tkačevs teori om muligheten for å foreta historiske ‘sprang’ må relateres til dette forsøket på å forene historisk determinisme/materialisme og voluntarisme.

---

⁵³ A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh*, bd. II: 158.

⁵⁴ A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh*, bd. II: 157-158.

Teorien om historiske `sprang´

Ifølge Tkačev er det mulig å `springe over´ historiske utviklingstrinn – et samfunn kan forvandles direkte fra føydalisme til sosialisme uten å måtte gjennomleve en kapitalistisk mellomperiode. Denne teorien presenterer Tkačev i *Delo* 6/1868 i form av en anmeldelse av den tyske historikeren Karl Theodor Griesingers bok *Die Jesuiten* (1866).

Her erklærer Tkačev at 1500-tallet var preget av to parallelle revolusjonære bevegelser: bøndenes demokratiske opprør og byborgernes borgerlige opprør. Begge opprørsforsøkene ble slått ned. Ifølge Tkačev er det imidlertid en fundamental forskjell mellom de to opprørsforsøkene. Mens nedslåingen av bøndenes opprør var en tilfeldighet – bøndene kunne like gjerne ha seiret som blitt slått ned – var byborgernes opprør dømt til undergang. Hvorfor var nedslåingen av bøndenes demokratiske opprør en tilfeldighet, mens nedslåingen av byborgernes borgerlige opprør var uunngåelig?

Svaret er ifølge Tkačev at de opprørske bøndene ønsket å erstatte én samfunnsformasjon (föydalkapitalisme) med en annen (agrarkommunisme), og denne type historiske `sprang´ er fullt ut mulig. Forsøket på å opprette frie byer skjedde derimot innenfor rammen av den kapitalistiske samfunnsformasjonen, og det var dømt til å mislykkes all den tid kapitalismen selv ikke hadde nådd et høyere utviklingsnivå. Enhver samfunnsformasjon må utvikles i henhold til sine egne økonomiske lover, på samme måte som det ikke er mulig å hoppe over ledd i en logisk analyse. Å erstatte en samfunnsformasjon med en annen er derimot mulig, på samme måte som et prinsipp kan erstattes med et annet prinsipp. Eller som Tkačev selv formulerer denne teorien:

”Hvorfor kunne bøndene ha seiret i det sekstende århundre og forandret hele samfunnsordningen i samsvar med sitt sosial-demokratiske program, mens borgerskapet i byene tålmodig måtte vente på sin seier i enda hele to hundreår? Om et historisk sprang var mulig i det første tilfelle, hvorfor var det ikke mulig i det andre? Og her er grunnen: Bøndene kjempet for endring av selve prinsippet som lå til grunn for den gitte samfunnsordningen – borgerskapet derimot, idet det lot prinsippet forbli uberørt, ivret kun for fremskyndelsen av noen av dets logiske følger. Men, i samme grad som det første var mulig, var det andre umulig. Ethvert gitt økonomisk prinsipp utvikler seg i henhold til sin logikks lover, og å endre disse lovene er like umulig som det er umulig å endre lovene for menneskelig tenkning, lovene for våre psykologiske og fysiologiske funksjoner. I den logiske tenknings sfære er det umulig å gå fra første ledd til siste, idet man unngår det mellomliggende – nøyaktig på samme måte er det i sfæren for utviklingen av et gitt økonomisk prinsipp umulig å springe direkte fra et lavere nivå til et høyere, over alle de mellomliggende. Enhver som forsøker seg på å gjøre et slikt sprang, kan på forhånd regne med å mislykkes, han vil bare bli sprengt og kaste bort sine krefter til ingen nytte. En helt annen sak vil det være om han, idet han setter det gamle prinsipp til siden, anstrenger seg for å erstatte det med et nytt.

Hans anstrengelser kan svært lett krones med hell, og i hans virksomhet vil det på ingen måte være noe utopisk.⁵⁵

Etter disse betraktningene konkluderer Tkačev med å erklære at tilsynelatende utopiske teorier ofte er lettere å virkeliggjøre enn teoriene til angivelig vidsynte statsmenn.

Ifølge Tkačev kunne bøndene ikke bare på 1500-tallet, men også på 500-tallet ha styrtet hele det bestående samfunn – og dermed radikalt ha endret historiens gang. Begge gangene kjempet de nemlig ikke for å modifisere den bestående samfunnsorden, men for å innføre et nytt samfunn.⁵⁶

Dette synet på muligheten for å foreta historiske `sprang` lå utvilsomt til grunn for Tkačevs krav om at de revolusjonære måtte gripe makten og innføre en sosialistisk samfunnsorden før den fremvoksende kapitalismen hadde skaffet tsarismen en sosial basis.⁵⁷

---

⁵⁵ Tkačev I: 260-261.

⁵⁶ Jevnfør Tkačev I: 260-262. Denne teorien om muligheten for å foreta historiske `sprang` var utvilsomt inspirert av den tyske historikeren Wilhelm Zimmermans bok *Geschichte des Grossen Bauernkrieges* (1856) som Tkačev hadde omtalt noen måneder før han skrev sin anmeldelse av Griesingers bok om jesuittervesenet. I sin anmeldelse av Zimmermans bok, offentliggjort i *Delo* 4/1868, hevder Tkačev at de opprørske bøndenes nederlag langt på vei var forårsaket av byborgerskapets unnfallenhet og feighet – og i siste instans skyldtes det forræderiske mordet på bondelederen Michael Geismaier. (Jevnfør Tkačev I: 234-257).

⁵⁷ For observante lesere var det heller ikke vanskelig å forstå at da Tkačev skrev om de tyske bøndenes opprør på 1500-tallet, borgerskapets unnfallenhet og hvor lite som skulle til for at oppstanden kunne ha lyktes, var det i realiteten muligheten for å foreta en sosial revolusjon i Russland han kommenterte.

Utilitarisme og egennytte

Et annet særtrekk ved Tkačevs tenkning er hans forsøk på å forene historisk determinisme/materialisme med forestillingen om at menneskets handlinger er styrt av egoisme/egennytte. Juridiske, politiske og åndelige fenomener er et produkt av økonomiske forhold; og de økonomiske forholdene er frembrakt av menneskenes forfølgelse av egennytten – jevnfør det innledende Marx-sitatet i bolken om historisk determinisme og voluntarisme. Samtidig forsøker Tkačev å vise at opplyst/rasjonell egoisme er det samme som å virke til beste for fellesskapet.

Ifølge Tkačev styres menneskene av deres forfølgelse av egennytten. I artikkelen ”Bardy francuzskoj buržuazii”, publisert i *Delo* 3/1869, tar han således avstand fra påstanden om at økonomisk utnyttelse av andre mennesker og andre moralsk forkastelige handlinger skyldes uopplysthet og kan bekjempes med hjelp av opplysning. Disse handlingene skyldes ikke uopplysthet, men at folk forfølger sin egennytte:

”Se rundt Dem, se på alle disse ærverdige kjøpmenn, svindlere, spekulanter, pengeutlånere – er de ikke i stand til å tenke og beregne, trenger de å lære seg aritmetikk? [...] Som om oppkjøperen, som selger en vare som er nødvendig for forbrukeren til en høy pris, setter seg i kjøperens sted og anstrenger seg for å selge uten noen form for eller, i det minste, med minst mulig fordel for seg? Som om pengeutlåneren, som låner ut penger mot pant, bryr seg om en mulig nedsettelse, og ikke en mulig økning av prosenten? Som om børsspekulanten, som kjøper verdipapirer til lav pris når kursen faller og selger dem dyrt når den går opp, setter seg i deres kortsynte eller bedratte selgeres og kjøperes sted? Selvfølgelig, nei og tusen ganger nei. Og om de hadde handlet annerledes – så, si meg, hvem ville ikke ha kalt dem utilregnelige?”⁵⁸

Dette synet på egennytten som drivkraften bak folks handlinger gjentar Tkačev i flere av sine skrifter.⁵⁹

---

⁵⁸ Tkačev II: 15-16.

⁵⁹ I den upubliserte artikkelen ”Očerki iz istorii racionalizma” (1865) erklærer Tkačev således: ”Når godseieren vederlagsfritt gir bonden jord utover den fastsatte andelen, når fabrikkseieren gir arbeiderne en viss prosent av profitten, når kjøpmannen senker prisen på en vare, når engelskmennene frikjøpte slavene i sine kolonier, når de romerske patrisiere frigjorde sine treller, og de engelske baroner – sine livegne – da, tro meg, var de bevegende stimuli ikke filantropi, ikke kjærlighet til menneskeheten, ikke noen slags humanitære bestrebelser, men en enkel aritmetisk beregning, og intet mer.” (Tkačev V: 113). Og i artikkelen ”Mužik v salonakh sovremennoj belletristiki” (*Delo* 3 og 6-9/1879) erklærer han: ”Moralske prinsipper eller de ’reglene for oppførsel’ som folk anerkjenner som bindende for seg selv, har alltid, som det for lengst har blitt bevist av alle sunt tenkende moralister, rent utilitarisk karakter. Med andre ord, når de danner dem, lar folk seg alltid lede (ofte, forresten, rent ubevisst) av overveielser med hensyn til i hvilken grad disse reglene er i samsvar med eller ikke er i samsvar med deres økonomiske interesser, i hvilken grad de kan eller ikke kan bidra til økningen av deres materielle velstand, deres personlige velvære og lykke.” (Tkačev IV: 295-296).

Tkačev fremhever også at idéer må uttrykke økonomiske interesser for å være virksomme. I en anmeldelse, publisert i *Delo* 9/1867, av en russisk utgave av den britiske filosofi-historikeren George Henry Lewes' skrift *Comte's Philosophy of the Sciences* (1853) og John Stuart Mills skrift *Auguste Comte and Positivism* (1865) erklærer han således:

"Idéer er bare aktive drivkrefter når de sammenfaller med vår personlige interesse. I alle andre tilfeller utgjør de et rent passivt element eller, for å si det mer presist, dekorativt. Vi benytter oss av dem som utstillingsskilt, men de er ikke våre virkelige idoler, de er ikke våre guder. Sant nok, vi roser dem opp i skyene, vi ærer dem i bøker og i litteraturen, men i kontorene, fabrikkene og verkstedene har vi ikke den vane å la oss genere av dem. I det industrielle, kommersielle, praktiske livs sfære handler vi vanligvis som om det aldri eksisterte noen form for idéer eller, i det minste, vi ikke hadde hørt noe om dem."⁶⁰

Videre understreker Tkačev affektens betydning for menneskets handlinger. I artikkelen "Rol' mysli v istorii", publisert i *Delo* 9 og 12/1875, hevder han således at affekter spiller en viktigere rolle enn tanker for menneskets livsutfoldelse. Dette kommer ifølge Tkačev frem ved at noen mennesker bare tenker og ikke handler, mens andre handler uten å tenke – det vil si under påvirkning av affekter. Og de sterkeste affektene er ifølge Tkačev affekter knyttet til menneskets økonomiske situasjon. Ta en hvilken som helst historisk hendelse, erklærer Tkačev, og det vil fremgå at den var forårsaket av affekter knyttet til økonomiske interesser, og ikke av moralske prinsipper.⁶¹

Opplysning vil ifølge Tkačev bare kunne påvirke folk til å leve et moralsk høyverdig liv om dette samtidig lønner seg for dem.⁶²

---

⁶⁰ Tkačev V: 330.

⁶¹ Jevnfør Tkačev III: 212-215.

⁶² I artikkelen "Mužik v salonakh sovremennoj belletristiki" (*Delo* 3 og 6-9/1879) understreker Tkačev således at "for at opplysende propaganda skulle kunne ha den ønskede suksess blant flertallet, er det først og fremst nødvendig at dette 'flertallet' ble plassert i livsforhold som ikke bare ikke forhindret, men tvert imot begunstiget en slik tilfredsstillelse av menneskenes vitale behov som ville være fullt ut i samsvar med en opplysende propagandas krav." (Tkačev IV: 309). Så lenge landsbyfelleskapet utenfra presses av økonomiske krefter som tvinger den enkelte til å hevde sine interesser på bekostning av kollektivet, vil en oppvåkning av det enkelte individs samvittighet kun føre til en skadelig 'dualisme' som kommer til uttrykk i form av drukkenskap, vold, selvmord og lignende. (Tkačev IV: 307-309). Og i "Sofističeskaja statistika" (1870) påpeker Tkačev at antallet forbrytelser i Vest-Europa øker fra år til år til tross for spredningen av lese- og skrivekyndighet. Forbrytelser skyldes ikke uopplysthet, men fattigdom, fremhever Tkačev. Og kun en bedring av massenes materielle situasjon kan redusere antallet forbrytelser. (Tkačev VI: 40-51).

Samtidig som Tkačev erklærer at mennesket styres av egoisme, understreker han imidlertid at det finnes forskjellige former for egoisme. Og at hvilket uttrykk egoismen får, er avhengig av samfunnsforholdene.

Menneskets mål er lykke og tilfredsstillelse av sine behov. I dagens klassesamfunn kan den enkelte kun få tilfredsstilt sine behov på bekostning av sine medmennesker. Derfor blir menneskene selvhevdende og grådige. I et samfunn der den enkeltes behovstilfredsstillelse er avhengig av at også andre får tilfredsstilt sine behov, vil menneskene derimot vie sine krefter til fellesskapets beste – samtidig som de søker sin egen lykke.

I sitt forord til Bechers bok om arbeidsspørsmålet formulerer Tkačev denne tanken på følgende måte:

”Menneskelig egoisme består i menneskets higen etter personlig lykke. Dersom denne lykken kun er mulig ved ulykken, ved undergangen til ens medmennesker, får den mennesket til å søke deres ulykke og undergang. Om, derimot, den kun er mulig ved deres lykke og fremgang, får den mennesket til å strebe etter sine medskapningers lykke og fremgang. På denne måten kan formene for realiseringen av denne følelsen være like forskjellige som de ytre vilkår for menneskelig eksistens som de åpenbarer seg ved, er forskjellige. I dem er det intet konstant, evig, ufravikelig – de forandrer seg sammen med forandringen av disse ytre vilkårene. Derav er det selvinnyttiggjørende at også menneskets trang til konkurranse – som en av fremtredelsesformene til følelsen egoisme – ikke er noe absolutt unngåelig, karakteristisk for den menneskelige natur. Den fremkalles og rettferdiggjøres av visse vilkår for menneskelig samliv.”⁶³

Denne påstanden gjentar Tkačev i flere av sine skrifter.⁶⁴ Og han fremhever også at de klassiske økonomene tar feil når de hevder at menneskets egoisme må utfolde seg som jakt etter rikdom.

---

⁶³ Tkačev I: 419.

⁶⁴ I artikkelen ”Tendencioznyj roman” (*Delo* 2, 6 og 7/1873) erklærer Tkačev således: ”De [forsvarerne av egoisme] forsikret sine ’gudbarn’ om at den ’fornuftige egoist’, idet han handler i sin personlige interesse, alltid vil handle også i alles interesse, og at følgelig ’egoisme er kjærlighet til ens medmennesker, kjærlighet til ærlig virksomhet, egoisme er rettferdighet’. [...] Men de ærverdige predikere av en ny livsvisdom glemte i den forbindelse et særdeles vesentlig forhold: De glemte at foreningen av egeninteresse med almen nytte, personlig velstand med samfunnmessig velstand ikke så mye er avhengig av om egoisten er dyktig eller dårlig til å beregne, som av om det i virkeligheten finnes en eller annen form for virkelig forpliktende solidaritet mellom personlige og samfunnmessige interesser eller ikke.” (Tkačev: II: 412). Og i artikkelen ”Podrastajuščie sily” (Fremvoksende krefter) (*Delo* 9-10/1868), en beskrivelse av den fremvoksende radikale intelligentsiaen, erklærer Tkačev: ”Selvfølgelig, det lar seg ikke benekte at trangen til egen fordel, egen nytte ikke er fremmed for også de nye menneskenes karakter. [...] Forskjellen består bare i at filisterne forstår sin egen nytte annerledes, og de nye menneskene forstår den annerledes. For de første består den i personlig komfort, i muligheten for å benytte seg av en rolig, fredelig, egoistisk, ubekymret og sorgfri tilværelses bekvemmeligheter og gleder. Hos de andre er forestillingen om egen nytte, om personlig lykke så tett knyttet til forestillingen om nytte, om lykke for alle at selv i sin rent praktiske virksomhet er de ikke i stand til å adskille dem.” (Tkačev I: 321).

I en anmeldelse i *Delo* 7/1867 av den russiske økonomen N.N. Roždestvenskijs skrift *O značēnii Džona Stjuarta Millja v rjadu sovremennykh èkonomistov* (Om John Stuart Mills betydning blant samtidige økonomer) erklærer Tkacev således at:

”Menneskelig egen nytte, menneskelig egoisme, som kommer til uttrykk i bestrebelsen etter størst mulig berikelse med minst mulig arbeid – slik er Mills og de franske økonomenes utgangspunkt, slik er likeledes utgangspunktet til den politiske økonomis stamfar Adam Smith. Men på hvilken måte oppdaget økonomene den egenyttside av menneskets natur? Hva overbeviste dem om at trangten til størst mulig berikelse med minst mulig arbeid er en av menneskets grunnleggende, dypeste bestrebelser, at denne formen for menneskelig egoisme er like evig og ubestridelig som selve menneskets egoisme? De ble overbevist om dette idet de observerte mennesket i sfæren for dets praktiske, økonomiske virksomhet. Idet de analyserte menneskelige handlinger og bestrebelser i denne sfæren, oppdaget de at de alle har den mest frastøtende, egenyttside karakter. Enhver vil høste uten å så. Enhver bestreber seg på å arbeide så lite som mulig og motta så mye som mulig. Det trengtes selvfølgelig ikke stor skarpsindighet for å forstå at en slik innretning av menneskets ånd ble fremkalt og betinget av de økonomiske forholdene som mennesket handlet under, at ved andre forhold ville den menneskelige egoisme ikke ha behov for å komme til uttrykk i denne frastøtende, egenyttside formen. Men nettopp en slik skarpsindighet manglet økonomene.”⁶⁵

Og i en anmeldelse i *Delo* 3/1868 av nytgitte russiske utgaver av Adam Smiths verk *Wealth of Nations* og *Theory of Moral Sentiments* anklager Tkacev de klassiske økonomene for å ha opphøyet menneskets forfølgelse av sneversynt egen nytte (*svoekorystie*) til en uforanderlig naturlov. Egen nytten er imidlertid bare ett uttrykk for menneskets naturlige egenkjærighet (*sebjaljubie*):

”En og samme følelse kan fremtre i to diamentralt motsatte former, alt etter ved hvilke omstendigheter den fremtrer. Om mennesket kan skaffe seg midler til sin eksistens kun ved bedrag og svindel eller vold og undertrykkelse, antar denne egenkjærigheten nettopp den formen, som vanligvis kalles ’grov egen nytte’. Derimot, om det har mulighet for å tilfredsstille sine behov uten å ty til vold eller bedrag, vil dets egenkjærighet fremtre utelukkende i den formen som Smith kaller sympati.”⁶⁶

* * *

Tkacevs syn på utilitarismen som moralfilosofisk doktrine er motsetningsfylt. I en anmeldelse av en russisk utgave av utvalgte verker av Jeremy Bentham, publisert i *Delo* 12/1867, tar Tkacev avstand fra utilitarismen som moralfilosofisk doktrine – riktignok fremhever han at utilitarismen utgjør et av de største og mest fruktbare tankesystemer menneskeheten har frembrakt.

---

⁶⁵ Tkacev V: 315.

⁶⁶ Tkacev: V: 405.

Kun om alle mennesker var absolutt like og levde under absolutt like forhold, ville handlinger som gavner ett individ også gavne alle andre individer. En konsekvent anvendelse av teorien om individuell lykke som målestokk til å bedømme det bestående samfunn skulle derfor resultere i en kategorisk fordømmelse av hele det bestående samfunn, siden det er slik innrettet at noens ulykke er en forutsetning for andres lykke, fremhever Tkačev. I stedet for å fordømme hele det bestående samfunn som uforenlig med prinsippet om individuell lykke, har imidlertid forkjemperne for utilitarismen som moralfilosofisk doktrine innført teorien om samfunnsmessig lykke. Problemet med denne teorien – som erklærer at handlinger er gode/dårlige om de øker/reduserer den samlede mengde lykke medlemmene av et samfunn opplever – er at den later som om samfunnsmessig lykke lar seg beregne like lett som individuell lykke. Dette er imidlertid ikke tilfelle. Individuell lykke lar seg beregne med matematisk nøyaktighet. Samfunnsmessig lykke lar seg derimot bare beregne ved hjelp av en mengde tvilsomme forutsetninger og operasjoner.⁶⁷

Ifølge Tkačev fremgår dette klart av Benthams forsøk på å utarbeide 'tabeller' til beregning av samfunnsmessig nytte. Enhver som setter seg inn i disse tabellene, vil umiddelbart oppleve en trang til å endre dem utfra sine egne verdier og holdninger. Og om to mennesker skulle prøve å beregne den samfunnsmessige verdien av en handling ved hjelp av Benthams system, ville de høyst sannsynlig oppnå forskjellig resultat. Benthams system er følgelig like subjektivt som de foregående idealistiske moralfilosofiske systemene. De praktiske konklusjoner Bentham utleder av sitt system, tjener dessuten alle sammen til å forsvare den bestående samfunnsorden med dens ulikhet og barbariske straffer. Og Bentham avslører seg dermed som en sann konservativ.⁶⁸

I artikkelen "Utilitarnyj princip npravstvennoj filosofii" (Det utilitaristiske prinsipp for moralfilosofien) – en anmeldelse i *Delo* 1, 7 og 8/1880 av en bok om utilitarismen av den russiske filosofen Aleksej Mal'cev – erklærer Tkačev derimot at utilitarismen utgjør det eneste grunnlaget for en vitenskapelig moralfilosofi. Til forskjell fra andre moralfilosofiske systemer betrakter ikke utilitarismen menneskets moralfølelse som noe medfødt, men forsøker å gi en

---

⁶⁷ Jevnfør Tkačev V: 370-375.

⁶⁸ Jevnfør Tkačev V: 376-390.

vitenskapelig forklaring på hvorfor visse menneskelige handlinger under gitte betingelser går over fra å være utelukkende nyttige til å bli betraktet som moralsk høyverdige.⁶⁹

Syn på filosofi

Tkačevs syn på filosofi i betydningen spekulativ tankevirksomhet er negativt. Dette kommer klart frem i en anmeldelse, publisert i *Russkoe slovo* 1/1866, av en russisk utgave av den britiske publisisten og filosofihistorikeren George Henry Lewes' verk *A Biographical History of Philosophy* (1845) – et verk der forfatteren forsøker å vise at all filosofisk tenkning er ørkesløs spekulering. Tkačev erklærer her at alle tenkende og anstendige mennesker må slutte seg til Lewes' syn på filosofi.

Filosofi er ifølge Tkačev ikke bare meningsløst tidsfordriv, men direkte skadelig. Dette skyldes at beskjeftigelse med filosofiske problemstillinger fjerner oppmerksomheten fra virkelige problemer og svekker menneskenes evne til kritisk tenkning – på samme måte som erotisk og underholdende litteratur:

"Filosofi, romanene til Krestovskij og Stebnickij og tragediene til Tolstoj er like nytteløse og derfor like skadelige. De avleder forstanden fra seriøs virksomhet, fra seriøse spørsmål. De svekker den ved narkotiske fantasier og fremmer ikke tankens fremskritt en tøddel. Tvert imot, de forderver tanken, gir den en slik retning at den mister evnen til produktiv virksomhet. Imidlertid betales denne filosofien, disse romanene og fortellingene av samfunnets produktive arbeid. Fra kroppsarbeideren tar en de siste slantene og underholder for disse slantene filosofer som i bytte for de inndratte slantene ikke gir kroppsarbeideren noe, bortsett fra trykte sider, tilflekking med en slags tåpelige fraser som er frarøvet menneskelig mening. Som om dette ikke betyr å betale med falske sjetonger for virkelig gull?"⁷⁰

Feilen med filosofi er ifølge Tkačev at den ifølge sin natur ikke kan forholde seg kritisk til sine egne forutsetninger. Filosofiens forutsetninger er utelukkende filosofenes egne innfall; og den eneste garantien for at filosofiske slutninger er korrekte, er tiltro til filosofenes tenkeevne.

---

⁶⁹ Jevnfør A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh*, bd. 2: 434-464.

⁷⁰ Tkačev V: 171-172. Tkačev sikter her til Vsevolod V. Krestovskij, forfatteren av 'anti-nihilistiske' og anti-semittiske romaner, Nikolaj S. Leskov, som under pseudonymet Stebnickij utgav 'anti-nihilistromanen' *Hekuda* (Ingensteder å gå) og Aleksej K. Tolstoj, forfatteren av populære historiske dramaer.

Filosofi kan derfor ikke betraktes som vitenskap, siden virkelig vitenskap alltid forholder seg kritisk til sine egne forutsetninger.⁷¹

Dette negative synet på filosofi gjentar Tkačev i artikkelen "O pol'ze filosofii" (Om filosofiens nytte), publisert i *Delo* 5/1877. Her erklærer Tkačev at mange enkeltvitenskaper har nådd et så høyt presisjonsnivå at de almene lovene de har kommet frem til, kan gjøre krav på å være objektive. Skal filosofien ha eksistensberettigelse, må den ifølge Tkačev nøye seg med å systematisere disse lovene og på denne måten gi folk enhet og helhet i deres oppfatning av verden. Når filosofene benytter enkeltvitenskapenes almene lover som utgangspunkt for abstrakte spekulasjoner, blir resultatet derimot splid og kaos – slik Hegel ved sitt filosofiske system frembrakte kaos og et uall konkurrerende filosofiske systemer.⁷² Filosofien makter ifølge Tkačev heller ikke å forsone motstridende moralske og etiske oppfatninger. Eksistensen av ulike moralske og etiske oppfatninger skyldes at folk lever under ulike sosiale forhold – ikke fraværet av et enhetlig filosofisk system. Følgelig kan også bare en utjevning av de sosiale forholdene menneskene lever under, føre til en forsoning av motstridende moralske og etiske oppfatninger.⁷³

Og i artikkelen "Kladezi mudrosti rossijskikh filosofov" (De russiske filosofers visdomskilder), publisert i *Delo* 10 og 11/1878, erklærer Tkačev at den nye 'vitenskapelige' filosofien ikke adskiller seg fra tidligere tiders meta-fysikk. Ifølge Tkačev representerer forsøket på å etablere et skille mellom filosofisk tenkning og dagligdags tenkning en gjentakelse av den gamle meta-fysikkens skille mellom sjel og legeme som utelukkende fører til en mengde meningsløsheter. I virkeligheten er alle menneskelige aktiviteter styrt av den samme viljen, de samme driftene og den samme fornuften.⁷⁴

---

⁷¹ Jevnfør Tkačev V: 171-176.

⁷² Jevnfør A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh*, bd. 2: 236-245 og 252-268.

⁷³ Jevnfør A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh*, bd. 2: 246-251.

⁷⁴ Jevnfør A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh*, bd. 2: 324-401.

De revolusjonære

I Tkačevs verdensbilde fremtrer de revolusjonære som jordens salt, en utvalgt gruppe som har viet sitt liv til de uvitende og undertrykte folkemassenes befrielse. Tilsynekomsten av revolusjonærer – eller `nye´ mennesker – knytter Tkačev til opphevelsen av livegenskapet i 1861 og dannelsen av en ny intelligentsia med utspring i folkemassene. Den sosiale posisjonen til den nye samfunnsgruppen av `raznočincy´ (intellektuelle av blandet herkomst) gjør at de identifiserer sine egne interesser med fellesskapets interesser og krever en radikal forandring av samfunnsforholdene.

Tkačevs syn på de revolusjonære kommer klart frem i artikkelen "Ljudi buduščego i geroi meščanstva" (Fremtidens mennesker og små-borgerskapets helter), publisert i *Delo* 4 og 5/1868).⁷⁵ Her erklærer Tkačev at fra tid til annen vil det blant alle folk dukke opp mennesker som er villige til å ofre alt for å gjøre sine medmennesker lykkelige. Disse menneskene – de `nye´ menneskene – er de ærligste og mest selvoppofrende av alle jordens skapninger, og deres tanker er fylt av håp. Men de har ett problem: De har villet gjøre sine medskapninger lykkelige årtier, eller til og med århundrer, tidligere enn det virkelige livet med all dets treghet ville ha kunnet gjøre det. Derfor vil de ofte mislykkes og av sine samtidige kalles gale svermere.

Det fremste kjennetegnet på de `nye´ menneskene er at de har knyttet hele sitt liv til realiseringen av idéer de tror på. Men dette betyr på ingen måte at de `nye´ menneskene kan sammenlignes med middelalderens asketer. Middelalderens asketer knyttet sitt liv til realiseringen av idéer som stod i motsetning til deres menneskelige natur – idéene ble brukt til å tukte kroppen. Hos de `nye´ menneskene derimot springer idéene ut av hele deres natur, og trangen til å virkeliggjøre dem utgjør et organisk behov. En asket kan lengte tilbake til sitt tidligere liv. Et `nytt´ menneske som har sett sannheten, vil derimot ikke lengte tilbake til et liv i uvitenhet. De `nye´ menneskene er heller ikke `overmennesker´, understreker Tkačev. Og det er bra at

---

⁷⁵ Siden artikkelen ble offentliggjort på legalt vis – den var en anmeldelse av oversatte romaner av George Eliot, George Sand og andre samtidige vest-europeiske forfattere – var Tkačev nødt til å omtale de revolusjonære som `fremtidens mennesker´, og ikke som `revolusjonærer´. For skarpsindige lesere var det imidlertid neppe særlig vanskelig å forstå hvem Tkačev hyldet som fremtidens mennesker.

de ikke er overmennesker. Om de `nye´ menneskene var overmennesker, ville vanlige mennesker ikke ha behovd å bekymre seg over dem og den utfordring de representerer for det etablerte samfunn – de ville ha kunnet beundre og undre seg over dem som om de var kometer eller et annet underlig naturfenomen.⁷⁶

De `nye´ menneskene er imidlertid like mye et produkt av samfunnsforholdene som `filisterne´ er det. Slik det bestående samfunn er innrettet, kan ingen, selv ikke den rikeste, kjenne seg trygg på at han imorgen ikke vil være ruinert. `Filisterne´ er derfor alle preget av bekymringer og redsel. Virkelig lykke forutsetter en frigjøring fra jakten på materielle goder – slik de `nye´ menneskene har viet sitt liv til realiseringen av idéer de tror på. Også de `nye´ menneskene kan oppleve usikkerhet knyttet til sin materielle posisjon. Men det får dem bare til med enda større glede å ofre seg for sine idéer. En og samme følelse, redsel for ens materielle posisjon, kan på denne måten fremkalle to stikk motsatte reaksjoner: bekymring og redsel hos `filisterne´ og glede hos de `nye´ menneskene. Og derfor representerer de `nye´ menneskene ved sin blotte eksistens en utfordring for det etablerte samfunn.⁷⁷

De `nye´ menneskene behandler Tkačev også i artikkelen ”Podrastajušćie sily” (Fremvoksende krefter) (*Delo* 9 og 10/1868). Her knyttet Tkačev fremveksten av `nye´ mennesker til oppkomsten av en ny intelligentsia med utspring i folkemassene etter opphevelsen av livegenskapet i 1861. Til forskjell fra den gamle godseierintelligentsiaen har medlemmene av denne nye intelligentsiaen ikke noe annet enn sitt eget arbeid å leve av. Og denne situasjonen får medlemmene av den nye intelligentsiaen til å utvikle en solidarisk livsfilosofi:

”Jo mindre sikker et menneskes stilling er, jo mer tilfeldige omstendigheter som ligger utenfor dets vilje og forutseenhet, påvirker denne, jo mer føler det sin avhengighet av andre mennesker, jo mer avtegnet og klarere fremtrer for det nødvendigheten av de menneskelige interessers fulle solidaritet, jo naturligere, jo hurtigere oppstår i dets sinn overbevisningen om at delens lykke er umulig uten helhetens lykke, personlig lykke – uten hele samfunnets lykke.”⁷⁸

Denne nye intelligentsiaen – hvorav mange er kvinner – betegner Tkačev som et nytt proletariat siden den består av mennesker som kun har sitt eget arbeid å leve av.⁷⁹

---

⁷⁶ Jevnfør Tkačev I: 173-181.

⁷⁷ Jevnfør Tkačev I: 198-201.

⁷⁸ Tkačev I: 282.

⁷⁹ Jevnfør Tkačev I: 274-323.

Og i sitt programskrift *Zadaci revoljucionnoj propagandy v Rossii* (1874) erklærer Tkačev at den revolusjonære ungdommen er revolusjonær ikke på grunn av sine kunnskaper, men på grunn av sin sosiale posisjon:

”Flertallet av dem er barn av foreldre som er proletarer, eller mennesker som slett ikke har fjernet seg langt fra proletarene. Miljøet som har oppdratt dem, består enten av fattigfolk som tjener til sitt brød ved sitt ansikts sved, eller av mennesker som lever på statens brød. For hvert skritt følger den sin økonomiske maktesløshet, sin avhengighet. Og bevisstheten om egen maktesløshet, egen armod, følelsen av avhengighet fører alltid til følelsen av misnøye, til forbitrelse, til protest.”⁸⁰

Denne revolusjonære ungdommen, som utgjør det virkelige revolusjonære partiet, er en hydra med tusen hoder. Reaksjonen kan hugge av så mange hoder den vil – nye vil alltid vokse ut. For å kunne beseire dette ‘uhyret’ måtte det bestående samfunn ha hindret nye hoder å vokse ut – det ville ha måttet gjøre slutt på undertrykkelsen og utbyttingen det selv hviler på. Samtidig fremhever imidlertid Tkačev at muligheten for å sikre seg en privilegert posisjon basert på utbytting av andres arbeid, vil kunne få den utdannede ungdommen til å forsone seg med den bestående sosiale orden. Tilsynelatende frykter han at Russlands forvandling fra et føydalsamfunn til et kapitalistisk samfunn vil kunne integrere den fremvoksende samfunnsklassen av ‘raznocity’ i det bestående samfunn – og dermed umuliggjøre revolusjonen.⁸¹

Dette temaet – intelligentsiaens sosiale posisjon og dens medlemmers mottakelighet for radikale politiske teorier – behandler Tkačev i en rekke av sine artikler.⁸²

---

⁸⁰ Tkačev III: 71.

⁸¹ Jevnfør Tkačev III: 71-73.

⁸² I artiklene “Nedodumannye dmy” (Ufullførte tanker) (*Delo* 1/1872) og “Nedokončennye ljudi” (Ufullførte mennesker) (*Delo* 2 og 3/1872) forsøker Tkačev således å vise hvordan opphevelsen av livegenskapet har frembrakt en ny type mennesker som er mottakelige for radikale politiske teorier, men som slites mellom handling og ikke-handling. Den gamle godseierintelligentsiaen, 1840-årenes ‘fedre’, bestod av livsfjerne drømmere som levde av sine livegnes arbeid. Den nye intelligentsiaens, ‘sønnene’s, sosiale posisjon er derimot langt mer usikker. Deres usikre sosiale posisjon gjør imidlertid medlemmene av den nye intelligentsiaen mottakelige for radikale politiske teorier: “Saken er den, at ved enhver erstatning av en orden med en annen vil det alltid finnes et visst antall mennesker som har blitt revet løs fra de tidligere livsvilkårene og ennå ikke har rukket å venne seg til de nye vilkårenes rutine. Disse menneskenes stilling er den mest ubestemmelige, usikre: De har ennå ikke gått inn i et opptrukket spor. De har ennå ikke bundet seg med noen forpliktelser til noen av de eksisterende samfunnsmessige faktorer. Slike mennesker er bestandig mer lydhøre og mottakelige for en verdensanskuelse som på teoriens område befinner seg i samme forhold til etablerte faktas prinsipper som de selv befinner seg i praksis til disse faktaene – det vil si for en verdensanskuelse som like lite lar seg binde av disse prinsippene som de selv er bundet av disse faktaene.” (Tkačev II: 244). I praksis er første generasjon av den nye intelligentsiaen like handlingslammet som den gamle godseierintelligentsiaen. Snart dukker det imidlertid opp mennesker, ‘sønnesønnene’, som både er mottakelige for radikale politiske teorier og mer handlekraftige. Og mange av disse vil også utvikle en utpreget ‘saklig’ livsinnstilling der prinsipper og streben etter å virkeliggjøre disse er viktigere enn føleri. Men også ‘sønnesønnene’ slites mellom handling og ikke-handling. Disse ‘nye’ menneskenes situasjon er prekær. Bevisstheten om ikke å kunne virkeliggjøre sine idealer vil drive mange av dem inn i fortvilelse –

De revolusjonære og folkemassene

I Tkačevs verdensbilde utgjør de revolusjonære det aktive element, og folkemassene det passive element. Folket undertrykkes og utbyttes. På grunn av undertrykkingen og utbyttingen kan ikke folket frigjøre seg selv. Derfor må de revolusjonære lede folkets frigjøringskamp – og om nødvendig bruke både makt og manipulasjon for å vinne folket for revolusjonen. Dette budskapet gjentar Tkačev i en rekke av sine artikler i *Nabat*.

I sin programartikkel i første nummer av *Nabat* (1875) erklærer Tkačev således:

”Å virkeliggjøre denne store oppgaven [å opprette brorskap og likhet mellom menneskene] kan, selvfølgelig, bare mennesker som forstår den og oppriktig bestreber seg på dens løsning, det vil si intellektuelt og moralsk utviklede mennesker, det vil si mindretallet. Dette mindretallet i kraft av dets høyere intellektuelle og moralske utvikling har alltid og må ha intellektuell og moralsk makt over flertallet.”⁸³

Og i artikkelen ”Revoljucija i gosudarstvo” (Revolusjonen og staten), *Nabat* 2-3/1876, erklærer Tkačev åpent at kun ved å være i besittelse av makt kan de revolusjonære tvinge folkemassene som ikke har forstått sine virkelige interesser, til å leve i samsvar med idealet om et godt og rettferdig samfunn:

”Kun ved å være i besittelse av makt kan mindretallet tvinge flertallet – dette forstivnede, stillestående flertallet, som ennå ikke har vokst frem til forståelse for revolusjonens nødvendighet og ikke har blitt klar over dens mål og oppgaver – tvinge dette flertallet til å omorganisere sitt liv i samsvar med sine sanne behov, i samsvar med idealet om det beste og mest rettferdige samfunnsliv.”⁸⁴

Samtidig tar Tkačev avstand fra Petr Lavrovs anklage om at en revolusjon gjennomført av et revolusjonært mindretall ikke skulle være en folkelig revolusjon. Alle revolusjoner gjennomføres av et mindretall, understreker Tkačev. Det som avgjør om en revolusjon er folkelig eller ikke, er hvilke mål det revolusjonære mindretallet kjemper for. Om disse er borgerlige eller kapitalistiske, vil revolusjonen være anti-folkelig. Om målene er til beste for folkemassene, vil revolusjonen derimot være folkelig. Og det er utenkelig at virkelige revolusjonærer,

---

eller få dem til å tilpasse seg det bestående samfunn. (Jevnfør Tkačev II: 224-257 og 258-319). Samtidig antyder Tkačev at det også er ’andre’ svar på de spørsmål livet stiller – kanskje en henspeiling på revolusjonen? Eller som Tkačev selv formulerer denne nødvendigvis uklare antydningen: ”de forstod svært godt at svarene som gis på deres spørsmål av det praktiske livet, slett ikke avgjør, at det er andre svar. . .” (Tkačev II: 274).

⁸³ Tkačev III: 224.

⁸⁴ Tkačev III: 252.

mennesker som har ofret alt for folkets frigjøring, etter revolusjonen skulle innføre en borgerlig samfunnsordning.

Tkačev tar også avstand fra tanken om at makt skulle korrumpere de revolusjonære. Revolusjonære diktatorer som Robespierre og Cromwell var like hengivne overfor folkets interesser etter å ha erobret makten som de var før makterobringen. Dette viser at folkets sanne venner ikke lar seg korrumpere.⁸⁵

Tanken om at en revolusjon gjennomført av et mindretall vil være folkelig om de idealer mindretallet kjemper for er til beste for folket, gjentar Tkačev i flere av sine skrifter.⁸⁶

Tkačevs syn på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene kommer også frem i artikkelen *Narod i revolucija* (Folket og revolusjonen), *Nabat* 4/1876. Her erklærer Tkačev at de revolusjonære en gang for alle må frigjøre seg fra forestillingen om en folkelig genius, en forestilling lånt fra de reaksjonære slavofilene.

Sannheten er at folkemassenes idealer ikke strekker seg lenger enn til en gjenopprettelse av landsbyfellesskapet. Takket være sitt hat til godseierne og myndighetene kan folkemassene – under de revolusjonæres ledelse – spille en aktiv rolle ved nedrivningen av det gamle sam-

---

⁸⁵ Jevnfør Tkačev III: 246-257.

⁸⁶ I artikkelen "Anarkhija mysli" (*Nabat* 1-4/1876) erklærer Tkačev således at: "Idealets folkelighet avgjøres av dets innhold, og innholdet avhenger av det materialet det er laget av. Om mindretallet's menneske hentet dette materialet fra det borgerlige samfunns liv, fra den svindelaktige utbyttings verden, fra forretningens, børsens og så videre verden, ville dets idealer og teorier ha en anti-folkelig, borgerlig karakter (slik er, for eksempel, den såkalte politiske økonomis idealer og teorier). Om det derimot henter det fra folkets liv, fra arbeidets liv, fra arbeiderens liv, så vil de, i samsvar med sin natur, være folkelige, anti-borgerlige (slik er, for eksempel, kommunismens idealer og så videre)." (Tkačev III: 311). Dette er ifølge Tkačev en selvnlysende sannhet. Å hevde at mindretallet ikke kan forstå folkets lidelser, er like absurd som å hevde at en lege skulle være mindre i stand til å forstå en sykdom enn de syke selv. Mindretallet opplever folkets lidelser på en annen måte enn folket selv. Men nettopp derfor er det i stand til objektivt å forstå årsakene til folkets lidelser – hvilket er en forutsetning for å bli kvitt dem. Og i artikkelen "Narod i revolucija" (Folket og revolusjonen) (*Nabat* 4/1876) erklærer Tkačev: "Men ettersom, på den ene side, eksistensen av revolusjonære idealer ikke vil stå i motsetning til dets [folkets] vitale, reelle behov. Og, på den annen side, reformer, innført av mindretallet, vil være preget av den samme ånden av solidaritet basert på landsbyfellesskapet som hele innretningen av folkets liv er preget av – så foreligger det ikke det minste grunnlag for å anta at folket vil nekte de revolusjonære sin passive støtte. Tvert imot, de har full rett til å gjøre regning med den. For deres revolusjonære ideal i dets almene trekk er det samme som folkets konservative ideal, kun fylldigere og allsidigere utviklet i en viss, bestemt retning." (Tkačev III: 266).

funnet. Ved oppbyggingen av et nytt samfunn etter revolusjonen kan folkemassene derimot ikke spille noen fremtredende rolle – tvert imot må de tilføres progressive elementer utenfra.⁸⁷

Forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene kan følgelig defineres på følgende måte:

”Det revolusjonære mindretall, etter å ha befridd folket fra redselen som tynger det, og frykten for øvrighetens åk, gir det muligheten til å åpenbare sin ødeleggende-revolusjonære kraft. Og, idet det støtter seg på denne kraften, idet det dyktig styrer den til tilintetgjørelsen av revolusjonens umiddelbare fiender, ødelegger det festningene som beskytter dem, og berøver dem ethvert middel til motstand og motverge. Deretter, idet det utnytter sin makt og sin autoritet, innfører det nye progressive-kommunistiske elementer i vilkårene for folkets liv – beveger dette livet med dets århundregamle grunnvoller, beånder dets stivnede og forstokkede former.”⁸⁸

Og i sitt kampskrift *Zadaci revoljucionnoj propagandy v Rossii* erklærer Tkačev at forskjellen mellom en revolusjonær og en filister er at den revolusjonære setter i gang revolusjonen når han selv vil, mens filisteren venter på at folket skal gjøre opprør.⁸⁹

* * *

Allerede i artikkelen ”Razbitye illjuzii” (Knuste illusjoner), publisert legalt i *Delo* 11 og 12/1868, hadde Tkačev for øvrig advart mot idealisering av folkemassene og fremhevet elitens plikt til å befri folket.

Her hevder Tkačev at det er to måter å idealisere folket på: å fremstille det som grovt og uopplyst og å fremstille det som rent og ukorruptert i forhold til eliten. Den ene formen for idealisering av folkemassene går ut på å tilskrive folket egenskaper det ikke har. Den andre formen for idealisering av folkemassene går ut på å idealisere om ikke folket selv, så de forholdene det lever under – å erklære at folket, takket være de forholdene det lever under, av seg selv vil skaffe seg de egenskapene det trenger for å frigjøre seg. Begge formene for idealisering resulterer i samme resultat: En forestilling om at eliten ikke behøver å foreta seg noe som helst for å befri folket. Folket kan imidlertid ikke befri seg selv. Overlatt til seg selv befinner folket seg i en ond sirkel: Det er primitivt og uopplyst fordi det er fattig. Fordi det er primitivt og uopplyst, er det ikke i stand til å handle i fellesskap for å bedre sine kår. Og fordi

---

⁸⁷ Jevnfør Tkačev III: 262-268.

⁸⁸ Tkačev III: 266.

⁸⁹ Tkačev III: 66.

det ikke er i stand til å handle i fellesskap for å bedre sine kår, er det fattig. Denne onde sirkelen kan kun brytes av eliten.

Eliten har plikt til å skape en kraft som setter folket i stand til å handle kollektivt. Og denne kraften må utgå fra eliten selv – fra dens kunnskaper, høye intellektuelle utviklingsnivå og privilegerte posisjon.⁹⁰

Kampen for revolusjonen

Den mest sammenfattende fremstilling av Tkačevs tanker om hvordan revolusjonen konkret bør forberedes og gjennomføres, er hans skrift *Zadači revoljucionnoj propagandy v Rossii* (1874), oppgjøret med `propagandisten´ Petr Lavrovs tanker om veien til sosialismen. Her anklager Tkačev Lavrov for å ha erstattet kampen for revolusjonen med propaganda og opplysning blant massene.

Den dagen et flertall av befolkningen skjønner hvorfor det utbyttes og undertrykkes og hvordan et samfunn uten utbytting og undertrykkelse kan organiseres, vil det ikke være noe behov for en revolusjon, understreker Tkačev. I realiteten er Lavrov derfor ikke noe annet enn en liberaler som tror på fredelig fremskritt; og ved sin virksomhet bidrar han utelukkende til å diskreditere og svekke de virkelig revolusjonære. – Et program som sidestiller fredelig fremskritt med revolusjon, vil all verdens undertrykkere og utbyttere, ja selv gendarmene i tsarens Tredje avdeling, kunne skrive under på. Den samme tiltroen til fredelig fremskritt preger for

---

⁹⁰ Jevnfør Tkačev I: 324-327. I den forbindelse er Tkačevs tanker – fremsatt i "Po povodu knigi Daulja `Ženskij trud´ i stat´ i moej `Ženskij vopros", *Delo* 2/1869 – om forholdet mellom `elite´ (organisasjon) og `masse´ (materiell kraft) for at en økonomisk interesse skal kunne hevde seg i den praktiske livskampen, interessant: "For å kunne seire i det praktiske livet trenger en økonomisk interesse to ting: materiell kraft og organisering av denne kraften. Den materielle kraften består vesentlig av uvitende og sløve mennesker som ikke er i stand til logisk, målrettet organisasjon. For at det ene eller andre samfunnsmessige element skal kunne seire, er det derfor nødvendig at en del av det kultiverte mindretall stiller seg på dets side. Dette intelligente mindretallet gir den materielle kraften tilbørlig organisasjon og styrer den mot et bestemt mål. Derav fremgår av seg selv hvor viktig seieren til den ene eller andre idéen, spredningen innen intelligentsiaen av den ene eller andre anskuelse, av den ene eller andre moral er for det sosiale fremskritt overhodet. Derav fremgår av seg selv også den rolle som idéer spiller i den menneskelige utviklings historie." (B. M. Šakhmatov, *P. N. Tkačev, Kladezi mudrosti rossijskikh filosofov*: 397-398).

øvrig etter Tkačevs mening virksomheten til arbeiderbevegelsen i Vest-Europa, de tyske sosial-demokratene og Den første arbeider-internasjonale.⁹¹

Ifølge Tkačev utgjør propaganda blant folkemassene, utløsning av opprør og statskupp tre likeverdige former for revolusjonær virksomhet. Anvendt hver for seg vil ingen av dem kunne føre til en omstyrting av det bestående samfunn. Utelukkende å heve befolkningens bevissthetsnivå og kunnskap om egen situasjon ved hjelp av propaganda og opplysning vil aldri kunne utløse noen revolusjon. Agitasjon vil kunne utløse opprør blant folkemassene, men slike opprør vil trolig bli slått ned uten å etterlate seg varige spor. Statskupp vil likeledes lett kunne gjennomføres, men uten støtte i folkemassene vil de ikke lede til noen virkelig revolusjon. En kombinasjon av propaganda, opprør og statskupp vil derimot kunne styrte hele det bestående samfunn og innføre nye og rettferdige sosiale relasjoner.⁹²

Den revolusjonære propagandaen må ifølge Tkačev differensieres utfra hvilken gruppe i befolkningen den er rettet mot. Rettet mot befolkningen i alminnelighet må den revolusjonære propagandaen være agitatorisk og ha som siktemål å fremprovosere misnøye ved å avsløre konkrete eksempler på urett og overgrep – for derved å spore folk til kamp mot uretten. Ved å forklare uopplyste mennesker årsakene til urett og undertrykkelse oppnår en bare at de forsoner seg med uretten og undertrykkelsen. Propagandaen rettet mot den revolusjonære ungdommen må derimot primært være organisatorisk.⁹³

Når folket ikke gjør opprør, skyldes dette ifølge Tkačev at det har mistet tiltroen til egne krefter. Revolusjonen kan derfor bare foregå ved at det revolusjonære mindretallet gjennom dristige aksjoner tilføyer det statlige maktapparat synlige nederlag som fratar folket dets frykt. I det øyeblikk frykten forsvinner, vil folkemassene forvandles til en orkan og feie bort hele det bestående samfunn.⁹⁴ Hvilke former for synlige nederlag det revolusjonære mindretallet skal tilføye det statlige maktapparatet, utdyper Tkačev ikke.

---

⁹¹ Jevnfør Tkačev III: 63-66.

⁹² Jevnfør Tkačev III: 78-86.

⁹³ Jevnfør Tkačev III: 82-83. Cf Tkačevs syn på effekters versus tankers evne til å utløse menneskelig handling.

⁹⁴ Eller som Tkačev formulerer denne påstanden: "Ethvert folk som er undertrykt av despotisme, utpint av utbyttere, dømt til i århundre å ofre blod og legeme for å fø på et overflødig skikt av parasitter, lenket på hender og føtter av det økonomiske slaveris jernlenker – ethvert slikt folk (og i en slik tilstand befinner *alle* folk seg) er i kraft av selve vilkårene i sitt sosiale miljø revolusjonært. Det *kan* til enhver tid gjøre revolusjon; det *ønsker* til enhver tid å gjøre revolusjon; det er alltid forberedt på revolusjonen. Og dersom det ikke gjør revolusjon, dersom

Tkačevs syn på revolusjonen og hvordan denne bør forberedes og gjennomføres kommer også frem i hans programartikkel i første nummer av *Nabat* (1875). Her erklærer Tkačev at de revolusjonæres oppgave er å forvandle sin moralske makt til materiell makt. Uten materiell makt vil de revolusjonære ikke kunne iverksette sine planer for et godt og rettferdig samfunn. Og materiell makt vil de revolusjonære kun kunne oppnå ved å erobre statsapparatet⁹⁵ – noe som lettest kan skje ved et kupp.⁹⁶

For at revolusjonen skal kunne seire, må imidlertid erobringen av det statlige maktapparatet komplementeres av lokale folkeoppstander. Lokale folkeoppstander uten en samtidig erobring av det statlige maktapparat vil bli slått ned. Likeledes vil en erobring av det statlige maktapparat ved et kupp kun under særdeles heldige omstendigheter kunne føre til varige positive resultater. Et kupp støttet av lokale oppstander vil derimot innebære en fullstendig seier for de revolusjonære kreftene og muliggjøre oppbyggingen av et nytt samfunn. De revolusjonære må derfor både forberede et statskupp og organisere lokale oppstander.⁹⁷

For å kunne gjennomføre et statskupp støttet av lokale oppstander og beholde makten etter kuppet, må de revolusjonære imidlertid være i besittelse av en sterk organisasjon:

”Ikke denne uklare, umulige, fiktive organisasjonen som borgerlige revolusjonærer, revolusjonærer-anarkister anbefaler, men en reell organisasjon. En organisasjon som tett forener de spredte revolusjonære elementene i en levende organisme som handler i samsvar med en felles plan, som underordner den enkelte den felles ledelsen – en organisasjon, som er basert på sentralisering av makten og desentralisering av de revolusjonære funksjonene. Kun en organisasjon som tilfredsstiller disse betingelsene, kan fremkalle og gjennomføre et statskupp. Kun ved en slik organisasjon vil de revolusjonære etter å ha erobret makten være i stand til å forsvare denne mot kravene fra fiendtlige partier, intriganter og politiske strebere. Kun den gir dem mulighet til å undertrykke samfunnets konservative og reaksjonære elementer. Kun den alene svarer fullt ut til kampens behov, er fullt ut i samsvar med typen for en kamporganisasjon.”⁹⁸

---

det med et esels tålmodighet fortsetter å bære sitt lidelsens kors. . . så skyldes det utelukkende at ethvert indre initiativ i det har blitt undertrykt, at det ikke har *mot* nok til selv å tre ut av sin nåværende tilstand. Men i det øyeblikk et ytre sjokk, et uventet sammenstøt bringer det ut av denne tilstanden, vil det reise seg, som en rasende orkan, og gjennomføre revolusjonen.” (Tkačev III: 71).

⁹⁵ Tkačev III: 224.

⁹⁶ Tkačev III: 227.

⁹⁷ Jevnfør Tkačev III: 228-229.

⁹⁸ Tkačev III: 227-228.

Den føderative organisasjonsmodellen de revolusjonære utopistene anbefaler, vil derimot føre til splittelse og svekkelse av de revolusjonære:

”En organisasjon derimot som revolusjonærer-utopister anbefaler, en organisasjon som avviser enhver underordning, sentralisering og kun anerkjenner en føderativ forbindelse mellom autonome, selvstendig handlende revolusjonære grupper – en slik organisasjon tilfredsstiller ikke noen av kravene til en kamporganisasjon. Den er ikke i stand til hurtige og avgjørende aksjoner. Den åpner et vidt felt for gjensidig fiendskap, stridigheter, for vakling og kompromisser av ethvert slag. Den er konstant bundet i sine bevegelser. Den kan ikke med streng konsekvens holde seg til en eller annen felles plan. I dens virksomhet vil det aldri kunne være konsekvens, harmoni, enhet.”⁹⁹

En slik løs organisasjon vil ikke kunne være revolusjonær. Tvert imot vil den være borgerlig siden den setter individualisme høyere enn fellesskapet og egoisme høyere enn selvopfoflelse.

Kravet om enhet i den revolusjonære kampen gjentar Tkačev i artikkelen ”Organizacija social’no-revoljucionnoj partii” (Organiseringen av det sosial-revolusjonære partiet), *Nabat* 7-8/1876. Her fremhever han at både `jakobinere` som han selv, `narodniker-eksperimentatorer` (anarkisten Mikhail Bakunins tilhengere) og `narodniker-forberedere` (propagandisten Petr Lavrovs tilhengere) har et felles mål: en sosial omveltning. Videre fremhever han at midlene de forskjellige gruppene ønsker å anvende for å oppnå dette målet – henholdsvis statskupp, folkeoppstander og propaganda – ikke står i motsetning til hverandre, men tvert imot utfyller hverandre. Således vil for eksempel et vellykket statskupp ikke forhindre, men tvert imot underlette spredningen av sosialistisk propaganda blant folkemassene.¹⁰⁰

Siden alle revolusjonære grupperinger har interesse av tettere samarbeid i kampen for en omstyrting av den eksisterende samfunnsorden, foreslår Tkačev at de ulike grupperingene samles i en felles organisasjon. Målet må i første omgang være å oppnå større grad av samarbeid i den praktiske revolusjonære kampen. Men samarbeid i det daglige revolusjonære arbeidet vil ifølge Tkačev utvilsomt føre til full forening av alle de revolusjonære grupperingene. For å starte en slik samlingsprosess tilrår Tkačev at det innkalles en særskilt kongress. På grunn av den politiske undertrykkelsen i Tsar-Russland kan denne kongressen

---

⁹⁹ Tkačev III: 228.

¹⁰⁰ Jevnfør Tkačev III: 289-291.

ikke bestå av valgte utsendinger, men utelukkende av revolusjonærer som ønsker å støtte samlingsprosessen.¹⁰¹

I flere av sine skrifter angriper Tkačev dessuten vest-europeiske sosialister – og særlig de tyske sosial-demokratene – for deres tro på fredelig fremskritt.¹⁰²

Omdanningen av samfunnet etter revolusjonen

I sin programartikkel i første nummer av *Nabat* (1875) presenterer Tkačev sitt mest omfattende program for hvordan samfunnet bør omdannes etter revolusjonen. Her erklærer han at de revolusjonæres erobring av den politiske makten kun er opptakten til den virkelige revolusjonen. Den virkelige revolusjonen er innføringen av likhet og brorskap mellom menneskene. Og likhet og brorskap kan kun innføres ved hjelp av en revolusjonær stat og et langvarig diktatur.

Virksomheten til den revolusjonære staten etter maktovertakelsen må ifølge Tkačev være todelt: nedrivende (*razrusitel'nyj*) og oppbyggende (*ustroitel'nyj*). Den revolusjonære statens nedrivende virksomhet vil være rettet mot samfunnets konservative og reaksjonære elementer. Den vil være basert på hensynsløs maktbruk, sentralisering og disiplin. Den revolusjonære statens oppbyggende virksomhet vil derimot ha til hensikt å bygge opp det nye samfunnet. Den vil være basert på propaganda, overtalelse og tilpasning til lokale forhold. Disse to virksomhetene må ifølge Tkačev holdes strengt adskilt. Overfor revolusjonens fiender er hensynsløshet en bydende nødvendighet. Oppbyggingen av et nytt og rettferdig samfunn

---

¹⁰¹ Jevnfør Tkačev III: 292-294.

¹⁰² I artikkelen "Revoljucionery-reakcionery" (Revolusjonærer-reaksjonære), *Nabat* 5/1876, anklager Tkačev således Friedrich Engels og de tyske sosial-demokratene for å ville påtvinge russiske revolusjonærer sine egne legale kampmidler. (Tkačev III: 269-275). I artikkelen "Žertvy dezorganizacii revoljucionnykh sil" (Ofrene for desorganiseringen av de revolusjonære kreftene), *Nabat* unummerert 1878, betegner han tyskere og engelskmenn som den "autoritære seksjon" i den internasjonale arbeiderbevegelsen, en seksjon som innskrenker sin virksomhet til legalt arbeid – og i likhet med anarkistene fullstendig mangler evnen til å bedrive praktisk revolusjonært arbeid. (Tkačev III: 388-389). Og i artikkelen "Poučitel'nyj urok" (En lærerik lekse), *Nabat* 1-2/1879, erklærer han at Bismarcks anti-sosialistlov (forbud mot det sosial-demokratiske partiets virksomhet) var en nødvendig lærepenge for alle som i likhet med de tyske sosial-demokratene trodde at legalt politisk arbeid og spredning av sosialistisk propaganda kunne erstatte illegal virksomhet og en voldelig revolusjon. (Tkačev III: 434-440).

forutsetter derimot metoder som kan vinne folkemassenes tillit.¹⁰³ For at de revolusjonære etter maktovertakelsen ikke skal miste kontakten med folkemassene, foreslår Tkačev at det opprettes en folkerepresentasjon, en Folkeduma, som kan sanksjonere de revolusjonæres virksomhet. Videre må de revolusjonære bestrebe seg på å heve folkemassenes moralske idealer. Her åpner det seg et vidt felt for revolusjonær propaganda, en propaganda som kun kan bedrives effektivt etter maktovertakelsen.¹⁰⁴

Konkret foreslår Tkačev at den revolusjonære staten – etter at den har befestet sin makt og med støtte i Folkedumaen – gjennomfører følgende tiltak med sikte på innføring av full kommunisme:

- 1) Landsbyfelleskapet basert på felles eie og privat utnyttelse av jorden forvandles til et produksjonsfelleskap.
- 2) Privateide produksjonsmidler eksproprieres og gjøres til felleseiendom.
- 3) Privatkapitalistisk varebytte erstattes av diverse former for direkte varebytte mellom produsentene inntil hele pengeøkonomien kan avskaffes.
- 4) Alle fysiske, intellektuelle og moralske forskjeller mellom menneskene avskaffes ved hjelp av et statlig oppdragelsessystem alle er forpliktet til å gjennomgå.
- 5) Den borgerlige familie, som er basert på undertrykkelse av kvinner og barn, avskaffes.
- 6) Statens makt reduseres og erstattes av lokalt selvstyre.¹⁰⁵

Dette kravet om å skape både et nytt menneske og et nytt samfunn utgjør en logisk videreutvikling av Tkačevs krav om absolutt likhet i *Čto takoe partija progressa?*. Tilsynelatende har Tkačev hatt en tilnærmet ubegrenset tro på muligheten for å forme og omforme mennesket ved hjelp av oppdragende tiltak.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Jevnfør Tkačev III: 225-226.

¹⁰⁴ Tkačev III: 226.

¹⁰⁵ Tkačev III: 226-227.

¹⁰⁶ Allerede i et av sine tidligste skrifter, "Raboče-vospitatel'nye zavedenija dlja nesoversennoletnikh prestupnikov" (Arbeidsoppdragende anstalter for mindreårige forbrytere), *Juridiceskij vestnik* (Juridisk budbringer) 1/1864, erklærer Tkačev således: "I de første dagene av sitt liv, i sine spedbarnsdager er mennesket mer enn noensinne mottakelig for vondt og godt. Inntrykk det mottar i denne tiden, har en dyp, uutslettelig, og ikke sjelden i høyeste grad skjebnesvanger betydning for hele dets følgende liv. De bestemmer dets fremtidige overbevisninger, former dets moralske personlighet, danner dets karakter. Av dem preges ofte retningen og karakteren av dets virksomhet. Oppdragelsen avgjør det skjebnesvangre spørsmål, blir mennesket nyttig eller fullstendig skadelig for samfunnet. Vil det innta en hedersplass blant det offentlige livs personligheter, blant de

Sitt syn på omdanningen av samfunnet etter revolusjonen utdyper Tkačev i artikkelen "Vozmožna li social'naja revoljucija v Rossii v nastojaščee vremja?" (Er en sosial revolusjon mulig i dagens Russland?), *Nabat* 6/1876. Her tilbakeviser Tkačev anklagen om at en sosial revolusjon i Russland ikke er mulig siden befolkningen ikke er klar for innføringen av en kommunistisk samfunnsorden. De revolusjonære har ingen planer om ved et dekret utstedt dagen etter revolusjonen å ville oppheve hele den eksisterende samfunnsorden, forsikrer Tkačev. Tvert imot er de fullt klar over at omdanningen av samfunnet etter revolusjonen vil bli en langvarig prosess. Men ved å være i besittelse av den politiske makten vil de revolusjonære være i stand til å lede folket inn i friheten.

Konkret ser Tkačev for seg at omdanningen av samfunnet etter revolusjonen skal foregå på følgende måte:

"Etter å ha skaffet oss makten i våre hender vil vi ikke [...] tilintetgjøre familien, religionen ved dekreter. Vi vil ikke med makt påtvinge vårt historisk fremvokste landsbyfelleskap en ferdig idealkommune. Men vi vil tilintetgjøre den juridiske sanksjonen som beskytter og støtter opp om institusjoner som er fiendtlige i forhold til vårt sosialistiske ideal. Vi vil sette vårt landsbyfelleskap, vår handel og produksjon i slike forhold som uunngåelig, om enn gradvis, vil måtte føre til eiendommens fellesskap og arbeidets fellesskap, til tilintetgjørelsen av enhver form for besittelse, til full praktisk gjennomføring i de økonomiske og politiske relasjoners sfære av kommunismens prinsipper. Vi vil opprette et fornuftig oppdragelsessystem, i brorskapets og kjærlighetens ånd. Vi vil fjerne alle påvirkninger og hindringer som idag hemmer utviklingen av sympatiske følelser hos menneskene, og så videre og så videre."¹⁰⁷

Å komme med ytterligere anvisninger for hvordan omdanningen av samfunnet etter revolusjonen skal foregå, er ifølge Tkačev ikke mulig. Det eneste som er sikkert, er at innføringen av kommunisme ikke er mulig uten en forutgående erobring av den politiske makten. Oppbyggingen av et kommunistisk samfunn vil heller ikke kunne lykkes uten støtte i folket. De tiltakene de revolusjonære vil måtte ty til, må derfor ikke bringe dem i et for sterkt motsetningsforhold til folkemassene.¹⁰⁸

---

flittig arbeidende. Eller er det dømt til å forkomme i en straffekoloni, å tilbringe hele sitt liv i et kvalmende fengsel. . ." (s 25).

¹⁰⁷ Tkačev III: 280-281. Som eksempel på en slik omdanning av sosiale institusjoner etter revolusjonen trekker Tkačev frem ekteskapet. Ekteskapet lar seg ikke avskaffe ved et dekret. Men ved et dekret kan revolusjonsregjeringen oppheve de juridiske forpliktelsene knyttet til ekteskapet. Og når de er opphevet slik at inngåtte ekteskap fritt kan brytes, vil folk snart slutte å inngå ekteskap.

¹⁰⁸ Jevnfør Tkačev III: 276-284.

Omdanningen av samfunnet etter revolusjonen behandler Tkačev også i artikkelen "Anarkhiceskoe gosudarstvo" (Den anarkistiske stat), *Nabat* 5-6/1876. Her tar Tkačev avstand fra anarkistenes teorier om opprettelsen av en eller annen form for 'folkestat' – en desentralisert stat med begrensede fullmakter – etter revolusjonen. For å bekjempe folkets fiender etter makterobringen og muliggjøre innføringen av kommunistiske prinsipper i samfunnslivet vil det være nødvendig å ha en sterk revolusjonær statsmakt. Å desentralisere statens fullmakter vil utelukkende føre til en styrkning av de reaksjonære og konservative elementene i samfunnet. I takt med innføringen av kommunistiske prinsipper i samfunnslivet vil imidlertid staten overflødiggjøre seg selv og bli erstattet av menneskenes selvforvaltning. I et fremtidig kommunistisk samfunn vil det derfor ikke være noe behov for en 'folkestat'. Anarkistenes feil er ifølge Tkačev at de ikke har tatt utgangspunkt i den revolusjonære omdanningen av samfunnsforholdene etter makterobringen, men i den eksisterende borgerlige staten. Denne har de fratatt noen oppgaver og tillagt andre – og dermed skapt en umulig blanding: En stat som både er for lite og for mye stat.¹⁰⁹

Tanker om oppbyggingen av et nytt samfunn etter revolusjonen fremsetter Tkačev også i artiklene "Revoljucija i gosudarstvo" (Revolusjonen og staten) (*Nabat* 2-3 1876) og "Nakanune i na drugoj den' revoljucii" (På terskelen til og dagen etter revolusjonen) (*Nabat* 11-12/1876 og 1-2/1877).¹¹⁰

---

¹⁰⁹ Jevnfør Tkačev III: 338-359.

¹¹⁰ I "Revoljucija i gosudarstvo" anklager Tkačev således Petr Lavrov for å lide av statsskrek. Samtidig beskyl-der han Lavrov for å ha et inkonsekvant forhold til makt. Lavrov er motstander av fysisk maktbruk og vil erstatte denne med mindretallets åndelig makt over flertallet. Statens maktbruk innskrenker seg imidlertid til å regulere menneskets handlinger, fremhever Tkačev. Den åndelige makten Lavrov er tilhenger av, ønsker derimot å under-ordne seg menneskets forstand, vilje og følelser – den kan følgelig sammenlignes med jesuittenes skrekk-kommuner i Sør-Amerika. (Tkačev III: 253-254). Og i "Nakanune i na drugoj den' revoljucii" angriper Tkačev Lavrov for å motsette seg opprettelsen av en 'velferdskomité' til bekjempelse av folkets fiender etter makt-erobringen. Et slikt tiltak er ikke bare nødvendig, men også rettferdig, understreker Tkačev. Revolusjonær legalitet – tiltak som bidrar til virkeliggjøringen av menneskelig lykke – har ikke noe til felles med det borgerlige samfunns legalitet. Dette er grunnen til at revolusjonærer som Marat og Fouché beundres av alle ærlige menne-sker, mens det borgerlige samfunns anklagere og bødler kun møter hat og forakt – selv om den ytre formen for deres virksomhet, undertrykkelsen av statens fiender, er den samme. (Tkačev III: 374-377).

Forholdet til andre 'progressive' grupperinger

Tkačev har et negativt syn på 'progressive' partier og grupperinger som ikke deler hans egne anskuelser. Dette fremgår av essayet *Čto takoe partija progressa?* (1870) der han gjør rede for hvordan de sanne tilhengerne av menneskelig fremskritt, hans egne meningsfeller, bør forholde seg til andre partier og grupperinger som hevder å kjempe for fremskrittet. Tkačev fremhever at disse kun retorisk opptrer som forsvarere av massenes interesser mens de i realiteten søker å fremme det privilegerte mindretalls sær-rettigheter.

De kampsakene såkalte progressive partier og grupperinger kjemper for, politiske og juridiske rettigheter for borgerne, næringsfrihet og så videre, bidrar primært til å øke avstanden mellom det privilegerte mindretallet og folkemassene som ikke har bruk for disse rettighetene – selv om kamp for like politiske og juridiske rettigheter i noen tilfeller kan bidra til å fremme virkelig likhet. Medlemmene av disse partiene og grupperingene tror at de kjemper for fremskrittet når de kjemper for det privilegerte mindretalls interesser; de tror at det som fremmer det privilegerte mindretalls interesser, også vil komme folkemassene til gode. Et slikt sammenfall mellom mindretallets interesser og folkemassenes interesser finnes imidlertid ikke – disse er tvert imot totalt motstridene:

”Jo mer fullstendig og allsidig den menneskelige individualitet ble utviklet i mindretallet, jo flere og flere ofre krevdes av flertallet.”¹¹¹

Siden de betrakter fremveksten av en privilegert minoritet som kan beskjeftige seg med intellektuell virksomhet, som historiens mål, er de fleste såkalte progressive partier og grupperinger i praksis forsvarere av den eksisterende samfunnsorden med dens skjeve fordeling av materielle, intellektuelle og moralske goder. Samtidig er de nødt til å fremtre som forsvarere av folkemassenes interesser for å oppnå støtte fra disse. Resultatet av denne konflikten

---

¹¹¹ Tkačev II: 218. Samtidig fremhever Tkačev at utviklingen av 'individualitet' innen mindretallet er en forutsetning for fremveksten av en gruppe mennesker som forstår nødvendigheten av å erstatte dagens samfunn med en rettferdig samfunnsorden – det revolusjonære partiet er med andre ord selv et resultat av mindretallets utvikling av 'individualitet'. ”På den ene side øker en høy individuell utvikling av mindretallet gapet som adskiller dette mindretallet fra flertallet. På den annen side øker det antallet mennesker som forstår samfunnets sanne mål, som forholder seg avvisende til dets historiske former, øker det fremskrittspartiet som bestreber seg på en fullstendig tilintetgjørelse av dette gapet.” (Tkačev II: 210).

mellom et faktisk forsvar for den eksisterende samfunnsorden og en progressiv fremtoning er at disse partiene stadig vikler seg inn i selvmotsigelser.¹¹²

Denne type kvasi-forsvarere av folkemassenes interesser utgjør hva Tkačev betegner som negativt-progressive krefter. De er – i likhet med arbeiderklassen, massenes trang til åndelig utvikling og kravet om juridisk og politisk likhet – et produkt av motsetningene i dagens kapitalistiske samfunn; og ved sin virksomhet bidrar de til å forsterke oppløsningen av den eksisterende samfunnsorden. Folkets sanne venner, de revolusjonære, må ifølge Tkačev støtte disse negativt-progressive kreftene når de bidrar til å bryte ned den eksisterende samfunnsorden og å innføre større grad av likhet mellom menneskene, og bekjempe dem når de forsvarer det privilegerte mindretalls interesser – eller tildekker de virkelige motsetningene i samfunnet.¹¹³

Denne skeptiske holdningen til andre 'progressive' partier og grupperinger – ikke minst til borgerlige liberalere – forekommer i flere av Tkačevs skrifter.¹¹⁴

---

¹¹² Jevnfør Tkačev II: 213-223.

¹¹³ Jevnfør Tkačev II: 208-213.

¹¹⁴ I "Bardy francuzskoj buržuazii" (*Delo* 3/1869), et angrep på den franske liberaleren Émile de Girardins politiske teorier, understreker Tkačev således at den friheten borgerskapet kjemper for – juridisk og politisk likhet – er totalt meningsløs for de utbyttede og uvitende folkemassene: "Hvilken fordel vil dagarbeideren oppnå av den ubegrensede frihet til å gjøre alt som faller ham inn, når ikke noe annet kan falle ham inn enn å gjøre det som han gjør idag, det vil si å sveive hjulet eller pløye jorden for sitt daglige brød? Hvem vil da oppnå fordel av denne friheten? Bare de, relativt talt, særdeles fåtallige heldige som er i stand til å tenke og som verdsetter sine tanker, som har mye fritid til å prate eller skrive, som, endelig, har muligheten til å leve som de vil uten å sjeneres av den kjedelige bekymring for sitt daglige brød. Med ett ord, fordel av den vil kun de menneskene oppnå som er økonomisk selvstendige og intellektuelt utviklede. I deres og bare i deres interesse agiterer Girardin. Hans filosofi er filosofien til denne lille lykkelige kretsen av mennesker som ikke kjenner til, og som ikke ønsker å kjenne til, at det bortsett fra dem også eksisterer andre mennesker – mennesker, for hvem hele denne liberale filosofien ikke er verdt en kobberslant. Disse andre menneskene er fullstendig glemt av bursjoens filosofi." (Tkačev II: 17). Og i "Utopičeskoe gosudarstvo buržuazii" (1870) erklærer Tkačev at borgerskapet etter at det selv kom til makten, har gått så langt for å forhindre at de juridiske og politiske rettighetene det selv har fremkjempet, skal kunne brukes av folkemassene til å omdanne det eksisterende økonomiske system at det nærmest har opphøyet anarki til sitt politiske ideal: "Hvorfor gi staten makt, når den utfra selve sin sammen-setning [som gir mindretallet konstitusjonelle sær-rettigheter] ikke kan utøve denne, når den på forhånd er dømt til den indiske fakirs beskjedne rolle som stilltiende betrakter sin egen nesetipp?" (Tkačev II: 42).

Syn på nasjonalitetsspørsmålet

I artikkelen ”Revoljucija i princip nacional’nosti” (Revolusjonen og det nasjonale prinsipp), *Nabat* unummerert 1878, gjør Tkačev rede for sitt syn på nasjonalitetsspørsmålet. Tkačev polemiserer her mot synspunktene til en gruppe ukrainske sosialister som hevder at kampen for sosialismen i det multinasjonale Tsar-Russland må baseres på nasjonalitet. Ifølge Tkačev må sosialister utnytte nasjonale særegenheter i den revolusjonære kampen. Men det endelige målet må være et verdensomspennende klasseløst fellesskap.

Tkačev fastslår i den forbindelse at nedbrytingen av nasjonale skillelinjer er bra siden det fremmer brorskap og likhet mellom menneskene, og at den borgerlige sivilisasjons utbredelse i denne sammenheng utvilsomt har vært av positiv betydning:

”På denne måten ser vi at alle det borgerlige fremskrittets viktigste faktorer – staten, vitenskapen, handelen, produksjonen – har en og den samme almene tendens: Alle, i større eller mindre grad, bestreber de seg på å glatte ut nasjonale særegenheter som en gang så skarpt skilte menneskene. De bestreber seg på å blande sammen sistnevnte i en felles ensartet og ensformig masse, å føre dem inn under en felles nevner, å støpe dem i en fellesnasjonal, fellesmenneskelig type. Hvor mye vi enn måtte hate det borgerlige fremskritt, denne dets tendens må vi utfra våre idealers og våre interessers synspunkt anerkjenne som i høyeste grad gavnlige. Virkelig, det borgerlige fremskritt – idet det nivellerer mennesker, tilintetgjør stammemessige og nasjonale barrierer – forbereder grunnen for våre idealers triumf. Uten selv å ville det baner det selv ubevisst vei for den praktiske virkeliggjøringen av brorskapets og likhetens idé.”¹¹⁵

Samtidig fastslår han at sosialismen – eller kanskje heller kommunismen, Tkačevs terminologi er på dette punkt til tider uklar – som det endelige mål for menneskehetens utvikling er den samme for alle nasjoner og folkeslag, og at det derfor er fullstendig meningsløst å snakke om nasjonale former for sosialisme:

”Sosialisme er den sosialistiske formel for sosiale relasjoner, en formel utledet av omhyggelig vitenskapelig studium og kritisk analyse av det samfunnsmessige livs fenomener. Og denne formelen er like almen og bindende som enhver matematisk teori. På samme måte som det ikke kan være en jakutisk, tsjuvasjisk, lille-russisk, georgisk og så videre geometri, på samme vis kan det heller ikke være en jakutisk, tsjuvasjisk, lille-russisk, georgisk og så videre sosialisme. Den sosiale sannhet, som den matematiske sannhet, som i det hele tatt enhver sannhet kan kun være én – strengt vitenskapelig, evig og ubestridelig. Den endres ikke under påvirkning fra noen form for geografiske, etnografiske og stammemessige særegenheter.”¹¹⁶

---

¹¹⁵ Tkačev III: 417.

¹¹⁶ Tkačev III: 423.

Kampen for sosialismen derimot vil måtte tilpasses lokale forhold – på samme måte som matematikkopplæring må tilpasses elevenes evner og forutsetninger. Metoder som er egnet til å innføre sosialismen i et land, vil kunne være totalt uegnet til å innføre sosialismen i et annet land. Metoder som er egnet til å innføre sosialismen i de deler av Russland der jorden tilhører landsbykollektivet, vil være uegnet til å innføre sosialismen i de delene av Russland der jorden tilhører den enkelte bonde. Metoder som kan brukes til å innføre sosialismen i Frankrike eller Tyskland, vil trolig være ubrukelige i Amerika. Sosialister må derfor ha respekt for lokale forhold og nasjonale særegenheter og om mulig utnytte dem i den revolusjonære kampen.

Samtidig er det slik at det å arbeide for den sosiale revolusjon blant en befolkningsgruppe i Tsar-Russland, i dette tilfelle stor-russerne, ikke er en virksomhet som utelukkende kommer denne befolkningsgruppen til gode, men alle befolkningsgruppene i imperiet, ja hele menneskeheten. Og uansett hvor nødvendig det er å utnytte lokale og nasjonale særegenheter i den revolusjonære kampen, må sosialister aldri glemme at deres endelige mål er brorskap mellom menneskene i en verden der det hverken finnes klasser eller nasjoner.¹¹⁷

---

¹¹⁷ Jevnfør Tkacev III: 405-424.

Oppsummering

Som politisk tenker utvikler Tkačev ikke bare en teori om de revolusjonære, deres forhold til folkemassene og erobringen av den politiske makten. Han har også klare forestillinger om hva som får mennesket til å handle, hva som er årsaken til undertrykkelsen og uretten i det bestående samfunn, og hvordan et godt og rettferdig samfunn kan skapes. Tkačev har et `totalt` syn på politikk. Målet er ikke å skape et bedre samfunn, men å skape det absolutt beste samfunn.

Tkačev mener det finnes en objektiv definisjon av det gode samfunn: Det gode samfunn er et samfunn som er slik organisert at det etablerer den mest mulig utstrakte likhet mellom individene, forstått som organisk-fysiologisk likhet frembrakt av den samme oppdragelse og identiske livsforhold – og som samtidig sørger for at menneskenes behov er i samsvar med de tilgjengelige ressursene til deres tilfredsstillelse. Denne definisjonen av det gode samfunn er dels utilitaristisk begrunnet – alle mennesker har samme rett til liv og lykke – og dels biologisk begrunnet – kun en planmessig økning av menneskenes `individualitet` tilpasset samfunnets produksjonsevne kan muliggjøre menneskehetens uopphørlige rasemessige utvikling.

I Tkačevs ideologiske univers utgjør den revolusjonære eliten det aktive element og folkemassene det passive element. Ifølge Tkačev er folkemassene så kuede, undertrykte og utbyttede at de ikke forstår årsakene til sin egen undertrykkelse og utbytting – og derfor heller ikke hvordan de kan gjøre slutt på undertrykkelsen og utbyttingen. Overlatt til seg selv befinner folkemassene seg i en ond sirkel der undertrykkelsen og utbyttingen reproduseres. Denne onde sirkelen kan imidlertid brytes om de revolusjonære ved hjelp av en revolusjon innfører fornuftige og rettferdige sosiale relasjoner – når fornuftige og rettferdige sosiale relasjoner først er innført, vil folkemassene ikke ønske å vende tilbake til det gamle undertrykkelses- og utbyttingssamfunnet.

Tkačevs publisistiske virksomhet er rettet mot samfunnets tenkende element, intelligentsiaen, og ikke mot folkemassene. Tkačev fremhever den opplyste elitens plikt til å befri de under-

trykte og utbyttede folkemassene. Samtidig advarer han mot å idealisere 'folket' som rent og ukorrupt da en slik idealisering vil kunne redusere elitens forpliktelse til å befri folkemassene. Sitt håp om et nytt og rettferdig samfunn knytter Tkačev særlig til fremveksten av en ny samfunnsgruppe av 'raznočincy' (intellektuelle av blandet herkomst) etter opphevelsen av livsegenskapet i 1861 – samtidig som han er redd for at intelligentsiaen skal forsones seg med den bestående sosiale orden.

Tkačev gjør ikke noe forsøk på å organisere folkemassene. De undertrykte og utbyttede folkemassene er ifølge Tkačev alltid klare til å gjøre opprør – om bare frykten som holder dem nede, blir fjernet.

De revolusjonæres oppgave er ifølge Tkačev å forvandle sin moralske makt til materiell makt. Uten materiell makt vil de revolusjonære ikke kunne iverksette sine planer for et fornuftig og rettferdig samfunn. Og materiell makt vil de revolusjonære kun kunne oppnå ved å erobre statsapparatet. For å erobre statsapparatet må de revolusjonære imidlertid ha en sterk organisasjon som kan gjennomføre et statskupp støttet av lokale folkeoppstander. Også oppbyggingen av et nytt og rettferdig samfunn etter revolusjonen må ifølge Tkačev ledes av de revolusjonære. Kun ved å være i besittelse av makt kan de revolusjonære mindretallet tvinge det konservative flertallet til å leve i samsvar med kommunistiske prinsipper, det vil si i samsvar med sine sanne interesser. Tkačev fremhever også at revolusjonær propaganda for innføring av fornuftige og rettferdige sosiale relasjoner først vil kunne bedrives på en effektiv måte etter at den bestående samfunnsorden har blitt styrtet. Tanken om at makt skulle kunne korrumpere de revolusjonære, tar Tkačev uttrykkelig avstand fra. Han tar også avstand fra anarkistiske teorier om å begrense statens fullmakter etter revolusjonen. Først etter innføringen av full kommunisme vil det ikke lenger være behov for staten.

Tkačev foretar ingen virkelig økonomisk analyse av de sosiale forholdene i Russland – eller i Vest-Europa. Hans fremstilling av de sosiale forholdene i Russland er basert på subjektive forestillinger om fremveksten av kapitalisme og oppløsning av landsbyfelleskapet, samt statistikk som viser at landets produktivkrefter er underutviklet, og at verdiskapningen tilfaller overklassen – og ikke på økonomiske analyser. Og hans fremstilling av de sosiale forholdene i

Vest-Europa er mer statistiske elendighetsbeskrivelser enn økonomiske analyser. Tkačev har heller ikke noe forhold til Marx' og Engels' materialistiske historieoppfatning. Riktignok erklærer Tkačev med eksplisitt henvisning til "den kjente tyske landflyktige Karl Marx" at juss og politikk bare er en avspeiling av et folks økonomiske liv. Og i flere av sine skrifter hevder han at juridiske, politiske og åndelige fenomener kun er et produkt av et gitt samfunns økonomiske struktur. Men samtidig som han erklærer at juridiske, politiske og åndelige fenomener er et produkt av økonomiske forhold, hevder han at de økonomiske forholdene er frembrakt av menneskenes forfølgelse av egennytt. For Tkačev er historiens drivkrefter ikke produktivkreftenes utvikling og klassekamp, men en allestedsnærværende darwinistisk overlevelseskamp. Kun tilløp til dialektisk tankegang forekommer hos Tkačev – jevnfør hans betraktninger om negativt-progressive krefter i *Čto takoe partija progressa?*.

Tkačev har et pessimistisk syn på den "naturlige" historiske utviklingen. Dels er han redd for at et fremvoksende industrielt borgerskap og kapitalistiske stor-bønder skal gi tsarismen en sosial forankring den ikke har i det gamle føydalsamfunnet. Og dels er han redd for at intelligentsiaen skal forsvinne seg med den bestående samfunnsorden. Dette gir Tkačevs tenkning en "nå eller aldri"-dimensjon – de revolusjonære må handle *før* det er for sent (preventiv-revolusjon).

Tkačev har et syn på forholdet mellom historisk determinisme og voluntarisme som gir vidt spillerom for individuell handling for å forandre samfunnsforholdene. Han erklærer at juridiske, politiske og åndelige fenomener er et produkt av et gitt samfunns økonomiske struktur. Men samtidig erklærer han at det borgerlige samfunns lover ikke er uforanderlige naturlover, at tenkning og vitenskap kan forandre verden, at den "naturlige" samfunnsorden kan omstyrtes, og at alle større samfunnsomveltninger har skjedd ved hjelp av vold. Og han fremhever at individet ikke bare er et produkt av den foregående historien, men også av faktorer som ikke inngår i vår forestilling om "historie" – og at det derfor kan tilføre samfunnsutviklingen elementer som bryter med den "naturlige" utviklingen. Tkačev utarbeider også – i tilknytning til de tyske bondekrigene på 1500-tallet, men med klar referanse til samtidens Russland – en teori om at det er mulig å "springe over" historiske utviklingstrinn. Et

samfunn kan forvandles direkte fra føydalisme til sosialisme uten å måtte gjennomleve en kapitalistisk mellomperiode.

Affekter har ifølge Tkačev større evne enn tanker til å utløse menneskelig handling. Jevnfør kravet om at den revolusjonære propagandaen må spore menneskene til kamp mot urett ved hjelp av konkrete avsløringer av urett og undertrykkelse – og ikke forklare årsakene til urett og undertrykkelse.

Ifølge Tkačev er feilen med det bestående samfunn ikke at menneskene styres av egennytten – noe som for ham er en uopphevelig naturlov – men at de tvinges til å forfølge egennytten på en slik måte at det går utover deres medskapninger. Dagens klassesamfunn er ikke rasjonelt. I et rasjonelt samfunn vil den enkeltes behovstilfredsstillelse være avhengig av at også andre får tilfredsstilt sine behov. Da vil menneskene vie sine krefter til fellesskapets beste – samtidig som de søker sin egen lykke. For å erstatte dagens irrasjonelle klassesamfunn med et rasjonelt samfunn må imidlertid den private eiendomsretten til produksjonsmidlene oppheves og erstattes av kollektiv produksjon og fordeling.

Til tross for kritikken av Bentham's 'lykke-tabeller' må utilitarisme kunne sies å utgjøre et av grunnelementene i Tkačev's verdensanskuelse.

Tilsynelatende er det et uavklart forhold mellom Tkačev's forsvar for det gode samfunn på 'makroplan' basert på biologi og rettferdighetsbetraktninger og hans forsvar for det gode samfunn på 'mikroplan' basert på individuelle rasjonelle valg. På 'makroplan' erklærer Tkačev at siden alle mennesker har samme rett til liv og lykke – og av hensyn til menneskehetens rasemessige utvikling – er det nødvendig å gjøre menneskene like i sosial og fysiologisk forstand ved hjelp av statlige tvangstiltak. Det er med andre ord nødvendig å skape et nytt menneske for å skape det gode samfunn. Samtidig erklærer Tkačev at i et rasjonelt organisert samfunn der den enkeltes behovstilfredsstillelse er avhengig av at også andre får tilfredsstilt sine behov, vil menneskene av seg selv vie sine krefter til fellesskapets beste. Betyr dette at sosial harmoni kan baseres på menneskenes medfødte forstand og

samarbeidsevne? Er en opphevelse av den private eiendomsretten til produksjonsmidlene tilstrekkelig for å innføre et godt og rettferdig samfunn? Er det ikke nødvendig å skape et nytt menneske ved hjelp av statlige tvangstiltak?

* * *

Til tross for at de inneholder visse motsetninger og spenninger, må disse idéene og forestillingene kunne sies å utgjøre et altomfattende syn på mennesket, motivene for menneskelig handling og det gode samfunn. Tkačev er overbevist om at mennesket er et rasjonelt vesen, at det bestående samfunn er ufornuftig organisert, at det er nødvendig å skape et samfunn basert på absolutt likhet – og at det er mulig å opprette et slikt samfunn om en del av samfunnets privilegerte mindretall vier sitt liv til de undertrykte og utbyttede folkemassenes befrielse. Denne `verdensanskuelsen´ har Tkačev tilsynelatende bevart uforandret fra han i *Delo* på slutten av 1860-tallet publiserte artiklene ”Ljudi buduščego i geroi meščanstva” og ”Podrastajuščie sily” der han oppfordret intelligentsiaen til å befri folket, og til hans forstand ble formørket omkring 1880.

Vladimir Il'ič Lenins liv

Vladimir Il'ič Uljanov, den fremtidige revolusjonslederen Lenin, ble født 10. (22.) april 1870 i byen Simbirsk ved Volga som sønn av en liberal, tsartro skoleinspektør og dennes tysk-ættede hustru.¹ Oppveksten til Lenin og hans søsken – Lenin hadde to brødre og tre søstre – beskrives av folk som stod familien Uljanov nær, som lykkelig og harmonisk. Som niåring begynte Lenin på det klassiske gymnaset i Simbirsk der han markerte seg som en mønsterelev og mottok skolens gullmedalje.

I 1886-1887 ble familien Uljanov rammet av to tragedier. Først døde faren i familien av hjerneblødning, og deretter ble den eldste sønnen Aleksandr arrestert, dømt til døden og henrettet for deltakelse i en narodnikgruppe som hadde planlagt et attentat mot tsar Aleksander III. Etter sigende skal Lenin alt på dette tidspunkt ha fordømt narodnikenes `små-borgerlige´ terroristiske kamp mot tsarismen og ha mottatt nyheten om brorens henrettelse med ordene "Nei, det er ikke veien vi må gå." De to dødsfallene kom utvilsomt som et sjokk på den unge Lenin, men det foreligger få kilder om hvordan han reagerte på disse hendelsene. Det vi vet, er at Lenin på denne tiden begynte å lese bøkene Aleksandr hadde etterlatt seg, herunder den `revolusjonære demokraten´ Nikolaj Černyševskijs samfunnskritiske roman *Čto delat'?* (Hva må gjøres?) og første bind av *Das Kapital*, at han ble utvist fra Universitetet i Kazan etter deltakelse i studentdemonstrasjoner, og at han i Kazan og Samara var tilknyttet diverse revolusjonære `sirkler´. Vi vet også at Lenin i denne perioden interesserte seg for de revolusjonære narodnikene og deres kamp mot tsarismen.

Etter å ha avlagt juridisk embetseksamen som ekstern kandidat slo Lenin i 1893 seg ned i St. Petersburg. To år senere stiftet han og den fremtidige `mensjevik´-lederen Julij Martov den marxistiske gruppen `Kampforbundet for arbeiderklassens frigjøring´. Fra denne tiden stammer Lenins første større teoretiske arbeid, *Čto takoe `druz'ja naroda´ i kak oni vojujut protiv social-demokratov?* (Hva er `folkevennene´, og hvordan kjemper de mot sosial-

---

¹ Lenins farfar var en frigitt livegen som hadde slått seg opp til å bli en velstående skredder, hans farmor trolig kalmukk, hans morfar en omvendt jøde og hans mormor en tysk-svensk protestant. I sovjetiske fremstillinger av Lenins liv og virke ble opplysninger om hans ikke-russiske familiebakgrunn konsekvent fortiet. I den sovjetiske `standardbiografien´ om V. I. Lenin, *Vladimir Il'ič Lenin – Biografija* (2. utgave, 1963), opplyses det således lakonisk at Lenins far nedstammet fra fattige små-borgere (s 1), og at hans mor var datter av en lege (s 2). I realiteten var Lenins etnisk blandede familiebakgrunn kun en gjenspeiling av det multi-nasjonale russiske imperiet.

demokratene?) (1894), rettet mot narodnikene. I desember 1895 ble imidlertid `Kamp-forbundet´ opprullet av politiet, og etter 14 måneders varetektsarrest ble Lenin dømt til tre års forvisning til Øst-Sibir. I forvisningstiden forfattet han flere skrifter, herunder *Razvitie kapitalizma v Rossii* (Kapitalismens utvikling i Russland) (1899) der han ved hjelp av et omfattende statistisk materiale søkte å bevise at Russland var i ferd med å gjennomgå en hurtig kapitalistisk utvikling.

Etter utløpet av forvisningstiden i 1900 dro Lenin til Genève der han sluttet seg til gruppen av eksil-marxister anført av Georgij Plekhanov og ble redaktør for *Iskra* (Gnisten), en revolusjonær avis som skulle forene de marxistiske grupperingene i Russland. Det var for øvrig nå han begynte å bruke dekknavnet `Lenin´. I 1902 utgav han boken *Čto delat´?* (Hva må gjøres?) rettet mot `økonomismen´, det vil si teorien om at sosialistenes virksomhet måtte innskrenkes til å støtte arbeidernes økonomiske kamp. I boken hevdet han at arbeiderne på egen hånd kun er i stand til å utvikle en `fagforeningsmessig bevissthet´, og at kampen for sosialismen følgelig måtte ledes av et eliteparti av profesjonelle revolusjonære. Ved splittelsen av Det russiske sosial-demokratiske partiet i 1903 spilte Lenin en fremtredende rolle – faktisk var Lenins krav om at medlemskap i partiet skulle forbeholdes aktive partimedlemmer den direkte årsaken til splittelsen. Sitt syn på partisplittelsen fremførte Lenin i *Šag vpered, dva šaga nazad* (Ett skritt frem, to skritt tilbake) (1904) der han gav `mensjevikene´ skylden for bruddet. Ved utbruddet av revolusjonen i 1905 krevde Lenin at sosialdemokratene måtte alliere seg med de jordhungrige bondemassene og arbeide for opprettelsen av `arbeidernes og bøndernes demokratiske diktatur´. Denne posisjonen forsvarte han i diverse skrifter, herunder *Dve taktiki social-demokratii v demokratičeskoj revoljucii* (To taktikker for sosial-demokratiet i den demokratiske revolusjon) (1905). I flere skrifter forfattet i denne perioden krevde Lenin dessuten at det sosial-demokratiske partiet måtte omdannes til et masseparti.

I årene etter den mislykkede revolusjonen i 1905-1907 utfoldet Lenin en voldsom publisistisk virksomhet rettet mot alle fenomener han mente truet marxismen og kampen for revolusjonen. Særlig advarte han mot virksomheten til `likvidatorene´ og `tilbakekallerne´ – grupperinger som ifølge Lenin henholdsvis ville likvidere det illegale partiapparatet og tilbakekalle de sosial-demokratiske representantene i Dumaen. I 1909 utgav Lenin boken *Materializm i ėmpiriokriticizm* (Materialisme og empirismekritikk), et skrift rettet mot nye filosofiske og

kvasi-religiøse retninger innenfor den revolusjonære bevegelsen som `empirisme-kritikk´ og `gudebygging´. I denne perioden forfattet Lenin også flere betydningsfulle arbeider om nasjonalitetsspørsmålet. Her erklærte han at det var nødvendig å skille mellom undertryk- kernes og de undertryktes nasjonalisme, og at sosialister i flernasjonale stater som Det russiske imperium måtte støtte nasjonale minoriteters kamp for sine nasjonale og kulturelle rettigheter og anerkjenne deres rett til nasjonal selvstendighet. Dette forsvaret for undertrykte folks rett til nasjonal selvstendighet gjorde at Lenin havnet i en polemikk med den polsk-tyske marxisten Rosa Luxemburg som hevdet at forsvar for nasjonale rettigheter var å utlevere arbeiderne til borgerskapet.

Utbruddet av Første verdenskrig i 1914 kom som et sjokk på Lenin. At de sosialistiske lederne i samtlige krigførende land gav sin støtte til krigen oppfattet han som et svik mot arbeiderbevegelsens prinsipper. Sitt syn på krigen og den internasjonale arbeiderbevegelsens sammenbrudd fremsatte Lenin i en lang rekke skrifter, herunder *Imperializm, kak vysšaja stadija kapitalizma* (Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium) (1916), der han hevdet at de europeiske stormaktenes konkurranse om markeder og kolonier var årsaken til verdenskrigen. Samtidig forsøkte han å opprette en ny arbeiderinternasjonale bestående av krigsmotstandere og venstre-sosialister. På to sosialistkonferanser i Sveits, Zimmerwald-konferansen i 1915 og Klientalkonferansen i 1916, krevde Lenin at den imperialistiske krigen måtte forvandles til en borgerkrig mot regjeringene i de krigførende landene. Påvirket av idéene til `venstre-kommunisten´ Nikolaj Bukharin begynte Lenin dessuten høsten 1916 å arbeide med et verk om marxismens forhold til staten.

Etter Februarrevolusjonen i 1917 vendte Lenin tilbake til Russland – i et tog stilt til disposisjon av den keiserlige tyske regjering. Ved ankomsten til Petrograd i begynnelsen av april presenterte Lenin sine såkalte April-teser der han krevde at revolusjonen umiddelbart måtte videreutvikles fra å være borgerlig til å bli proletarisk, og at alt samarbeid med den provisoriske regjeringen som var blitt dannet ved tsarismens sammenbrudd, måtte avvises. Til tross for hard motstand fra fremtredende `bolsjeviker´ klarte han å tvinge partiet til å slutte opp om tesene. Etter en mislykket arbeideroppstand i Petrograd i juli 1917, de såkalte Juli-dagene, måtte Lenin gå i dekning i Finland da den provisoriske regjeringen ville arrestere ham som tysk agent. Ukene i dekning brukte han til å skrive pamfletten *Gosudarstvo i revoljucija* (Staten og revolusjonen) der han krevde at statsapparatet etter en sosialistisk revolusjon måtte

bli erstattet av menneskenes selvorganisering. Liknende tanker uttrykte Lenin også i skriftet *Uderžat li bol'sjeviki gosudarstvennuju vlast'?* (Vil bolsjevikene beholde statsmakten?).

Samtidig krevde han i flere brev til `bolsjevikene's sentralkomité at partiet måtte forberede en væpnet oppstand mot den provisoriske regjeringen. Den 24. oktober (6. november) 1917 gjennomførte `bolsjevikene' et statskupp og avsatte den provisoriske regjeringen. De kunne dermed presentere Den annen all-russiske sovjetkongress som 25. oktober trådte sammen i Petrograd, for en fullbyrdet maktovertakelse, og sammen med andre venstre-sosialistiske grupperinger sørget de for at Lenin ble utnevnt til leder for en revolusjonsregjering, `Folkekommissærenes råd'.

Sitt eget syn på etableringen av det kommunistiske regimet fremsatte Lenin i tiden etter Oktoberkuppet i en rekke skrifter. I boken *Proletarskaja revoljucija i renegat Kautskij* (Den proletariske revolusjon og renegaten Kautsky) (1918) forsvarte han sovjetmakten som en statsform der de utbyttede folkemassene undertrykker utbyrterne, og ikke utbyrterne folkemassene. To år senere – i tilknytning til den nystiftede Kommunistiske arbeiderinternasjonales annen kongress i Moskva – tok han i boken *Detskaja bolezn' `levizny' v kommunizme* (‘Radikalismen’, en barnesykdom i kommunismen) avstand fra `venstre-kommunistiske' forsøk på å avskrive legal politisk virksomhet. Kun ved å benytte både legale og illegale kampformer kunne bolsjevikene erobre makten, fremhevet Lenin i boken.

I sine siste leveår var Lenin bekymret over den tiltakende byråkratiseringen av Sovjetstaten. Dette kom til uttrykk i arbeider som ”Kak nam reorganizovat' Rabkrin” (Hvordan vi bør reorganisere Arbeider- og bondeinspeksjonen) (1923) og ”Lučše men'se, da lučše” (Heller mindre, men bedre) (1923). Før sin død forfattet Lenin også sitt berømmelige `testamente' der han advarte partiet mot dets generalsekretær Iosif Stalin og dennes tegn til å ville misbruke sin makt.

Den 21. januar 1924 døde Lenin. Etter vedtak i kommunistpartiets politbyrå ble hans balsamerte legeme plassert i et mausoleum på Den røde plass i Moskva.

Vitnemål om Lenins interesse for Petr Tkačev, narodnik-terroristene og `jakobinisme`

Dette kapittelet har til hensikt å gjennomgå hvilket forhold Lenin selv hadde til Petr Tkačev, russiske før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og den `jakobinske`/`blanquistiske` politiske tradisjonen. Som det fremgår av innledningskapittelet, er knapt noe aspekt ved Lenins tenkning og virksomhet så omdiskutert som spørsmålet om bolsjevik-lederens forhold til den før-marxistiske revolusjonære tradisjonen, terrorisme og `jakobinisme`. Det er vanskelig å gi et entydig svar på spørsmålet om hvilket forhold Lenin hadde til den russiske før-marxistiske revolusjonære tradisjonen.

Lenin etterlot seg ingen dagbok og knapt noen annen selvbiografisk dokumentasjon.¹ Det tidligste bevarte teoretiske arbeid av Lenin, "Novye khozjajstvennye dvizenija v krest'janskoj žizni" (Nye økonomiske bevegelser i bondebefolkningens liv), et skrift som søker å vise at kapitalismen har vunnet innpass blant den russiske bondebefolkningen, er skrevet i Samara våren 1893. Fra tiden før 1893 – nettopp den perioden da Lenin skal ha vært i kontakt med og uttrykt sin beundring for narodnik-terrorister og `jakobinere` – foreligger ikke andre skriftlige etterlatenskaper etter Lenin enn bønnskifter til de tsaristiske myndighetene, et par telegrammer og liknende varia.² Richard Pipes' bok *The Unknown Lenin, From the Secret Archive* (1996), som inneholder en mengde tidligere upublisert materiale fra Lenin-arkivet, rommer heller ikke noen avsløringer fra denne perioden i Lenins liv – at Marija Ul'janova og hennes barn i 1886 oppnådde arvelig adelskap etter avdøde skoledirektør Il'ja N. Ul'janov har lenge vært kjent.

---

¹ Som svar på en forespørsel fra en gruppe soldater nedtegnet Lenin våren 1917 følgende opplysninger om seg selv: "Jeg heter Vladimir Il'ič Ul'janov. / Jeg ble født i Simbirske 10. april 1870. Våren 1887 ble min eldre bror, Aleksandr, henrettet av Aleksander III for anslag (1. mars 1887) mot hans liv. I desember 1887 ble jeg for første gang arrestert og utvist fra Universitetet i Kazan på grunn av studenturoligheter; deretter forvist fra Kazan. / I desember 1895 arrestert for andre gang for sosial-demokratisk propaganda blant arbeiderne i Piter [= St Petersburg] . . ." (Lenin, *Polnoe sobranie socinenij* (heretter Lenin), bd 32: 21). Ytterligere selvbiografiske opplysninger om Lenin må søkes i hans verker og brev, for eksempel meddeler Lenin i forordet til en bok utgitt i 1923 om Nikolaj Fedoseev, en av de første russiske marxistene og lederen av en revolusjonær sirkel i Kazan, at han selv aldri møtte Fedoseev. (Lenin 45: 324-325).

² Jevnfør *Khronologičeskij ukazatel' proizvedenij V. I. Lenina I-II* (1959-1962), oppføring 1-23, 10375 og 10376 (11 bønnskifter, fire dokumenter knyttet til Lenins virksomhet som advokat, to telegrammer, én annonse og syv varia).

Kapittelet er dels basert på Lenins egne skrifter, og dels på erindringer og andre opptegnelser fra personer som har stått Lenin nær – i tillegg er selvsagt også sekundærlitteraturen benyttet. Utnyttelsen både av Lenins egne skrifter og av erindringer og andre opptegnelser om Lenin byr imidlertid på visse metodologiske problemer.

Lenins skrifter kan ha blitt 'redigert', for eksempel ved at opplysninger og utsagn som ikke passet i forhold til sovjetregimets ideologiske selvilde, kan ha blitt fjernet. Det er imidlertid grunn til å anta at denne type manipulasjoner snarere har rammet skrifter der Lenin etter bolsjevikenes kupp i 1917 beordrer massehenrettelser og andre terroristiske tiltak, eller skrifter som kan avdekke hans (erotiske?) forhold til Inessa Armand enn arbeider der Lenin uttaler seg om før-marxistiske tenkere og revolusjonærer.³ Å overprøve om den trykte utgaven av Lenins skrifter er i samsvar med Lenins originale manuskripter faller uansett utenfor rammen for denne avhandlingen.

Et annet problem knyttet til utnyttelsen av Lenins skrifter er at Lenin kan ha bedrevet 'selv-sensur'. Konfrontert med mensjevikenes anklager etter partisplittelsen i 1903 om at han var 'terrorist', 'jakobiner' og 'blanquist', er det ikke utenkelig at Lenin i sine skrifter kan ha nedtonet den beundringen han måtte ha for for eksempel et 'jakobinsk' mindretalls-diktatur. Jevnfør hvordan henvisningene til 'jakobinisme' i Lenins skrifter opphører etter 1905 (bortsett fra en henvisning til Marx' omtale av jakobinernes diktatur som et forbilde for proletariatet i en artikkel fra 1906), for så å dukke opp igjen i 1917 (bortsett fra et par henvisninger etter krigsutbruddet i 1914 til at den pågående imperialistiske krigen adskiller seg fra det revolu-

---

³ I *The Unknown Lenin, From the Secret Archive* (1996) opplyser Richard Pipes at Rossijskij centr khraneniija i izučeniija dokumentov novejšej istorii (Det russiske senteret for bevaring og studium av dokumenter om nyere historie) – idag Rossijskij gosudarstvennyj arkhiv social'no-političeskoj istorii (Det russiske statlige arkiv for sosial-politisk historie), tidligere Det sentrale partiarkivet – oppbevarer 6724 upubliserte Lenin-manuskripter (s 3). De dokumentene han selv offentliggjør, dreier seg imidlertid om undertrykkelsestiltak etter 1917, Lenins forhold til Inessa Armand, snuskete pengeaffærer med mer – og ikke om Lenins ideologiske anskuelser. I "How Complete is Lenin's Polnoe Sobranie Sočinenii?", *Slavic Review* Vol. 38, No. 1/1979 erklærer R. C. Elwood, etter å ha studert Lenins skrifter og korrespondanse i de syv første månedene av 1914, at tre typer skrifter og brev av bolsjeviklederen beviselig enten ikke har blitt trykket eller har blitt trykket i 'redigert' form i den femte, 'komplette' utgaven av Lenins samlede verker (PSS): Skrifter der Lenin forsvarer R. V. Malinovskij (som senere ble avslørt som politispion). Lenins brev til Inessa Armand (disse var gjerne blitt 'redigert'). Og korrespondanse som viser Lenins og bolsjevikenes juridiske stridigheter med mensjevikene og fremtredende vest-europeiske sosialister knyttet til pengespørsmål (kontroll over fonds og liknende). Skrifter som belyser Lenins ideologiske utvikling og hans forhold til allierte og rivaler i bolsjevikpartiet, var derimot tilsynelatende ikke blitt sensurert. I "Lenin's Letters as an Historical Source", trykket i Bernard W. Eissenstat (Ed), *Lenin and Leninism, State, Law, and Society* (1971), påviser John L. H. Keep etter å ha studert Lenins korrespondanse i de tre første årene etter Oktoberrevolusjonen i 1917 at flere brev der Lenin fremstiller Trockij på en positiv måte, og et brev der Lenin erklærer seg villig til å ofre tusenvis av arbeidere for å bekjempe krisen ved jernbanen, beviselig ikke var blitt trykket i PSS, men at PSS likevel "probably contains a fairly representative sample of the affairs which passed through Lenin's hands during his first years in power." (s 252).

sjonære Frankrikes kriger). Å rekonstruere hva Lenin *virkelig* har ment om for eksempel 'jakobinisme', til forskjell fra hva han har skrevet om emnet, er særdeles vanskelig, om i det hele tatt mulig – bortsett fra tilfeller der det foreligger overbevisende vitnesbyrd om Lenins oppfatninger.

Et opplagt problem knyttet til utnyttelsen av den omfattende memoar- og erindringslitteraturen om Lenin, er at de fleste av erindringene er forfattet for å gi et idealbilde av Lenin – eller for å sverte ham. Dette betyr at i erindringer om Lenin utgitt i Sovjetsamveldet *kan* opplysninger om Lenins interesse for narodnikene og andre før-marxistiske revolusjonærer ha blitt fjernet – slike opplysninger er i hvert fall ikke noe forfatterne har blitt presset til å presentere for leserne. De opplysningene om Lenins interesse for før-marxistiske revolusjonærer som *faktisk* forekommer i den sovjetiske memoarlitteraturen, er det derfor grunn til å stole på. Vestlige utgivere av erindringer og andre opptegnelser om Lenin kan derimot mistenkes for å ville diskreditere Lenin ved å fremstille ham som 'jakobiner', 'blanquist' eller 'terrorist' – og ikke marxist.

* * *

Kapittelet begynner med en presentasjon av direkte henvisninger til Petr Tkačev i Lenins skrifter. Deretter følger en presentasjon av referanser til narodniker, narodnik-terrorister og 'jakobinisme'/'blanquisme' i Lenins skrifter. Videre følger en gjennomgang av henvisninger til Lenins forhold til Tkačev, narodnikene og 'jakobinisme' i memoarer og andre opptegnelser fra personer som har hatt et fortrolig forhold til eller befunnet seg i nærheten av Lenin i ulike faser av dennes liv. Blant disse vitnemålene er det to som peker seg ut: Erindringene til 'hvit-emigranten' Nikolaj Valentinov som hevder at Lenin hadde et monomant forhold til fenomenet 'jakobinisme', og erindringene til bolsjevik-veteranen Vladimir D. Bonč-Brujevič som hevder at Lenin ikke bare selv leste skriftene til Tkačev, men også anbefalte dem til andre. Disse vitnemålene er viet særskilt omtale. I tilknytning til gjennomgangen av memoarlitteraturen om Lenin vil også fremstillingen av Lenins forhold til russiske før-marxistiske revolusjonærer i diverse standardverk om Lenin kortfattet bli omtalt. Kapittelet avsluttes med en drøfting av hvilke konklusjoner det er mulig å trekke om Lenins forhold til Tkačev, narodnik-terroristene og 'jakobinisme'/'blanquisme'.

Direkte henvisninger til Petr Tkačev i Lenins skrifter

Lenins skrifter inneholder få direkte henvisninger til Petr Tkačev. Den mest kjente henvisningen til Tkačev i Lenins skrifter er trolig sammenligningen i *Čto delat'?* (Hva må gjøres?) (1902) av Tkačevs ”virkelig fryktinngytende terror” med ”terroren” til narodnikenes epigoner, i dette tilfelle L. Nadeždin (E. O. Zelenskij), en tidligere narodnik som ønsket å forene kamp for arbeiderklassens materielle interesser (’økonomisme’) med terror. Med henspeiling på innledningen til Karl Marx’ kjente arbeid *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* erklærer Lenin her at:

”Det sies at historien ikke gjentar seg. Men Nadeždin strever av alle krefter med å gjenta den og kopierer iherdig Tkačev, mens han raser mot det ’revolusjonære kulturmakeri’, roper om å ’slå alarm’, om et særskilt ’synspunkt på terskelen til revolusjonen’ og så videre. Han glemmer, tydeligvis, det kjente utsagn om at dersom originalen til en historisk hendelse er en tragedie, så er kopien av den kun en farse. Forsøket på å erobre makten, forberedt ved Tkačevs propaganda og gjennomført ved hjelp av ’fryktinngytende’ og virkelig fryktinngytende terror, var storslått. Men den ’eggende’ terroren til Tkačev den lille er rett og slett latterlig, og særskilt latterlig når den kompletteres med idéen om en organisasjon av gjennomsnittsmennesker.”⁴

Lenins øvrige henvisninger til Tkačev har karakter av løsrevne bemerkninger. I *Doklad ob ob’’edinitel’nom s’’ezde RSDRP* (Rapport om foreningskongressen til Russlands sosial-demokratiske arbeiderparti) (1906) tar Lenin avstand fra mensjevikenes forsøk på å fremstille bolsjevikenes taktikk under revolusjonen i 1905-1906 som revolusjonær eventyrpolitikk à la Tkačev:

”Sammenligning av erobring av makten med idéene til Tkačev, fremhevelse av Dumaen som grunnlaget for ’konstitusjonell oppbygging’, som hjørnестenen i systemet av ’representative institusjoner’ – slik var den grunnleggende tanken i kamerat Martynovs rapport. I likhet med alle mensjeviker tilpasset han passivt vår taktikk til den minste endring i begivenhetenes gang, underordnet den tidens interesser, øyeblikkets behov (eller tilsynelatende behov) og forringet ufrivillig de grunnleggende og fundamentale oppgavene til proletariatet som den fremste forkjemperen i den borgerlig-demokratiske revolusjonen.”⁵

---

⁴ Lenin 6: 173.

⁵ Lenin 13: 32.

I artikkelen "O nekotorykh istočnikakh sovremennogo idejnogo razbroda" (Om visse kilder til vår tids idémessige splid) (1909) fremhever Lenin at Martynov og andre mensjeviker tar feil når de hevder at bolsjevikene under revolusjonen 1905-1907 søkte å virkeliggjøre sosialismen under Tkačevs slagord 'Nå eller aldri':

"Martynov prøver skarpt å polemisere mot 'Proletarij'. Men på grunn av den manglende evnen til å formulere spørsmålet blir resultatet bare hjelpeløs og klossete kaving. For 'Proletarij', ser dere, er resultatet som hos Tkačev: 'Nå eller ganske snart, eller aldri!'. Dette er da 'resultatet' også hos Maslov og Martov, min kjære kamerat Martynov. Dette må bli resultatet for enhver marxist, for det er ikke snakk om den *sosialistiske* revolusjonen (som for Tkačev), men om én av to metoder for gjennomføringen av den *borgerlige* [revolusjonen]."⁶

Det gjelder at den *borgerlige* omdanningen av Russland skjer på 'amerikansk' vis (demokratisk republikk + selveiende småbønder) – og ikke på 'prøyssisk' vis (monarki + kapitalistiske storgods), slik det tsaristiske regimet ønsker.

Videre er det en referanse til Tkačev i Lenins såkalte *Tetradi po imperializmu* (Hefter om imperialismen) fra 1915-1916⁷, i Lenins artikkel "Social-demokratija i vremennoe revoljucionnoe pravitel'stvo" (Sosial-demokratiet og den midlertidige revolusjonære regjering) fra 1905⁸ og i Lenins bemerkninger til et manuskript han refuserte i 1901.⁹

* * *

Lenins skrifter inneholder ingen henvisninger til anarkisten og terroristen Sergej Nečaev og kun en referanse til 'jakobineren' Petr Zaičnevskij.¹⁰

---

⁶ Lenin 19: 139.

⁷ *Tetradi po imperializmu* inneholder således et kort utdrag fra Engels' skrift *Soziales aus Russland* der Engels beskriver hvordan kapitalismens hurtige fremvekst i Russland gjør borgerskapet interessert i opprettholdelse av den tsaristiske statsmakten, samt en bemerkning om at skriftet er rettet mot Tkačev. (Lenin 28: 483-484).

⁸ I "Social-demokratija i vremennoe revoljucionnoe pravitel'stvo" gir Lenin således følgende karakteristik av mensjeviken Martynov: "Den idémessige fører for ny-iskraittene ser her [i forhold til bolsjevikenes syn på en midlertidig revolusjonære regjering] for seg 'erobring av makten', synes å se skremselet 'jakobinisme', bakuninisme, tkačevisme og andre fryktelige ismer som diverse revolusjonære barnepike så gjerne skremmer politiske grønnskollinger med." (Lenin 10: 5)

⁹ I Lenins bemerkninger til en artikkel av D. J. Rjazanov om Nikolaj Mikhajlovskij og narodnikbevegelsen, som han i 1901 av slo å publisere i de russiske sosial-demokratenes teoretiske tidsskrift *Zarja* (Morgenrøden), er Tkačev således omtalt som "pendant", uten at det fremgår hva Lenin kan ha ment med dette utsagnet. (Lenin 5: 402-404).

¹⁰ I de såkalte *Filosofskie tetradi* (Filosofiske hefter) fra 1914-1915 bemerker Lenin at Černyševskij tok skarp avstand fra Zaičnevskijs proklamasjon *Molodaja Rossija* (Det unge Russland). (Lenin 29: 612).

Henvisninger til russiske før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og 'jakobinisme' i Lenins skrifter

Om Lenins skrifter inneholder få direkte referanser til den presumptivt fremste representanten for den 'jakobinske' politiske tradisjonen i Russland, Petr Tkačev, inneholder de til gjengjeld flere referanser til russiske før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og 'jakobinisme'/'blanquisme'. Den trolig mest kjente og oftest siterte av disse referansene er beskrivelsen i *Čto delat'?* (1902) av hvor vanskelig det for de første russiske sosial-demokratene hadde vært å bryte med narodnik-terroristene og arven etter Narodnaja Volja:

"Mange av dem [sosial-demokratene] begynte å tenke revolusjonært som narodovolec-er. Nesten alle dyrket i sin tidlige ungdom begeistret terrorens helter. Brudd med denne tradisjonens forføreriske påvirkning krevde kamp, ledsaget av brudd med mennesker som for enhver pris ville forbli trofaste mot 'Narodnaja Volja', og som de unge sosial-demokratene høyt respekterte."¹¹

I dette programskriftet fremhever Lenin også at de revolusjonære narodnikenes feiltakelse bestod i at deres kamp ikke var basert på marxisme og klassekamp, ikke i at de skapte en sentralisert revolusjonær kampforganisasjon:

"Narodovolec-enes feiltakelse bestod ikke i at de anstrengte seg for å tiltrekke seg *alle* misfornøyde til sin organisasjon og innrette denne organisasjonen på resolutt kamp mot autokratiet. Dette utgjør, tvert imot, deres store historiske fortjeneste. Deres feiltakelse bestod i at de baserte seg på en teori som egentlig slett ikke var noen revolusjonær teori, og i at de ikke forstod eller ikke var i stand til uløselig å knytte sin bevegelse til klassekampen innenfor det fremvoksende kapitalistiske samfunnet. Og kun den groveste misoppfatning av marxismen (eller oppfatning av denne i 'struveismen's ånd) kunne avføde den mening at oppkomsten av en massebasert, spontan arbeiderbevegelse *fritar* oss fra forpliktelsen til å skape en like god [organisasjon] som zemljavolec-ene hadde, til å skape en uten sammenligning enda bedre organisasjon av revolusjonærer."¹²

I *Čto delat'?* utroper Lenin for øvrig Herzen, Belinskij, Černyševskij og 1870-tallets "glitrende gruppe av revolusjonærer" til forløpere for samtidens russiske sosial-demokrati.¹³ Og han fremhever at "energien" ikke bare til en krets av revolusjonærer, men selv til enkeltpersoner kan utrette "underverker" – samtidig som han forsikrer at de russiske marxistene vil skaffe seg revolusjonærer av samme støpning som 1870-tallets narodnik-terrorister.¹⁴

---

¹¹ Lenin 6: 180-181.

¹² Lenin 6: 135.

¹³ Lenin 6: 25.

¹⁴ Lenin 6: 107.

Dette positive synet på narodnik-terroristene hadde Lenin uttrykt allerede i "Protest rossijskikh social-demokratov" (Protest fra de russiske sosial-demokrater) (1899), et skrift rettet mot den fremvoksende 'økonomismen'. Her erklærer Lenin at det russiske sosial-demokratiet representerer en videreføring av hele den foregående revolusjonære bevegelsen, og at sosial-demokratenes oppgave består i å virkeliggjøre de målene som ble formulert av Narodnaja Voljas "ærerike personligheter" (slavnye dejateli), i første rekke å gi folket politisk frihet. Derfor er det nødvendig å skape et parti basert på indre disiplin og konspirative teknikker. Om Narodnaja Volja klarte å spille en "enorm rolle" i russisk historie til tross for manglende masseoppslutning og fravær av en virkelig revolusjonær teori, vil de russiske sosial-demokratene som baserer seg på proletariatets klassekamp, kunne knekke tsarismen.¹⁵ Og mange år senere, i "Doklad o revoljucii 1905 goda" (Rapport om revolusjonen i 1905) (1917), erklærer Lenin at 1870-tallets revolusjonærer oppviste "storslagen selvopoffrelse og ved sin heroiske terroristiske kampmetode fremkalte hele verdens forundring" – å utløse en folkelig revolusjon klarte de imidlertid ikke.¹⁶

I flere av sine skrifter uttrykker Lenin dessuten sin beundring for 1860-tallets revolusjonærer. I "Goniteli zemstva i annibaly liberalizma" (Undertrykkere av zemstvoene og liberalismens hannibaler) (1901) fremhever Lenin således at alt på 1860-tallet hadde en "håndfull helter" tvunget det tsaristiske regimet til å gjøre politiske innrømmelser – mens liberalerne viste seg som handlingslammede.¹⁷ Og i "'Krest'janskaja reforma" i proletarski-krest'janskaja revoljucija" ('Bondereform' og proletær-bonderevolusjon) (1911) erklærer Lenin at til tross for at de var isolerte og tilsynelatende led fullstendig nederlag var 1860-tallets revolusjonærer "store personligheter" (velikie dejateli), og at jo mer vi fjerner oss fra deres samtid, jo tydeligere blir deres storhet og "jo mer iøyenfallende blir elendigheten, ynkeligheten til datidens liberale reformister".¹⁸

I tilknytning til Lenins beundring for 1860-tallets revolusjonærer er det naturlig også å påpeke hans aktelse for den 'revolusjonære demokraten' Nikolaj Černyševskij, den ledende radikale publisisten omkring 1860.¹⁹

---

¹⁵ Lenin 4: 176.

¹⁶ Lenin 30: 315.

¹⁷ Lenin 5: 39.

¹⁸ Lenin 20: 179.

¹⁹ Jevnfør følgende karakteristikker av Černyševskij: "Černyševskij er den eneste virkelig store russiske forfatter som fra [18]50-årene og helt til [18]88 klarte å holde seg på nivået av en helhetlig filosofisk materialisme og å

Også andre eksempler på Lenins beundring for før-marxistiske revolusjonærer og narodnik-terroristene kunne ha vært trukket frem.²⁰ Det er også grunn til å merke seg at Lenins beundring for narodnikene innskrenker seg til 1860- og 1870-tallets revolusjonære og terroristiske narodniker mens han utelukkende har forakt til overs for 1890-tallets liberale narodniker.²¹

Samtidig er det nødvendig å understreke at de positive referansene til før-marxistiske revolusjonærer ikke er særlig mange sett i forhold til de tusenvis av små og store arbeider Lenin etterlot seg.

Lenins skrifter inneholder flere referanser til 'jakobinisme' og 'blanquisme'. Den mest kjente av disse referansene er trolig Lenins definisjon av 'jakobinisme' i kampskriftet *Šag vpered, dva šaga nazad* (Ett skritt frem, to skritt tilbake) (1904). Som svar på mensjevikenes anklager etter partisplittelsen i 1903 om at Lenin og bolsjevikene representerer et 'jakobinsk' element i det russiske sosial-demokratiet, erklærer Lenin her:

"En jakobiner som uløselig er bundet til proletariats *organisasjon*, som er seg bevisst sine klasseinteresser, er en *revolusjonær sosial-demokrat*. En girondist som lengter etter professorer og gymnasiaster, frykter proletariats diktatur og sukker om den absolutte verdien av demokratiske normer, er en *opportunist*."²²

Samtidig avfeier Lenin mensjevikenes redsel for at 'jakobinisme' er det samme som å redusere den politiske kampen til sammensvergelses ved i forlengelsen av dette utsagnet å fremheve at:

"Kun opportunist kan idag se en fare i konspirative organisasjoner når tanken om å innskrenke den politiske kampen til en sammensvergelse har blitt avvist tusenvis av ganger i litteraturen, for lengst har blitt avvist og

---

forkaste det stakkarslige vrøvlet til nykantianere, positivister, machister og andre rothoder." (Lenin 18: 384). Og: "Fra hans verker strømmer en ånd av klassekamp. Han gjennomførte skarpt den linje av avsløringer av liberalismens forræderi som den dag idag er forhatt av kadeter og likvidatorer. Han var en bemerkelsesverdig dyp kritiker av kapitalismen, til tross for sin utopiske sosialisme." (Lenin 25: 94). Jevnfør også Lenin 1: 291; 20: 175; 24: 335.

²⁰ Jevnfør Lenin 1: 271; 2: 468-469; 21: 261.

²¹ Jevnfør følgende karakteristikk av de liberale narodnikene ('folkevennene') i *Čto takoe 'druz'ja naroda' i kak oni vojujut protiv social-demokratov?* (Hva er 'folkevennene' og hvordan kjemper de mot sosial-demokratene?) (1894): "De ['folkevennene'] ønsker vareøkonomi uten kapitalisme – kapitalisme uten ekspropriering og uten utbytting, utelukkende med et små-borgerskap som fredelig vegeterer i ly av humanitære godseiere og liberale administratorer. Og med den seriøse minen til en departementsembetsmann, som har til hensikt å begunstige Russland, går de i gang med å forfatte prosjekter med en slik innretning at ulvene ville bli mette og sauene hele." (Lenin 1: 246). Denne typen utsagn er legio i Lenins skrifter. Sammenlign Lenin 1: 372; 2: 536-537; 7: 161-163; 9: 194; 24: 321.

²² Lenin 8: 370.

fortrengt av livet selv, når den grunnleggende viktigheten av politisk agitasjon blant massene har blitt forklart og gjentatt inntil det kvalmende.”²³

Denne bruken av ordene `jakobiner´ og `jakobinisme´ som synonymt med radikal, handlekraftig og klassebevisst – men ikke for å forsvare sammensvergelse og mindretallsdiktatur – forekommer i en rekke av Lenins arbeider forfattet etter partisplittelsen i 1903.²⁴ Og etter utbruddet av revolusjonen i 1917 dukker denne typen referanser til `jakobinisme´ igjen opp i Lenins skrifter.²⁵

Dessuten tilbakeviser Lenin i to artikler skrevet i 1915 at den pågående imperialistiske stor-krigen kan sammenliknes med jakobinernes `progressive´ krig mot det føydale Europa på slutten av syttenhundretallet.²⁶

I denne sammenheng er det verdt å merke seg at Lenin i en rekke av sine verker tar eksplisitt avstand fra `blanquisme´ i betydningen sammensvergelse i stedet for mobilisering av massene og klassekamp. Jevnfør følgende utsagn i brosjyren *Zadači russkikh social-demokratov* (De russiske sosial-demokratenes oppgaver) (1902):

---

²³ Lenin 8: 370-371.

²⁴ Jevnfør følgende utsagn i *Dve taktiki social-demokratii v demokratičeskoj revoljucii* (To taktikker for sosial-demokratiet i den demokratiske revolusjon) (1905): ”Jakobinerne i dagens sosial-demokrati [...] ønsker ved hjelp av sine slagord å heve det revolusjonære og republikanske småborgerskapet og i særdeleshet bondebefolkningen til den gjennomførte demokratismen til proletariatet, som bevarer sin fullstendige klassemessige egenart. De ønsker at folket, det vil si proletariatet og bondebefolkningen, skal gjøre opp med monarkiet og aristokratiet på en `plebeieraktig´ måte, ved skånselsløst å tilintetgjøre frihetens fiender, ved å undertrykke deres motstand med makt, ved ikke å gjøre noen innrømmelser til den forbannede arven etter livegenskapet, asiatiske barbari og nedverdighet av mennesket.” (Lenin 11: 47-48). Og følgende utsagn i artikkelen ”Osvoboždenie i novoisikrovcy, monarkhisty i žirondisty” (Osvobøðdenie-tilhengere og ny-iskraitter, monarkister og girondister) (1905): ”Var girondistene forrædere mot Den store franske revolusjons sak? Nei. Men de var inkonsekvente, vaklende, opportunistiske forsvare av denne saken. Derfor ble de bekjempet av jakobinerne som like konsekvent forsvarte interessene til det attende århundres fremskredne klasse som revolusjonære sosial-demokrater forsvare interesse til det tyvende århundres fremskredne klasse.” (Lenin 9: 308). Se også Lenin 10: 139 og 226 og 11: 110.

²⁵ Jevnfør følgende utsagn i artikkelen ”O vragakh naroda” (Om folkets fiender) (1917): ”Jakobinerne i 1793 var representanter for det attende århundres mest revolusjonære klasse, fattigfolket i by og land. [...] Jakobinernes eksempel er lærerikt. Det har ikke blitt foreldet den dag idag, det er bare nødvendig å anvende det på det tyvende århundres revolusjonære klasse, på arbeiderne og halv-proletarene. Folkefiendene for denne klassen i det tyvende århundre er ikke monarkene, men godseierne og kapitalistene som klasse.” (Lenin 32: 306). Og følgende utsagn i artikkelen ”Možno li zapugat rabočij klass `jakobinstvom`” (Er det mulig å skremme arbeiderklassen med `jakobinisme`?) (1917): ”`Jakobinisme´ i Europa eller på grensen mellom Europa og Asia i det tyvende århundre ville være den revolusjonære klassens, proletariatets, herredømme som, støttet av fattig-bøndene og ved å ta i bruk det eksisterende materielle grunnlag for en bevegelse mot sosialismen, ikke bare ville kunne utrette alt det storslagne, uutslettelige, uforglemmelige som det attende århundres jakobinere utrettet, men også lede arbeidsfolk til sikker seier i global målestokk. [...] Bevisste arbeidere og arbeidsfolk tror på overføring av makten til den revolusjonære, undertrykte klasse. For dette er jakobinismens kjerne, den eneste veien ut av krisen, redningen fra oppløsning og krig.” (Lenin 32: 374-375). Se også Lenin 32: 216 og 337.

²⁶ Jevnfør Lenin 26: 226 og 27: 90-91.

”Tradisjonene med blanquisme og sammensvergelse er fryktelig sterke hos narodovolec-ene, så sterke at de ikke er i stand til å forestille seg den politiske kampen annerledes enn i form av en politisk sammensvergelse. Sosial-demokratene derimot er ikke skyldige i en slik sneversynthet. De tror ikke på sammensvergelse. De tror at sammensvergelsen tid for lengst er forbi, at å redusere den politiske kampen til en sammensvergelse betyr, på den ene side, å innskrenke den altfor mye, på den annen – å velge de mest forfeilede kampformer.”²⁷

Og følgende utsagn i ”Doklad ob itogakh VII vserossijskoj konferencii RSDRP(b) na sobranii petrogradskoj organizacii 8 maja 1917 goda” (Rapport om Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartis (bolsjevikenes) syvende all-russiske konferanse fremlagt på Petrograd-organisasjonens møte 8. mai 1917):

”Kun drømmere, konspiratører trodde at mindretallet kunne påtvinge flertallet sin vilje. Slik trodde den franske revolusjonær Blanqui – og tok feil. Når folkets flertall, fordi det ennå ikke forstår, ikke vil ta makten i sine hender, kan ikke mindretallet, hvor revolusjonært og klokt det enn måtte være, påtvinge folkets flertall sin vilje.”²⁸

Denne type advarsler mot ’blanquisme’ i betydningen sammensvergelse uten støtte fra massene forekommer i en rekke av Lenins skrifter fra 1917.²⁹

Vitnemål om Lenins interesse for russiske før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og ’jakobinisme’ i memoarer og andre opptegnelser

I erindringer og andre opptegnelser fra personer som har stått Lenin nær, finner vi diverse opplysninger om bolsjeviklederens interesse for før-marxistiske revolusjonærer. Blant disse erindringene står opptegnelsene til Lenins livsledsagerske, Nadežda Krupskaja, i en særstilling. I *Vospominanija o Lenine* (Erindringer om Lenin), utgitt i 1925-1938, gir Krupskaja et nærbilde av Lenin fra hun ble kjent med ham i 1894 til 1919. Disse erindringene gir flere opplysninger om Lenins fascinasjon for før-marxistiske revolusjonærer. Således skriver Krupskaja:

”Fra disse par dagenene [Lenins og Krupskajas opphold i Ufa i februar 1900 under Lenins tilbakevending fra eksiloppholdet i Sibir] minnes jeg bare besøket hos den gamle Narodnaja Volja-tilhengeren Četvergova som Vladimir Il’ič kjente fra Kazan. I Ufa hadde hun en bokhandel. Vladimir Il’ič gikk alt første dagen til henne, og han hadde en slags særskilt mykhet i røsten og ansiktet da han snakket med henne. Da jeg senere leste hva Vladimir Il’ič skrev i konklusjonen til ’Hva må gjøres?’, tenkte jeg på det besøket. ’Mange (det handler om

---

²⁷ Lenin 2: 459.

²⁸ Lenin 32: 50.

²⁹ Jevnfør Lenin 31: 138, 147, 351, 394.

arbeiderbevegelsens unge ledere, sosial-demokratene – N. K.) av dem – skrev Vladimir Il'ič i 'Hva må gjøres?' – begynte å tenke revolusjonært som narodovolec-er. Nesten alle dyrket i sin tidlige ungdom begeistret terrorens helter. Brudd med denne tradisjonens forføreriske påvirkning krevde kamp, ledsaget av brudd med mennesker som for enhver pris ville forbli trofaste mot 'Narodnaja Volja', og som de unge sosial-demokratene høyt respekterte. ' Dette avsnittet er en bit av Vladimir Il'ič' biografi.'³⁰

Krupskaja nevner videre at Lenin "bedre enn noen andre" blant sosial-demokratene i St. Petersburg var fortrolig med konspirative former for revolusjonær virksomhet, at han hadde gjennomgått en "god opplæring" i Narodnaja Voljas illegale arbeidsformer, og at han med "respekt" snakket om den gamle Narodnaja Volja-tilhengeren Mikhajlov som var kjent for sine kunnskaper om illegalt arbeid.³¹ Hun opplyser også at de første brosjyrene til sosial-demokratene i St. Petersburg ble utgitt på Narodnaja Voljas trykkeri, og at flere av Narodnaja Voljas tilhengere i St. Petersburg gikk over til å bli bolsjevikere.³² Krupskaja beretter også om Lenins fascinasjon for den tidligere Narodnaja Volja-tilhengeren Ekaterina Aleksandrova som var gått over til sosial-demokratene, og erklærer i den forbindelse at "for de gamle revolusjonærene, for medlemmene av Narodnaja Volja hadde Vladimir Il'ič stor respekt".³³ Og hun avslører hvordan Lenin våren 1904 forsøkte å bruke Narodnaja Volja-tilhengeren M. A. Natanson til å megle i konflikten med Plekhanov og mensjevikene – et initiativ som ikke gav noen positive resultater, og som Lenin senere ergret seg over.³⁴ Samtidig understreker selvsagt Krupskaja at Lenin baserte sin virksomhet på marxismen, og ikke på narodnikenes individuelle heroisme.³⁵ Og hun beretter om hvordan Lenin under eksiloppholdet i Sibir insisterte på et brudd med de forviste tilhengerne av Narodnaja Volja som angivelig var intrigemakere med dårlige nerver.³⁶

Opplysningene om Lenins omgang med og beundring for narodnik-terroristene i Krupskajas optegnelser kompletteres av erindringene til Lenins søstre, utgitt fra 1920-tallet og fremover. I sine erindringer skriver Lenins eldste søster Anna Ul'janova-Elizarova at Lenin i Kazan pleiet omgang med den revolusjonære narodniken Maria Četvergova – dessuten var han

---

³⁰ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 237.

³¹ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 220.

³² G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 220-221.

³³ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 261.

³⁴ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 275-276.

³⁵ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 278.

³⁶ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 234-235

tilknyttet en revolusjonær sirkel.³⁷ Hun gir også følgende beskrivelse av Lenins omgang med tidligere medlemmer av Narodnaja Volja i Samara:

”Takket være sin evne til å ta til seg det beste allestedsfra, nøyde ikke Vladimir Il’ič seg med å bestride anskuelserne til Livanov [en revolusjonær veteran Lenin beundret for dennes hardførhet] og andre narodovolec-er. Han sugde til seg revolusjonære ferdigheter fra dem. Han lyttet med interesse til og la seg på minne beretninger om former for revolusjonær kamp, om konspirative metoder, om forholdene i fengslene, om forbindelser derfra [med omverdenen]. Han hørte på beretninger om prosesser mot narodniker og narodovolec-er.”³⁸

Og Lenins yngre søster Marija Ul’janova skriver i sine erindringer – i et avsnitt der hun beskriver Lenins reaksjon på henrettelsen av broren Aleksandr – at selv om Lenin tok avstand fra den individuelle terroren medlemmene av Narodnaja Volja forfektet, bevarte han hele livet en ”dyp aktelse” for de revolusjonære narodnikene på grunn av deres ”heroisme og selvpoffrelse”. Han tilegnet seg ”deres erfaring, deres revolusjonære herdethet”, og erklærte at marxistene måtte ”gå i skole” hos de revolusjonære narodnikene.³⁹ Marija Ul’janova skriver også at Lenin i Kazan hadde omgang med tidligere medlemmer av Narodnaja Volja. Han tok avstand fra deres taktikk og metoder, men forsøkte likevel å tilegne seg de knepene disse hadde anvendt i den revolusjonære kampen – hvordan skjule seg for politispioner, hvordan knytte bekjenskaper i fengsel.⁴⁰

Også enkelte tidligere revolusjonære narodniker gir i sine erindringer opplysninger om Lenins interesse for arven etter 1870-tallets narodnik-terrorisme. Mar’ja Golubeva (født Jasneva), en ’jakobiner’ som hadde vært tilknyttet nettverket rundt Petr Zaičnevskij, beretter således i ”Moja pervaja vstreča s Vladimirom Il’ičem” (Mitt første møte med Vladimir Il’ič) følgende om sitt møte med Lenin som hun kom i kontakt med høsten 1891 da hun var forvist til Samara:

”Vladimir Il’ič utspurte meg svært detaljert om hvordan og hvorfor jeg befant meg i Samara. Og da han fikk vite at jeg var forvist i sammenheng med saken mot jakobinerne-blanquistene, at jeg var jakobiner, interesserte han seg svært for denne omstendigheten og gjorde meg, tilsynelatende, til sitt studieobjekt. I det hele tatt, når jeg minnes Vladimir Il’ič i Samara, kommer jeg til den konklusjon at han studerte ikke bare Marx, men at han – idet han gjorde bruk av enhver anledning, ethvert bekjenskap – sugde til seg erfaringen til den foregående revolusjonære bevegelsen. Vladimir Il’ič fulgte meg ikke bare hjem, men ble også med inn til meg, og denne første kvelden diskuterte vi lenge. Fra jakobinere gikk vi over til Černyševskij, fra Černyševskij til Marx. Jeg husker at jeg plumpet ut med en eller annen fryktelig absurditet om den vitenskapelige sosialismen, men på ingen måte

³⁷ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il’iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 28-29.

³⁸ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il’iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 31.

³⁹ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il’iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 185.

⁴⁰ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il’iče Lenine v pjati tomakh*, bd 1: 143.

ville gi avkall på min mening. Og Vladimir Il'ič utviklet rolig og sikkert sitt standpunkt, tilbakeviste meg en tanke ironisk, men på ingen måte sårende og gav meg med det samme en liten, men god lekse.”⁴¹

Videre beretter Golubeva at hun bestemte seg for å gjøre Lenin til jakobiner, men at hun snart skjønte at dette var nytteløst. Vennskapet mellom Lenin og Golubeva utviklet seg imidlertid videre, de så hverandre flere ganger i uken og fortsatte å diskutere politiske spørsmål. Særlig interesserte Lenin seg for temaet makterobring:

”Ofte og mye snakket vi om `erobring av makten` – dette var jo yndlingstemaet for oss jakobinere. Så vidt jeg minnes, bestred Vladimir Il'ič hverken muligheten for eller ønskeligheten av en erobring av makten. Han kunne bare ikke på noen måte forstå hvilket `folk` vi tenkte å støtte oss på, og begynte omstendelig å forklare at folket ikke er noe helt og ensartet, at folket består av klasser med forskjellige interesser og så videre.”⁴²

Golubeva ble for øvrig selv sosial-demokrat og sluttet seg til bolsjevikene etter partisplittelsen i 1903. Etter Oktoberkuppet i 1917 hadde hun fremtredende tillitsverv i den nye Sovjetstaten.

Samtidig er det grunn til å fremheve at erindringer om Lenins omgang med narodnik-terrorister og `jakobinere` utgjør et klart mindretall i forhold til de utallige erindringene der Sovjetstatens grunnlegger fremstilles som en overbevist marxist helt siden han våren 1887 angivelig skal ha mottatt nyheten om broren Aleksandrs henrettelse med ordene: ”Nei, det er ikke veien vi må gå.”⁴³

* * *

---

⁴¹ G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 2: 31.

⁴² G. N. Golikov et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, bd 2: 31-32. Den opprinnelige utgaven av Golubevas minne om møtet med Lenin i Samara, offentliggjort i *V. I. Lenin v Samare 1889-1893*, *Sbornik vospominanij* (V. I. Lenin i Samara 1889-1893, Samling av erindringer) (1933), inneholder for øvrig en note der Golubeva tar avstand fra emigranten V. V. Vodovozovs påstand i dennes *Moe znakovstvo s Leninym* (Mitt bekjentskap med Lenin) (1925) om at Lenin ikke var opptatt av makterobring og brukte ordet `jakobiner` sjelden og da som en nedsettende betegnelse. Både makterobring og de russiske jakobinerne var temaer som i høy grad interesserte Lenin, understreker Golubeva. (s 65). I sitt minneord over Lenin, ”Poslednij karaul” (Siste vakt) (1924), offentliggjort i *Molodaja gvardija* (Den unge garde) 2-3/1924, beretter Golubeva også om Lenins interesse for temaet makterobring og kritikk av `jakobinerne`s tro på `folket` – faktisk med nøyaktig de samme ordene som de siterte. Her forteller Golubeva for øvrig også om hvordan Lenin og hun selv som de eneste medlemmene av intelligentsiaen i Samara nektet å engasjere seg i kampen mot hungeren i Volga-området i 1891-1892 – ”han anså at en revolusjonærs veier måtte være andre. . . ” (s 30).

⁴³ Jevnfør Anatolij Ivanskij, *Molodoj Lenin, Povest' v dokumentakh i memuarakh* (1964). Av de gjengitte erindringene i dette sovjetiske standardverket fremgår at Lenin allerede under sitt opphold i Kazan høsten 1887 skal ha bedrevet marxistisk agitasjon i revolusjonære sirkler (ss 360-361), og at han under sitt opphold i Samara i 1889-1893 førte heftige ideologiske diskusjoner med narodnikene og tilbakeviste deres anskuelser (ss 530-534 og ss 576-580), herunder at han skal ha forsvart marxismen i en diskusjon med narodnikenes fremste ideolog, publisisten Nikolaj Mikhajlovskij (ss 669-677).

I tilknytning til diskusjonen om Lenins forhold til de revolusjonære narodnikene er det grunn til å fremheve at da Lenin på slutten av 1880-tallet tiltrådte sin revolusjonære løpebane, hadde marxister og narodniker ennå ikke skilt lag – den regimekritiske `intelligentsiaen´ utgjorde fremdeles én gruppe der medlemmene møttes i de samme sirklene. I sine erindringer gir således Izarov Lalajanc, en av de første russiske sosial-demokratene, følgende beskrivelse av den marxistiske `sirkelen´ i Samara Lenin og han selv var medlem av:

”Vi [marxistene i Samara] utgjorde ingen *sirkel*, i hvert fall ikke i vanlig, organisatorisk forstand. Bestemte, regulære møter arrangerte ikke denne `sirkelen´, og ingen form for systematisk opplæring ble utøvd av Vladimir Il’ič eller noen annen av oss. Dette var bare en liten gruppe av svært nærstående kamerater-meningsfeller som hadde sluttet seg tett sammen, omgitt av havet av den annerledestenkende intelligentsiaen. Blant denne fantes, på den ene side, representanter for den forgangne retning, som tidligere narodovolec-er og narodniker – en eldre og til tider høyt aktet generasjon. På den annen, mennesker av den yngre generasjon – studerende og utviste fra lærestaltene (universitetene og andre). Folk som vaklet, som ikke kunne bestemme seg, som i mangt delte oppfatningen til marxistene, men som samtidig ikke hadde skilt seg fullstendig fra `narodnikfølelsene´ – og fra slike forestillinger om de russiske marxister som at de angivelig `slett ikke liker bonden´, `vil ta jorden fra bøndene´, `gleder seg over ruineren av landsbygden´ og liknende absurditeter, som i den ene eller annen form på det mest seriøse og rundhåndet ble tilskrevet marxistene av deres motstandere fra leiren av narodniker og de som hadde sluttet seg til dem.”⁴⁴

Kanskje har Lalajanc også overdrevet avstanden – ideologisk og menneskelig – mellom `marxistene i Samara´ og `havet´ av narodniker og halv-marxister?

Også skriftene til Nikolaj Fedoseev, en av de første russiske marxistene og lederen av en revolusjonær sirkel i Kazan, er interessante da de viser at også det ideologiske skillet mellom marxister og narodniker omkring 1890 var langt fra klart.⁴⁵

---

⁴⁴ M. P. Mědlov et al., *Vospominanija o Vladimire Il’iče Lenine v desjati tomakh*, bd 3: 23.

⁴⁵ Av Nikolaj Fedoseevs skrifter fremgår således at selv om Fedoseev var en overbevist marxist, var han i likhet med narodnikene ikke begeistret for at den fremvoksende kapitalismen fordrev bøndene fra jorden. Tvert imot mente Fedoseev at opprettholdelsen av en klasse av selveiende små-bønder ville motvirke dannelsen av en `reservearmé´ av eiendomsløse proletarer – og dermed underlette arbeiderklassens frigjøringskamp. De russiske marxistene burde derfor etter Fedoseevs mening støtte alle tiltak som kunne motvirke fordrivelsen av bøndene fra jorden. Jevnfør Fedoseevs brev til Nikolaj Mikhajlovskij, datidens ledende `legale´ narodnik, forfattet i 1893-1895. (Gjengitt i N. Fedoseev, *Stat’i i pis’mā* (1958): 96-168).

Nikolaj Valentinovs vitnemål om Lenins interesse for 'jakobinisme' og russiske før-marxistiske revolusjonærer

‘Hvit-emigranten’ Nikolaj Valentinov (Vol’skij), en bolsjevik som gikk over til mensjevikene, gir i sine erindringer *Vstreči s Leninyem* (Møter med Lenin) (1953) flere opplysninger om Lenins fascinasjon for før-marxistiske revolusjonærer, det være seg jakobinerne eller narodnik-terroristene.⁴⁶ Ifølge Valentinov skal Lenin ha hatt et nærmest monomant forhold til fenomenet ‘jakobinisme’ som for ham var innbegrepet av revolusjonær vilje og handlekraft og negasjonen av mensjevikenes svakhet og forræderi. Typisk for Lenins tankegang på denne tiden slik Valentinov fremstiller den, er følgende utbrudd han lar bolsjeviklederen komme med:

”Alle revolusjonære sosial-demokrater har for lengst forstått hva jakobinisme er. Ta Den franske revolusjons historie, og De vil få se hva jakobinisme er. Det er kamp for å oppnå et gitt mål, uten redsel for å ta i bruk drastiske plebeierske tiltak, kamp uten silkehansker, kamp uten mykhet, uten redsel for å ty til giljotinen. Folk som Bernstein og konsorter, som tror demokratiske prinsipper har absolutt verdi, kan, selvfølgelig, ikke være jakobinere. *Forkastelse av den jakobinske måten å kjempe på fører helt logisk til forkastelse av proletariatets diktatur*, det vil si, av den tvang som er nødvendig, obligatorisk, som ikke er til å unngå for å knuse, tilintetgjøre proletariatets fiender og sikre den sosialistiske revolusjons seier. Uten en jakobinsk utrenskning lar en skikkelig borgerlig revolusjon seg ikke gjennomføre – for ikke å snakke om en sosialistisk. Den krever et diktatur, og proletariatets diktatur krever en jakobinsk mentalitet av personene som oppretter det. Her henger alt sammen. Uten jakobinsk tvang er proletariatets diktatur et fullstendig meningsløst uttrykk.”⁴⁷

Og følgende karakteristikk av mensjevikenes Lenin skal ha fremført:

”Det å være marxist betyr ikke å lære marxistiske formler utenat. Også en papegøye kan gjøre det. Marxisme uten adekvate handlinger er ingenting – kun ord, ord og enda flere ord. Men for handlinger kreves den rette mentalitet. Minoritetens ord er kun tilsynelatende marxistiske, men de har mentaliteten til viljeløse medlemmer av intelligentsiaen, individualister som har gjort opprør mot proletarisk disiplin, mot klare organisatoriske former, mot solide partiregler, mot sentralisme, mot alt som de kan oppfatte som en begrensning av deres ‘psyke’. De har ikke mentaliteten til sosialister, men til borgerlige demokrater.”⁴⁸

Valentinov hevder i den forbindelse at Lenins beundring for jakobinerne slik den kommer til uttrykk i *Šag vpered, dva šaga nazad* (1904), er kraftig nedtonet i forhold til de lovprisningene av jakobinerne bolsjeviklederen muntlig gav uttrykk for – ”men det han skriver i

---

⁴⁶ Valentinovs erindringer som skildrer forfatterens møter og samtaler med Lenin i Genève våren 1904, ble først nedtegnet på begynnelsen av 1950-tallet. I forordet fremhever Valentinov at samtaler med Lenin hadde gjort et så sterkt inntrykk på ham at de var blitt ”inngravet” i hans hukommelse – og at han derfor mener å kunne gjengi ikke bare innholdet i hva Lenin sa, men også dennes ord og fraser. Dessuten påpeker Valentinov at han støtter seg på tidligere opptegnelser, notater og samtaler med venner. Den tidsmessige avstanden mellom de skildrede begivenheter og samtaler og nedtegningstidspunktet er likevel av betydning for vurdering av erindringenes troverdighet – likeså det faktum at Valentinov brøt med Lenin og bolsjevikene og senere ble sterkt anti-sovjetisk, jevnfør diverse bemerkninger om Stalins diktatur og totalitarisme.

⁴⁷ N. Valentinov, *Vstreči s Leninyem* (1953): 185-186.

⁴⁸ N. Valentinov, *Vstreči s Leninyem* (1953): 184.

den anledning, blekner sammenlignet med den lovprisningen av jakobinisme som jeg hørte ham fremføre”.⁴⁹

Valentinov lar også Lenin uttrykke sin beundring for Petr Tkačev og narodnik-terroristene, en beundring som innebar en distansering fra Plekhanovs negative holdning til narodnikene. I tilknytning til en meningsutveksling om Plekhanovs filosofiske og politiske skrifter lar Valentinov Lenin fremføre følgende bedømmelse av Plekhanovs skrift *Naši raznoglasija* (Våre meningsforskjeller), skriftet der grunnleggeren av den russiske marxismen begrunner sitt brudd med narodnikenes revolusjonære tradisjoner:

”Plekhanovs holdning til Tkačev er gal. Han [Tkačev] var i sin samtid en stor revolusjonær, en *virkelig jakobiner*, som hadde stor påvirkning på Narodnaja Voljas mest aktive seksjon. Men Plekhanov hadde aldri en tilstrekkelig objektiv holdning til denne bevegelsen.”⁵⁰

Valentinov beretter også utførlig om Lenins beundring for Černyševskij og dennes utopiske roman *Čto delat’?*.⁵¹ Og han hevder at Lenins diskusjoner med Mar’ja Golubeva (som han mange år etter sine egne samtaler med Lenin leste om i sovjetiske publikasjoner) vitner om Lenins interesse for Zaičnevskij og de russiske jakobinerne-blanquistene – med den tilføyelse at det neppe var `marxisten` Lenin som påvirket `jakobineren` Golubeva, men den ni år eldre Golubeva som påvirket den 21 år gamle Lenin.⁵² Valentinov gjør også et poeng av at Lenin, slik hans publiserte korrespondanse viser, gjenopptok kontakten med Golubeva da han skrev *Šag vpered, dva šaga nazad*. Ifølge Valentinov viser dette at Lenin ønsket å knytte sin egen fraksjon, bolsjevikene, til den jakobinsk-blanquistiske revolusjonære tradisjonen.⁵³ Ja, slik Valentinov ser det, kunne selve Oktoberrevolusjonen ha vært gjennomført ”uten noe slags `marxisteri`” [bez vsjakoj `marksjatinj`] – det hadde vært tilstrekkelig å følge oppskriften til Nikolaj Černyševskij, mannen som hadde ”pløyd om” Lenins intellekt.⁵⁴

---

⁴⁹ N. Valentinov, *Vstreči s Leniny* (1953): 199. Valentinov bemerker i den forbindelse at Lenin viste tydelige tegn på fysisk og mental utmattelse da han skrev *Šag vpered, dva šaga nazad*, noe han tolker som et uttrykk for hvor mye det kostet bolsjeviklederen *ikke* å gi fullt uttrykk for sin avsky overfor mensjevikene og å kreve et fullstendig brudd med dem. (Ibid. ss 198-200).

⁵⁰ N. Valentinov, *Vstreči s Leniny* (1953): 280-281.

⁵¹ Jevnfør N. Valentinov, *Vstreči s Leniny* (1953): 102-110.

⁵² Jevnfør N. Valentinov, *Vstreči s Leniny* (1953): 116-117.

⁵³ Jevnfør N. Valentinov, *Vstreči s Leniny* (1953): 117-118.

⁵⁴ N. Valentinov, *Vstreči s Leniny* (1953): 119.

Vladimir D. Bonč-Bruevič' vitnemål om Lenins interesse for Petr Tkačev og andre russiske før-marxistiske revolusjonærer

I en særstilling blant fremstillingene av Lenins interesse for Petr Tkačev og andre før-marxistiske revolusjonærer står erindringene til bolsjevik-veteranen Vladimir D. Bonč-Bruevič, utgitt i 1959-1963.⁵⁵ Et av kapitlene i Bonč-Bruevič' erindringer – opprinnelig trykket i *Krasnaja letopis'* (Den røde krønike) 48/1932 – er viet oppbyggingen av et arkiv og bibliotek tilknyttet det sosial-demokratiske partiet i Genève på begynnelsen av 1900-tallet. Etter å ha beskrevet arbeidet med å etablere biblioteket går Bonč-Bruevič over til å skildre Lenins arbeid i dette etter opprettelsen i 1904, ikke minst bolsjeviklederens interesse for den før-marxistiske revolusjonære litteraturen.

Ifølge Bonč-Bruevič hadde Lenin en særskilt interesse for hele den før-marxistiske revolusjonære litteraturen. Denne interessen var så sterk at når biblioteket mottok særskilt utsøkte skrifter – som Tkačevs *Nabat*, tidsskriftet *Obsčina*, Nečaevs proklamasjoner eller tilsvarende utgivelser – oppsøkte medarbeiderne ofte Lenin på kveldstid (Lenin hadde egen nøkkel til biblioteket og arbeidet der gjerne etter ordinær åpningstid) for å vise ham disse skattene. Og spesielt opptatt var Lenin av skriftene til Tkačev:

”Vladimir Il'ič leste og så igjennom hele denne gamle revolusjonære litteraturen på den mest omhyggelige måte, han viet særskilt interesse til Tkačev, idet han sa at denne forfatteren uten tvil stod nærmere vårt standpunkt enn de andre. Vi ville svært gjerne samle alt som Tkačev skrev i den legale pressen. Vi gav Kuklin i oppdrag å se igjennom forskjellige tidsskrifter fra 70-årene for å fremfinne alle Tkačevs skrifter, vi samlet disse artiklene og gav dem til Vladimir Il'ič. Vladimir Il'ič leste ikke bare selv Tkačevs skrifter, men anbefalte oss alle å gjøre oss fortrolige med den rike litteraturen til denne originale forfatteren. Mer enn én gang sa han til nylig ankomne kamerater som ønsket å studere den illegale litteraturen: Begynn Deres studium med *‘Nabat’*, *‘Obsčina’* og *‘Kolokol’*. Dette er grunnleggende og vil gi Dem enorme kunnskaper.”⁵⁶

---

⁵⁵ Vladimir D. Bonč-Bruevič (1873-1955) tilhørte den gamle garde av bolsjevikere. Sosial-demokrat siden 1890-tallet, sluttet seg til Lenin, arbeidet for *Iskra*. Deltok under revolusjonen i 1905-1907. Medarbeider i diverse bolsjevikiske aviser og tidsskrifter. Innehadde diverse administrative poster etter 1917, herunder stillingen som direktør for Muséet for religionens og ateismens historie.

I *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968) behandler Albert L. Weeks omtalen av Lenins interesse for Tkačev og den før-marxistiske revolusjonære litteraturen i Bonč-Bruevič' memoarer. Ifølge Weeks utgjør Bonč-Bruevič' memoarer en viktig inngang til Lenins tenkning som han mener har blitt systematisk fortiet av sovjetiske historikere – et eksempel på ensrettingen av sovjetisk historieforskning siden den forholdsvis frie debatten om leninismens opphav på 1920-tallet. (Jevnfør ibid. ss 3-5 og ss 176-187).

⁵⁶ V. D. Bonč-Bruevič, *Izbrannye sočinenija I-III*, bd 2: 314-315. I sine erindringer opplyser Bonč-Bruevič også at Lenin var sterkt opptatt av (sil'no interesovalsja) både Nečaev og Tkačev. (Ibid. s 246).

Etter på denne måten å ha beskrevet Lenins interesse for Tkačev og andre før-marxistiske revolusjonærer fortsetter Bonč-Bruevič med å beskrive hvordan Lenin anbefalte vanlige arbeidere å lese *Nadgrobnoe slovo Aleksandru II* (Gravtale over Aleksander II), et skrift utgitt av de revolusjonære narodnikene – og hvordan han stadig innskjerpet nødvendigheten av å studere narodnik-terroristenes konspirative teknikker:

”Vi må lære dette arbeidet hos dem – gjentok Vladimir Il’ič ikke sjelden – og vær klar over at det vil komme en tid da det vil bli uomgjengelig nødvendig for oss å anvende alle disse ferdighetene i ytterliggående konspirasjon i vårt underjordiske og konspirative arbeid. Våre profesjonelle revolusjonærer må vite at om tidene har forandret seg, så har de på dette området forandret seg til det verre: Ferdighetene til sikkerhetspolitiet, gendarmeriledelsen og politidepartementet er idag blitt langt større og bedre enn ferdighetene til Tredje avdeling og gendarmene i epoken for narodovolec-enes kamp. Og derfor er det nødvendig å ta i bruk alle former for tiltak for enda mer å fullkomliggjøre de gamle narodovolec-enes konspirative arbeid, etter å ha tilegnet seg alle de bemerkelsesverdige landevinningene på dette område som de uten tvil var i besittelse av.”⁵⁷

Bonč-Bruevič forteller også at Lenin med stor interesse leste Herzens skrifter.⁵⁸ Og han knytter minnet om Lenins interesse for skriftene til før-marxistiske revolusjonærer til bolsjeviklederens gjentatte insisteringer etter regimeskiftet i 1917 på at hele den russiske revolusjonære litteraturen – den bolsjevikiske så vel som den mensjevikiske og ikke-marxistiske – måtte nytgis, selvsagt med passende innledninger og kommentarer.⁵⁹

* * *

Den interessen Lenin på denne tiden ifølge Bonč-Bruevič utviste overfor Tkačev og andre russiske før-marxistiske revolusjonære tenkere er ikke nevnt i *Vladimir Il’ič Lenin, Biografičeskaja khronika* (Vladimir Il’ič Lenin, Biografisk krønike) (1970-1982), det sovjetiske tolvbindsverket der små og store hendelser i Lenins liv er nedtegnet dag for dag. Lenins interesse for Tkačev er heller ikke nevnt i `glasnost’-utgaven av `Erindringer om

---

Våren 2007 foretok jeg et to ukers arkivstudium ved Det russiske statlige arkiv for sosial-politisk historie (Rossijskij gosudarstvennyj arkhiv social’no-političeskoi istorii) der jeg gjennomgikk arkivet etter Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartis bibliotek og arkiv (Fond 32, Biblioteka i arkhiv RSDRP), arkivet etter Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartis bibliotek i Genève oppkalt etter G. A. Kuklin (Fond 33, Biblioteka RSDRP imeni G. A. Kuklina v Ženeve) og V. D. Bonč-Bruevič’ opptegnelser om sine møter med V. I. Lenin (inngår i Fond 4, Dokumental’nye materialy o V. I. Lenine). Men det lyktes meg ikke å frembringe utfyllende opplysninger om hvilke skrifter av Tkačev Lenin har lest eller kan ha lest.

⁵⁷ V. D. Bonč-Bruevič, *Izbrannye sočinenija I-III*, bd 2: 315.

⁵⁸ V. D. Bonč-Bruevič, *Izbrannye sočinenija I-III*, bd 2: 317.

⁵⁹ Jevnfør V. D. Bonč-Bruevič, *Izbrannye sočinenija I-III*, bd 2: 316-317.

Lenin', *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v desjati tomakh*.⁶⁰ Derimot er henvisningen til Lenins interesse for Tkačev i Bonč-Bruevič' memoarer kortfattet gjengitt i innledningen til det sovjetiske tobindsverket med utvalgte skrifter av Tkačev som ble utgitt i 1975-1976.⁶¹

Fremstillinger i sekundærlitteraturen av Lenins interesse for russiske før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og 'jakobinisme'

Både sovjetiske og vestlige fremstillinger av Lenins liv og revolusjonære virksomhet inneholder opplysninger om bolsjeviklederens interesse for russiske før-marxistiske revolusjonærer, herav ikke minst narodnik-terroristene. Det er likevel en viktig forskjell mellom de sovjetiske og vestlige fremstillingene. Sovjetiske historikere understreker at Lenin – hvilken interesse han enn måtte ha for før-marxistiske revolusjonærer – i alle faser av sitt liv som revolusjonær var en konsekvent marxist, og de fremhever den ideologiske avstanden mellom marxismen og narodnikenes teorier. Vestlige historikere strides derimot om hvorvidt Lenin i sin ungdom var marxist eller tilhenger av narodnik-terroristenes teorier – og om han også senere i livet var preget av den ideologiske arven etter narodnikene.

Den sovjetiske 'standardbiografien' om V. I. Lenin, *Vladimir Il'ič Lenin – Biografija* (2. utgave, 1963), utgitt av instituttet for marxisme-leninisme, inneholder enkelte spredte opplysninger om Lenins interesse for narodnik-terroristene og andre før-marxistiske revolusjonærer. Således opplyses det at Lenin var en beundrer av de 'revolusjonære demokratene' Černyševskij og Dobroljubov, og at han var fascinert av Černyševskijs roman *Čto delat'?* (Hva må gjøres?).⁶² Videre opplyses det at Lenin i Kazan og Samara hadde kontakt med tidligere narodnik-terrorister, og at han interesserte seg for deres konspirative metoder i

---

⁶⁰ Dette påtenkte tibindsverket – hvorav kun åtte bind utkom i 1989-1991 – inneholder minner om Lenin forfattet av tidligere 'ikke-personer' som Trockij, Bukharin og Zinov'ev.

⁶¹ Jevnfør Galaktinov, A. A., V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh*, bd 1: 41. Samtidig understreker utgiverne at det er galt å likestille leninisme med blanquisme, slik enkelte vestlige forskere gjør forsøk på – blanquismen er basert på kupp og sammensvergelses, leninismen på klassekamp og masseoppslutning. (Ibid. ss 40-42).

⁶² Jevnfør P. N. Pospelov et al., *Vladimir Il'ič Lenin – Biografija*, Izdanie vtoroe (1963): 12, 96 og 414.

kampen mot tsarismen.⁶³ Og Lenins omgang med tidligere narodniker i Sibir nevnes.⁶⁴ Men samtidig fremheves den ideologiske motsetningen mellom leninismen og de revolusjonære narodnikenes teorier.⁶⁵ Og det understrekes at leninismen ikke er en 'blanquistisk' avart av marxismen som bare passer til Tsar-Russland og andre tilbakeliggende land: "Revisjonistenes løgnaktige tale om Lenins blanquisme er ikke noe annet enn en tildekning av deres frafall og opportuniste, av deres ideologiske undergravningsvirksomhet."⁶⁶ Lenins interesse for Petr Tkačev og dennes teorier nevnes ikke.

Denne fremstillingen av Lenins liv og revolusjonære virksomhet adskiller seg likevel fra tidligere sovjetiske Lenin-biografier der Lenins omgang med og beundring for tidligere narodnik-terrorister er fullstendig fortiet.⁶⁷

I sitt nylig utgitte standardverk *Lenin, A Biography* (2000) skriver Robert Service at Lenin i Kazan var tilknyttet en gruppering av revolusjonærer ledet av agrar-sosialisten Lazar Bogoraz⁶⁸ og nettverket rundt den unge studenten Nikolaj Fedoseev, en av de første marxistene i Russland.⁶⁹ Service påpeker også at Lenin i Kazan hadde kontakt med Narodnaja Volja-veteranen Marija Četvergova, og at han hele sitt liv var en beundrer av narodnik-terroristene Stepan Khalturin og Ippolit Myskin.⁷⁰ Service skriver videre om Lenins tilslutning til det revolusjonære nettverket rundt agrar-sosialisten Aleksej Skljarenko i Samara – der

---

⁶³ Jevnfør P. N. Pospelov et al., *Vladimir Il'ič Lenin – Biografija*, Izdanie vtoroe (1963): 13 og 17. Samtidig betones det at Lenin førte en ideologisk kamp mot narodnikene, og at han lyktes i å gjøre mange tidligere narodniker til marxister.

⁶⁴ Jevnfør P. N. Pospelov et al., *Vladimir Il'ič Lenin – Biografija*, Izdanie vtoroe (1963): 47 og 53.

⁶⁵ I tilknytning til omtalen av Lenins bestrebelser for å skape et revolusjonært arbeiderparti av en 'ny type' – det vil si basert på andre prinsipper enn de vest-europeiske 'opportunistiske' arbeiderpartiene – gis således følgende karakteristikkk av de revolusjonære narodnikenes partiteori og kampmetoder: "Heller ikke organisasjonsformen til [18]70-årenes russiske revolusjonære narodniker var i samsvar med de leninistiske prinsippene for oppbyggingen av et proletarisk parti. De var uten tilknytning til massene, baserte seg på en feilaktig teori og benyttet seg av konspiratorisk-terroristiske kampmetoder. Dette tilførte den revolusjonære bevegelsen stor skade." (P. N. Pospelov et al., *Vladimir Il'ič Lenin – Biografija*, Izdanie vtoroe (1963): 68).

⁶⁶ P. N. Pospelov et al., *Vladimir Il'ič Lenin – Biografija*, Izdanie vtoroe (1963): 665.

⁶⁷ I en Lenin-biografi utgitt i Stalin-tiden, *Vladimir Il'ič Lenin, Kratkij očerk žizni i dejatelnosti* (Vladimir Il'ič Lenin, Kort skisse av hans liv og virksomhet) (1942), beskrives Lenins forhold til narodnikene således på følgende måte: "Tidlig, da han fremdeles var en ung gutt, forstod han feilaktigheten ved narodnikenes vei, forstod han hensiktsløsheten og skadeligheten av terroristiske metoder i kampen mot tsarismen. I marxismens teori så hans vitebegjærlige, skarpe og nøkterne forstand et mektig våpen som ville sikre seier i kampen mot den politiske rettsløshetens regime og den rovdyraktige utbytting av folkemassene." (s 9). Ifølge denne biografien var Lenin allerede fra da han som 18-åring leste *Das Kapital* en prinsippfast marxist, og i Kazan og Samara førte han en fremgangsrik ideologisk kamp mot narodnikene. (Jevnfør ibid. ss 5-15).

⁶⁸ Robert Service, *Lenin, A Biography* (2000): 70.

⁶⁹ Robert Service, *Lenin, A Biography* (2000): 71.

⁷⁰ Robert Service, *Lenin, A Biography* (2000): 73.

han snart skulle komme til å spille en ledende rolle.⁷¹ Og han gjør rede for Lenins kontakt med Mar'ja Golubeva og andre forviste narodnik-terrorister i Samara – en av de forviste Narodnaja Volja-tilhengerne ville til og med ha Lenin som gudfar for sin nyfødte datter.⁷² Lenins tilslutning til marxismen skjedde ifølge Service under hans opphold i Samara og hadde form av heftige diskusjoner med Aleksej Skljarenko, Aleksandr Preobraženskij, organisatoren av en 'utopisk' sosialistisk landbrukskoloni, og andre agrar-sosialister.⁷³

I *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1973) fremhever også Rolf H. W. Theen Lenins tidlige kontakt med og fascinasjon for narodnik-terroristene: "a careful examination of the available evidence suggests that Lenin began his career as a revolutionary precisely by taking the road which his brother had chosen: his first contacts with the revolutionary movement involved adherents of the terrorist traditions of *Narodnaia Volia*".⁷⁴ Han påpeker i den forbindelse at den første revolusjonære sirkelen Lenin sluttet seg til, var Narodnaja Volja-tilhengeren Lazar Bogoraz' gruppering.⁷⁵ Og han trekker frem Lenins kontakt med Marija Četvergova, Mar'ja Golubeva og andre revolusjonære narodniker.⁷⁶ Ifølge Theen ble ikke Lenin seriøst interessert i marxisme før i 1892.⁷⁷ Theen gjør også et poeng ut av at Lenin da han i 1921 skulle fylle ut et spørreskjema, erklærte at han innledet sin revolusjonære virksomhet i 1892-1893 i Samara. Theen tolker dette som et bevis på at Lenin ønsket å fortie sin 'jakobinske' fortid⁷⁸ – en fortid han mener preget Lenins senere utvikling som revolusjonær.⁷⁹

Allerede i sin klassiske studie *Molodoj Lenin* (Den unge Lenin) (1936) hevder for øvrig Lev Trockij at Lenin ble marxist under sitt opphold i Samara i 1889-1893, og at han også etter sin overgang til marxismen hadde et positivt syn på terror som vitnet om hans tidligere fascina-

---

⁷¹ Jevnfør Robert Service, *Lenin, A Biography* (2000): 78-79.

⁷² Robert Service, *Lenin, A Biography* (2000): 79.

⁷³ Robert Service, *Lenin, A Biography* (2000): 80.

⁷⁴ Rolf H. W. Theen, *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1974) [1973]: 31.

⁷⁵ Rolf H. W. Theen, *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1974) [1973]: 36.

⁷⁶ Jevnfør Rolf H. W. Theen, *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1974) [1973]: 43-44.

⁷⁷ Rolf H. W. Theen, *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1974) [1973]: 44.

⁷⁸ Rolf H. W. Theen, *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1974) [1973]: 45.

⁷⁹ Theen erklærer således at Lenin også etter at han begynte å tenke om revolusjonen ved hjelp av marxistisk terminologi og marxistiske kategorier, forble en 'jakobiner' av temperament, og at Lenin kan betraktes som legemliggjøringen av det 'jakobinske' elementet i den tidlige marxismen. (Jevnfør Rolf H. W. Theen, *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary* (1974) [1973]: 59-60).

sjon for narodnik-terroristene og deres revolusjonære tradisjoner.⁸⁰ Trockij påpeker i den forbindelse at Lenin under sitt opphold i Kazan i 1888-1889 unngikk å møte den talentfulle unge marxisten Nikolaj Fedoseev, noe han tolker som et bevis for at Lenin på dette tidspunkt ennå ikke hadde tilegnet seg marxismen.⁸¹

Adam B. Ulam derimot erklærer i *The Bolsheviks, The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia* (1965) at Lenin allerede i 1889 ble en overbevist marxist,⁸² og at han i revolusjonære sirkler i Kazan og Samara forsvarte marxismen i diskusjoner med narodnik-intelligentsiaen.⁸³ Han omtaler Lenins omgang med jakobineren og Zaičnevskij-tilhengeren Mar'ja Golubeva som han tolker som et uttrykk for Lenins fascinasjon for den ekstreme radikalismen Zaičnevskijs politiske program representerte – at Golubeva skulle ha påvirket Lenins politiske oppfatninger tar han derimot avstand fra.⁸⁴

Oppsummering

I sine skrifter nevner V. I. Lenin knapt Petr Tkačev. Den eneste substansielle henvisningen til Tkačev i Lenins skrifter er sammenligningen i *Čto delat'?* av Tkačevs ”virkelig fryktinngytende terror” med ”terroren” til narodnikenes epigoner. Denne henvisningen er tveegget. På den ene side fremhever Lenin at den terroren Tkačev agiterte for, var ”storslått”. Men samtidig fremgår det at Lenin betrakter Tkačev og terroren han representerte, som en forgangen epoke – på samme måte som Karl Marx i *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* beskriver Den store franske revolusjon som en forgangen, tragisk begivenhet som kun kan gjenoppstå som farse.

---

⁸⁰ Jevnfør Leon Trotsky, *The Young Lenin* (1974) [1936]: 181 og 205-206. Opprinnelig utgitt på fransk med tittelen *Vie de Lenine: Jeunesse* (1936).

⁸¹ Jevnfør Leon Trotsky, *The Young Lenin* (1974) [1936]: 148-151.

⁸² Adam B. Ulam, *The Bolsheviks, The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia* (1998) [1965]: 98.

⁸³ Jevnfør Adam B. Ulam, *The Bolsheviks, The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia* (1998) [1965]: 100-106.

⁸⁴ Jevnfør Adam B. Ulam, *The Bolsheviks, The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia* (1998) [1965]: 106-107.

Lenins øvrige henvisninger til Tkačev har karakter av løsrevne bemerkninger. Noen av disse henvisningene gir inntrykk av at Lenin har benyttet Tkačev eller tkačevisme som et synonym for revolusjonær eventyrpolitikk uten å ha lagt noe videre innhold i betegnelsene. Samtidig kan det være grunn til å merke seg at Lenin tross alt har en (forholdsvis) positiv henvisning til Tkačev i sitt programskrift *Čto delat?* – mens han ikke har noen henvisninger til Sergej Nečaev og kun en negativ referanse til Petr Zaičnevskij.

Lenins skrifter inneholder flere referanser til før-marxistiske revolusjonærer og narodnik-terroristene. I *Čto delat?* erklærer Lenin åpent at mange sosial-demokrater begynte å tenke revolusjonært som tilhengere av Narodnaja Volja, at mange av dem var begeistret for terror, og at brudd med arven etter Narodnaja Volja krevde et selvoppgjør. Dette vitnesbyrdet får økt styrke når Nadeždaja Krupskaja i *Vospominanija o Lenine* erklærer at disse ordene utgjør en bit av Lenins biografi. Det er også grunn til å merke seg at Lenin i sine skrifter gjør krav på arven etter hele den foregående revolusjonære bevegelsen, inklusive narodnik-terroristene. Ifølge Lenin er Herzen, Belinskij, Černyševskij og 1870-tallets narodnik-terrorister alle løpere for samtidens revolusjonære sosial-demokrati. Den historiske fortjenesten til medlemmene av Narodnaja Volja bestod ifølge Lenin i at de skapte en organisasjon av 'yrkes-revolusjonærer' og opptok kampen mot tsarismen for å sikre folket politisk frihet. Deres feiltakelse bestod i at de ikke baserte sin virksomhet på marxismen, og at de ikke forstod betydningen av klassekamp. De russiske sosial-demokratene har ifølge Lenin plikt til å skape en like god revolusjonær kamporganisasjon som den narodnik-terroristene skapte, og å lede kampen for folkets frihet.

Selv om Lenin i noen av sine skrifter således uttrykker sin beundring for før-marxistiske revolusjonærer og narodnik-terroristene, er disse positive referansene imidlertid ikke særlig mange sett i forhold til hans samlede publisistiske virksomhet.

Lenins skrifter inneholder flere positive referanser til 'jakobinisme'. Lenin bruker imidlertid ordene 'jakobiner' og 'jakobinisme' som synonymt med radikal, handlekraftig og klassebevisst – og ikke til å forsvare sammensvergelses og mindretalls-diktatur. Jevnfør kommentaren i innledningskapittelet til Lenins bruk av betegnelsene 'jakobiner' og 'jakobinisme'.

‘Blanquisme’ i betydningen sammensvergelse i stedet for mobilisering av massene og klassekamp tar Lenin i en rekke av sine verker eksplisitt avstand fra.

Det er grunn til å merke seg at referansene til ‘jakobinisme’ i Lenins skrifter opphører etter 1905 – for så å dukke opp igjen etter 1917.

Erindringene til Nadežda Krupskaja, Anna Ul’janova-Elizarova, Marija Ul’janova og ‘jakobineren’ Mar’ja Golubeva inneholder alle opplysninger om at Lenin under sitt opphold i Kazan og Samara i 1887-1893 pleiet omgang med forviste medlemmer av Narodnaja Volja. Tilsynelatende har han hatt stor aktelse for de revolusjonære narodnikene og tatt til seg deres beretninger om kampen mot tsarismen. Ifølge Krupskaja skal Lenin også i senere perioder av livet fra tid til annen ha pleiet omgang med tidligere Narodnaja Volja-tilhengere. Ingen av disse erindringene inneholder imidlertid opplysninger om at Lenin skal ha tilegnet seg de revolusjonære narodnikenes politiske anskuelser, for eksempel i form av tro på at Russland kunne skape et sosialistisk samfunn basert på landsbyfellesskapet, eller at kupp kunne erstatte klassekamp. Tvert imot understreker forfatterne at Lenin allerede i sin ungdomstid i Kazan og Samara var en prinsippfast marxist, og at han utelukkende tilegnet seg narodnikenes revolusjonære teknikker – i den grad politiske ‘teknikker’ kan skilles fra politikkenes innhold.

Om vi fester tiltro til vitnemålene til Nikolaj Valentinov og Vladimir D. Bonč-Brujevič, skal Lenin etter bruddet med mensjevikene i 1903 ha hatt en intens interesse for Tkačev, narodnik-terroristene og ‘jakobinisme’.

Ifølge Valentinov skal Lenin ha hatt en ‘jakobinsk’ mentalitet som preget hans måte å tenke og handle på, men som ikke – eller kun i svært utvannet form – kommer til uttrykk i hans skrifter. Og Lenin skal også ha uttrykt sin beundring for Tkačev og narodnik-terroristene, en beundring som innebar en distansering fra Plekhanovs negative holdning til de revolusjonære narodnikene. Problemet med dette vitnemålet er at det er nedtegnet femti år etter Valentinovs møte med Lenin, og at forfatteren er sterkt anti-sovjetisk innstilt. Vitnemålet er dessuten utelukkende basert på Valentinovs samtaler med Lenin våren 1904. Vi kan derfor ikke vite om de holdningene Valentinov tillegger Lenin – om vi velger å betrakte dem som autentiske – var et forbigående resultat av konfliktene med mensjevikene etter partisplittelsen i 1903, eller

om de utgjorde et varig trekk ved bolsjeviklederens politiske personlighet. Vi vet at henvisningene til 'jakobinisme' i Lenins skrifter opphører etter 1905 – for så å dukke opp igjen etter 1917. Men vi kan ikke vite om dette skyldes at Lenin sluttet å beskjeftige seg med fenomenet 'jakobinisme', eller om det skyldes at Lenin utøvde 'selvsensur' – slik vi blir tilbøyelige til å tro når vi leser Valentinovs vitnemål om hvordan Lenin undertrykte sin nærmest monomane beundring for jakobinerne.

Valentinovs vitnemål må dessuten relateres til Lenins bruk av 'jakobiner' og 'jakobinisme' som synonymt med militant og klassebevisst i sine skrifter. Jevnfør kommentaren i innledningskapittelet til Lenins bruk av betegnelsene 'jakobiner' og 'jakobinisme' og den dermed forbundne nødvendigheten av å foreta den type 'oversettelsesarbeid' som Reinhart Koselleck behandler i sine arbeider.

Ifølge Bonč-Bruevič hadde Lenin stor interesse for hele den før-marxistiske revolusjonære litteraturen – og en spesiell interesse for Tkačevs skrifter. Lenin skal således ha lest både *Nabat* og artikler av Tkačev publisert i den legale pressen på 1870-tallet, og han skal ha uttalt at Tkačev stod nærmere "vårt" – det vil si bolsjevikenes – standpunkt enn noen av de andre før-marxistiske revolusjonære publisistene. Lenin skal også ha anbefalt Tkačevs skrifter til andre. Bolsjevikveteranen Bonč-Bruevič' vitnemål kan ikke avfeies som anti-sovjetisk. Også Bonč-Bruevič' vitnemål – opprinnelig publisert i 1932 – kan være preget av visse erindringsforskyvninger. Men det er liten grunn til å tvile på hovedinnholdet i vitnemålet: Lenin har med stor interesse lest skrifter av Tkačev og andre før-marxistiske revolusjonærer, latt seg begeistre av dem og anbefalt dem til andre.

Dessverre utdyper ikke Bonč-Bruevič hva Lenin kan ha ment da han uttalte at Tkačev var den av de før-marxistiske revolusjonære publisistene som stod nærmest bolsjevikenes standpunkt. Lenin kan ha ment at Tkačev bedre enn andre før-marxistiske revolusjonærer hadde forstått betydningen av konspirativ virksomhet, disiplin og en solid revolusjonær organisasjon – og at han således legemliggjorde en 'bolsjevikisk' realisme og kampvilje. Lenins insistering på nødvendigheten av å studere narodnik-terroristenes konspirative teknikker gjør at en slik fortolkning av hans utsagn om Tkačev virker rimelig. Men Lenin kan også ha ment at

Tkačev stod bolsjevikene nær i kraft av sine politiske anskuelser – for eksempel på grunn av sitt krav om skånselsløs nivellering eller på grunn av sin teori om at den russiske staten manglet sosial forankring og derfor lett kunne omstyrtes.

Samtidig er det grunn til å påpeke at erindringer om Lenins omgang med narodnik-terrorister og `jakobinere´ utgjør et klart mindretall i forhold til de utallige erindringene der bolsjevik-lederen fremstilles som en overbevist marxist.

Fremstillingene i sekundærlitteraturen av Lenins forhold til før-marxistiske revolusjonærer er preget av at det er mye usikkerhet knyttet til spørsmålet. Historikerne strides om hvorvidt Lenin i sin ungdom var marxist eller tilhenger av narodnik-terroristenes teorier – og om han også senere i livet var preget av den ideologiske arven etter narodnikene.

* * *

Det er liten tvil om at Lenin har interessert seg for før-marxistiske revolusjonærer, narodnik-terroristene og `jakobinisme´ – og også for Petr Tkačev. Både Lenins egne skrifter og vitnemål fra personer som har stått bolsjeviklederen nær, vitner om en slik interesse. Vi kan imidlertid ikke vite om Lenins interesse for før-marxistiske revolusjonærer innskrenket seg til et ønske om å tilegne seg deres konspirative og organisatoriske teknikker, eller om Lenin også har latt seg påvirke av de politiske anskuelserne til før-marxistiske revolusjonærer – i den grad det er mulig å operere med et skille mellom politiske anskuelser og teknikker. Samtidig er det grunn til å spørre hvor interessant det er å avdekke hva Lenin `egentlig´ mente om for eksempel før-marxistiske revolusjonærer – til forskjell fra hva han åpent gir uttrykk for i sine skrifter. Det var Lenins skrifter – og ikke hans private og halv-private oppfatninger – som gjorde bolsjeviklederen til en historisk skikkelse, og som etter 1917 ble kanonisert av Sovjetstaten.

Lenins ideologi og historiesyn

Hensikten med dette kapittelet er ikke å presentere en fullstendig oversikt over Lenins tenkning, men å vise hvilket syn Lenin har på de historiefilosofiske, sosiologiske og politiske spørsmålene Tkačev behandler i sine skrifter – herunder ikke minst å avdekke Lenins tanker om det gode samfunn, hans forhold til historisk determinisme og voluntarisme og hans syn på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene, kampen for revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen.

Kapittelet er inndelt på følgende måte: Først presenteres Lenins oppfatning av det gode samfunn, herunder hans syn på likhet. Deretter presenteres Lenins syn på det bestående samfunn, før 1914 Russland og etter 1914 det kapitalistiske verdenssystemet. Videre følger en gjennomgang av Lenins tanker om historisk determinisme og voluntarisme, utilitarisme og egen nytte og hans syn på filosofi. Så følger en gjennomgang av Lenins tanker om de revolusjonære, deres forhold til folkemassene, kampen for revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen. Avslutningsvis følger en omtale av Lenins forhold til andre `progressive´ grupperinger, herunder hans tanker om politiske allianser, og hans syn på nasjonalitetsspørsmålet.

Kapittelet er i så stor grad som mulig forsøkt basert på Lenins egne skrifter, og ikke på sekundærfremstillinger.

Det gode samfunn

Den mest fullstendige utlegning av Lenins oppfatning av det gode samfunn er trolig skriftet *Gosudarstvo i revoljucija* (Staten og revolusjonen) som bolsjeviklederen intensivt arbeidet med høsten 1916 og vinteren 1917 som et svar på `venstre-kommunisten` Nikolaj Bukharins tanker om staten, og som han skrev ferdig høsten 1917 da han befant seg i dekning i Sør-Finland.¹ I dette skriftet fremsettes den klart anarkistiske tanke at hele det moderne statsmaskineri etter en sosialistisk revolusjon må knuses, og at politikk kan erstattes av administrasjon av mennesker.

Lenin erklærer her at staten er et voldsapparat den herskende klasse bruker til å undertrykke underklassen.² Samtidig innebærer eksistensen av staten at et privilegert skikt av politikere, embetsmenn og militære kan snylte på resten av samfunnet. Selv den mest demokratiske form for statsdannelse er et apparat den herskende klasse bruker til å undertrykke underklassen:

”En gang med noen års mellomrom å bestemme hvilket medlem av den herskende klasse som skal undertrykke og trampe på folket i parlamentet – her er den borgerlige parlamentarismens virkelige kjerne, ikke bare i parlamentarisk-konstitusjonelle monarkier, men også i de mest

---

¹ Foranledningen til at Lenin skrev *Gosudarstvo i revoljucija* var at `venstre-kommunisten` Nikolaj Bukharin i 1916 skrev flere artikler om staten der han hevdet at den borgerlige staten var i ferd med å forvandles til en altoppslukende statskapitalistisk `superstat`, og at arbeiderklassen kun kunne frigjøre seg ved å knuse hele statsapparatet. For å gjendrive Bukharins synspunkter – som han selv avsto å publisere – begynte Lenin høsten 1916 å studere hva Marx, Engels og andre sosialister hadde sagt om staten. I et brev til Aleksandra Kollontaj av 17. 02. 1917 skriver Lenin at han nesten har skrevet ferdig en artikkel om marxismens forhold til staten, og at han har ”kommet til konklusjoner som er enda skarpere mot Kautsky enn mot Bukharin [...] Spørsmålet er særdeles viktig. Bukharin er langt bedre enn Kautsky, men Bukharins feiltakelser kan komme til å ruinere denne `rettferdige saken` i kampen mot kautskyanismen.” (Lenin 49: 388). Og i et brev til Inessa Armand av 19. 02. 1917 betegner Lenin Bukharins synspunkter på staten som ”små feiltakelser” og Kautskys synspunkter på staten som ”store løgner og vulgarisering av marxismen”. (Lenin 49: 390-391). I løpet av sine studier har Lenin altså kommet til at Bukharins `venstre-kommunistiske` synspunkter på staten stort sett er riktige, mens de oppfatningene Den andre internasjonales fremste ideolog, `sentrismen` Karl Kautsky, har om staten, er løgn og vulgarisering av marxismen. Utbruddet av Februarrevolusjonen i Russland i 1917 gjorde at Lenin avbrøt sine studier av staten. Høsten 1917 da han befant seg i dekning i Sør-Finland (den provisoriske regjeringen ville arrestere ham som tysk agent) gjenopptok Lenin imidlertid studiene av staten, og resultatet ble *Gosudarstvo i revoljucija* som utkom i 1918. Jevnfør Rodney Barfield, ”Lenin’s Utopianism: State and Revolution”, *Slavic Review* Vol. 30, No. 1/1971 og Alfred B. Evans, ”Rereading Lenin’s State and Revolution”, *Slavic Review* Vol. 46, No. 1/1987. Annen utgave av *Gosudarstvo i revoljucija* – der Lenin har tilføyet et underkapittel der han med utgangspunkt i et brev fra Marx til Weidemeyer fra 1852 fremstiller læren om proletariats diktatur som det sentrale i marxismen – utkom i 1919. Hvilken vekt Lenin selv tillagde *Gosudarstvo i revoljucija*, fremgår av at han bad en av sine nærmeste medarbeidere, Lev Kamenev, om å sørge for at notatene og forarbeidene til verket ble utgitt om han selv skulle bli drept.

² Samtidig påpeker Lenin – ved å sitere Engels og åpenbart inspirert av Marx’ bonapartismeteorologi – at staten i perioder da de kjempende klasser holder hverandre i likevekt, kan oppnå en viss selvstendighet i forhold til samfunnet. Eksempler på slike regimer er ifølge Lenin de absolutte monarkier på 1600- og 1700-tallet, bonapartismen under det første og annet franske keiserdømme, Bismarcks Tyskland og Kerenskijes styre i Russland. (Lenin 33: 13).

demokratiske republikker.”³ Den borgerlige staten er følgelig noe arbeiderklassen må knuse etter en sosialistisk revolusjon. Samtidig vil arbeiderklassen etter revolusjonen trenge et apparat til å undertrykke de tidligere utbytterne og hindre en gjenopprettelse av det gamle klassesamfunnet. Men dette apparatet vil ha en helt annen karakter enn den borgerlige staten. Nå vil det ikke være et lite mindretall av utbyttere som undertrykker folkemassene, men folkemassene som undertrykker mindretallet av utbyttere. Og denne undertrykkelsen – som Lenin betegner som proletariats diktatur – kan folkemassene selv utøve uten eksistensen av et skikt av privilegerte øvrighetspersoner.

Karl Kautsky, de tyske sosial-demokratene og andre opportunister tror at det er mulig å forvandle den borgerlige staten til en ‘folkestat’, innføre sosialismen ved hjelp av ‘folkestaten’ og på denne måten muliggjøre statens bortdøen i en fjern fremtid. Dette er imidlertid en forfalskning av marxismen, understreker Lenin. Den borgerlige staten må knuses. Det er arbeiderklassens ‘stat’ – en stat som ikke lenger er en stat siden det nå er folkemassene selv som direkte undertrykker utbytterne – som vil dø bort i takt med oppbyggingen av kommunismen. Dette synet på staten fremgår av Marx’ og Engels’ egne skrifter, fremhever Lenin.

Prototypen for den formen for statsdannelse arbeiderklassen trenger, er ifølge Lenin Paris-kommunen av 1871. Kommunen var på samme tid et lovgivende og utøvende organ og utgjorde således en overvinnelse av den borgerlige parlamentarismen. Den stående arméen var erstattet av en folkemilit. Alle kommunens embetsmenn var valgt og kunne til enhver tid avsettes. Og intet kommunalt embete var lønnet med mer enn vanlig arbeiderlønn. Paris-kommunen representerte dermed en fullstendig gjennomføring av demokratiet – og samtidig en overvinnelse av demokratiet: ”Her er vi nettopp vitne til et av tilfellene av ‘overgang fra kvantitet til kvalitet’. Demokrati, gjennomført med så stor fullstendighet og konsekvens som det i det hele tatt er tenkbart, forvandles fra borgerlig demokrati til proletarisk, fra stat (= en særskilt makt til undertrykkelse av en gitt klasse) til noe som allerede ikke lenger er en stat i ordets egentlige forstand.”⁴

---

³ Lenin 33: 46

⁴ Lenin 33: 42

Lenin understreker samtidig at en erstatning av den borgerlige staten med en proletarisk `stat` basert på folkemassenes direkte utøvelse av kontroll- og styringsoppgavene ikke er en utopi. Den moderne kapitalismen har gjennom spesialisering og arbeidsdeling i så stor grad forenklet kontroll- og styringsoppgavene at disse kan utøves av ethvert lese- og skrivekyndig voksent menneske. Og tekniske funksjoner som folkemassene selv ikke er i stand til å utøve, kan de engasjere `borgerlige spesialister` til å utføre – på samme måte som kapitalistene ansetter teknikere. Ved å opprette statskapitalistiske monopoler basert på produksjonsteknikker kapitalismen allerede har frembrakt, kan hele samfunnet forvandles til en eneste stor fabrikk der alle arbeider, og ingen mottar mer enn vanlig arbeiderlønn. Jevnfør Lenins tanker om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen.

Kommunisme er ikke noe som kan innføres umiddelbart etter revolusjonen. Full kommunisme – der enhver yter etter evne og mottar etter behov – forutsetter fremveksten av en ny type mennesker som har arbeid for fellesskapet som sitt fremste ønske. Første fase i omdanningen av samfunnet etter revolusjonen (sosialismen eller kommunismens laveste stadium) vil være preget av det gamle utbyttersamfunnets skavanker. Kapitalistene vil være fratatt eiendomsretten til produksjonsmidlene, og ingen kan derfor berike seg på å utbytte andres arbeid. Den enkelte vil nå belønnes i samsvar med den arbeidsinnsats vedkommende yter. Større grad av likhet er det ikke mulig å innføre blant mennesker som er preget av det kapitalistiske utbyttersamfunnets verdier. `Staten` vil i denne perioden være `proletariatets diktatur`, det vil si folkemassenes direkte undertrykkelse av den gamle overklassen. Men dette vil være en form for stat som ikke lenger er en stat – en stat som er i ferd med å overflødiggjøre seg selv. Eller som Lenin beskriver sin oppfatning av proletariatets diktatur:

”Fra det øyeblikk da alle samfunnsmedlemmene eller i det minste det store flertall av dem *selv* har lært seg å styre staten, selv har tatt denne oppgaven i sine hender, har `satt i gang` kontroll over det ubetydelige mindretall av kapitalister, over småherrer som ønsker å beholde sine kapitalistiske unoter, over de arbeidere som er blitt dypt fordervet av kapitalismen – fra dette øyeblikk begynner behovet for ethvert styre å forsvinne. Jo mer fullstendig demokratiet er, jo nærmere er tidspunktet da det blir overflødig. Jo mer demokratisk `staten` er som består av bevæpnede arbeidere, og som `allerede ikke lenger er en stat i ordets egentlige forstand`, jo hurtigere begynner *enhver* stat å dø bort.

For når *alle* lærer seg å styre og virkelig selvstendig styrer den samfunnsmessige produksjon, selvstendig iverksetter regnskapsføring og kontroll med snyltene, pappagutter, svindlere og tilsvarende `forsvarere av kapitalismens tradisjoner` – da vil unndragelse fra denne allfolkelige regnskapsføringen og kontrollen uunngåelig bli så umåtelig vanskelig, et slikt sjeldent unntak, vil, formodentlig, bli forbundet med en slik rask og alvorlig straff (for bevæpnede arbeidere, det er folk fra det praktiske liv, ikke sentimentale intellektualister, og de vil neppe tillate noen å spøke med dem), at *nødvendigheten* av å overholde enkle, grunnleggende regler for ethvert menneskelig samliv svært snart vil bli en *vane*.⁵

---

⁵ Lenin 33: 102

Samtidig vil utviklingen av samfunnets produktivkrefter, frembringelsen av materiell overflod, avskaffelsen av skillet mellom ånds- og kroppsarbeid og økningen av menneskenes vilje til å arbeide for fellesskapet føre til at klassene forsvinner, og til at det blir mulig å tilfredsstille folk etter behov. Og i et samfunn der alle yter etter evne og mottar etter behov, vil det ikke være behov for noen form for stat. Politikk vil være erstattet av menneskenes administrasjon av seg selv.

Sosialismen (eller kommunismens laveste stadium) er således ifølge Lenin en forholdsvis kortvarig overgangsperiode mellom kapitalismen og full kommunisme der menneskene påbegynner oppbyggingen av kommunismen, og der staten er i ferd med å overflødiggjøre seg selv – og ikke en selvstendig samfunnsformasjon på linje med slavesamfunnet, føydalismen eller kapitalismen.⁶

Lenin understreker at forskjellen mellom anarkister og marxister ikke er at anarkistene vil avskaffe staten mens marxistene vil bevare staten. Både anarkister og marxister er tilhengere av det statsløse samfunn. Forskjellen mellom dem består i at anarkistene ønsker å avskaffe staten umiddelbart mens marxistene mener at staten – om enn en helt annen form for stat enn den borgerlige – er nødvendig inntil klassene har forsvunnet.⁷

Arbeiderklassens organiserte fortropp – det revolusjonære partiet – er knapt omtalt i *Gosudarstvo i revoljucija*.⁸

De russiske revolusjonene i 1905 og 1917 er ikke omtalt i *Gosudarstvo i revoljucija*. I et etterord til første utgave av boken erklærer Lenin at han hadde tenkt å skrive et kapittel om revolusjonene i 1905 og 1917, men ikke rakk det. ”Det er behageligere og nyttigere å ta del i ’revolusjonens erfaringer’ enn å skrive om dem.”⁹

---

⁶ Jevnfør Lenin 33: 83-102

⁷ Jevnfør Lenin 33: 112-113

⁸ Riktignok inneholder *Gosudarstvo i revoljucija* følgende utsagn: ”Ved å oppdra arbeiderpartiet oppdrar marxismen proletariatets fortropp, som er i stand til å ta makten og føre hele folket til sosialismen, å lede og organisere den nye orden, å være lærer, leder og fører for alle arbeidende og utbyttede ved innretningen av deres samfunnsmessige liv uten borgerskapet og mot borgerskapet.” (Lenin 33: 26). Men dette utsagnet er den eneste henvisning til partiets oppdragende og ledende rolle.

⁹ Lenin 33: 120. Blant Lenins notater og forarbeider til *Gosudarstvo i revoljucija* finnes en kortfattet skisse til et kapittel om de russiske revolusjonene i 1905 og 1917. (Jevnfør ibid. ss 323-324).

De tankene Lenin uttrykker i *Gosudarstvo i revoljucija*, gjentar han i skriftet *Uderžat li bol'sheviki gosudarstvennuju vlast'*? (Vil bolsjevikene beholde statsmakten?), et programskrift skrevet like før bolsjevikenes statskupp i oktober 1917. Her erklærer Lenin at de kapitalistiske bankene og syndikatene utgjør et ferdig utviklet produksjons- og styringsapparat som folke-massene etter revolusjonen kan overta og bruke til å innføre sosialismen. Funksjonærene i bankene og syndikatene kan folkemassene tvinge til å arbeide for seg ved hjelp av korn-monopol, rasjoneringskort og arbeidsplikt. Og motstanden fra tidligere kapitalister, høyere funksjonærer og andre tilhengere av den gamle orden vil det ikke være vanskelig å knekke. Tsaren styrte Russland ved hjelp av 130 000 godseiere. Hvorfor skulle da ikke 240 000 bolsjevikere kunne styre Russland når de ved hjelp av sovjetene kan mobilisere millioner og atter millioner til å ta del i styringsoppgavene?¹⁰

Også i flere av sine øvrige skrifter gjentar Lenin budskapet i *Gosudarstvo i revoljucija* – blant annet fremhever han at oppbyggingen av et fullt ut kommunistisk samfunn forutsetter fremveksten av en ny type mennesker som har arbeid for fellesskapet som sitt fremste behov.¹¹

Det er også grunn til å merke seg at Lenin allerede i skriftet *Pobeda kadetov i zadači rabočej partii* (Kadetenes seier og arbeiderpartiets oppgaver) (1906) uttrykker mange av de tankene han fremsetter i *Gosudarstvo i revoljucija*. I dette skriftet der han forsvarer bolsjevikenes beslutning om å bojkotte valgene til den første dumaen i 1906 og advarer arbeiderklassen mot 'konstitusjonelle illusjoner', erklærer Lenin således:

¹⁰ Jevnfør Lenin 34: 289-339 (særlig ss 305-313). Jevnfør også Lenins tanker om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen.

¹¹ Jevnfør følgende utsagn i "Doklad o subbotnikakh na moskovskoj obsčegorodskoj konferencii RKP(b)" (Rapport om subbotnikene fremlagt på Det russiske kommunistpartis (bolsjevikene)s All-Moskva-konferanse) (1919): "Sosialismen forutsetter arbeid uten hjelp fra kapitalistene, samfunnsmessig arbeid ved strengeste regnskap, kontroll og tilsyn fra den organiserte avantgardes, de arbeidendes mest fremadskredne parts side. Dessuten må arbeidsnormen og dens avlønning fastsettes. Denne fastsettingen er nødvendig fordi det kapitalistiske samfunn etterlot oss slike spor og slike vaner som arbeid uten felles plan, mistillit til den samfunnsmessige husholdning, den lille eiendomsbesitters gamle vaner som hersker i alle bondeland. Alt dette går på tvers av en virkelig kommunistisk husholdning. Kommunisme derimot kaller vi en slik orden når menneskene venner seg til oppfyllelse av de samfunnsmessige forpliktelsene uten spesielle tvangsapparater, når gratis arbeid for felles nytte blir en almen foreteelse." (Lenin 40: 33-34). Og følgende utsagn i artikkelen "Ot pervogo subbotnika ko vserossijskomu subbotniku" (Fra den første subbotnik til den all-russiske subbotnik)(1920): "Vi vil arbeide for å utrydde den forbannede regel 'Hver for seg og gud for fellesskapet', for å utrydde den vanen å anse arbeid kun som plikt og berettiget kun arbeid som er betalt utfra en gitt norm. Vi vil arbeide for å innføre i bevisstheten, i vanen, i massenes daglige levevis regelen 'alle for én og én for alle' og regelen 'fra enhver etter evne til enhver etter behov', for gradvis, men uopphørlig å innføre kommunistisk disiplin og kommunistisk arbeid." (Lenin 41: 108).

”Hva utgjorde hovedforskjellen mellom perioden med `revolusjonær virvelvind` og dagens `kadet`-periode hva angår ulike former for politisk virksomhet og forskjellige metoder for folkets historisk-skapende virksomhet? Først og fremst og hovedsakelig i at i perioden med `virvelvind` ble enkelte særskilte metoder for denne skapende virksomheten tatt i bruk som er fremmede for andre perioder av det politiske liv. Her er de viktigste av disse metodene: 1) *Folkets `erobring` av politisk frihet* – virkeliggjøring av denne uten noen former for rettigheter og lover og uten noen former for innskrenkninger (forsamlingsfrihet om enn kun på universitetene, pressefrihet, organisasjonsfrihet, avholdelse av kongresser, og så videre). 2) Dannelsen av nye *revolusjonære myndighetsorganer* – sovjetter av arbeider-, soldat-, jernbaneansatt- og bondedeputerte, nye rurale og urbane myndigheter, og så videre, og så videre. Disse organene ble utelukkende dannet av befolkningens *revolusjonære* lag, de ble dannet ved siden av alle former for lover og normer helt og holdent på revolusjonært vis, som produkt av folkets originale skapende virksomhet, som uttrykk for den selvstendige virksomheten til folket som hadde befridd seg fra eller var i ferd med å befri seg fra gamle politiske lenker. Og endelig var de nettopp *myndighetsorganer*, til tross for all deres utviklethet, spontanitet, formløshet og utflytenhet i sin sammensetning og måte å fungere på. De opptrådte som myndighet da de, for eksempel, la beslag på trykkerier (i St. Petersburg), arresterte politiembetsmenn som forhindret det revolusjonære folket i å utøve sine rettigheter (slike hendelser forekom også i St. Petersburg der angjeldende nye myndighetsorgan var svakest, og den gamle myndigheten sterkest). De opptrådte som myndighet da de appellerte til hele folket om ikke å gi penger til den gamle regjeringen. De konfiskerte pengene til den gamle regjeringen (streikekomitéene ved jernbanen i sør) og brukte dem på den nye, folkelige regjeringens behov. Ja, dette var utvilsomt kimene til en ny, folkelig eller, om De vil, revolusjonær regjering.”¹²

Disse nye myndighetsorganene var kimene til et diktatur, understreker Lenin. For diktatur er ikke noe annet enn uinnskrenket, ikke lovbundet og maktbasert myndighetsutøvelse. Men dette diktaturet var basert på folkemassenes egen myndighetsutøvelse – og ikke på militærmakt, penger eller etablerte institusjoner. Dette var ikke et privilegert mindretalls diktatur over folkemassene, men arbeiderklassens og bondebefolkningens undertrykkelse av den gamle overklassen.¹³

Og også i andre av sine skrifter fremhever Lenin viktigheten av at folkemassene selv skaper sine revolusjonære myndighetsorganer.¹⁴

¹² Lenin 12: 316-317.

¹³ Jevnfør Lenin 12: 318-319.

¹⁴ I artikkelen ”За что борот’ся?” (Hva må en kjempe for?) (1910) oppsummerer Lenin således hva som ble oppnådd under revolusjonen i 1905-1907, og perspektivene for den videre politiske kampen med følgende ord: ”Sovjetter av arbeiderdeputerte i alle de store industrielle sentrene, en rekke økonomiske innrømmelser fravristet kapitalen, sovjetter av soldatdeputerte i arméen, bondekomitéer i Gurija og på andre steder, og endelig midlertidige `republikker` i flere byer i Russland – alt dette var *begynnelsen* til proletarietets erobring av den politiske makten, støttet av det revolusjonære småborgerskapet, og i særdeleshet av bondebefolkningen.” (Lenin 19: 214). I den upubliserte artikkelen ”Stat’ja Kievskogo o samoopredelenii i otvet na nee Lenina” (Kievskijs artikkel om selvbestemmelsesrett og Lenins svar på denne) (1916) – der han forsvarer sin teori om alle folks rett til nasjonal selvbestemmelse (se nedenfor) – erklærer Lenin at innføring av sosialismen forutsetter at demokratiet gjennomføres fullt ut for de undertrykte og utbyttede folkemassene, det vil si at det virkelig er det store flertallet av befolkningen som styrer oppbyggingen av den nye samfunnsordenen: ”Det er umulig å beseire kapitalismen uten å *ta over bankene*, uten å avskaffe den *private eiendomsretten* til produksjonsmidlene. Men det er umulig å gjennomføre disse revolusjonære tiltakene uten å organisere et demokratisk styre ved hele folket av de produksjonsmidlene som er fratatt borgerskapet, uten å trekke inn hele massen av arbeidsfolk, både proletarer, halvproletarer og små-bønder, i en demokratisk organisering av deres rekker, deres krefter og deres deltakelse i staten. [...] Sosialismen fører til bortdøen av *enhver* stat, følgelig også av ethvert demokrati. Men sosialismen kan ikke virkeliggjøres på noen annen måte enn *gjennom* proletarietets diktatur som forener maktbruk mot borgerskapet, det vil si et mindretall av befolkningen, med *full* utvikling av demokratiet, det vil si virkelig likeberettiget og virkelig universell deltakelse av *hele* befolkningsmassen i alle *statlige* anliggender og i alle de

Lenins oppfatning av det gode samfunn slik den kommer til uttrykk i *Gosudarstvo i revoljucija*, er således et samfunn der kommunismens drøm om det klasse- og statsløse fellesskap mellom menneskene er gått i oppfyllelse – et samfunn der den enkelte yter etter evne og mottar etter behov, og der politikk er erstattet av menneskenes administrasjon av seg selv. Lenins budskap er at staten kan knuses, og at en knusning av staten er nødvendig for at oppbyggingen av et kommunistisk samfunn i det hele tatt skal kunne være mulig. Lenins tiltro til at folkemassene selv er i stand til å overta kontroll- og styringsfunksjonene i samfunnet er tilsynelatende tilnærmet ubegrenset – en tiltro som er basert både på Marx' beskrivelse av Pariskommunen og på en analyse av samtidens kapitalisme.

Samtidig som Lenin fremhever folkemassenes evne til å styre seg selv og undertrykke de tidligere utbytterne, insisterer han imidlertid – i likhet med Engels i forordet til 1891-utgaven av *Der Bürgerkrieg in Frankreich* – på å omtale overgangsregimet som skal innføres etter revolusjonen, som 'proletariatets diktatur' – et begrep som betegner proletariatets erobring av statsmakten og bruken av denne til å innføre det klasseløse samfunn, og som knytter an til *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848) og andre av Marx' og Engels' tidlige 'blanquistiske' skrifter. Dermed oppstår en dualisme mellom en nærmest anarkistisk tiltro til folkemassenes evne til å styre seg selv og en insistering på at 'staten' – om enn en annen form for stat enn borgerskapets stat – er nødvendig for å undertrykke de tidligere utbytterne og muliggjøre oppbyggingen av sosialismen.

I *Gosudarstvo i revoljucija* understreker Lenin at full kommunisme ikke er noe marxistene har til hensikt å innføre dagen etter revolusjonen. De borgerlige vulgær-økonomenes angrep på marxistene for å være utopister som ikke har innsett at menneskene er forskjellige, er derfor meningsløst. Full kommunisme forutsetter fremveksten av en ny mennesketype som har arbeid for fellesskapet som sitt fremste behov. Siden kommunismen kun kan oppstå etter

---

vanskelige spørsmålene knyttet til avskaffelsen av kapitalismen." (Lenin 30: 71-72). Og i artikkelen "O proletarskoj milicii" (Om den proletariske milits) (april 1917) erklærer Lenin: "Å erstatte de gamle undertrykkelsesorganene, politiet, byråkratiet og den stående arméen, med en almen bevæpning av folket, med en virkelig almen militsia – det er den eneste veien som sikrer landet helt og holdent mot gjenopprettelse av monarkiet, og som gir mulighet til planmessig, fast og besluttosomt å gå mot sosialismen, ikke ved å 'innføre' den ovenfra, men ved å heve de enorme massene av proletarer og halv-proletarer til kunsten å styre staten, til å utøve all statlig makt." (Lenin 31: 288).

fremveksten av en helt annen type mennesker, har det heller ikke noen hensikt å utarbeide detaljerte planer for oppbyggingen av fremtidens klasseløse samfunn. Marx hadde selv ikke noe behov for i detalj å beskrive oppbyggingen av det kommunistiske samfunn, fremhever Lenin. Som den vitenskapsmann han var, nøyde Marx seg med å påvise at kommunismen vil oppstå på grunnlag av kapitalismen og å påpeke de almene lovmessighetene for denne utviklingen:

”Hos Marx er det ikke spor av forsøk på å skape en utopi, på å gjette i det tomme om det som en ikke kan vite. Marx formulerer spørsmålet om kommunismen slik en naturforsker ville ha stilt spørsmålet om utviklingen av en ny, la oss si, biologisk variant, så snart vi vet at den oppstod slik og slik og utvikler seg i den og den gitte retning.”¹⁵

Denne understrekningen av det hensiktsløse i å utarbeide konkrete planer for oppbyggingen av kommunismen gjentar Lenin på bolsjevikenes ekstraordinære syvende partikongress i mars 1918. Her avviser Lenin Bukharins forslag om å inkorporere en detaljert karakteristikkk av sosialismen og kommunismen i partiprogrammet – og å forplikte seg til å avskaffe staten i nærmeste fremtid:

”Men hva ønsker kamerat Bukharin? Å karakterisere det sosialistiske samfunn i fullt utviklet form, det vil si kommunismen. Her er det en unøyaktighet hos ham. Idag står vi uten forbehold for staten. Å si, å gi en karakteristikkk av sosialismen i fullt utviklet form der det ikke vil være noen stat – her kan du ikke dikte i hop noe, bortsett fra at da blir prinsippet virkeliggjort – fra enhver etter evne til enhver etter behov. Men til dette er det ennå langt, og å si dette betyr ikke å si noe, bortsett fra å si at grunnen er løs under føttene. [...] Å gi en karakteristikkk av sosialismen er vi ikke i stand til. Hvordan sosialismen vil bli når den når sine fullendte former – det vet vi ikke, det er vi ikke i stand til å si.”¹⁶

Lenin fremhever at sosial-demokratene ikke har til hensikt å innføre et eller annet utopisk likhetsideal basert på et ønske om å gjøre menneskene absolutt like i åndelig og fysiologisk forstand. I artikkelen ”Liberal’nyj professor o ravenstve” (En liberal professor om likhet) (1914) tilbakeviser Lenin således kadeten og økonomen Mikhail Tugan-Baranovskijs påstand om at sosialismen er basert på en urealiserbar forestilling om at alle mennesker kan gjøres absolutt like. Lenin erklærer i den forbindelse at:

”Med likhet forstår sosial-demokratene innenfor det politiske område *likestilling* [= opphevelse av alle standsprivilegier], og innenfor det økonomiske område, som tidligere sagt, *tilintetgjørelse av klassene*. Om innføring av menneskelig likhet i betydningen likhet i krefter og evner (kroppslige og åndelige) drømmer sosialistene ikke.”¹⁷

---

¹⁵ Lenin 33: 85

¹⁶ Lenin 36: 65

¹⁷ Lenin 24: 362.

Og i åpningstalen til Den første all-russiske kongress om utdanning utenfor skolen (1919) erklærer Lenin at:

”Borgerlige professorer har på grunn av begrepet om likhet forsøkt å gripe oss i at vi angivelig ville gjøre det enkelte menneske likt med de andre. I denne meningsløsheten som de selv hadde uttenkt, forsøkte de å anklage sosialistene. Men på grunn av sin uvitenhet forstod de ikke at sosialistene – og nettopp grunnleggerne av den moderne vitenskapelige sosialismen, Marx og Engels – erklærte: Likhet er en tom frase om en ved likhet ikke forstår tilintetgjørelse av klassene. Klassene vil vi tilintetgjøre, i den forstand står vi for likhet. Men å hevde at vi vil gjøre alle mennesker like hverandre, det er den tomme frase og et tåpelig påfunn av den intellektuelle som, av og til med god samvittighet, skaper seg, vrir på ordene. Innhold finnes ikke – selv om han kaller seg forfatter, til tider vitenskapsmann og hva det enn måtte være.”¹⁸

Lenins likhetsbegrep er sosialt og består i opphevelse av den private eiendomsretten til produksjonsmidlene og avskaffelse av klassene.

Biologiske forklaringsmodeller og vurderingskriterier anvendt på sosiale forhold har Lenin i det hele tatt liten sans for.¹⁹

Det bestående samfunn I - Russland

Frem til utbruddet av Første verdenskrig i 1914 er Lenins politiske virksomhet avgrenset til spørsmål som gjelder det tsaristiske imperium og arbeiderbevegelsens stilling og virksomhet innenfor dette.²⁰ Den mest uttømmende fremstilling av Lenins oppfatning av det bestående samfunn slik det fremtrer i en nasjonal kontekst, er *Razvitie kapitalizma v Rossii* (Kapitalismens utvikling i Russland) (1899/1908). I dette mammutverket på over 600 sider forsøker

---

¹⁸ Lenin 38: 353.

¹⁹ Jevnfør Lenins utsagn i hans filosofiske hovedverk *Materializm i ėmpiriokriticizm* (Materialisme og empirio-kritisisme) (1909) om at innføring av biologiske begreper i samfunnsvitenskapen er en floskel (frazza). (Lenin 18: 349). Jevnfør også Lenins fremhevelse i samme verk av ”avgrunnen” mellom Marx’ teori og de ”biologiske pussighetene” (biologičeskie birjul’ki) til ’idealistene’ og ’empirio-kritikeren’ Avenarius. (Lenin 18: 338).

²⁰ Riktignok inneholder Lenins skrifter fra denne perioden henvisninger til vedtak på internasjonale sosialist-kongresser og uttalelser av samtidige vest-europeiske marxister, ikke minst av tyske sosialdemokrater. Men disse henvisningene brukes av Lenin til å begrunne hans eget syn på russiske forhold. Skrifter der Lenin i denne perioden behandler forhold med liten eller ingen tilknytning til Russland eller arbeiderbevegelsens stilling i Russland (inkludert spørsmålet om hvordan sosialister i det mangenasjonale imperiet bør forholde seg til nasjonalitetskonflikter), er sjeldne. Et slikt skrift er ”Demokratija i narodničestvo v Kitae” (Demokrati og narodnikbevegelse i Kina) (1912). I dette skriftet – som kan betraktes som en forløper for Lenins arbeider om imperialismen fra perioden etter 1914 – erklærer Lenin at Sun Yat-sen og dennes tilhengere er ’narodniker’ og representanter for et progressivt borgerskap som vil modernisere Kina. Mens borgerskapet i Vest-Europa er ’råttent’ og klart for å bli lagt i graven av proletariatet, kan borgerskapet i koloniale og halv-koloniale land som Kina ennå fungere som en progressiv kraft. (Lenin 21: 400-406).

Lenin ved hjelp av et omfattende statistisk materiale å bevise at Russland er i ferd med å gjennomgå en hurtig kapitalistisk utvikling.²¹

Ifølge Lenin er det feil å likestille kapitalisme med kapitalistisk storindustri og industriarbeidere. Denne feilen begår narodnikene når de erklærer at det begrensede innslaget av kapitalistisk storindustri viser at kapitalismen ikke har noen naturlige utviklingsmuligheter i Russland. Kapitalistisk storindustri utgjør kapitalismens høyeste stadium. Før kapitalismen når dette stadiet, har den imidlertid gjennomgått en lang utvikling der bøndene har blitt skilt fra jorden og forvandlet til eiendomsløse proletarer samtidig som en klasse av kapitalistiske jordbrukere og næringsdrivende har vokst frem, der kapitalistisk håndverksvirksomhet og manufakturer har utviklet seg, og der det har blitt dannet regionale og nasjonale markeder. Og en slik utvikling har Russland gjennomgått etter opphevelsen av livegenskapet i 1861 – med stadig økende tempo.

Økonomisk statistikk for de sentrale guvernementene i Russland viser at til tross for landsbyfelleskapets fortsatte eksistens er en gruppe av velstående bønder ved hjelp av kjøp og leie i ferd med å tilegne seg stadig mer av jorden, samtidig som fattigbøndene får stadig mindre jord eller blir helt jordløse. De velstående bøndene går over til kapitalistisk salgsjordbruk, samtidig som bøndene med liten eller ingen jord tvinges til å selge sin arbeidskraft til de velstående bøndene – eller til å søke beskjeftigelse utenfor landbruket. Denne utviklingen tildekkes av narodnikøkonomene som betrakter bondebefolkningen som en helhet og ikke analyserer den sosiale differensieringen innenfor denne.²²

Samtidig som selvbergingsjordbruket erstattes av kapitalistisk salgsjordbruk, vokser kapitalistisk håndverksproduksjon og kapitalistiske manufakturer (primitive fabrikker) frem. Disse to prosessene er nært forbundet med hverandre. Overskuddet fra det kapitalistiske salgsjordbruket investeres ofte i kapitalistisk håndverksproduksjon (for eksempel ved at den velstående bonden kjøper opp håndverksprodukter som han selger på markedet, eller grunnlegger et verksted). Og når tilstrekkelig kapital har blitt akkumulert, grunnlegges manufakturer. Samtidig tvinges bønder med lite eller ingen jord til å søke et utkomme gjennom håndverks-

---

²¹ *Razvitie kapitalizma v Rossii* ble skrevet i 1896-1899 under Lenins fengselsopphold i St. Petersburg og senere forvisning til Sibir. Studien utkom i bokform i 1899, og en revidert utgave utkom i 1908. Verket omhandler utviklingen av kapitalistiske økonomiske relasjoner i den europeiske delen av Russland fra opphevelsen av livegenskapet i 1861 til ca 1900. Det er basert på over fem hundre bøker, statistiske arbeider og artikler.

²² Jevnfør Lenin 3: 61-327. Se særlig ss 164-180 og ss 307-315.

produksjon eller til å bli fabrikkarbeidere. Og produktene de trenger til sitt eget forbruk, må de for en stor del skaffe seg på markedet.²³ Nå oppstår også en kapitalistisk storindustri som sysselsetter tusenvis av industriarbeidere. Mens 706 000 arbeidere var ansatt i kapitalistisk storindustri, gruvedrift og ved jernbanene i 1865, var antallet steget til 1 432 000 i 1890.²⁴ I samme periode økte antallet fabrikker med mer enn 100 ansatte fra 644 til 951.²⁵ Og i 1890 var 74,6 % av alle industri- og gruvearbeidere i den europeiske delen av Russland sysselsatt i virksomheter med mer enn 100 arbeidere – og nesten halvparten var sysselsatt i virksomheter med mer enn 500 ansatte.²⁶ Men forutsetningen for at denne raske utviklingen av kapitalistisk storindustri kunne finne sted, var den foregående kapitaldannelsen gjennom landbruk, håndverksvirksomhet og småindustri, fremveksten av en eiendomsløs arbeiderklasse gjennom bøndernes adskillelse fra jorden og oppkomsten av et marked for varer frembrakt ved kapitalistisk storindustri, i første rekke produksjonsmidler.²⁷

Narodnikene tar ifølge Lenin feil når de hevder at befolkningens lave kjøpekraft og fraværet av utenlandske markeder umuliggjør en kapitalistisk utvikling i Russland. Den sosiale differensieringen av bondebefolkningen, storbøndernes overgang til salgsjordbruk og fremveksten av en landløs arbeiderklasse som både må selge sin arbeidskraft og kjøpe de produktene de forbruker, er i seg selv kapitalisme. Dessuten skaper kapitalismen sin egen etterspørsel uavhengig av befolkningens kjøpekraft ved at fremstilling av produksjonsmidler utgjør en stadig større andel av den samlede produksjonen.²⁸

Samtidig som Lenin i *Razvitie kapitalizma v Rossii* argumenterer for at Russland er i ferd med å gjennomgå en hurtig kapitalistisk utvikling, understreker han at den russiske formen for kapitalisme er en primitiv form for kapitalisme der mange middelalderske, føydale og patriarkalske `særeghenheter` fremdeles består – til tross for opphevelsen av livegenskapet. Denne `arven` etter en før-kapitalistisk form for økonomi er imidlertid ikke noe som beskytter befolkningen mot kapitalistisk utbytting, slik narodnikene hevder. Tvert imot gjør blandingen av kapitalisme og føydalisme at utbyttingen blir langt hardere enn den ville ha vært under en rendyrket form for kapitalisme. ”Det er ikke noe mer lettsindig enn narodnikenes sedvanlige henrykkelse i anledning av at kapitalismen i vårt landbruk er svak. Desto verre om den er

---

²³ Jevnfør Lenin 3: 328-452. Se særlig ss 377-386 og ss 438-441.

²⁴ Lenin 3: 498.

²⁵ Lenin 3: 510.

²⁶ Lenin 3: 516.

²⁷ Lenin 3: 455-552. Se særlig ss 542-552.

²⁸ Jevnfør Lenin 3: 21-60 (”Narodnik-økonomenes teoretiske feiltakelser”).

svak, for dette er kun ensbetydende med styrken til før-kapitalistiske former for utbytting som uten sammenligning er mer tyngende for produsenten.”²⁹ ”Jo mer avsidesliggende landsbyen er, jo fjernere den befinner seg fra påvirkning fra de nye kapitalistiske innretninger, jernbane, store fabrikker, kapitalistisk storjordbruk – jo sterkere er monopolet til lokale handelsmenn og pengeutlånere, jo sterkere er de omkringboende bøndenes underordning under disse, og jo grovere former antar denne underordningen.”³⁰ Selv kapitalismens kritikere må derfor konkludere med at kapitalismen spiller en progressiv rolle ved å befri Russland fra ‘middelalderen’, erklærer Lenin i sin avsluttende sammenfatning av studien med den talende tittelen ”Kapitalismens misjon”.

Denne fremstillingen av kapitalismens utvikling i Russland er basert på en gjennomført marxistisk fortolkning. Det grunnleggende referanseverket for Lenin er Marx’ *Das Kapital* som han stadig refererer til, og hvis økonomiske utviklingsskjemaer han søker å vise at er gyldige også for Russland.³¹

Tilsvarende synspunkter på samtidens russiske samfunn kommer også til uttrykk i Lenins første større teoretiske arbeid, skriftet *Čto takoe `druz`ja naroda` i kak oni vojujut protiv social-demokratov?* (Hva er ‘folkevennene’, og hvordan kjemper de mot sosialdemokratene?) (1894). Lenin tilbakeviser her ‘folkevennene’s anklage om at de russiske marxistene ønsker å ruinere bondebefolkningen for å påskynde utviklingen av kapitalistiske økonomiske relasjoner og fremveksten av en industriarbeiderklasse – for derved å muliggjøre en sosialistisk revolusjon. Russland er allerede preget av en akselererende kapitalistisk utvikling basert på kapitalistisk salgsjordbruk, kapitalistisk håndverksproduksjon, forvandling av hundretusener av bønder til eiendomsløse proletarer – og kapitalistisk storindustri.³² Og ‘folkevenne’s tiltak for å styrke ‘bondeøkonomien’ – jordreform, billig kreditt, spredning av moderne landbruksredskaper og lignende – vil kun påskynde denne kapitalistiske utviklingen.³³ Kapitalismen er følgelig uunngåelig. Men samtidig utgjør den et progressivt fenomen. Den utvikler produktivkreftene, avskaffer føydale og halv-føydale former for

---

²⁹ Lenin 3: 209.

³⁰ Lenin 3: 383.

³¹ *Razvitie kapitalizma v Rossii* inneholder ca 40 referanser til Marx, hvis teorier er omtalt eller henvist til på ca 60 av sidene i verket.

³² Jevnfør Lenin 1: 198-201, 213-215, 222-225, 239-241.

³³ Jevnfør Lenin 1: 242-244.

utbytting og frembringer en moderne arbeiderklasse. Og kun en moderne arbeiderklasse – en klasse som oppstår når forholdet mellom utbytter og utbyttet har blitt redusert til det `nakne´ forholdet mellom kapital og arbeid, og som kun kan befri seg selv ved å gjøre slutt på all kapitalistisk utbytting – kan lede alle undertrykte og utbyttedes frigjøringskamp og mulig- gjøre en sosialistisk revolusjon.³⁴

Et forsvar for en marxistisk fortolkning av de økonomiske og sosiale forholdene i Russland og et angrep på narodnikenes `utopiske´ teorier foretar Lenin også i andre tidlige skrifter som *Èkonomičeskoe soderžanie narodničestva i kritika ego v knige g. Struve* (Narodnik-bevegelsens økonomiske grunnlag og kritikken av dette i herr Struves bok) (1895), *K kharakteristike èkonomičeskogo romantizma, Sismondi i naši otečestvennye sismondisty* (Til karakteristikk av den økonomiske romantikk, Sismondi og våre hjemlige sismondister) (1897) og *Ot kakogo nasledstva my otkazyvaemsja* (Hvilken arv tar vi avstand fra?) (1898).

Landsbyfellesskapet fremtrer i Lenins skrifter som en institusjon som på grunn av den fremvoksende kapitalismen er dømt til undergang. Jevnfør følgende fremstilling av oppløsningen av landsbyfellesskapet i artikkelen ”Rabočaja partija i krest’janstvo” (Arbeiderpartiet og bondebefolkningen) (1901):

”Penges makt ikke bare undertrykte, men splittet også bondebefolkningen. Den store massen ble uopphørlig ruinert og forvandlet til proletarer. Mindretallet skilte ut grupper av fåtallige, men seige kulaker og driftige bønder som slo kloa i bondeøkonomien og bondejorden, som utgjorde kadrene i det fremvoksende landsbyborgerskapet. Hele førtiårsperioden etter reformen [opphevelsen av livegenskapet i 1861] er en sammenhengende prosess av denne oppløsningen av bondebefolkningen, en prosess av en langsom, pinefull død. Bonden ble brakt til det elendigste livsnivå. Han bodde sammen med buskapen, kledde seg i filler, ernærte seg av ugress. Bonden flyktet fra sin jordlodd, så sant det var et sted å flykte til. Han *løskjøpte* seg til og med fra jordloddet ved å betale den som gikk med på å overta jordloddet, for hvilken avdragene oversteg dens avkastning.”³⁵

---

³⁴ Jevnfør Lenin 1: 309-312.

³⁵ Lenin 4: 431.

Og følgende utsagn hentet fra *Agrarnaja programma social-demokratii v pervoj russkoj revoljucii 1905-1907 godov* (Sosial-demokratiets agrarprogram i den første russiske revolusjon 1905-1907) (1908):

”En av narodnik-økonomiens grunnleggende feiltakelser bestod i at de [narodnikene] anså kun godseier-økonomien som kilde til den agrare kapitalismen, bondeøkonomien betraktet de derimot utfra ’folkeproduksjonen’s og ’arbeidsprinsippet’s synsvinkel (slik opptrer selv idag trudovikene, ’folke-sosialistene’ og de sosial-revolusjonære). Vi vet at dette ikke er riktig. Godseierøkonomien utvikler seg kapitalistisk ved gradvis å erstatte pliktarbeid med ’fritt innleid arbeidskraft’, trefeltssystemet med intensiv kultivering og bondens utstyr fra bestefars tid med proprietærøkonomiens raffinerte redskaper. Bondeøkonomien utvikler seg også kapitalistisk ved å skille ut et landsbyborgerskap og et landsbyproletariat. Jo bedre ’landsbyfelleskapet’s stilling er, jo høyere bondebefolkningens levestandard i det hele tatt er, jo hurtigere går denne oppløsningen av bondebefolkningen i det kapitalistiske landbruks antagonistiske klasser.”³⁶

Denne typen utsagn er legio i Lenins skrifter.³⁷

* * *

Etter revolusjonen i 1905-1907 uttrykker Lenin i flere av sine skrifter en redsel for at det tsaristiske regimets nye leder, statsminister Petr Stolypin, ved sine reformer for å oppløse landsbyfelleskapet skal lykkes i å avskaffe det gamle føydalsamfunnet – samtidig som godseierne og fabrikkeierne beholder den økonomiske og politiske makten, støttet av en klasse av selveiende storbønder. For å forhindre en slik utvikling må arbeiderklassen og bondebefolkningen ifølge Lenin erobre den politiske makten og gjennomføre en rad demokratiske reformer, herunder ikke minst nasjonalisering av jorden.

Disse tankene uttrykker Lenin mest utførlig i skriftet *Agrarnaja programma social-demokratii v pervoj russkoj revoljucii 1905-1907 godov* (1908). Her erklærer Lenin at det gamle agrar-samfunnet basert på landsbyfelleskapet og føydale og patriarkalske sosiale relasjoner er dømt til å gå under. Ingen – ikke engang de mest reaksjonære forsvarerne av det tsaristiske regimet – forsøker derfor å opprettholde landsbyfelleskapet og den kollektive eiendomsretten til jorden. Omdanningen av Russland til et kapitalistisk samfunn kan imidlertid skje på to måter, på ’prøyssisk’ vis og på ’amerikansk’ vis. En omdanning på ’prøyssisk’ vis – som er siktemålet med Stolypins reformer for å oppløse landsbyfelleskapet, slik at en fremvoksende klasse av stor-bønder blir tsarismens, godseiernes og kapitalistenes forsvarere – innebærer at

---

³⁶ Lenin 16: 218

³⁷ Jevnfør Lenin 1: 386; 2: 533-536; 3: 164-165; 7: 149; 17: 119.

de føydale storgodsene omdannes til kapitalistiske storgods, og at føydale former for utbytting erstattes av kapitalistiske former for utbytting. En omdanning på `amerikansk` vis – som forutsetter en nasjonalisering av jorden – innebærer at de føydale storgodsene erstattes av frie farmere og et kapitalistisk salgsjordbruk. Konsekvensene av hvilken form for kapitalisme som vinner frem, vil imidlertid bli vidt forskjellige. Utviklingen av en `prøyssisk` form for kapitalisme vil ikke bare hemme moderniseringen av Russland og dømme bondebefolkningen til ”tiår med den mest pinefulle ekspropriering og slaveri”,³⁸ men vil også vanskeliggjøre arbeiderklassens kamp for sosialismen. Utviklingen av en `amerikansk` form for kapitalisme vil derimot fremme utviklingen av produktivkreftene, sikre bondebefolkningen en så god levestandard som det i det hele tatt er mulig under kapitalismen, og gjøre arbeiderklassens kamp for sosialismen lettere. Lenin krever derfor at arbeiderklassen og bondebefolkningen må styrte det tsaristiske regimet, innføre et `demokratisk` diktatur og nasjonalisere all jord (før revolusjonen i 1905 hadde sosial-demokratene kun krevd at bøndene skulle få tilbake den jorden de mistet ved opphevelsen av livegenskapet i 1861, de såkalte avskårne jordstykkene). Kun på denne måten er det mulig å sikre fremveksten av en `amerikansk` form for kapitalisme – en form for kapitalisme som vil muliggjøre en hurtigere og mer smertefri overgang til sosialismen.³⁹

De samme tankene uttrykker Lenin i artiklene ”Politiceskie zametki” (Politiske bemerkninger) (1908), ”Novaja agrarnaja politika” (En ny agrarpolitikk) (1908) og ”Agrarnaja programma social-demokratii v russkoj revoljucii” (Sosial-demokratiets agrarprogram i den russiske revolusjon) (1908) og i flere andre av sine skrifter forfattet i 1908-1909. Budskapet i disse skriftene er at enten lykkes Stolypin-regimet i å innføre en `prøyssisk` form for kapitalisme, noe som vil innebære undertrykkelse og utbytting av bondemassene, langsom utvikling av produktivkreftene og undertrykkelse av arbeiderbevegelsen. Eller så erobrer arbeiderklassen og bondebefolkningen den politiske makten, innfører et `demokratisk` diktatur og nasjonaliserer jorden, noe som vil muliggjøre en `amerikansk` form for kapitalisme, fremme utviklingen av produktivkreftene og påskynde overgangen til sosialismen.

---

³⁸ Lenin 16: 216.

³⁹ Jevnfør Lenin 16: 195-413. Se særlig ss 215-216, 219-220, 254-255, 403-411.

Eller som Lenin formulerer sitt syn på Stolypins reformer og arbeiderbevegelsens forhold til disse i en debatt med mensjeviken P. Maslov:

”Om en ser objektivt [på saken], i den russiske borgerlige revolusjonen er spørsmålet stilt på denne og bare på denne måten: Vil Stolypin (det vil si godseierne og autokratiet) tilpasse den gamle eiendomsretten til jorden til kapitalismen, eller vil bondemassene selv gjøre det etter å ha styrtet godseierne og tsarens makt. I det første tilfelle er kun tilpasning ved hjelp av reformer mulig, det vil si en halvhjertet, uendelig langvarig [tilpasning] som innebærer en langt saktere utvikling av produktivkreftene, den minste utvikling av demokratismen, som dømmer Russland til junkerens langvarige herredømme. I det annet tilfelle er kun en revolusjonær tilpasning mulig, det vil si [en tilpasning] som voldelig feier bort herregodsene, og som sikrer den raskeste utvikling av produktivkreftene.”⁴⁰

Samtidig understreker Lenin at selv om Stolypin skulle lykkes i å gjennomføre sine reformer, innebærer dette kun at den *borgerlige* omdanningen av Russland skjer på tsarismens, gods- eiernes og storkapitalens premisser – og ikke under ledelse av arbeiderklassen og bonde- befolkningen. Det betyr ikke at kampen for *sosialismen* opphører. Å hevde at sosial- demokratene har det samme syn på den sosialistiske revolusjon som Petr Tkačev – Nå eller aldri! – er derfor fullstendig galt, fremhever Lenin i polemikk med mensjeviken A. Martynov:

”Om den ‘prøyssiske’ typen befester seg, så dør dette slagordet [nasjonalisering av jorden], og marxistene vil si: Vi gjorde alt som var mulig for en mer smertefri utvikling av kapitalismen, for oss gjenstår nå kampen for knusing av selve kapitalismen.”⁴¹

Jevnfør også omtalen av denne polemikken i kapittelet ”Vitnemål om Lenins interesse for Petr Tkačev, narodnik-terroristene og ‘jakobinisme’”.

I en vurdering av tsar-regimets agrarpolitikk – i form av et taleutkast for den bolsjevikiske dumafraksjonen – forfattet to år etter attentatet mot Stolypin i 1911 understreker Lenin dessuten at myndighetenes agrar-reformer utelukkende utdyper de sosiale motsetningene i Russland og således ikke bidrar til å befeste den bestående samfunnsorden: ”Nei, adelens eller Stolypins jordpolitikk er ikke en utvei, men kun den mest pinefulle *tilnærming* til en ny *løsning* av jordspørsmålet i Russland.”⁴² Før eller siden vil nemlig en ‘irsk’ løsning på agrar- krisen i Russland tvinge seg frem, det vil si at jorden tilfaller bøndene.⁴³

---

⁴⁰ Lenin 17: 266-267.

⁴¹ Lenin 19: 140.

⁴² Lenin 23: 274.

⁴³ Jevnfør Lenin 23: 260-277.

En borgerlig-demokratisk revolusjon og opprettelsen av et borgerlig-kapitalistisk regime er ifølge Lenin en forutsetning for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden i Russland. Eller som han formulerer det i *Dve taktiki social-demokratii v demokratičeskoj revoljucii* (To taktikker for sosial-demokratiet i den demokratiske revolusjon) (1905):

”Graden av Russlands økonomiske utvikling (en objektiv betingelse) og graden av de brede proletariske massers bevissthet og organisering (en subjektiv betingelse, uoppløselig knyttet til den objektive) umuliggjør en umiddelbar og fullstendig frigjøring av arbeiderklassen. Kun de mest uvitende mennesker kan ignorere den borgerlige karakteren til den pågående demokratiske omveltningen. Kun de mest naive optimister kan glemme hvor lite arbeidermassene ennå vet om sosialismens målsettinger og måtene den kan innføres på. [...] Og som svar på anarkistiske innvendinger om at vi angivelig utsetter den sosialistiske omveltning, svarer vi: Vi utsetter den ikke, men gjør det første skritt mot den på den eneste mulige måte, langs den eneste sanne vei, nemlig langs den demokratiske republikkens vei. De som vil nå frem til sosialismen langs en annen vei, utenom den politiske demokratisismen, kommer uunngåelig til absurde og reaksjonære, både i økonomisk og i politisk forstand, konklusjoner.”⁴⁴

Kun om det bryter ut en sosialistisk revolusjon i Vest-Europa, vil en direkte innføring av en sosialistisk samfunnsorden i Russland være mulig.⁴⁵

Det bestående samfunn II – Det kapitalistiske verdenssystem

Etter utbruddet av Første verdenskrig i 1914 gjennomgår Lenins tenkning og politiske virksomhet en markert endring. Referansepunktet er ikke lenger Russland og det tsaristiske imperiet, men det kapitalistiske verdenssystemet som helhet. Storkrigen mellom de kapitalistiske kjernelandene viser ifølge Lenin at menneskeheten har valgt mellom overgang til sosialismen og kollektiv undergang i imperialismen og krig.⁴⁶ Det mest pregnante uttrykk for

---

⁴⁴ Lenin 11: 16.

⁴⁵ Eller som Lenin formulerer det i artikkelen ”Izveščenie o III s’ezde RSDRP” (Meddelelse om Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartis tredje kongress) (1905) der han oppfordrer arbeiderklassen til å delta i den pågående revolusjonen og samtidig fremhever at en borgerlig-demokratisk revolusjon i Russland vil kunne utløse en sosialistisk revolusjon i Vest-Europa: ”Men med hjelp fra Europas sosialistiske proletariat vil vi ikke bare kunne forsvare den demokratiske republikk, men også kunne gå mot sosialismen med symjlssteg.” (Lenin 10: 209).

⁴⁶ Jevnfør utsagn som: ”Under kapitalismen, og særskilt under dens imperialistiske stadium, er kriger uunngåelige. [...] Propaganda for fred som ikke ledsages av oppfordring til revolusjonær masseaksjon, er idag kun egnet til å så illusjoner, til å forderve arbeiderklassen ved å inngi tillit til borgerskapets humanitet og gjøre den til et leketøy i hendene på de krigførende lands hemmelige diplomati.” (”Konferencija zagranicnykh sekcij RSDRP” (Konferanse til Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartis utenlandsseksjoner) (1915)) (Lenin 26: 165-166). ”Kapitalistene fortsetter fremdeles krigen, og vi sier: Inntil det bryter ut en arbeider-revolusjon i flere land, kan ikke krigen opphøre, for de menneskene som ønsker denne krigen, forblir ved makten.” (”Vojna i revoljucija” (Krig og revolusjon) (1917)) (Lenin 32: 101). ”Så lenge som kapitalistklassen er ved makten, vil folkene uunngåelig krige så lenge som det passer denne klassen. Å bryte ut av dette ved hjelp av ønsker, krav

denne reorienteringen i Lenins tenkning er skriftet *Imperializm, kak vyssaja stadija kapitalizma* (Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium), skrevet i 1916 og utgitt legalt i Petrograd (St. Petersburg) våren 1917. Her hevder Lenin at kapitalismen har nådd sitt på samme tid høyeste og mest snyltende stadium: imperialismen. Den pågående verdenskrigen er et resultat av kapitalismens indre motsetninger. Men kapitalismen har samtidig skapt de materielle forutsetningene for overgangen til et sosialistisk samfunn. Skriftet er basert på et omfattende teoretisk studium. De såkalte *Tetradi po imperializmu* (Hefter om imperialismen) som består av Lenins forarbeider til skriftet om imperialismen, inneholder således referanser til 148 bøker og hundrevis av artikler.⁴⁷

Det karakteristiske for samtidens økonomiske utvikling er ifølge Lenin at 1800-tallets frikonkurransekapitalisme har blitt erstattet av monopolkapitalisme, det vil si at bedriftene har slått seg sammen i trusters og karteller. Samtidig har bankkapitalen blitt dominerende i forhold til industrikapitalen. Og bankkapitalen og den industrielle monopolkapitalen har langt på vei smeltet sammen til en ny kapitalform: finanskapitalen. I de europeiske industrinasjonene og USA er nesten alle næringsgrener kontrollert av finanskapitalen, hvis profitttrater langt overgår fortjenesten til tidligere tiders kapitalister.⁴⁸ For at profitttraten ikke skal gå ned, må finanskapitalen imidlertid stadig ekspandere. I en situasjon der hjemmemarkedet er i ferd med å bli mettet, kaster kapitalistene seg derfor ut i et globalt kappløp om nye råvarekilder og markeder, ikke minst markeder for kapitaleksport. Og de tvinger sine respektive myndigheter til å slå inn på en aggressiv eroblings- og koloniseringspolitikk som i løpet av et par tiår har forvandlet hele den øvrige verden til de finanskapitalistiske stormaktenes kolonier og halvkolonier.⁴⁹

---

eller konferanser er små-borgerens illusjon.” (“Kaša v golovakh” (Grøthoder) (1917)) (Lenin 32: 115). ”Om sosialismen ikke seirer, vil fred mellom de kapitalistiske statene kun innebære våpenhvile, hvilepause, forberedelse til en ny krig mellom folkene.” (“Za khleb i za mir” (For brød og for fred) (1917)). (Lenin 35: 169). Cf også Lenin 26: 353, 27: 285 og 31: 295.

⁴⁷ Blant Lenins inspirasjonskilder er det – foruten Marx’ og Engels’ skrifter – særlig grunn til å nevne den engelske sosial-liberaleren J. A. Hobsons bok *Imperialism* (1902) og den østerrikske marxisten Rudolf Hilferdings verk *Das Finanzkapital* (1910). Både *Imperializm, kak vyssaja stadija kapitalizma* og *Tetradi po imperializmu* inneholder et stort antall henvisninger til begge disse skrifterne. Lenins imperialismeteorier er utvilsomt også inspirert av den russiske marxisten og bolsjeviken Nikolaj Bukharins arbeid *Mirovoe khozjajstvo i imperializm* (Imperialismen og verdensøkonomien) (1915) – selv om det kun er én henvisning til Bukharins tanker om imperialismen i *Imperializm, kak vyssaja stadija kapitalizma* og ingen i *Tetradi po imperializmu*.

⁴⁸ Jevnfør Lenin 27: 310-358.

⁴⁹ Jevnfør Lenin 27: 359-364 og 373-385.

Kapitalismen har kort sagt nådd sitt imperialistiske stadium da:

“monopolenes og finanskapitalens herredømme har oppstått, kapitaleksporten har fått fremtredende betydning, verdens oppdeling mellom de internasjonale truster er begynt, og oppdelingen av jordens hele territorium mellom de største kapitalistiske land er avsluttet.”⁵⁰

Finanskapitalens herredømme i imperialismens tidsalder innebærer at de kapitalistiske kjerne-landene forvandles til rentiernasjoner, og at deres tekniske og industrielle utvikling stagnerer. Imperialismen er således en råtnende form for kapitalisme.⁵¹ Samtidig kan kapitalistene i de kapitalistiske kjernelandene takket være utplyndringen av koloniene og halv-koloniene bestikke deler av arbeiderklassen – ‘arbeideraristokratiet’ – med høye lønninger og andre goder. Deler av arbeiderklassen blir dermed tilhengere av kapitalismen og imperialismen, og dette er årsaken til fremveksten av fenomener som revisjonisme og sosial-sjåvinisme.⁵²

Imperialismen fører ifølge Lenin uunngåelig til kriger mellom de kapitalistiske stormaktene. De gamle kolonimaktene England og Frankrike har allerede underlagt seg mesteparten av kloden. Nye kapitalistiske stormakter som Tyskland, USA og Japan trenger imidlertid også kolonier for å sikre seg råvarekilder og markeder for kapital- og vareeksport. De konfliktene som derved oppstår, kan under kapitalismen kun løses ved hjelp av krig. Lenin tar kategorisk avstand fra Karl Kautskys teori om at imperialismen skulle kunne utvikle seg til en slags ‘ultra-imperialisme’ der de kapitalistiske stormaktene går sammen om en ‘fredelig’ utbytting av resten av verden. Denne teorien forutsetter både at de kapitalistiske stormaktene klarer å bli enige om en ‘fordelingsnøkkel’ for utbyttingen av resten av verden, og at den økonomiske utviklingen er den samme for disse landene, slik at deres innbyrdes styrkeforhold ikke forrykkes. Det karakteristiske for kapitalismen er imidlertid dens ujevne utvikling – at noen land blomstrer mens andre stagnerer. Maktforholdet mellom de kapitalistiske landene vil derfor konstant forandres og føre til stadig nye konflikter om kolonier og halv-kolonier.⁵³ Samtidig som kapitalismen fører til en global utbytting av hittil ukjent omfang og tegn til ‘forråttelse’ av økonomien til de kapitalistiske kjernelandene, skaper den imidlertid de materielle forutsetningene for overgangen til en sosialistisk samfunnsorden. Finanskapitalens herredømme og oppbyggingen av truster og karteller som kontrollerer hele næringsgrener,

---

⁵⁰ Lenin 27: 387.

⁵¹ Jevnfør Lenin 27: 396-403, 422-423.

⁵² Jevnfør Lenin 27: 403-406, 423-424.

⁵³ Jevnfør Lenin 27: 372-373, 390-394, 416-418.

innebærer i realiteten en overgang til planøkonomi i stor skala. Produksjon og omsetning har fått en `samfunnsmessig` karakter og har overflødiggjort kapitalistene.⁵⁴

Og i koloniene og halv-koloniene vokser det frem en motstand mot de kapitalistiske kjerne-landene og deres utbytting av resten av verden.⁵⁵

Disse tankene utdyper Lenin i skrifter som "Vojna i rossijskaja social-demokratija" (Krigen og det russiske sosial-demokrati) (1914), "Pod čužim flagom" (Under falsk flagg) (1915), "Krakh II Internacionala" (Den andre internasjonales sammenbrudd) (1915), *Socializm i vojna* (Sosialismen og krigen) (1915), "O lozunge Soedinennykh statov Evropy" (Om slagordet Europas forente stater) (1915), "Opportunizm i krakh II Internacionala" (Opportunismen og Den andre internasjonales sammenbrudd) (1916) og "Imperializm i raskol socializma" (Imperialismen og splittelsen i sosialismen) (1916). Budskapet i disse skriftene er at den pågående verdenskrigen er en imperialistisk krig, at fenomener som revisjonisme og sosial-sjåvinisme er et produkt av imperialismen, at den imperialistiske krigen må forvandles til en klassekrig mot borgerskapet, og at kun en sosialistisk revolusjon kan redde menneskeheten fra imperialismen og krig.

---

⁵⁴ Jevnfør Lenins beskrivelse av hvordan finanskapitalens og trustenes organisering av produksjonen i realiteten representerer en overgang til planøkonomi – og står i strid med den private eiendomsretten til produksjonsmidlene: "Når et storforetak blir gigantisk og planmessig, på grunnlag av nøye bearbeiding av massestatistikk, organiserer forsyningen av det opprinnelige råstoff i størrelsesorden 2/3 eller 3/4 av hele behovet for en befolkning på titalls millioner, når transporten av dette råstoffet systematisk organiseres til de best egnede produksjonssteder, som til tider kan være adskilt med hundrevis og tusenvis av verst, når ett senter regulerer alle stadier i den suksessive bearbeiding av råstoffet like til fremstillingen av en hel rad av varianter av ferdige produkter, og når fordelingen av disse produktene skjer etter én plan til titalls og hundretalls millioner av forbrukere (avsetningen av bensin i Amerika og Tyskland gjennom den amerikanske `Oljetrust`) – da blir det innlysende at vi står overfor en samfunnsmessiggjøring av produksjonen, og ikke rett og slett en `sammenfiltrering`. At de privatøkonomiske og privateiendomsrettslige forhold utgjør et hylster som ikke lenger passer til innholdet, som uunnngåelig må gå i forråtnelse om dets eliminerings kunstig trekkes i langdrag – som kan forbli i en råtnende tilstand i forholdsvis lang tid (i verste fall, om kureringsen av den opportunistiske byllen trekkes ut), men som tross alt uunnngåelig vil bli eliminert." (Lenin 27: 425).

⁵⁵ Dette punktet er i liten grad utviklet i *Imperializm, kak vyssaja stadija kapitalizma*, trolig av hensyn til sensuren. Lenin gir imidlertid sin tilslutning til en passus av Rudolf Hilferding i *Das Finanzkapital* der denne erklærer at imperialismen ikke bare fører til nasjonal undertrykkelse i koloniene og halv-koloniene, men også setter den innfødte befolkningen i stand til å frigjøre seg fra undertrykkelsen – noe som vil revolusjonere de økonomiske og sosiale forholdene i store deler av verden. (Jevnfør Lenin 27: 419-420). I arbeider som "Socialističeskaja revoljucija i pravo nacij na samoopredelenie" (Den sosialistiske revolusjon og nasjonenes selvbestemmelsesrett) (1916), "Doklad na II vserossijskom c'ezde kommunističeskikh organizacij narodov vostoka" (Foredrag på Den annen all-russiske kongress av kommunistiske organisasjoner for Østens folk) (1919) og "Tezisy po nacional'nomu i kolonial'nomu voprosam" (Teser om det nasjonale og koloniale spørsmål) (Den kommunistiske internasjonales annen kongress 1920) fremhever Lenin imidlertid betydningen av kolonisererte og halv-kolonisererte folks frigjøringskamp for kampen mot kapitalismen.

Ifølge Lenin kan Russland som det svakeste `ledd` i det imperialistiske verdenssystemet være det første land der en sosialistisk revolusjon kan gjennomføres. Oppbyggingen av et sosialistisk samfunn forutsetter imidlertid at revolusjonen sprer seg til Vest-Europa. Eller som Lenin formulerer det i artikkelen "O lozunge soedinennykh statov Evropy" (Om slagordet Europas forente stater) (1915):

"Ujevnheten i den økonomiske og politiske utviklingen er en ufravikelig lov for kapitalismen. Herav følger at sosialismen til å begynne med kan seire i noen få eller til og med i ett enkelt kapitalistisk land."⁵⁶

Og som Lenin etter bolsjevikenes makterobring, i april 1918, formulerer det i en tale til Moskvas arbeider-, bonde- og soldatsovjeter:

"Vi er en av arbeiderklassens avdelinger som har avansert til fremste linje, ikke fordi vi er bedre enn andre arbeidere, ikke fordi det russiske proletariat står høyere enn arbeiderklassen i andre land, men ene og alene fordi vi var et av de mest tilbakeliggende land i verden. Vi vil nå frem til endelig seier kun når det endelig lykkes oss fullstendig å knuse den internasjonale imperialismen som baserer seg på en storslagen kraft av teknikk og disiplin. Men vi vil nå frem til seier kun sammen med alle arbeidere i andre land, i hele verden."⁵⁷

---

⁵⁶ Lenin 26: 354. Denne påstanden om at sosialismen til å begynne med kan seire i ett enkelt eller noen få kapitalistiske land gjentar Lenin i "Voennaja programma proletarskoj revoljucii" (Den proletare revolusjons krigsprogram) (1916) og i "O lozunge `razoruženija`" (Om slagordet `avvæpning`) (1916). I disse artiklene fremhever han at arbeiderklassen etter å ha erobret makten i ett enkelt eller noen få land vil måtte forsvare seg mot den kapitalistiske omverdenen. (Jevnfør Lenin 30: 133 og 152).

⁵⁷ Lenin 36: 234. Også ved flere andre anledninger understreker Lenin at sosialismen kun kan seire i verdensmålestokk. Jevnfør følgende utsagn: "Selvfølgelig, sosialismens fullstendige seier i ett enkelt land er ikke mulig." (Foredrag på Den tredje all-russiske sovjetkongress (1918) (Lenin 35: 277)). "Vi visste den gang [da vi grep makten i oktober 1917] at vår seier ville bli en varig seier kun når vår sak hadde seiret i hele verden. Derfor gikk vi i gang med vår sak utelukkende i håp om verdensrevolusjonen." (Tale i anledning treårsjubiléet for Oktoberrevolusjonen (1920) (Lenin 42: 1)). "Vi var klar over at uten støtte fra en verdensomspennende revolusjon ville den proletariske revolusjons seier være umulig." (Foredrag på Den kommunistiske internasjonales tredje kongress (1921) (Lenin 44: 36)).

Historisk determinisme og voluntarisme

I sine skrifter forsvarer Lenin en marxistisk materialistisk historieoppfatning – det vil si en forestilling om at et gitt samfunns `overbygning` i form av juss, politikk og åndsliv er et produkt av dette samfunnets `basis` i form av produksjonsforhold og eiendomsrelasjoner. Utfra dette synet er det klassene som skaper historien, og individet kan spille en historisk rolle utelukkende ved å opptre som agent for objektive klasseinteresser. Samtidig er det imidlertid mulig å finne utsagn av Lenin der han gir uttrykk for at det enkelte menneske kan spille en aktivt skapende historisk rolle.

Allerede i sine tidligste arbeider går Lenin til angrep på narodnikenes `subjektive sosiologi` – det vil si forestillingen om at historien skapes av `kritisk tenkende` enkeltindivider som realiserer sine etiske forestillinger, og ikke av massene. I *Čto takoe `druz`ja naroda` i kak oni vojujut protiv social-demokratov?* (1894) tar Lenin således avstand fra narodnik-ideologen Nikolaj Mikhajlovskijs påstand om at Marx' materialistiske historieoppfatning reduserer individet til en marionett for blinde økonomiske krefter og derved fritar det fra forpliktelsen til å handle etisk riktig. Det er ingen motsetning mellom en objektiv tilnærming til historien – det vil si en materialistisk historieoppfatning – og synet på individet som en historisk aktør, understreker Lenin. Tvert imot er det først når individet betrakter historien objektivt – det vil si som et uttrykk for klasseinteresser – at det kan handle effektivt:

”Idéen om determinisme, som fastslår menneskelige handlingers nødvendighet, som avviser den tøvete skrånen om viljens frihet, avskaffer slett ikke hverken fornuften, menneskets samvittighet eller vurderingen av dets handlinger. Tvert imot, kun utfra et deterministisk perspektiv er en streng og korrekt vurdering mulig, og ikke en overlessing av alt mulig på viljens frihet. På samme måte undergraver idéen om historisk nødvendighet ikke det minste individets rolle i historien. Historien i sin helhet skapes nettopp av handlingene til personer, som utvilsomt er individer. Det virkelige spørsmålet som oppstår ved vurderingen av individets samfunnmessige virksomhet, består i følgende: Ved hvilke vilkår er denne virksomheten sikret suksess? Hva består garantien i for at denne virksomheten ikke forblir en isolert handling som drukner i havet av motsatte handlinger? Og i dette består også det spørsmålet som sosial-demokrater og øvrige russiske sosialister besvarer på ulikt vis: På hvilken måte må virksomheten som er rettet mot virkeliggjøringen av en sosialistisk orden, trekke inn massene for å bære seriøse frukter? Det er åpenbart at besvaringen av dette spørsmålet direkte og umiddelbart avhenger av forestillingen om grupperingen av samfunnmessige krefter i Russland, om klassenes kamp utfra hvilken den russiske virkelighet dannes – og igjen går herr Mikhajlovskij som katten rundt grøten, uten engang å gjøre noe forsøk på å formulere spørsmålet presist og å forsøke å gi det ene eller andre svar.”⁵⁸

---

⁵⁸ Lenin 1: 159.

Mikhajlovskij og andre narodniker fortaper seg i ørkesløse spekulasjoner om forholdet mellom `leder` og `masse`. Klasseforholdene – om `massen` består av arbeidere, bønder, fabrikanter eller godseiere – ignorerer de. Sosial-demokratene derimot forstår at kun mobilisering av massene basert på en korrekt analyse av klasseforholdene og klassekamp kan gjøre slutt på den kapitalistiske utbyttingen og innføre sosialismen.

I *Čto takoe `druz`ja naroda`?* erklærer Lenin videre at Marx var den første til å analysere samfunnets utvikling på samme måte som en natur-historisk prosess (estestvenno-istoričeskij process) – mens tidligere samfunnsforskere, økonomer og filosofer hadde diskutert hva et samfunn er og hvilke mål samfunnslivet bør søke å oppfylle (for eksempel at samfunnets mål er dets medlemmers velvære).⁵⁹ Lenin fremhever også at kun ved som Marx å ta utgangspunkt i produksjonsforholdene er det mulig å gi en vitenskapelig fremstilling av samfunnets utvikling og å sammenligne forskjellige samfunn.⁶⁰ Og han påpeker at mens narodnikene forsøker å konstruere en utopi bestående av elementer hentet fra forskjellige samfunnsformasjoner (de er for eksempel mot det gamle godseiersamfunnet, men samtidig for å knytte bøndene til jorden), er marxistenes virksomhet basert på en konkret analyse av klasseforholdene og på arbeiderklassen som er den klassen som står i et totalt motsetningsforhold til det kapitalistiske utbyttingssamfunnet.⁶¹

Kritikken av narodnikenes `subjektive sosiologi` utdyper Lenin i *Èkonomičeskoe soderžanie narodničestva i kritika ego v knige g. Struve* (1895). Her erklærer Lenin at det ville være absurd å hevde at historien ikke skapes av levende individer. Men mens narodnikene nøyer seg med å fastslå at historien skapes av levende individer med deres tanker og følelser, forsøker marxistene å forklare hvordan menneskenes tanker og følelser oppstår. Og tankene og følelsene kan bare oppstå i samhandlingen mellom mennesker, de vil være preget av de økonomiske og sosiale forholdene menneskene lever under. Følgelig er det marxistene som studerer virkelige individer og deres tanker og følelser, mens narodnikene i realiteten ikke gjør annet enn å tilskrive `levende individer` sine egne små-borgerlige utopier:

”Sosiologen-materialisten som gjør gitte samfunnsmessige relasjoner mellom mennesker til objekt for sin studie, studerer derved også reelle *individer* utfra hvis handlinger disse relasjonene dannes. Sosiologen-subjektivisten

---

⁵⁹ Jevnfør Lenin 1: 132-134.

⁶⁰ Jevnfør Lenin 1: 137-138.

⁶¹ Jevnfør Lenin 1: 190-194.

som angivelig begynner sitt resonnement med 'levende individer', begynner i realiteten med at han stapper inn i disse individene slike 'hensikter og følelser' som han selv betrakter som rasjonelle (for ved å isolere sine 'individer' fra den konkrete samfunnsmessige situasjon, fratok han derved seg selv muligheten for å studere deres *virkelige* hensikter og følelser), det vil si han 'begynner med en utopi' slik herr Mikhajlovskij måtte innrømme. Og siden, videre, denne sosiologens egne forestillinger om det rasjonelle selv gjenspeiler (ubevisst for ham selv) det gitte sosiale miljø, så uttrykker hans endelige konklusjoner utfra resonnementet, som for ham fremtrer som det 'reneste' produkt av 'dagens vitenskap og dagens moralske idéer', i virkeligheten kun synspunktet og interessene til . . . små-borgerskapet."⁶²

Kun ved å analysere samfunnet utfra produksjonsforhold og klasse motsetninger er det mulig å avdekke hvilke handlingsalternativer som er mulige å realisere – og derved å handle effektivt. Narodnikene vil for eksempel befri håndverkeren fra nød og utbytting, men samtidig bevare hans 'frie' stilling som ikke-lønnsarbeider. Derfor er de tilhengere av produsentsamvirke (artel'). Marxistene vil også befri håndverkeren, men de forstår at hans elendige stilling skyldes kapitalistisk utbytting, og at denne ikke opphører – men kun tildekkes – av produsent-samvirker og andre palliativer. Kun fremveksten av en moderne industriarbeiderklasse vil føre til så sterk motsetning mellom kapital og arbeid at en sosialistisk revolusjon blir mulig – og bare en sosialistisk revolusjon kan gjøre slutt på all utbytting. Derfor er marxistene tilhengere av rask økonomisk utvikling.⁶³ Frihet er "Erkjennelse av det nødvendige", erklærer Lenin i tilslutning til Engels' kjente diktum. Og han fremhever at determinisme ikke forutsetter fatalisme, men tvert imot muliggjør fornuftig handling.⁶⁴

Lenin påpeker også det paradoksale ved narodnik-ideologer som Mikhajlovskijs måte å formulere forholdet mellom 'individ' og 'historiske vilkår' på: 'Individet' slår seg gjennom de "historiske vilkår"s "blinde krefter" (stikhijsnye sily). Men de 'historiske vilkår' og 'blinde krefter' kan utelukkende være skapt av andre individer. Hele narodnikenes historiefilosofi går følgelig ut på å konstatere at 'individet' skaper historie ved å sette seg opp mot stengsler frembrakt av andre individer.⁶⁵

---

⁶² Lenin 1: 424.

⁶³ Jevnfør Lenin 1: 424-428.

⁶⁴ Lenin 1: 440.

⁶⁵ Jevnfør Lenin 1: 414-415.

Også i *Ot kakogo nasledstva my otkazyvaemsja* (1898) går Lenin til angrep på narodnikenes 'subjektive sosiologi'. Her erklærer han at det er illusorisk å tro at 'vi' (lederne/tenkerne/intelligentsiaen) på fritt grunnlag kan velge mellom alternative utviklingsstrategier for samfunnet. Eller som Lenin selv formulerer det:

"Narodniken resonnerer stadig over hvilken vei for fedrelandet 'vi' må velge, hvilke ulykker som vil inntreffe om 'vi' styrer fedrelandet innpå en eller annen vei, hvilke utveier 'vi' kunne sikre oss om vi unngikk farene ved veien som gamlemor-Europa slo inn på, om 'vi' tok det beste' både fra Europa og fra vårt eldgamle landsbyfelleskap, og så videre og så videre. Herav narodnikens fullstendige mistillit til og ringeakt for selvstendige tendenser til særskilte samfunnsmessige klasser som skaper historien i samsvar med sine interesser. Herav den slående lettsindighet med hvilken narodniken (som har glemt forholdene som omgir ham) gir seg i kast med alskens sosialt prosjektmakeri, fra en eller annen 'organisering av jordbruksarbeid' til 'kommunalisering av produksjonen' [obmirščeniem proizvodstva] ved vårt 'samfunn's bestrebelser."⁶⁶

Narodnikene betrakter massen som 'objekt' eller 'materiale' for sine egne samfunnsomdannende prosjekter. Marxistene derimot forstår at det er massene som skaper historien – og at massenes bevisste deltakelse i den historiske prosessen øker etterhvert som historien skrider frem. Og til forskjell fra narodnikene er de opptatt av hvilke sosiale forhold som fremmer massenes evne til å handle selvstendig og bevisst.⁶⁷

Og i sitt filosofiske hovedverk *Materializm i ėmpiriokriticizm* (Materialisme og empirio-kritisisme) (1909) forsvarer Lenin mange år senere en 'ortodoks' marxistisk fortolkning av forholdet mellom frihet og nødvendighet. Engels hadde ifølge Lenin rett da han i *Anti-Dühring* erklærte at frihet er erkjennelse av det nødvendige. Frihet i forhold til naturlovene består i å forstå disse og bruke kunnskapen til å kontrollere naturen – ikke i en innbilt frihet fra dem. Og dette forholdet gjelder – ifølge Engels som Lenin bifallende siterer – ikke bare i forhold til lovene for den ytre natur, men også i forhold til lovene som styrer menneskets egen fysiske og åndelige tilværelse. Naturlovene har en objektiv eksistens. De eksisterer forut for menneskets vilje og bevissthet. Blind nødvendighet er nødvendighet menneskene – ennå – ikke har forstått. Forståelse oppnås gjennom praksis. Ytterligere skolastiske øvelser for å definere forholdet mellom frihet og nødvendighet er ifølge Lenin unødvendig. Vi kjenner ikke de lovene som styrer været, og derfor er vi slaver av værkreftene. Men vi vet at det finnes en lovmessighet som styrer været – følgelig kan vi frigjøre oss fra det.⁶⁸

---

⁶⁶ Lenin 2: 539.

⁶⁷ Jevnfør Lenin 2: 539-540.

⁶⁸ Jevnfør Lenin 18: 195-201.

I enkelte av sine skrifter gir Lenin imidlertid uttrykk for et mer voluntaristisk historiesyn ved å fremheve at det enkelte individ kan spille en aktivt skapende historisk rolle. I artikkelen "Beseda s zascitnikami èkonomizma" (Samtale med økonomismens forsvarere) (1901) understreker han således at arbeiderbevegelsens ledere/ideologer kun fortjener å bli betegnet som ledere om de makter å *lede* massens spontane bevegelse, og at hvorvidt massen utvikler seg i revolusjonær eller reaksjonær retning langt på vei er bestemt av det 'bevisste element'. Eller som Lenin selv formulerer det:

"De [økonomistene] forstår ikke at 'ideologen' kun fortjener betegnelsen ideolog når han går *foran* den spontane bevegelsen [vperedì stikhijnogo dvizenija] idet han viser den veien, når han tidligere enn andre er i stand til å løse alle teoretiske, politiske, taktiske og organisatoriske spørsmål som bevegelsens 'materielle elementer' spontant [stikhijnò] støter på. For virkelig å 'ta hensyn til bevegelsens materielle elementer' er det nødvendig å forholde seg kritisk til dem. Det er nødvendig å kunne påvise farene og manglene ved den spontane bevegelsen, det er nødvendig å kunne *heve* spontaniteten [stikhijnost'] til bevissthet. Å hevde at ideologene (det vil si de bevisste lederne) ikke kan lede bevegelsen fra den veien som er bestemt av vekselvirkningen mellom miljøet og elementene – det betyr å glemme den elementære sannhet at bevisstheten *deltar* i denne vekselvirkningen og i denne bestemmelsen. Katolske og monarkistiske arbeidersammenslutninger i Europa er også et nødvendig resultat av vekselvirkningen mellom miljøet og elementene, men i denne vekselvirkningen deltok bevisstheten til poper [prester] og Zubatov-folk, og ikke bevisstheten til sosialister."⁶⁹

Hovedproblemet for den revolusjonære bevegelsen er ifølge Lenin at de 'materielle elementene' – de delene av arbeiderklassen og andre grupper i samfunnet som er misfornøyd med den bestående samfunnsorden – har vokst kraftig de siste årene mens de bevisste lederne (sosial-demokratene) sakter etter i forhold til denne utviklingen. Det den spontane massebevegelsen trenger, er ideologer og organisatorer som kan skape et kamp-parti.⁷⁰

Og i sitt ideologiske og organisatoriske kampskrift *Čto delat'?* (1902) fremhever Lenin at "energien" ikke bare til en krets av revolusjonærer, men selv til ett enkelt individ kan utrette "underverker" – i et avsnitt der han retorisk spør hvorfor sosial-demokratene ikke skulle kunne frembringe revolusjonærer av samme støpning som 1870-årenes narodnik-koryfée.⁷¹ Og han etterlyser drømmer som kan foregripe den historiske utviklingen og spore til handling – ved å sitere fra 'nihilisten' Pisarevs artikkel *Promakhi nezreloj mysli* (En umoden tankes feilslag):

---

⁶⁹ Lenin 5: 363. Betegnelsen Zubatov-folk henviser til Sergej V. Zubatov (1864-1917), en tidligere russisk revolusjonær som ble monarkist og politiembetsmann, og som på begynnelsen av 1900-tallet opprettet statskontrollerte fagforeninger.

⁷⁰ Jevnfør Lenin 5: 363-364.

⁷¹ Jevnfør Lenin 6: 106-107.

”Det er forskjell på kontrast,” skrev Pisarev i anledning spørsmålet om kontrasten mellom drøm og virkelighet. ”Min drøm kan løpe forbi [obgonjat’] begivenhetenes naturlige gang eller den kan famle i det blå [khvatat’ soversenno v storonu], der begivenhetenes naturlige gang aldri vil kunne føre hen. I det første tilfelle frembringer drømmen ingen form for skade; den kan til og med støtte og forsterke energien til det arbeidende menneske. . . I denne type drømmer er det intet som kunne ødelegge eller paralysere arbeidsevnen. Tvert imot. Om mennesket var fullstendig berøvet evnen til å drømme på denne måten, om det ikke av og til kunne løpe forut [zabegat’ vpered] og ved hjelp av sin fantasi i et helhetlig og avsluttet bilde forestille seg det verket som bare så vidt begynner å ta form under dets hender – da kan jeg slett ikke forestille meg hvilken beveggrunn som skulle få mennesket til å gå i gang med og fullføre omfattende og anstrengende arbeider på kunsten, vitenskapens og det praktiske livs område. . . Kontrasten mellom tanke og virkelighet frembringer slett ingen skade om bare det drømmende individ seriøst tror på sin drøm, ser oppmerksomt på livet, sammenligner sine observasjoner med sine luftslott og i det hele tatt samvittighetsfullt arbeider for å virkeliggjøre sin fantasi. Så lenge det er en eller annen form for berøring mellom tanke og liv, er alt godt.”⁷²

Slike drømmer som foregriper virkeligheten, er det dessverre for lite av i den revolusjonære bevegelsen, erklærer Lenin.

* * *

I tilknytning til spørsmålet om Lenins forhold til determinisme og voluntarisme er det grunn til å påpeke den distinksjonen Lenin foretar mellom ’objektivism’ og ’materialisme’. I

Èkonomičeskoe soderžanie narodničestva i kritika ego v knige g. Struve (1895) – der han roser den ’liberale’ marxisten (og etter 1905 fremtredende kadeten) Petr Struve for dennes forsvar for en materialistisk historieoppfatning, men samtidig klandrer ham for å opptre som apologet for kapitalismen – erklærer Lenin således at ’objektivisten’ ved utelukkende å forklare den historiske utviklingen risikerer å ende som forsvarer av den samme utviklingen. ’Materialisten’ inntar derimot et klassestandpunkt til den historiske utviklingen – et standpunkt som forplikter til handling:

”Objektivisten snakker om objektiviteten til den foreliggende historiske prosess. Materialisten konstaterer presist den foreliggende samfunnsmessige-økonomiske formasjon og de av den avfødte antagonistiske relasjonene. Objektivisten som beviser nødvendigheten av den foreliggende rekke av fakta, risikerer alltid å gli over til synspunktet til en apologet for disse faktaene. Materialisten avdekker klassemotsetningene og definerer dermed sitt synspunkt. Objektivisten snakker om ’uimotståelige historiske tendenser’. Materialisten snakker om hvilken klasse som ’styrer’ den foreliggende økonomiske orden, som frembringer visse former for motstand fra andre klasser. På denne måten er materialisten, på den ene side, mer konsekvent enn objektivisten og gjennomfører sin objektivism dypere, fullstendigere. Han innskrenker seg ikke til å påvise prosessens nødvendighet, men forklarer nettopp hvilken samfunnsmessig-økonomisk formasjon som gir innhold til denne prosessen, *nettopp hvilken klasse* som fastsetter denne nødvendigheten. I det foreliggende tilfelle, for eksempel, ville materialisten ikke ha nøyd seg med å konstatere ’uimotståelige historiske tendenser’, men ville ha påpekt eksistensen av visse klasser som fastsetter den foreliggende ordens innhold, og som ekskluderer muligheten for en løsning bortsett fra produsentenes egen aksjon. På den annen side inkluderer materialismen, så å si, et partistandpunkt [partinost’] som ved enhver vurdering av begivenhetene forplikter til klart og åpent å innta synspunktet til en gitt samfunnsmessig gruppe.”⁷³

⁷² Lenin 6: 172.

⁷³ Lenin 1: 418-419.

Det er også grunn til å merke seg at Lenin i et av sine skrifter – i artikkelen ”O brosjyre Juniusa” (Om Junius-brosjyren) (1916), et angrep på Rosa Luxemburgs `Junius-brosjyre´ (*Die Krise der Sozialdemokratie* (1915)) – fremsetter en teori om historiske `sprang`, men da i form av en påstand om at den historiske utviklingen kan falle tilbake til et tidligere utviklingsnivå. Eller som Lenin selv formulerer det:

”At den foreliggende imperialistiske krigen, 1914-1916, vil forvandle seg til en nasjonal [krig], er i høyeste grad usannsynlig. For den klassen som representerer utviklingen *fremover*, er proletariatet som objektivt bestreber seg på å forvandle den til en borgerkrig mot borgerskapet. Og dernest også fordi kreftene til begge koalisjonene ikke er nevneverdig forskjellige, og den internasjonale finanskapitalen overalt har frembrakt et reaksjonært borgerskap. Men å erklære en slik forvandling som *umulig* bør en ikke: *Om Europas* proletariat viste seg å være maktesløst i 20 år, *om* den foreliggende krigen *sluttet* med seire lik Napoleons og slavebindingen av en rekke levedyktige nasjonalstater, *om* den utenom-europeiske imperialismen (i første rekke den japanske og amerikanske) også holdt seg i 20 år uten å gå over til sosialismen, for eksempel som en følge av en japansk-amerikansk krig, da ville en stor nasjonal krig i Europa være mulig. Dette ville være en utvikling av Europa *bakover* for noen tiår. Det er usannsynlig. Men det er *ikke* umulig. For å forestille seg verdenshistorien som jevnt og punktlig skridende fremover, uten gigantiske sprang tilbake fra tid til annen, er ikke-dialektisk, ikke-vitenskapelig, teoretisk usant.”⁷⁴

For øvrig erklærer Lenin en rekke ganger – nær sagt selvfølgelig, hvilken marxist har ikke sagt det samme? – at historien utvikler seg i form av `sprang`.⁷⁵ Men han har ingen teori om at det er mulig å `springe over` historiske utviklingstrinn.

Lenins krav i sine `April-teser` i 1917 om å forvandle den pågående `borgerlige` revolusjonen til en sosialistisk revolusjon,⁷⁶ og hans krav om en umiddelbar makterobring i sitt berømte brev til Sentralkomiteén av 24. oktober (6. november) 1917 (”Vi kan ikke vente!! Vi kan komme til å tape alt!!”)⁷⁷ viser hvor `voluntaristisk` bolsjeviklederen i praksis kunne være. Men disse kravene må relateres til den pågående verdenskrigen og Lenins overbevisning om at menneskeheten hadde valget mellom innføring av en sosialistisk samfunnsorden og kollektiv undergang i imperialisme og krig – og ikke til den politiske tenkeren Lenins syn på forholdet mellom historisk determinisme og voluntarisme.

---

⁷⁴ Lenin 30: 6. I ”O brosjyre Juniusa” angriper Lenin for øvrig `Junius` ikke bare for kategorisk å utelukke muligheten av nasjonale kriger i imperialismens tidsalder, men også for å anta et nasjonal-demokratisk perspektiv på den pågående imperialistiske storkrigen. Tyske sosialisters oppgave er ifølge Lenin ikke å bruke krigen til å gjennomføre det nasjonal-demokratiske programmet av 1848, men å forvandle den imperialistiske krigen til en klassekrig mot borgerskapet. Jevnfør Lenin 30: 1-16.

⁷⁵ Jevnfør Lenin 5: 82; 17: 117; 20: 65-66; 26: 55; 27: 94.

⁷⁶ Jevnfør Lenin 31: 103-112.

⁷⁷ Jevnfør Lenin 34: 435-436.

Utilitarisme og egennytte

I det upubliserte agitatoriske skriftet "O stackakh" (Om streiker) (1899) uttrykker Lenin seg på en måte som i noen grad personifiserer konflikten mellom arbeider og kapitalist, den blir redusert til et spørsmål om forfølgelse av egennytten. Arbeideren ønsker å selge arbeidskraften sin så dyrt som mulig, og kapitalisten ønsker å kjøpe den så billig som mulig:

"Jordeiere og fabrikanter ansetter arbeidere, setter dem til å produsere de eller de produktene som de selger på markedet. Samtidig betaler fabrikantene arbeiderne kun en slik lønn at arbeiderne knapt nok kan eksistere på den med sine familier, og alt som arbeideren produserer utover denne mengden produkter, stikker fabrikanten i sin lomme. Det utgjør hans profitt. [...] Det er forståelig at arbeidsgiverne alltid bestreber seg på å redusere lønnen. Jo mindre de gir arbeiderne, jo større profitt forblir hos dem. Men arbeiderne bestreber seg på å få størst mulig lønn, slik at det er mulig å forsørge hele familien med mettende og sunn føde, bo i en god bolig og ikke kle seg på tiggervis, men slik alle kler seg. På denne måten pågår en uavbrutt krig mellom arbeidsgiverne og arbeiderne på grunn av arbeidslønnen."⁷⁸

Denne type tilløp til personifisering av sosiale relasjoner ved at de reduseres til forfølgelse av egennytten forekommer imidlertid sjelden hos Lenin.⁷⁹ Tvert imot understreker han gang på gang at samfunnet består av antagonistiske klasser – at kampen ikke står mellom arbeiderne og enkeltstående onde eller grådige kapitalister, men mellom arbeiderne som klasse og kapitalistene som klasse. Det er ikke menneskenes søken etter personlig vinning som konstituerer det sosiale systemet, men det sosiale systemet (eller mer presist eiendomsforholdene) som bestemmer menneskenes måte å handle på – og hvem som blir rike og fattige.⁸⁰ Følgelig er det også bare en endring av det sosiale systemet – en opphevelse av den private eiendomsretten til produksjonsmidlene – som kan skape et samfunn uten nød og utbytting. Eller som Lenin formulerer det i *Čto delat'?*:

---

⁷⁸ Lenin 4: 289.

⁷⁹ Også i et annet agitatorisk skrift, *K derevenskoj bednote* (Til fattigbøndene) (1903), personifiserer Lenin i noen grad de sosiale relasjonene, denne gangen ved å fremstille storbøndene – kulakene – som grådige. Jevnfør følgende utsagn: "På grunn av penger fører alle idag en rabiat krig mot hverandre. Enhver bestreber seg på å kjøpe billig og selge dyrt. Enhver bestreber seg på å forbigå den andre, selge så mange varer som mulig, få ned prisen, skjule for den andre et lønnsomt avsetningssted eller en lønnsom leveranse." (Lenin 7: 142). "Etter en gang å ha falt i klørne på en eller annen kulak eller pengeutlåner er de [småbøndene og småhåndverkerne] kun unntaksvis i stand til å frigjøre seg, men ruineres som regel fullstendig. [...] Men de rike menneskene beriker seg stadig mer og mer i denne kampen om penger." (Lenin 7: 143). Og: "På samme måte som godseierne lever også de rike bøndene av andres arbeid. På samme måte som godseierne blir de rike fordi massen av bondebefolkningen ruineres og utarmes. På samme måte som godseierne bestreber de seg på å presse mest mulig arbeid ut av sine dagleiere og betale dem så lite som mulig." (Lenin 7: 154). Disse utsagnene tjener imidlertid kun til å illustrere Lenins budskap, at det er utviklingen av kapitalistiske økonomiske relasjoner som gjør at kulakene kan utbytte fattigbønder, småhåndverkere og dagleiere.

⁸⁰ Jevnfør Lenin 2: 93-94; 4: 290; 11: 286; 20: 245; 23: 45.

”Sosial-demokratiet leder arbeiderklassens kamp ikke bare for mer fordelaktige betingelser ved salget av arbeidskraften, men for tilintetgjørelse av den samfunnsmessige orden som tvinger eiendomsløse til å selge seg til rikfolk.”⁸¹

Nyttefilosofi er noe Lenin ikke forholder seg til. Utilitarisme er ikke engang et oppslagsord i indeksen til Lenins verker.

Syn på filosofi

I *Èkonomičeskoe soderžanie narodničestva i kritika ego v knige g. Struve* (1895) erklærer Lenin – i anledning Struves påstand om at marxismen mangler en filosofisk forankring – at: ”Utfra Marx’ og Engels’ synspunkt har filosofien ikke noen som helst rett til særskilt, selvstendig eksistens, og dens materiale fordeler seg mellom de forskjellige grener av den positive vitenskap.”⁸² Å forankre en teori filosofisk innebærer således ifølge Lenin ikke noe annet enn å sammenligne dens forutsetninger med andre vitenskapers ”solid fastslåtte lover” eller å eksperimentere/skaffe seg erfaring med bruken av teorien (oppt primenenija ètoj teorii). Og utfra disse kriteriene har Marx’ og Engels’ historiske materialisme vist seg å være den eneste vitenskapelige metode innen sosiologien.⁸³

Fjorten år senere – i tilknytning til en konflikt med `venstre-bolsjeviken` Aleksandr Bogdanov, den fremste eksponenten for forsøket på å forene marxismen med `empirio-kritisismen` til forskere og filosofer som Ernst Mach og Richard Avenarius – formulerer Lenin derimot et filosofisk forsvar for materialismen. I boken *Materializm i èmpiriokriticizm, Kritičeskie zametki ob odnoj reakcionnoj filosofii* (Materialisme og empirismekritikk, Kritiske bemerkninger til en reaksjonær filosofi) (1909) erklærer han at `empiriokritisismen` – påstanden om at det ikke er mulig å skjelne mellom menneskets opplevelse av verden og en `virkelig` eller `materiell` verden, og at naturvitenskapens objekt følgelig kun kan være menneskets opplevelse av verden – er en reaksjonær erkjennelsesteori som slår opp døren for religion og politisk reaksjon.

---

⁸¹ Lenin 6: 56.

⁸² Lenin 1: 438.

⁸³ Lenin 1: 438.

Opp mot `empiriokritikerne´ s erkjennelsesteorier (som ifølge Lenin ikke er noe annet enn en gjentakelse av argumentasjonen til den idealistiske 1700-tallsfilosofen George Berkeley) setter Lenin den materialistiske erkjennelsesteorien, en teori han vesentlig baserer på Engels' erkjennelsesteoretiske skrifter (*Anti-Dühring*, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie* og *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*). Den materialistiske erkjennelsesteorien – den eneste vitenskapelig sanne teorien om hvordan en kan oppnå kunnskap om verden – kan ifølge Lenin oppsummeres i tre punkter: 1) Tingene eksisterer uavhengig av menneskets bevissthet og sanseformannelser. 2) Det er ingen forskjell mellom fremtredelsesformene og tingen-i-seg-selv. 3) Det er nødvendig å tenke dialektisk. Viten er ikke noe ferdigsydd og uforanderlig, men noe som oppstår ved at mennesket oppnår stadig mer og sikrere kunnskap om verden.⁸⁴ Spesielt fremhever Lenin punktet om at verden må erkjennes dialektisk. Mennesket kan oppnå objektiv kunnskap om den fysiske verden ved hjelp av sin erkjennelse. Men mennesket vil aldri oppnå absolutt kunnskap om verden – absolutt kunnskap er bare noe mennesket kan nærme seg, men aldri fullt ut oppnå ved å øke mengden av relativ kunnskap.⁸⁵

I et tillegg til *Materializm i `empiriokriticizm* utroper Lenin for øvrig den russiske `revolusjonære demokraten´ og 1860-tallstenkeren Nikolaj Černyševskij som en konsekvent materialist – som kun på grunn av de tilbakeliggende sosiale forholdene i datidens Russland ikke maktet å heve seg opp til Marx' og Engels' dialektiske materialisme.⁸⁶

I en omtale av Lenins forhold til filosofi er det også grunn til å trekke frem de såkalte *Filosofskie tetradi* (Filosofiske hefter), forfattet i 1914-1915 – altså under den pågående verdenskrigen. Her erklærer Lenin blant annet at det ikke er mulig å forstå Marx' *Das Kapital* uten å ha tilegnet seg hele Hegels *Wissenschaft der Logik* – og at ingen av samtidens `marxister´ har forstått Marx.⁸⁷

---

⁸⁴ Jevnfør Lenin 18: 102-103. Eller som Lenin også formulerer sin erkjennelsesteori: "Tingene eksisterer utenfor oss. Våre sanseinntrykk og forestillinger er avbilder av dem. Kontrollen av disse avbildene, adskillelsen av sanne fra falske, skjer gjennom praksis." (Lenin 18: 109-110).

⁸⁵ Jevnfør Lenin 18: 133-140 og 145-146.

⁸⁶ Eller som Lenin selv formulerer sitt syn på Černyševskijs betydning som filosof: "Černyševskij er den eneste virkelig store russiske forfatter som fra [18]50-årene og helt til [18]88 var i stand til å holde seg på høyde av en helhetlig filosofisk materialisme og å forkaste det stakkarslige våset til nykantianere, positivist, machister og øvrige rotehoder. Men Černyševskij klarte ikke – eller snarere kunne ikke, på grunn av det russiske livs tilbake-liggenhet – å heve seg opp til Marx' og Engels' dialektiske materialisme." (Lenin 18: 384).

⁸⁷ Lenin 29: 162.

Lenins kanskje viktigste poeng i *Materializm i ěmpiriokriticizm* er kravet om 'partijnost' – 'partiånd' – i filosofien. Ifølge Lenin kan ingen filosofisk eller vitenskapelig teori være politisk nøytral. Filosofi og vitenskap vil alltid være et uttrykk for klasseinteresser, på samme måte som for eksempel politisk økonomi er et uttrykk for klasseinteresser. Spørsmålet blir derfor hvilken klasse en gitt filosofisk eller vitenskapelig teori støtter. Teorier som gjør krav på å være nøytrale, vil i realiteten forsvare den herskende klasses interesser – de forsværer borgerskapets interesser.

Dette betyr at siden 'empirismekritikere', 'machinister' og idealister av alle avskygninger objektivt bidrar til å fremme veien for irrasjonalisme, gudstro og politisk reaksjon, fortjener de ikke mer tillitt enn borgerskapets professorer i politisk økonomi:

"Ikke ett eneste ord av én eneste av disse professorene, som er i stand til å frembringe de mest verdifulle arbeider innen kjemiens, historiens og fysikkens spesialområder, kan en feste lit til så snart det dreier seg om filosofi. Hvorfor? Av samme grunn som en ikke kan feste lit til ett eneste ord av én eneste professor i politisk økonomi, som er i stand til å frembringe de mest verdifulle arbeider innen de faktiske, spesielle undersøkelsers område, så snart det dreier seg om den politiske økonomis almene teori. For i dagens samfunn er sistnevnte like mye *partibundet* vitenskap [partijnaja nauka] som *gnoseologien*. I det store og hele er økonomiprofessorer ikke noe annet enn lærde løpegutter for kapitalistklassen, og professorer i filosofi lærde løpegutter for teologene."⁸⁸

Marxistenes oppgave er å bruke det verdifulle disse 'løpeguttene' tross alt har frembrakt innen sine spesialområder til å videreutvikle marxismen og det materialistiske synet på verden – og ikke som Bogdanov og dennes tilhengere å la seg innfange av borgerskapets reaksjonære filosofi.

At 'forbedrerne' av marxismen har handlet i god tro, at de personlig er ateister og så videre, er uten betydning når en skal ta stilling til deres publisistiske virksomhet. Gode hensikter er en privatsak, den samfunnsmessige betydningen av en persons virksomhet er en partisak.⁸⁹

⁸⁸ Lenin 18: 363-364.

⁸⁹ Jevnfør Lenin 18: 356-367 – "Partier i filosofien og filosofiske idioter" – der Lenin begrunner sitt krav om 'partijnost' i filosofien. Lenin erklærer også at den 'borgerlige' vitenskapsmannen Ernst Haekels bok *Die Welträdsel* – en bok som ble solgt i hundretusener av eksemplarer – ved å propagandere for et materialistisk syn på verden og undergrave troen på Gud ble et "våpen i klassekampen" – til tross for at forfatteren selv tok avstand fra materialismen som filosofisk doktrine og ønsket å forene religion og vitenskap. (Lenin 18: 370-372). Kravet om 'partijnost' omfatter for Lenin – naturlig nok for en marxist – også forholdet til religion. Således understreker Lenin at religion er en privatsak i forhold til staten (staten skal ikke favorisere noen religion eller blande seg inn i hva folk tror på – i det minste ikke før innføringen av en sosialistisk samfunnsorden), men ikke i forhold til partiet. En revolusjonær sosialist er forpliktet til å være ateist og å propagandere ateisme. Samtidig fremhever Lenin at det revolusjonære partiet må søke å oppnå tilslutning også blant troende arbeidere, og at

Trolig må det kunne betraktes som et uttrykk for Lenins 'partijnost' at *Materializm i ėmpiriokriticizm* er overstrødd med skjellsord rettet mot 'reaksjonære' filosofer, vitenskapsmenn og publisister.⁹⁰

Dette kravet om 'partijnost' i filosofien utgjør en klar parallell til Lenins understrekning i *Čto delat'?* (1902) av at siden marxismen er den eneste ideologi som forsvarer arbeiderklassens interesser, må alle andre ideologier være borgerlige. Og ethvert frafall fra marxismen vil følgelig være en styrkelse av borgerskapets makt. Jevnfør følgende utsagn:

"Her finnes ingen mellomting [mellom borgerlig og sosialistisk ideologi] (for menneskeheten har ikke utarbeidet noen 'tredje' ideologi, ja i et samfunn som er sønderrevet av klassemotsetninger, kan det overhodet aldri forekomme noen ideologi utenfor klassene eller over klassene). Derfor betyr *enhver* svekkelse av den sosialistiske ideologi, *ethvert frafall* fra den også en styrkelse av den borgerlige ideologi."⁹¹

---

kampen mot religionen må være underordnet kampen for sosialismen. Jevnfør skriftene "Socializm i religija" (Sosialisme og religion) (1905) (Lenin 12: 142-147) og "Ob otnošenii rabočej partii k religii" (Om arbeiderpartiets forhold til religion) (1909) (Lenin 17: 415-426).

⁹⁰ Jevnfør uttrykk som 'usammenhengende, rotete og reaksjonært' (Lenin 18: 11), 'ørkesløse og tomme ord' (37), 'latterlig sofisme' (51), 'usammenhengende ordskvalder' (84), 'kvasi-vitenskapelig professor-krimskrams' (115), 'sjarlataneri eller ekstrem åndssvakhet' (149), 'bunnløs avgrunn av det mest ugudelige kaos' (206), 'degenererte skravlebøtter' (215), 'borgerlig sjarlataneri' (231), 'tryllekunstnerknep' (244), 'avfall som bør kastes på søppeldyngen' (332), 'den borgerlige vitenskaps klovner' (337), 'pretensiøst galimatias' (357), 'kompakt obskurantisme' (368) og 'halv-lærd-sjarlatanske nye betegnelser' (380).

⁹¹ Lenin 6: 39-40.

De revolusjonære

I flere av sine skrifter understreker Lenin at det for å kunne bekjempe den tsaristiske politistaten er nødvendig å bygge opp et eliteparti av 'profesjonelle revolusjonærer'. De 'profesjonelle revolusjonærene' behøver imidlertid ikke å tilhøre intelligentsiaen. Tvert imot betoner Lenin viktigheten av at arbeiderklassen selv utvikler sine egne lederkadrer. Og han fremstiller ofte intelligentsiaen som et opportunistisk element i arbeiderbevegelsen som ikke er i stand til å underordne seg proletarisk disiplin.

I sitt programskrift *Čto delat'?* (1902) erklærer Lenin at de russiske sosial-demokratenes viktigste oppgave er "å skape en *organisasjon av revolusjonærer* som er i stand til å sikre energi, fasthet og kontinuitet i den politiske kampen".⁹² I samme skrift erklærer han at det eneste seriøse organisasjonsprinsipp for det revolusjonære partiet må være "det strengeste hemmelighold, det strengeste utvalg av medlemmer, skoloring av profesjonelle revolusjonærer".⁹³ Kun ved hjelp av en liten kjerne av de mest erfarne og stålsatte arbeiderne, betrodde kontakter i de viktigste regionene og konspiratoriske forbindelser med organisasjonen av revolusjonærer er det – i samvirke med massene – mulig å skape en sosial-demokratisk bevegelse i gendarmerens Russland.⁹⁴ En arbeider som viser seg å ha talent for agitatorisk eller illegal virksomhet, må ifølge Lenin forsørges av partiet slik at han kan utvikle seg til en profesjonell revolusjonær.⁹⁵ Kun ved på denne måten å skape et eliteparti av profesjonelle revolusjonærer kan sosial-demokratene frigjøre seg fra sine tidligere primitive arbeidsmetoder, fra 'håndverkeriet' (*kustarničestvo*) som gjorde de revolusjonære til et lett bytte for tsarens politi.

---

⁹² Lenin 6: 105. Tittelen på programskriftet, *Čto delat'?* (Hva må gjøres?), er selvsagt ikke tilfeldig, men henspiller på den 'revolusjonære demokraten' Nikolaj Černyševskij's roman *Čto delat'?* (1863) – en roman som med sine skildringer av de 'nye' menneskene og 'rasjonell egoisme' ble en inspirasjonskilde for flere generasjoner av russiske revolusjonærer. Påvirkningen fra Černyševskij la Lenin selv ikke skjul på. Da han i 1904 i tilknytning til en diskusjon om Černyševskij ble spurt om det var dennes roman *Čto delat'?* som hadde inspirert ham til å gi sitt eget organisatoriske og ideologiske kampskrift samme tittel, skal han således ifølge sin daværende meningsfelle Nikolaj Valentinov ha svart "Var det så vanskelig å gjette?". (N. Valentinov, *Vstreči s Leniny* (1953): 103).

⁹³ Lenin 6: 141.

⁹⁴ Lenin 6: 119.

⁹⁵ Lenin 6: 132-134.

Čto delat'? inneholder for øvrig følgende maleriske fremstilling av de revolusjonære som en utvalgt gruppe mennesker, omgitt av fiender, farer og fristere:

”Vi går i tett flokk langs en steil og vanskelig vei mens vi fast holder hverandre i hendene. Vi er omgitt av fiender på alle kanter, og vi må nesten alltid bevege oss under deres ild. Vi har sluttet oss sammen av fri vilje nettopp for å kjempe mot fiendene og for ikke å havne i den nærliggende sumpen, hvis beboere helt fra første stund klandret oss for at vi skilte oss ut som en egen gruppe og valgte kampens vei og ikke forsoningens vei. Men så gir noen av oss seg til å rope: ‘La oss gå ut i sumpen!’. Og når en begynner å bebreide dem, svarer de: ‘For noen etterblivne mennesker dere er! Og at dere ikke skammer dere over å ville frata oss friheten til å kalle dere inn på en bedre vei!’. Å jo, mine herrer, dere er fri til ikke bare å kalle, men gå hvorhen dere vil, selv ut i sumpen. Vi anser til og med at deres rette sted nettopp er i sumpen, og vi er klare til å yte dere all mulig bistand til deres overflytting dit. Men gi da oss frie hender, ikke klamre dere til oss og ikke tilsmuss det store ordet frihet. For vi er jo også ‘fri’ til å gå dit vi vil, fri til å kjempe ikke bare mot sumpen, men også mot dem som vender seg mot sumpen.”⁹⁶

Dette kravet om at den revolusjonære kampen må baseres på profesjonelle revolusjonærer, fremsetter Lenin allerede før utgivelsen av *Čto delat'*? i flere skrifter. I brosjyren *Zadači russkikh social-demokratov* (De russiske sosial-demokratenes oppgaver) (1898) erklærer Lenin således:

”Det trengs arbeidere til alle former for arbeid. Og jo mer konsekvent de revolusjonære spesialiserer seg på den revolusjonære virksomhetens særskilte funksjoner, jo mer konsekvent de overveier konspirative metoder og dekke for sin virksomhet, jo mer selvpoppofrende de konsentrerer seg om et lite, uanselig, partikulært arbeid – jo tryggere blir hele saken, jo vanskeligere blir det for gendarmene og spionene å avsløre de revolusjonære. [...] Uten styrking og utvikling av den revolusjonære disiplinen, organisering og fordekt virksomhet er kamp mot regjeringen umulig. Men fordekt virksomhet krever først og fremst spesialisering av de enkelte sirkler og medlemmer på arbeidets enkelte funksjoner og tildeling av den koordinerende rollen til et så lite antall medlemmer som mulig, til ‘Kampforbundet’s sentrale kjerne.’”⁹⁷

Det trengs legale agitatorer. Det trengs folk som kan organisere revolusjonære sirkler og grupper blant arbeiderne. Det trengs folk som kan avsløre spioner og provokatører. Det trengs folk som kan sørge for dekkleiligheter. Det trengs folk som kan spre illegal litteratur. Og så videre. Jo mer spesialisert virksomheten til den enkelte revolusjonær og den enkelte gruppe av revolusjonærer er, jo vanskeligere vil det være for politiet å rulle opp det revolusjonære nettverket. Denne type spesialisering krever store ofre av den enkelte revolusjonær. Men kun ved hjelp av disse arbeidsmetodene lyktes tidligere generasjoner av revolusjonærer å utrette ”de mest storslåtte tiltak”.⁹⁸

⁹⁶ Lenin 6: 9-10. Kan Lenin, hvis mor var protestant av tysk herkomst, ha latt seg inspirere til denne fremstillingen av de revolusjonære av *The Pilgrim's Progress* av John Bunyan?

⁹⁷ Lenin 2: 468.

⁹⁸ Jevnfør Lenin 2: 467-470.

Og i første nummer av *Iskra* – avisen Lenin utgav sammen med Plekhanov, Martov og andre russiske marxister – erklærer han i lederartikkelen ”Nasuščnye zadači našego dviženija” (Brennende oppgaver for vår bevegelse) (1900):

”Det er nødvendig å frembringe mennesker som vier ikke bare ledige kvelder, men hele livet til revolusjonen. Det er nødvendig å frembringe en organisasjon som er så stor at det i den er mulig å gjennomføre en streng arbeidsdeling mellom de forskjellige formene av vårt arbeid. [...] Med et sterkt organisert parti vil en enkelt streik kunne forvandle seg til en politisk demonstrasjon, til en politisk seier over regjeringen. Med et sterkt organisert parti vil et opprør på et enkelt sted kunne vokse til en seierrik revolusjon. [...] Foran oss står fiendens festning i all sin makt, hvorfra de overøser oss med skyer av granater og kuler som river bort de beste av krigerne. Vi må erobre denne festningen. Og vi vil erobre den om vi forener alle kreftene til det oppvåkne proletariat med alle kreftene til de russiske revolusjonære i ett parti som alt levende og ærlig i Russland strekker seg mot. Og først da vil den storslagne spådommen til den russiske arbeider-revolusjonær Petr Aleksejev gå i oppfyllelse: ”Den muskuløse armen til det arbeidende folks millioner vil heves, og despotismens åk, beskyttet av soldatenes bajonetter, vil oppløses i støv!”⁹⁹

Kravet om at den revolusjonære virksomheten må baseres på ”profesjonelle revolusjonærer” og en sterk organisasjon fremsetter Lenin også i artikkelen ”S čego načat’?” (Hva må en begynne med?) (1901), en artikkel som klart har karakter av ”forord” til *Čto delat’?*. Her erklærer Lenin at kun en sterk organisasjon basert på ”profesjonelle revolusjonærer” – eller ”agenter” som han betegner disse som i denne artikkelen – vil gjøre de revolusjonære sosialdemokratene i stand til å tilpasse sin taktikk til begivenheter som plutselig måtte inntreffe, som for eksempel et spontant opprør.¹⁰⁰

Også etter utgivelsen av *Čto delat’?* behandler Lenin i flere av sine skrifter temaet ”profesjonelle revolusjonærer”. I ”Krizis menševizma” (Mensjevismens krise) (1906) erklærer Lenin at mens mensjevikene innskrenker seg til legalt arbeid, forstår bolsjevikene å kombinere legale og illegale metoder i den revolusjonære kampen. Og en sann marxist (eller profesjonell revolusjonær) er den første til å erkjenne at en revolusjonær situasjon har inntrådt, og den første til å kalle folket til opprør; mens ”filisterne [= mensjevikene] sover de trofaste undersåtters slavesøvn”.¹⁰¹ I ”Zametki publicista” (En publisists bemerkninger) (1913) erklærer Lenin at en revolusjonær ikke er den som blir revolusjonær ved utbruddet av revolusjonen, men den som under reaksjonens herjinger og liberalernes og demokratenes vakling forsvarer revolusjonens prinsipper og slagord.¹⁰² Og i ”Otkrytoe pis’mo Borisu Suvarinu” (Åpent brev til Boris Suvarin) (1916) – der han forsvarer sitt krav om dannelsen av en ny

⁹⁹ Lenin 4: 376-377.

¹⁰⁰ Jevnfør Lenin 5: 5-13.

¹⁰¹ Jevnfør Lenin 14: 149-172. Sitatet står på s 159.

¹⁰² Lenin 23: 309.

sosialist-internasjonale av revolusjonære krigsmotstandere – avviser Lenin at det skulle være noe problem at de revolusjonære internasjonalistene tallmessig er svake. I Frankrike i 1780 eller i Russland i 1900 utgjorde de bevisste og handlekraftige revolusjonære maksimalt 1/10 000-del eller sågar 1/100 000-del av sin klasse (borgerskapet og proletariatet). Men få år senere var dette angivelig maktesløse mindretallet av revolusjonærer i stand til å føre millioner og atter millioner med seg. Hvorfor? Fordi de revolusjonære representerte massenes virkelige interesser, fordi de trodde på revolusjonen, og fordi de selvoppofrende tjente revolusjonen.¹⁰³

‘Profesjonelle revolusjonærer’ kan ifølge Lenin tilhøre alle samfunnslag – så sant de har viet sitt liv til arbeiderklassens befrielse. I flere av sine skrifter fremhever Lenin imidlertid viktigheten av at arbeiderklassen selv utvikler sine lederkadrer, sine ‘profesjonelle revolusjonærer’. Og han hevder at mens borgerskapet og små-borgerskapet viser tendenser til å svikte revolusjonen, er arbeiderklassen – eller i det minste de bevisste delene av denne – konsekvent revolusjonær.

Lenins syn på de revolusjonære kommer frem i to artikler der han tar for seg russiske revolusjonærers sosiale bakgrunn, ”Rol’ soslovij i klassov v osvoboditel’nom dvizenii” (Stenders og klassers rolle i frigjøringsbevegelsen) (1913) og ”Iz prošlogo rabočej pečati v Rossii” (Fra arbeiderpressens historie i Russland) (1914). I disse artiklene tar Lenin for seg statistikk over den sosiale bakgrunnen til personer tiltalt for politiske forbrytelser i Russland, statistikk som viser at mens tidligere generasjoner av revolusjonærer stort sett tilhørte adelsstanden, borgerskapet eller små-borgerskapet, har de revolusjonære etter 1900 hovedsakelig tilhørt arbeiderklassen – og etter hvert også bondebefolkningen.¹⁰⁴ Denne utviklingen har etter Lenins mening vært uunngåelig – og positiv. I livegenskapets Russland var det kun enkelte adelsmenn som var i stand til å ta opp kampen mot autokratiet. Senere overtok det fremvoksende borgerskapet og raznočinec-ene (intellektuelle av ikke-adelig herkomst) den dominerende rollen innen den revolusjonære bevegelsen. De revolusjonæres isolasjon fra

---

¹⁰³ Jevnfør Lenin 30: 266-267.

¹⁰⁴ Jevnfør Lenin 23: 397-399 og 25: 93-101. Cf i den forbindelse Lenins kjente periodisering av den revolusjonære bevegelsens historie i *Pamjati Gercena* (Til minne om Herzen) (1912): 1) Dekabristene og Herzen, 2) Černyševskij og 1870-årenes narodnik-revolusjonærer, 3) Folkemassenes selvstendige revolusjonære opptreden. (Lenin 21: 261).

folkemassene gjorde at den revolusjonære kampen ble preget av heroisme – og av maktesløshet.¹⁰⁵ Først i årene før og etter revolusjonen i 1905 er det mulig å snakke om en virkelig revolusjonær massebevegelse i Russland – en bevegelse som er i stand til å true det tsaristiske regimet. Mens såkalte deklasserte utgjorde 19,9 % av alle arresterte i 1884-1890, utgjorde denne gruppen kun 5,5 % i 1905-1908, konstaterer Lenin tilfreds. ”Den ondsinnet-baktalerske karakter til den liberale teori om vår revolusjons `intelligentsia´-særpreg fremtrer klarere enn klart.”¹⁰⁶

Lenins syn på de revolusjonære kommer også frem i den upubliserte artikkelen ”Popjatnoe napravlenie v russkoj social-demokratii” (En regressiv retning i det russiske sosial-demokrati) (1899), en artikkel rettet mot `økonomistene´s forsøk på å innskrenke sosial-demokratenes virksomhet til legalt arbeid for å bedre arbeiderklassens kår. `Økonomistene´ ønsker å tilpasse arbeiderbevegelsen til arbeiderklassens minst utviklede lag. Virkelige sosialister ønsker derimot å heve arbeiderklassen til politisk kamp mot det bestående samfunn – og å sørge for at arbeiderklassen utvikler sine egne lederkadrer. Eller som Lenin formulerer det:

”Historien til alle lands arbeiderbevegelse viser at de best situerte lagene av arbeidere først og lettest tilegner seg sosialismens idé. Fra dem hentes hovedsakelig de arbeider-foregangsmenn som enhver arbeiderbevegelse frembringer, arbeidere som er i stand til å vinne arbeidermassenes fulle tillit, arbeidere som helt og holdent vier seg til opplysning og organisering av proletariatet, arbeidere som fullt bevisst tilegner seg sosialismen, og som endog på egen hånd utarbeider sosialistiske teorier. Enhver levende arbeiderbevegelse har frembrakt slike arbeiderførere, sine Proudhon-er og Vaillant-er, Weitlinger og Bebel-er. Og vår russiske arbeiderbevegelse lover ikke å sakke akterut for den europeiske i denne henseende. I en tid da det dannede samfunn mister interessen for ærlig, illegal litteratur, vokser en lidenskapelig trang til kunnskap og til sosialisme blant arbeiderne. Blant arbeiderne skiller virkelige helter seg ut, som – til tross for sine elendige livsvilkår, til tross for det sløvende tvangsarbeidet på fabrikken – besitter så mye karakter og viljekraft at de studerer, studerer og atter studerer og forvandler seg selv til bevisste sosial-demokrater, til en `arbeider-intelligentsia´. I Russland finnes allerede denne `arbeider-intelligentsiaen´. Og vi må sette alle krefter inn på at dens rekke stadig utvides, at dens høye åndelige behov fullt ut tilfredsstilles, og at lederne for det russiske sosial-demokratiske arbeiderparti utgår fra dens rekke.”¹⁰⁷

Denne type krav om at arbeiderklassen selv må utvikle sine egne lederskikkelser, og hyldest av arbeider-revolusjonærer forekommer i flere av Lenins skrifter. I *Pis'mo k tovarišču o našikh organizacionnykh zadačakh* (Brev til en kamerat om våre organisatoriske oppgaver) (1902) – et skrift der han utførlig utvikler sine tanker om nødvendigheten av å bygge opp en sentralistisk kamporganisasjon av `profesjonelle revolusjonærer´ – krever Lenin således at enhver fabrikk må gjøres til en sosial-demokratisk `festning´, og at det ved enhver fabrikk må

¹⁰⁵ Lenin 23: 399.

¹⁰⁶ Lenin 23: 399.

¹⁰⁷ Lenin 4: 268-269.

etableres en fabrikkorganisasjon bestående av arbeider-revolusjonærer.¹⁰⁸ I *Šag vpered, dva šaga nazad* (Ett skritt frem, to skritt tilbake) (1904) – kampskriftet mot mensjevikene han forfattet etter partisplittelsen i 1903 – betoner Lenin igjen nødvendigheten av å etablere revolusjonære fabrikkorganisasjoner. Og han understreker at arbeiderne ikke bare må lære av intelligentsiaen, men også stille krav om at denne underordner seg proletarisk revolusjonær disiplin.¹⁰⁹ I *Dve taktiki social-demokratii v demokratičeskoj revoljucii* (To taktikker for sosial-demokratiet i den demokratiske revolusjon) (1905) erklærer Lenin at arbeiderklassens frigjøring må være arbeiderklassens eget verk, og at uten bevisste og organiserte masser er enhver revolusjon umulig.¹¹⁰ I sitt forord til *Za 12 let* (I løpet av 12 år) (1907) – en påtenkt trebindsutgave av Lenins skrifter – erklærer Lenin at arbeiderklassen på grunn av sin stilling i det kapitalistiske samfunnet utviser større evne til organisering enn andre klasser, og at uten arbeiderklassens egen evne til organisering ville alle tanker om å organisere et eliteparti av `profesjonelle revolusjonærer` være ren eventyrpolitikk.¹¹¹ I ”Revoljucija i kontrrevoljucija” (Revolusjon og kontra-revolusjon) (1907) erklærer Lenin at proletariatet som den fremste forkjemper for folkets frihet må styrke sin organisasjon og frigjøre seg fra intelligentsiaens opportunisme; og at om noen tusen arbeider-revolusjonærer i 1905 klarte å rive med seg en million proletarer, så vil dagens partikadrer som har enda tettere bånd til arbeidermassene, klare å rive med seg titalls millioner og knuse fienden.¹¹² I ”Ob”javlenie ob izdanii `Rabočej gazety`” (Kunngjøring om utgivelse av `Arbeideravisen`) (1910) konstaterer Lenin tilfreds at arbeiderklassen nå selv frembringer sine egne lederskikkelser – lederskikkelser som utvilsomt vil lede den revolusjonære kampen på en langt mer effektiv måte enn intelligentsia-lederen.¹¹³ Og i sin nekrolog over bolsjevikeren og arbeider-revolusjonæren Ivan Vasil’evič Babuškin (1910) erklærer Lenin at uten ”folkelige helter” som Babuškin – mennesker som vier sitt liv til å bevisstgjøre og organisere arbeidermassene – kunne ikke det russiske sosial-demokratiske partiet ha eksistert i ti år, det ville ikke engang ha kunnet eksistere i ti måneder.¹¹⁴

¹⁰⁸ Jevnfør Lenin 7: 15-16

¹⁰⁹ Jevnfør Lenin 8: 250-251 og 382-383.

¹¹⁰ Lenin 11: 16.

¹¹¹ Lenin 16: 103.

¹¹² Jevnfør Lenin 16: 124-125.

¹¹³ Lenin 19: 411.

¹¹⁴ Jevnfør Lenin 20: 79-83.

Samtidig hylder Lenin også ikke-proletariske revolusjonærer – jevnfør artikkelen ”O nacional’noj gordosti velikorossov” (Om stor-russernes nasjonale stolthet) (1914) der han uttrykker sin glede over at det tsaristiske Russland har frembrakt frihetskjemper som opplysningsfilosofen Aleksandr Radiščev, dekabristene og 1870-årenes revolusjonære intelligentsia.¹¹⁵

* * *

I tilknytning til Lenins syn på de revolusjonære er også hans syn på intelligentsiaen av interesse. Det er grunn til å merke seg at Lenin ikke betrakter intelligentsiaen som en selvstendig gruppe i samfunnet på linje med arbeiderklassen, bondebefolkningen og borgerskapet. Intelligentsiaen kan ifølge Lenin kun spille en samfunnsmessig rolle ved å artikulere interessene til samfunnets virkelige konstitutive elementer, klassene.

Dette synet på intelligentsiaen kommer frem i *Èkonomičeskoe soderžanie narodničestva i kritika ego v knige g. Struve* (1895) der Lenin forklarer den ikke-adelige intelligentsiaens og senere narodnik-intelligentsiaens vekst og fall med at intelligentsiaen kunne spille en historisk rolle så lenge den befolkningen hvis interesser den representerte – henholdsvis ’folket’ og bondebefolkningen – utgjorde en noenlunde homogen enhet. I det øyeblikk klasse-motsetningene innenfor ’folket’/bondebefolkningen kom til syne, var den ikke-adelige intelligentsiaen/narodnik-intelligentsiaen derimot dømt til å gå i oppløsning. Eller som Lenin formulerer det:

”Til alle tider og overalt har borgerskapet opptrådt mot foreldede standsrammer og andre middelalderske institusjoner i hele ’folket’s navn, innenfor hvilket klassemotsetningene ennå ikke var utviklet. Og det hadde rett, både i Vesten og i Russland, siden de kritiserte institusjonene undertrykte virkelig *alle*. Så snart standssamfunnet i Russland var blitt tilføyd et avgjørende slag (1861), begynte øyeblikkelig antagonismen innen ’folket’ å vise seg, og parallelt med og i kraft av dette antagonismen innen den standsløse intelligentsiaen mellom liberalerne og narodnikene, ideologene til bondebefolkningen (innenfor hvilken de første russiske ideologer for de umiddelbare produsentene ikke så, og heller ikke ennå kunne se, dannelsen av antagonistiske klasser). Den videre økonomiske utvikling førte til en mer fullstendig avdekning av de sosiale antagonismene i det russiske samfunn, tvang en til å anerkjenne den faktiske oppløsning av bondebefolkningen i landsbyborgerskapet og proletariatet. Etter å ha skilt seg fra marxismen har narodnikbevegelsen allerede nesten fullstendig forvandlet seg til små-borgerskapets ideologi. Av den grunn utgjør den russiske ’standsløse intelligentsiaen’ en ’reell samfunnsmessig kraft’ i samme grad som den forsvarende *all-borgerlige interesser*. Om denne kraften allikevel ikke var i stand til å skape egnede institusjoner for de interessene den forsvarte, ikke var i stand til å omskape ’dagens russiske kulturs atmosfære’ (herr V. V. [= den liberale narodnik-økonomen Vasilij P. Voroncov]), om ’aktiv demokratisme i den politiske kampens epoke’ ble avløst av ’samfunnsmessig indifferentisme’ (herr V.V i ’Nedelja’ nummer 47/1894) – så består grunnen til dette ikke bare i den fedrelandske ’standsløse intelligentsiaen’s drømmende

---

¹¹⁵ Jevnfør Lenin 26: 106-110.

karakter, men hovedsakelig i stillingen til de klasser hvorfra den utgikk og fra hvilke den hentet kraft, i deres tvetungethet.”¹¹⁶

Den samme avvisning av at intelligentsiaen kan spille en selvstendig historisk rolle, uttrykker Lenin i en upublisert bokanmeldelse fra 1899 – nærmere bestemt en anmeldelse av Karl Kautskys skrift *Bernstein und das sozial-demokratische Programm, Eine Anti-Kritik*. Her fremhever Lenin hvordan intelligentsiaens usikre sosiale posisjon mellom borgerskapet og arbeiderklassen gir seg utslag i vakling og holdningsløshet:

”Denne sistnevnte [intelligentsiaen] inntar en egenartet posisjon blant de andre klassene idet den delvis knytter an til borgerskapet utfra sine forbindelser, anskuelser og så videre, delvis til lønnsarbeiderne i samme grad som kapitalismen mer og mer fratar medlemmet av intelligentsiaen dennes selvstendige posisjon, forvandler ham til en uselvstendig lønnsarbeider, truer med å senke hans levestandard. Den transitoriske, usikre, motsetningsfylte stillingen til det betraktede samfunnslag gjenspeiles ved den særlig brede spredningen innen dette av de halv-hjertede, eklektiske anskuelserne, det sammensurium av motsatte prinsipper og synspunkter, den trangten til verbalt å heve seg til de høyeste sfærer og ved hjelp av fraser å tilsløre konfliktene mellom befolkningens historiske grupper som Marx så skånselsløst brennemerket med sine sarkasmer for et halvt hundreår siden.”¹¹⁷

Tilsvarende tanker om intelligentsiaens manglende evne til å opptre som en selvstendig historisk kraft kommer til uttrykk i også andre av Lenins skrifter.¹¹⁸

I flere av sine skrifter fremstiller Lenin intelligentsiaen som et opportunistisk fremmedelement innen arbeiderbevegelsen, et element som ikke er i stand til å underordne seg proletarisk disiplin. I *Šag vpered, dva šaga nazad* (1904) forklarer Lenin således striden om partistatuttene på de russiske sosial-demokratenes annen partikongress i 1903 og bruddet mellom bolsjeviker og mensjeviker som et oppgjør mellom proletariske elementer og borgerlige intelligentsia-elementer i partiet. Eller som Lenin formulerer det:

---

¹¹⁶ Lenin 1: 442-443.

¹¹⁷ Lenin 4: 209.

¹¹⁸ I *Zadači russkikh social-demokratov* (De russiske sosial-demokraters oppgaver) (1898) erklærer Lenin således at medlemmer av intelligentsiaen av natur vil være motstandere av tsarismen på grunn av undertrykkelsen av tanker og kunnskap, men samtidig vil intelligentsiaens materielle interesser knytte den til absolutismen og borgerskapet. Kun arbeiderklassen er en gjennomført revolusjonær klasse. (Lenin 2: 454-455). I ”Revoljucionnyj avantjurizm” (Revolusjonær eventyrpolitikk) (1902) tar Lenin avstand fra de sosial-revolusjonæres teori om at intelligentsiaen utgjør en egen revolusjonær klasse i tillegg til arbeiderklassen og bondebefolkningen. Klassemessig tilhører intelligentsiaen borgerskapet eller små-borgerskapet. Medlemmer av intelligentsiaen – deklasserte og andre – som har gått over til å støtte proletariatet, utgjør derimot en del av arbeiderklassen. (Lenin 6: 389). Og i ”Zadači revoljucionnoj molodeži” (Den revolusjonære ungdommens oppgaver) (1903) erklærer Lenin at intelligentsiaen, og i særdeleshet studentene, gjenspeiler klasseinteressene og de politiske gruppedannelsene i samfunnet for øvrig. Kun ved å slutte seg til sosial-demokratiet og arbeiderbevegelsen kan studentene spille en politisk progressiv rolle – og ikke ved å tro at de selv kan representere ’samfunnet’. Forsvarerne av teorien om en partiløs ’progressiv’ intelligentsia – herunder i særdeleshet de sosial-revolusjonære – er i realiteten ikke annet enn små-borgere. (Lenin 7: 343 og 355).

”Det var ikke forkjemperne for en vid proletarisk kamp som stod opp, i diskusjonene om § 1, mot forkjemperne for en radikal-konspiratorisk organisasjon, slik kameratene Martynov og Aksel’rod trodde, men tilhengerne av *borgerlig-intelligentsia-individualisme* som støtte sammen med tilhengerne av *proletarisk organisering og disiplin*.¹¹⁹

Denne type fremstillinger av intelligentsiaen som et udisiplinert fremmedelement i arbeiderbevegelsen er særdeles tallrike hos Lenin. Delvis forekommer de etter bruddet mellom bolsjeviker og mensjeviker i 1903.¹²⁰ Delvis forekommer de under Lenins strid med `likvidatorer` og `tilbakekallere` omkring 1910.¹²¹ Og delvis forekommer de etter utbruddet av revolusjonen i 1917.¹²² Positive fremstillinger av intelligentsiaen forekommer derimot relativt sjelden hos Lenin.¹²³

Lenins reaksjon på offentliggjøringen av artikkelsamlingen *Vekhi* (Landemerker) (1909) der flere fremtredende russiske intellektuelle – herunder tidligere marxister – mante til et oppgjør med intelligentsiaens gudløse og anti-statlige holdninger, må likevel kunne tolkes som at han tillegger intelligentsiaen en i det minste potensiell samfunnsomdannende evne. Om Lenin helt hadde avskrevet intelligentsiaen som samfunnsmessig kraft, blir hans kraftige, negative reaksjon på `forræderiet` til forfatterne av *Vekhi* lite forståelig – riktignok fremstiller Lenin offentliggjøringen av *Vekhi* som et uttrykk for hele det liberale borgerskaps `forræderi` mot frihetens sak, og ikke bare som en del av intelligentsiaens overgang til reaksjonen.¹²⁴

---

¹¹⁹ Lenin 8: 254.

¹²⁰ Jevnfør Lenin 7: 58, 213-214; 8: 189, 309-311, 344, 367, 370, 374-383, 392; 9: 6, 51, 179-189.

¹²¹ Jevnfør Lenin 19: 46-47, 291-292, 307-308; 21: 208-209; 24: 87-88; 25: 98-99, 131-134, 221-223.

¹²² Jevnfør Lenin 31: 420; 34: 320-323; 35: 171-173, 191-194; 36: 261, 288, 310-311, 471, 503; 37: 140, 215.

¹²³ Et eksempel på en positiv fremstilling av intelligentsiaen hos Lenin er artikkelen ”Otdača v soldaty 183-kh studentov” (Utleveringen av 183 studenter til militærtjeneste) (1901) der han erklærer at de ”beste representanter for våre dannede klasser” i form av ”blodet til tusener av revolusjonærer pint av regjeringen” viste sin vilje til å frigjøre seg fra det borgerlige samfunn og gå over til sosialistene. Derfor bør arbeiderklassen støtte studentene de tsaristiske myndighetene vil gjøre til soldater. (Lenin 4: 391-396). Et annet eksempel på en – i det minste delvis – positiv fremstilling av intelligentsiaen er artikkelen ”Duma i russkie liberaly” (Dumaen og de russiske liberalere) (1907) der Lenin erklærer at selv om majoriteten av intelligentsiaen har solgt seg til borgerskapet, vil likevel et mindretall slutte seg til sosialistene – og risikere både døden og straffarbeid. Og kun dette mindretallet utgjør en intelligentsia i ordets positive betydning. (Lenin 15: 252).

¹²⁴ Jevnfør artiklene ”O `Vekhakh`” (Om `Landemerker`) (1909) (Lenin 19: 167-175) og ”Ešče odin pokhod na demokratiju” (Enda en kampanje mot demokratiet) (1912) (Lenin 22: 82-93).

De revolusjonære og folkemassene

Lenin har et sammensatt syn på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene. I *Čto delat’?* og flere andre av sine skrifter erklærer Lenin at folkemassene på egen hånd ikke er i stand til å utvikle en sosialistisk bevissthet, og at de følgelig må ledes av de revolusjonære. Samtidig anklager han ved flere anledninger de revolusjonære lederne for å sakke akterut i forhold til folkemassenes spontane revolusjonære aktivitet og bevissthet. Og han uttrykker et ønske om at partiet, i takt med at massenes revolusjonære bevissthetsnivå heves, må forvandles til et genuint masseparti.

I sitt ideologiske og organisatoriske programskrift *Čto delat’?* (1902) – et skrift rettet mot ‘økonomismen’ i datidens russiske arbeiderbevegelse – behandler Lenin forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene, forholdet mellom ‘åpne’ masseorganisasjoner og oppbyggingen av et konspirativt revolusjonært parti og arbeidernes spontant utviklede bevissthet kontra revolusjonær bevissthet. Her erklærer Lenin at arbeiderne på egen hånd kun er i stand til å utvikle en ‘fagforeningsmessig bevissthet’. ‘Sosialistisk bevissthet’ – erkjennelsen av nødvendigheten av å bekjempe hele det bestående utbyttersamfunnet og dets statsapparat, og ikke bare den enkelte arbeidsgiver – er følgelig noe som må tilføres arbeiderne utenfra. Eller som Lenin selv formulerer forholdet mellom ‘sosialistisk bevissthet’ og ‘fagforeningsmessig bevissthet’:

”Alle lands historie vitner om at kun ved hjelp av sine egne krefter er arbeiderklassen bare i stand til å utvikle en trade-unionistisk bevissthet, det vil si en overbevisning om nødvendigheten av å forene seg i fagforeninger, føre kamp mot arbeidsgiverne, tvinge regjeringen til å vedta de eller de for arbeiderne viktige lovene, og så videre. Sosialismens lære derimot vokste ut av de filosofiske, historiske og økonomiske teoriene som var blitt utarbeidet av dannede representanter for de besittende klasser, av intelligentsiaen. Grunnleggerne av den moderne vitenskapelige sosialisme, Marx og Engels, tilhørte selv, utfra sin sosiale posisjon, den borgerlige intelligentsia. På nøyaktig samme måte oppstod også i Russland sosial-demokratiets teoretiske lære fullstendig uavhengig av arbeiderbevegelsens spontane vekst, oppstod som et naturlig og unngåelig resultat av tenkningens utvikling hos den revolusjonær-sosialistiske intelligentsia.”¹²⁵

---

¹²⁵ Lenin 6: 30-31. Eller som Lenin også formulerer sitt syn på ‘sosialistisk bevissthet’: ”Klassemessig politisk bevissthet kan bli tilført arbeideren *kun utenfra*, det vil si fra et område utenfor [izvne] den økonomiske kampen, utenfor sfæren av relasjoner mellom arbeidere og arbeidsgivere”. (Lenin 6: 79). Lenin påpeker selv at dette synet på ‘sosialistisk bevissthet’ er i overensstemmelse med oppfatningen til den tyske marxisten Karl Kautsky, den annen internasjonales fremste ideolog. Og for å underbygge denne påstanden siterer han utførlig fra Kautskys artikkel *Die Revision des Programms der Sozialdemokratie in Österreich* (1902) der Kautsky utvetydig fastslår at ‘sosialistisk bevissthet’ er noe som må tilføres arbeiderklassen utenfra. (Jevnfør Lenin 6: 38-39).

Lenin fremhever også at siden arbeiderklassen ikke selv er i stand til å utvikle en klassemessig politisk bevissthet, er spørsmålet kun *hvilken* politisk ideologi arbeiderne skal bli tilført, borgerlig ideologi eller sosialistisk ideologi:

”Når det ikke kan være tale om en selvstendig, av arbeidermassene selv under selve forløpet av deres bevegelse utarbeidet ideologi, så står spørsmålet *kun slik*: borgerlig eller sosialistisk ideologi. Her finnes ingen mellomting (for menneskeheten har ikke utarbeidet noen ‘tredje’ ideologi, ja i et samfunn som er sønderrevet av klasse-motsetninger, kan det overhodet aldri forekomme noen ideologi utenfor klassene eller over klassene). Derfor betyr *enhver* svekkelse av den sosialistiske ideologi, *ethvert* frafall fra den også en styrkelse av den borgerlige ideologi.”¹²⁶

I likhet med den vest-europeiske ‘revisjonismen’ representerer ‘økonomismen’ – teorien om at sosialistene må innskrenke sin virksomhet til å støtte arbeidernes økonomiske frigjøringskamp – et frafall fra marxismen, den eneste ideologi som forsvarer arbeiderklassens interesser. ‘Økonomismen’ er derfor en borgerlig ideologi.¹²⁷

I *Čto delat’?* erklærer Lenin videre at organiseringen av det revolusjonære partiet må adskille seg fra organiseringen av arbeiderklassen og dennes økonomiske kamp mot arbeidsgiverne. Organiseringen av arbeiderklassen/den økonomiske kampen må baseres på profesjon, den må være mest mulig åpen, og den må være minst mulig konspirativ. Organiseringen av det revolusjonære partiet må derimot baseres på profesjonelle revolusjonærer, den må være forholdsvis lukket, og den må være mest mulig konspirativ.¹²⁸ Gitt den tsaristiske politistaten er også alle former for ‘demokratisme’ innad i det revolusjonære partiet meningsløst. Formelle kontrollmekanismer må erstattes av kameratslig tillit. De revolusjonæres kontroll med hverandre er imidlertid minst like effektiv som ‘demokratisk’ kontroll – sanne revolusjonærer er bevisst sitt ansvar, og forrædere vil det bli gjort kort prosess med.¹²⁹

Både ‘økonomisme’ og terrorisme representerer ifølge Lenin et knefall for spontaniteten. ‘Økonomisme’ er knefall for arbeidernes spontane økonomiske kamp. Og terrorisme er knefall for intelligentsiaens spontane handlingsvilje. Dessuten representerer både ‘økonomisme’ og terrorisme en virkeliggjøring av reformistenes program: Å støtte arbeiderklassens økonomiske frigjøringskamp og å overlate kampen for politiske reformer til borgerskapet. Det er derfor ingen tilfeldighet at de samme personene ofte støtter både

---

¹²⁶ Lenin 6: 39-40.

¹²⁷ Jevnfør Lenin 6: 37-42.

¹²⁸ Lenin 6: 112.

¹²⁹ Jevnfør Lenin 6: 134-143.

‘økonomisme’ og terrorisme. De revolusjonære sosial-demokratenes oppgave er derimot å organisere arbeiderklassen og lede dennes kamp mot autokratiet og kapitalismen.¹³⁰

Et viktig poeng, ja kanskje til og med hovedpoenget, for Lenin i *Čto delat’?* er at de revolusjonæres egen organisering har vist seg å svikte i forhold til massenes spontane motstand mot undertrykkelse og utbytting, et forhold Lenin betegner som *khvostizm* (‘rævdilting’, av det russiske ordet *khvost*, hale). Gjentatte ganger understreker Lenin at mens massenes spontane motstand mot kapitalismen øker, makter ikke de revolusjonære å lede massenes kamp – de svikter både når det gjelder å tilføre massene teoretisk kunnskap og i sitt politiske og organisatoriske arbeid.¹³¹ I arbeiderbevegelsens barndom var dette uunngåelig, og problemet ville ha blitt overvunnet om de revolusjonære hadde vært enige om å overvinne det. At feilen ikke har blitt overvunnet skyldes ‘økonomistene’s opportunistiske knefall for massenes spontane økonomiske kamp. I stedet for å heve massenes bevissthet og trekke dem inn i den politiske kampen mot autokratiet bestreber ‘økonomistene’ seg på å tilpasse de revolusjonæres virksomhet til massenes økonomiske kamp.¹³² For å illustrere dette poenget inndeler Lenin det russiske sosial-demokratis historie i tre perioder: I årene 1884-1894 eksisterer det fremvoksende, spinkle sosial-demokratiet uten en arbeiderbevegelse. I årene 1894-1898 fremtrer sosial-demokratiet som en samfunnsmessig kraft. Intelligentsiaen slutter seg til sosial-demokratiet, og de første streikene finner sted. De sosial-demokratiske lederne er i denne perioden overbeviste marxister, men de er unge og uerfarne – og de blir et lett offer for tsarens politi. Og i tiden etter 1898 svikter de sosial-demokratiske lederne ved at ‘økonomisme’ og andre former for opportunisme får vinne frem – samtidig som arbeidernes spontane motstand mot den kapitalistiske utbyttingen vokser voldsomt. De russiske revolusjonære sosial-demokratenes oppgave gir seg ifølge Lenin dermed selv: Å gjøre slutt på den tredje perioden ved å skape et marxistisk kamp-parti som kan fungere som avantgarde for arbeiderklassen og alle andre undertrykte og utbyttede grupper.¹³³

Trolig kan spørsmålet om forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene betraktes som hovedtemaet i Lenins tenkning i årene omkring 1900. Jevnfør skrifter som ”*Naša programma*”

---

¹³⁰ Jevnfør Lenin 6: 74-78 og 137.

¹³¹ Jevnfør Lenin 6: 52-53, 73-74 og 97.

¹³² Jevnfør Lenin 6: 33 og 99-100.

¹³³ Lenin 6: 180-183.

(Vårt program) (1899), "Náša blizjajsaja zadača" (Vår nærmeste oppgave) (1899), "Nasuščnyj vopros" (Et brennende spørsmål) (1899), "Popjatnoe napravlenie v russkoj social-demokratii" (En regressiv retning i det russiske sosial-demokrati) (1899), "Po povodu 'Profession de foi'" (I anledning 'Profession de foi') (1899), "Proekt zjavlenija redakcii 'Iskry' i 'Zari'" (Utkast til erklæring fra 'Iskra's og 'Zarja's redaksjon) (1900), "Zjavlenie redakcii 'Iskry'" (Erklæring fra 'Iskra's redaksjon) (1900), "Nasuščnye zadači našego dvizenija" (Brennende oppgaver for vår bevegelse) (1900), "S čego načat'?" (Hva må en begynne med?) (1901), "Beseda s zascitnikami èkonomizma" (Samtale med økonomismens forsvarere) (1901) og "Proekt ustava RSDRP" (Utkast til vedtekter for Russlands sosial-demokratiske arbeiderparti) (1903). I disse og andre skrifter tar Lenin for seg temaer som nødvendigheten av å skape et sterkt parti basert på 'profesjonelle revolusjonærer', behovet for å bekjempe 'økonomismen' og å tilføre arbeiderne 'sosialistisk bevissthet' basert på marxismen, forpliktelsen til å forene arbeiderklassens politiske og økonomiske frigjøringskamp og å lede alle undertrykte befolkningsgruppers kamp mot autokratiet, samt behovet for en sosial-demokratisk avis som kan fungere som organisator for den russiske revolusjonære arbeiderbevegelsen.

Et karakteristisk uttrykk for Lenins syn på forholdet mellom de revolusjonære og arbeiderklassen/folkemassene i denne perioden er følgende utsagn, hentet fra "Nasuščnye zadači našego dvizenija" (1900):

"Sosial-demokratiet er foreningen av arbeiderbevegelsen med sosialismen. Dets oppgave er ikke passivt å tjene arbeiderbevegelsen ved hvert av dens enkelte stadier, men å representere interessene til bevegelsen i sin helhet, å vise denne bevegelsen dens endelige mål, dens politiske oppgaver, å beskytte dens politiske og ideologiske selvstendighet. Løsrevet fra sosial-demokratiet utarter arbeiderbevegelsen og faller uunngåelig inn i borgerligheten. Ved kun å føre en økonomisk kamp mister arbeiderklassen sin politiske uavhengighet, den blir et haleheng til andre partier, forråder det store prinsippet: 'Arbeidernes frigjøring må være arbeidernes egen sak'. I alle land har det vært en slik periode da arbeiderbevegelsen og sosialismen eksisterte adskilt fra hverandre og gikk hver sin vei – og i alle land førte en slik isolasjon til svekkelse av både sosialismen og arbeiderbevegelsen. I alle land skapte kun foreningen av sosialismen med arbeiderbevegelsen et solid fundament for dem begge."¹³⁴

¹³⁴ Lenin 4: 373. Jevnfør også følgende utsagn: "Ikke i noen politisk eller sosial bevegelse, ikke i noe land har det noen gang vært eller kunnet være noe annet forhold mellom massen av vedkommende klasse eller folk og dens fåtallige representanter fra intelligentsiaen [intelligentnye predstaviteli] enn nettopp følgende: Til alle tider og alle steder har lederne for en gitt klasse vært dens progressive, mest utpregede representanter fra intelligentsiaen [naibolee intelligentnye predstaviteli]. Og i den russiske arbeiderbevegelsen kan det ikke være annerledes. Men derfor må ignorering av interessene og kravene til dette progressive laget av arbeidere, bestrebelsen på å senke seg ned til de laveste lagenes forståelsesnivå (i stedet for uavbrutt å heve arbeidernes bevissthetsnivå) uunngåelig ha en dypt skadelig virkning og forberede grunnen for alskens ikke-sosialistiske og ikke-revolusjonære idéers inntrengning i arbeidermiljøet." (Lenin 4: 316) (*Po povodu 'Profession de foi' (1899)*). Og: "Den som forstår sosial-demokratiet som en organisasjon som utelukkende tjener proletariatets spontane kamp, den kan bli tilfreds med kun lokal agitasjon og 'ren arbeider'-litteratur. Vi forstår ikke sosial-demokratiet slik. Vi forstår det som et revolusjonært parti rettet mot absolutismen, uoppløselig knyttet til arbeiderbevegelsen. Kun et

Også etter utgivelsen av *Čto delat'?* behandler Lenin forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene i flere av sine skrifter. I *Šag vpered, dva šaga nazad* (1904) tar Lenin således avstand fra mensjevikenes krav om å skape et sosial-demokratisk masseparti. Det er nødvendig å skille mellom arbeiderklassens organiserte fortropp – det sosial-demokratiske partiet – og arbeiderklassen, understreker Lenin. Kun ved å skape et eliteparti av overbeviste sosial-demokrater kan partiet lede arbeiderklassens/folkemassenes kamp. Jo solidere partiet er, jo bredere folkemasser vil det kunne lede, for eksempel ved å etablere fagforeninger og andre organisasjoner tilknyttet partiet. Hele arbeiderklassen vil aldri la seg organisere i et parti, ikke engang i en fagforening. Målet må derfor ikke være at enhver streikende skal kunne erklære seg som sosial-demokrat, men at det sosial-demokratiske partiet er i stand til å lede enhver streik.¹³⁵ Kun under det sosial-demokratiske partiets ledelse forvandles en streik fra å være et spontant uttrykk for arbeidernes klasseinstinkt til å bli et politisk våpen rettet mot den bestående samfunnsorden.¹³⁶ Kun rett bevissthet i form av marxismen kombinert med en solid organisasjon basert på bolsjevistiske prinsipper (det vil si de prinsippene om parti-disiplin som ble vedtatt på de russiske sosial-demokratenes annen partikongress i 1903) vil kunne gjøre arbeiderklassen til en uovervinnelig politisk kraft.¹³⁷

Forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene og behovet for et sterkt sosial-demokratisk parti behandler Lenin også i skrifter som "Čego my dobivaemsja?" (Hva streber vi etter?) (1904), "Socialističeskaja partija i bespartijnaja revoljucionnost'" (Det sosialistiske partiet og partiløs opprørskhet) (1905), "Socializm i religia" (Sosialisme og religion) (1905), "Intelligentskie voiteli protiv gospodstva intelligencii" (Intelligentsia-krigere mot intelligentsiaens herredømme) (1907) og "Serditaja rasterjannost'" (Oppbrakt rådløshet) (1907). Og i sitt utkast til 'teser' for Den tredje kommunistiske internasjonale (1920) erklærer Lenin at kun det kommunistiske partiet – i den grad det er et virkelig kommunistisk parti som består av bevisste og stålsatte kommunister – er i stand til å lede proletariatet i den avgjørende kampen mot kapitalismen.¹³⁸

---

proletariat, den mest revolusjonære klasse i dagens Russland, som er organisert i et slikt parti, vil bli i stand til å oppfylle den historiske oppgaven som påligger det: Å forene under sitt banner alle landets demokratiske elementer og å fullføre den hårdnakkete kampen som så mange generasjoner har falt i, med den endelige triumfen over et forhatt regime." (Lenin 4: 359) (*Zajavlenie redakcii 'Iskry'* (1900)).

¹³⁵ Jevnfør Lenin 8: 242-247.

¹³⁶ Lenin 8: 260.

¹³⁷ Jevnfør Lenin 8: 403-404.

¹³⁸ Lenin 41: 187.

Etter utbruddet av revolusjonen i Russland i 1905 gjennomgår Lenins syn på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene en markert endring. Lenin betoner nå behovet for et åpent, bredt parti som kan fange opp folkemassenes spontane revolusjonære aktivitet. Samtidig fremstiller han elitismen i *Čto delat'*? som en nødvendig, men nå tilbakelagt fase i utviklingen av det russiske sosial-demokratiet.

Det mest pregnante uttrykk for denne faseteorien er trolig skriftet "Novye zadatki i novye sily" (Nye oppgaver og nye krefter) (1905). Lenin erklærer her at utviklingen av arbeiderbevegelsen og sosial-demokratiet i Russland har vært kjennetegnet ved tre klart adskilte faser. Den første fasen var overgangen fra små propagandistiske sirkler til masseagitasjon basert på økonomiske krav. Den andre fasen var overgangen til politisk masseagitasjon og åpne demonstrasjoner. Og den tredje, dagsaktuelle fasen består i overgangen til revolusjonær masseaksjon, til væpnet oppstand. Alle disse overgangene var smertefulle og forbundet med kamp mot opportunistiske teorier. Skal det sosial-demokratiske partiet fungere som avantgarde for arbeiderklassen og alle undertrykte og utbyttede folkegrupper, må det imidlertid makte å ta opp i seg og lede folkemassenes spontane opprør.¹³⁹ En slik overgang til revolusjonær masseaksjon betyr ikke at sosial-demokratene skal oppgi sin 'doktrinære' marxisme. Tvert imot vil utfoldelsen av massenes egen revolusjonære aktivitet bekrefte de marxistiske dogmenes sannhet.¹⁴⁰

Etter disse betraktningene formulerer Lenin partiets nye oppgaver på følgende måte:

"Dann freidig stadig nye avdelinger, send dem ut i kamp, verv flere arbeiderungdommer. Utvid de tilvante rammene for alle partiorganisasjoner, fra komitéer til fabrikkgrupper, fagforeninger og studentsirkler! Husk at enhver nølen fra vår side i denne saken vil komme sosial-demokratiets fiender til gode, for nye bekker søker umiddelbart en utvei, og om de ikke finner et sosial-demokratisk leie, vil de styrte til et ikke sosial-demokratisk. Husk at ethvert praktisk skritt i den revolusjonære bevegelsen uunngåelig og med nødvendighet vil lære de unge rekruttene nettopp den sosial-demokratiske vitenskap, for denne vitenskapen er basert på en objektivt sann vurdering av kreftene og tendensene til de forskjellige klassene. Og en revolusjon er ikke noe annet enn en knusing av den gamle overbygningen og selvstendig opptreden av de forskjellige klasser som på sitt vis bestreber seg på å skape en ny overbygning. [...] Gi mer rom for de mest forskjelligartete tiltak til de mest ulike grupper og sirkler, og husk at bortsett fra våre råd og foruten våre råd vil de ubønhørlige kravene til selve de revolusjonære begivenhetenes gang holde dem på rett kurs."¹⁴¹

Bortsett fra de erklært ikke-sosial-demokratiske må alle spontant oppståtte grupperinger kunne bli opptatt i partiet eller gis anledning til å knytte seg til partiet. Grupper som knytter

---

¹³⁹ Jevnfør Lenin 9: 294-298.

¹⁴⁰ Jevnfør Lenin 9: 302-303.

¹⁴¹ Lenin 9: 303-304.

seg til partiet, må ikke nødvendigvis akseptere partiets program eller et forpliktende organisatorisk samarbeid med sosial-demokratene. Revolusjonens egen gang vil forvandle grupperingenes medlemmer til bevisste sosial-demokrater.¹⁴²

I forordet til *Za 12 let* (I løpet av 12 år) (1907), en påtenkt trebindsutgave av Lenins skrifter, uttrykker Lenin den samme faseteorien. Her erklærer Lenin at tankene i *Čto delat'?* må relateres til kampen mot 'økonomismen' i 1901-1902. Den gang var det nødvendig å kjempe for et parti av 'profesjonelle revolusjonærer'. 'Idag' – det vil si i 1907 – er det sosial-demokratiske partiet overlegent i forhold til alle andre partier, og det har benyttet halv-friheten etter 1905 til å etablere en åpen og demokratisk partiorganisasjon basert på valg og partikongresser – noe hverken de sosial-revolusjonære eller kadetene har klart.¹⁴³ Gitt forholdene i Russland før 1905 kunne ingen andre enn 'profesjonelle revolusjonærer' ha skapt et slikt parti; og i dagens partikamp er det urettferdig å beskyldre dem som i 1901 og 1902 innså behovet for et profesjonelt apparat, for å ville basere også dagens parti på de prinsippene som forkynnes i *Čto delat'?*.¹⁴⁴ Lenins konklusjon er imidlertid klar: "Den profesjonelle revolusjonær har fullført sin oppgave i den russiske proletære sosialismens historie."¹⁴⁵

Lenins nye oppfatning av forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene og behovet for et 'åpent' masseparti kommer også til uttrykk i skriftet "O reorganizacii partii" (Om reorganisering av partiet) (1905). Her erklærer Lenin at revolusjonens gang gjør det nødvendig å utvide partidemokratiet og å opprette en mengde nye partiorganisasjoner og organisasjoner tilknyttet partiet for å nå ut til folkemassene – samtidig som det illegale partiapparatet må opprettholdes. En slik reorganisering av partiarbeidet vil ikke true partiets stilling som arbeiderklassens fortropp da det allerede er skapt en solid partikultur og et solid partiapparat som vil hindre inntrenging av opportunistiske elementer – dessuten er arbeiderne instinktivt tiltrukket av sosial-demokratiet.¹⁴⁶ Eller som Lenin formulerer sitt nye, optimistiske syn på de revolusjonæres evne til å lede folkemassene:

---

¹⁴² Lenin 9: 305.

¹⁴³ Jevnfør Lenin 16: 100-103.

¹⁴⁴ Jevnfør Lenin 16: 103-106.

¹⁴⁵ Lenin 16: 103.

¹⁴⁶ Jevnfør Lenin 12: 83-93.

”Ikke forestill dere innbilte ulykker, kamerater! Ikke glem at i ethvert levende og voksende parti vil det alltid være elementer av vankelmødighet, vakling og nøling. Men disse elementene lar seg påvirke og vil la seg påvirke av den solide og forente kjerne av sosial-demokrater.”¹⁴⁷

* * *

I tilknytning til en drøfting av Lenins syn på forholdet mellom de revolusjonære og folke-massene er det også naturlig å trekke frem utsagn av Lenin der han betoner massenes selvstendige revolusjonære rolle. Jevnfør følgende utsagn hentet fra artikkelserien ”Revoljucionnye dni” (Revolusjonære dager) (1905):

”Som en aktivt kjempende på den politiske scene fremtrer nå massen som alltid har stått i skyggen, og som derfor ofte har blitt ignorert eller til og med foraktet av overfladiske iakttagere. Denne massen lærer ved praksis, foretar prøvende skritt fremfor alles øyne, føler seg frem, fastsetter sine oppgaver, kontrollerer seg selv og teoriene til alle sine ideologer. Denne massen gjør heroiske anstrengelser for å komme på høyde med de gigantiske verdensomspennende oppgavene som historien har pålagt den. Og hvor store enkelte nederlag enn måtte være, og hvor mye strømmene av blod og de tusener av ofre enn ryster oss, vil intet noen gang kunne sammenlignes, utfra sin betydning, med denne direkte opplæringen av massene og klassene i løpet av selve den revolusjonære kampen.”¹⁴⁸

Og jevnfør Lenins kritiske holdning til de sosial-revolusjonæres tanker om å erstatte masseaksjon med individuell terror, formulert i artikkelen ”Novye sobytija i starye voprosy” (Nye hendelser og gamle spørsmål) (1902):

”Ikke ved hjelp av et par skudd å frembringe påskudd til opprørskhet, materiale til agitasjon og til politisk refleksjon, men å lære seg å bearbeide, utnytte, ta i sine hender det materialet som det russiske livet frembringer mer enn nok av – det er oppgaven, den eneste som er verdig for en revolusjonær. De sosial-revolusjonære kan ikke få rost nok hvor stor den ’agiterende’ virkningen til de politiske mordene er, om hvilke det tiskes så mye både i liberalernes salonger og i enkle folkelige vertshus. For dem koster det ingenting (siden de er fri for alle de trange dogmene til en noenlunde avklart sosialistisk teori!) å erstatte (eller i det minste å supplere) den politiske opplæringen av proletariatet med frembringelsen av en politisk *sensasjon*. Vi derimot anser at *kun* hendelser der selve massen er den handlende – som frembringes av dens sinnstilstand og ikke iscenesettes ’utfra et spesielt formål’ av den ene eller andre organisasjon – er i stand til å ha en virkelig og seriøs ’agiterende’ (vekkende) og ikke bare vekkende, men også (og dette er langt mer viktig) opplærende virkning.”¹⁴⁹

Et positivt syn på massenes selvstendige revolusjonære rolle uttrykker Lenin også i andre av sine skrifter.¹⁵⁰

---

¹⁴⁷ Lenin 12: 86.

¹⁴⁸ Lenin 9: 208-209.

¹⁴⁹ Lenin 7: 60.

¹⁵⁰ Jevnfør Lenin 9: 252-253; 12: 327-329; 19: 367-368, 419-420; 34: 55.

Kampen for revolusjonen

Kampen for revolusjonen, spørsmålet om hvordan revolusjonen konkret kan gjennomføres, utgjør et hovedtema i Lenins skrifter. Fra kampen mot narodnikene på 1890-tallet, via striden med mensjevikene etter 1903 og med 'likvidatorene' og 'tilbakekallerne' i det sosial-demokratiske partiet etter revolusjonen i 1905-1907, og frem til konflikten med fremtredende bolsjevikledere om forholdet til den provisoriske regjeringen i 1917 er spørsmålet om hvordan den bestående samfunnsorden kan styrtes et tema Lenin stadig vender tilbake til. Som marxist holder Lenin fast ved at det er arbeiderklassen eller folkemassene som må gjennomføre revolusjonen – og ikke en sammensvergelse av revolusjonærer. Samtidig fremhever han behovet for å anvende både legale og illegale metoder for å gjennomføre revolusjonen – alt fra krav om demokratiske reformer til væpnet oppstand er legitime virkemidler. Og under visse betingelser forsvarer han endog terror.

Allerede i noen av sine tidligste skrifter påpeker Lenin behovet for å anvende både legale og illegale metoder i kampen for revolusjonen. I *Čto delat'?* (1902) erklærer Lenin således at oppbyggingen av et konspirativt eliteparti av 'profesjonelle revolusjonærer' må kombineres med oppbyggingen av 'åpne' legale og halv-legale masseorganisasjoner, særlig i form av fagforeninger. Og han understreker samtidig at ethvert tilløp til legaliseringen av 'upolitiske' fagforeninger må utnyttes av de revolusjonære. De må gå inn i disse fagforeningene, støtte arbeidernes kamp for bedre lønns- og arbeidsvilkår – og samtidig bedrive revolusjonær agitasjon blant medlemmene.¹⁵¹ Disse tankene videreutvikler Lenin i artikkelen "Èra reform" (Reformenes era) (1903) der han erklærer at de revolusjonære må utnytte tsar-regimets forsøk på å opprette legale arbeiderforeninger til å agitere for full legalisering av fagforeninger, samt innføring av demokratiske rettigheter.¹⁵² Og i utkast til resolusjon om 'åpen' politisk virksomhet, fremlagt på de russiske sosial-demokratenes tredje partikongress i 1905, erklærer Lenin at sosial-demokratene må benytte seg av alle legale og halv-legale muligheter til å opprette fag- og arbeiderforeninger, for derved å forberede opprettelsen av et legalt sosial-demokratisk parti – samtidig som det illegale partiapparatet må opprettholdes.¹⁵³

---

¹⁵¹ Jevnfør Lenin 6: 114-116 og 125-127.

¹⁵² Jevnfør Lenin 7: 313-321.

¹⁵³ Jevnfør Lenin 10: 147-148.

Nødvendigheten av å kombinere legale og illegale metoder i den revolusjonære kampen er også et hovedtema i Lenins publisistiske virksomhet etter revolusjonen i 1905-1907, manifestert i kampen mot 'otzovisty' ('tilbakekallere', tilhengere av å tilbakekalle de sosial-demokratiske representantene i Dumaen) og 'likvidatory' ('likvidatorer', tilhengere av å likvidere det illegale partiapparatet). Kravet om å forene legale og illegale metoder i kampen for revolusjonen – ikke minst å bruke Dumaen til å propagandere for sosial-demokratiske anskuelser – fremfører Lenin i en rekke skrifter forfattet i årene etter revolusjonen i 1905-1907, herunder "Protiv bojkota" (Mot bojkott) (1907), "Na dorogu" (På vei) (1909), "Karikatura na bol'shevizm" (Karikatur av bolsjevisme) (1909), "O frakcii storonnikov otzovizma i bogostroitel'stva" (Om fraksjonen av tilhengere av otzovisme og gudebygging) (1909), "K edinstvu" (Mot enhet) (1910), "'Golos' likvidatorov protiv partii" (Likvidatorenes 'Golos' mot partiet) (1910) og "Nelegal'naja partija i legal'naja rabota" (Det illegale partiet og det legale arbeidet) (1912).

Jevnfør også Lenins understrekning av nødvendigheten av å utnytte kravet om demokratiske reformer i den revolusjonære kampen. I *Čto delat'?* (1902) krever Lenin således at sosial-demokratene må fungere som 'folktribuner' for alle grupper som undertrykkes av det tsaristiske regimet:

"Vi må påta oss oppgaven å organisere en slik allsidig politisk kamp under *vårt* partis ledelse at alle slags opposisjonelle lag etter evne skal kunne støtte og virkelig støtter denne kampen og dette partiet. Vi må skolere de sosial-demokratiske praktikerne til slike politiske ledere som er i stand til å lede alle yringer i denne allsidige kampen, som er i stand til i det rette øyeblikk å 'diktere et positivt aksjonsprogram' for opprørske studenter, misfornøyde zemstvolfolk, opprørte sekterikere og krenkede folkeskolelærere, og så videre, og så videre."¹⁵⁴

Denne type understrekninger av nødvendigheten av å gjøre kampen for demokratiske reformer til en del av kampen for sosialismen, forekommer i flere av Lenins skrifter.¹⁵⁵

---

¹⁵⁴ Lenin 6: 86.

¹⁵⁵ Jevnfør skrifter som "Naša programma" (Vårt program) (1899), "Naša bližajsja zadača" (Vår nærmeste oppgave) (1899), *K derevenskoj bednote* (Til fattigbøndene) (1903), "Samoderžavie i proletariat" (Autokratiet og proletariatet) (1905), "Demokratičeskie zadači revoljucionnogo proletariata" (Det revolusjonære proletariats demokratiske oppgaver) (1905).

Etter bolsjevikenes makterobring i 1917 fremhever Lenin nødvendigheten av å forene legalt og illegalt arbeid i sine 'teser' for Den tredje kommunistiske internasjonale (1920).¹⁵⁶ Og i skriftet *Detskaja bolezn' 'levizny' v kommunizme* ('Radikalismen', en barnesykdom i kommunismen) (1920) refser han de vest-europeiske 'venstre'-kommunistene for å neglisjere betydningen av legalt arbeid i kampen for revolusjonen.¹⁵⁷

Sammensvergelses som middel til å gjennomføre revolusjonen tar Lenin eksplisitt avstand fra. Jevnfør følgende utsagn i skriftet *Zadaci russkikh social-demokratov* (De russiske sosial-demokratenes oppgaver) (1902):

"Tradisjonene med blanquisme og sammensvergelses er fryktelig sterke hos narodovolec-ene, så sterke at de ikke er i stand til å forestille seg den politiske kampen annerledes enn i form av en politisk sammensvergelse. Sosial-demokratene derimot er ikke skyldige i en slik sneversynthet. De tror ikke på sammensvergelses. De tror at sammensvergelsenes tid for lengst er forbi, at å redusere den politiske kampen til en sammensvergelse betyr, på den ene side, å innskrenke den altfor mye, på den annen – å velge de mest forfeilede kampformer."¹⁵⁸

Og følgende utsagn fremført på det russiske sosial-demokratiske partiets fjerde partikongress (1906):

"På [18]70- og 80-tallet da idéen om erobring av makten ble kultivert av narodovolec-ene, utgjorde disse en gruppe medlemmer av intelligentsiaen [gruppene intelligenter], og en noenlunde vid, virkelig massebasert revolusjonær bevegelse fantes ikke. Erobring av makten var et ønske eller en frase for en håndfull medlemmer av intelligentsiaen [gorstocki intelligenter], og ikke det uunngåelige neste steget til en allerede fremvoksende massebevegelse. Idag, etter oktober, november og desember 1905, etter at brede masser av arbeiderklassen, halv-proletære elementer og bondebefolkningen har vist verden former for revolusjonær bevegelse som ikke har vært sett på lenge – i dag, etter at det revolusjonære folkets kamp for makten har flammet opp i Moskva, i sør og i det baltiske området – idag å redusere tanken om det revolusjonære folkets erobring av den politiske makten til Narodnaja Voljas idéer [k narodovol'cestvu] betyr å komme hele 25 år for sent, betyr å stryke en hel stor periode fra Russlands historie."¹⁵⁹

Denne type fordømmelser av sammensvergelses forekommer i flere av Lenins skrifter.¹⁶⁰

---

¹⁵⁶ Jevnfør Lenin 41: 194-196.

¹⁵⁷ Jevnfør Lenin 41: 3-104. Se særlig ss 36-37, ss 39-44 og ss 81-82.

¹⁵⁸ Lenin 2: 459.

¹⁵⁹ Lenin 12: 365-366.

¹⁶⁰ Jevnfør Lenin 4: 192, 251, 374; 13: 76; 16: 441; 31: 147, 394; 32: 50.

En væpnet oppstand støttet av folkemassene er ifølge Lenin derimot en legitim måte å omstyrte den bestående samfunnsorden på, og i flere av sine skrifter behandler han hvilke forutsetninger som må være til stede for at en væpnet oppstand skal kunne lykkes og hvordan en væpnet oppstand konkret skal kunne gjennomføres. I *Cto delat'?* (1902) krever Lenin således at det må opprettes et landsomfattende nettverk av agenter som kan lede en folkelig oppstand. Samtidig fremhever Lenin at disse agentene ikke passivt skal vente på en ordre fra parti-ledelsen om å utløse en oppstand, men knytte bånd til arbeiderbefolkningen og alle samfunnsgrupper som er misfornøyd med autokratiet. Kun ved å ha tette bånd til folkemassene kan de revolusjonære finne det rette tidspunktet for en oppstand – for en oppstand er ikke noe annet enn folkets `svar` på regjeringens politikk.¹⁶¹

Dette synet på mulighetene for å gjennomføre en oppstand forsvarer Lenin i artikkelen ”Dve taktiki” (To taktikker) (1905). De revolusjonære sosial-demokratene tror ikke det er mulig å `fastsette` en folkelig revolusjon, slik mensjevikene hevder. En revolusjon er et resultat av de sosiale forholdene folket lever under. Gitt at de sosiale forholdene ligger til rette for det, er det likevel mulig å planlegge og gjennomføre en oppstand – på samme måte som det under gitte sosiale forhold er mulig å planlegge og gjennomføre en streik.¹⁶² Sitt syn på mulighetene for å gjennomføre en oppstand forsvarer Lenin også i artikkelen ”Dolžny li my organizovat' revoljuciju?” (Bør vi organisere revolusjonen?) (1905) der han roser `mensjevikene` Parvus for å ha forstått behovet for en organisasjon av revolusjonærer som kan lede folkets frigjøringskamp – herunder å forberede en oppstand.¹⁶³ Og i artikkelen ”Revoljucija učit” (Revolusjonen belærer) (1905) fremhever Lenin at de revolusjonære sosial-demokratene alltid har knyttet spørsmålet om en væpnet oppstand til de konkrete sosiale og politiske forholdene, og at beskyldninger om `revolusjonisme` (revoljucionizm) og `opprørskhet` (buntarstvo) derfor er ubegrunnede. Selv mensjevikene drives nå av begivenhetenes egen gang til å erkjenne behovet for en væpnet oppstand, påpeker Lenin.¹⁶⁴

Sitt syn på en væpnet oppstand behandler Lenin også i ”Marksizm i vosstanie, Pis'mo central'nomu komitetu RSDRP(b)” (Marxisme og oppstand, Brev til Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartis (bolsjevikenes) sentralkomité) (1917). Her erklærer Lenin at en

---

¹⁶¹ Jevnfør Lenin 6: 178-179.

¹⁶² Jevnfør Lenin 9: 254-263.

¹⁶³ Jevnfør Lenin 9: 264-273.

¹⁶⁴ Jevnfør Lenin 11: 133-143.

væpnet oppstand for å kunne lykkes må baseres på en fremskreden klasse, og ikke på en sammensvergelse eller et parti. Videre må oppstanden baseres på et revolusjonært oppsving i folket. Og oppstanden må finne sted ved et kritisk punkt i den historiske utvikling da aktiviteten til de mest fremskredne gruppene i folket er på sitt høyeste, og da revolusjonens fiender og halv-hjertede tilhengere er svake og vaklende.¹⁶⁵

I noen av sine skrifter behandler Lenin også – om enn heller overflatisk – spørsmålet om hvordan en væpnet oppstand konkret skal kunne gjennomføres.¹⁶⁶

Terror i betydningen individuell terror i stedet for organisering av massene og klassekamp tar Lenin avstand fra. Jevnfør følgende karakteristikkk i ”Samoderžavie i proletariat” (Autokratiet og proletariatet) (1905) av individuell terror som en kampform som appellerer til intelligentsiaen og borgerskapet, men som ikke har noe til felles med en folkelig revolusjon:

”Den russiske terroren var og forblir en kampform spesifikk for medlemmer av intelligentsiaen [intelligentskij]. Og hva som enn måtte sies om terrorens viktighet, ikke i stedet for den folkelige bevegelse, men sammen med denne, vitner faktaene ugjendrivelig om at hos oss har individuelle politiske mord intet til felles med den folkelige revolusjons voldelige aksjoner. En massebevegelse er i et kapitalistisk land kun mulig som en klasse-messig arbeiderbevegelse. Denne bevegelsen utvikler seg i Russland etter sine selvstendige lover, den går sin egen vei, blir stadig dypere og videre, går fra midlertidig stillstand til ny oppgang. Og kun den liberale bølgen hever seg og synker i tett forbindelse med forskjellige ministres humør, hvis utskiftning påskyndes av bombene. Det er derfor ikke underlig at en hos oss så ofte møter sympati med terroren blant radikale (eller radikalt poserende) representanter for den borgerlige opposisjonen. Det er ikke underlig at blant den revolusjonære intelligentsiaen er det nettopp de som ikke tror på livskraften og styrken til proletariatet og den proletære klassekampen, som særlig lar seg fengsle av terroren (for lang tid eller for et øyeblikk).”¹⁶⁷

---

¹⁶⁵ Jevnfør Lenin 34: 242-247. Cf Lenins definisjon av en `revolusjonær situasjon´ – det vil si en situasjon da en revolusjonær omveltning er mulig – i ”Krahh II Internacionala” (1915): 1) De herskende klasser er ikke lenger i stand til uforandret å opprettholde sitt herredømme, politiske kriser innen den styrende eliten. 2) Økt elendighet og lidelse blant de undertrykte klassene. 3) Betraktelig økning av massenes selvstendige historisk-skapende aktivitet. (Lenin 26: 218).

¹⁶⁶ Jevnfør skrifter som ”Uroki moskovskogo vosstanija” (Moskvaoppstandens lærdommer) (1906) – moderne artilleri har gjort barrikadekamp uhensiktsmessig, små enheter utstyrt med automatvåpen og håndgranater fungerer mer effektivt – (Lenin 13: 369-377), ”Marksizm i vosstanie, Pis'mo central'nomu komitetu RSDRP(b)” (1917) – det er nødvendig å opprette en stab til å lede oppstanden, besette sentrale bygninger og arrestere regjeringen – (Lenin 34: 242-247) og ”Sovety postoronnego” (Råd fra en utenforstående) (1917) – St. Petersburg må erobres av flåten, arbeidergarder og hæravdelinger i fellesskap – (Lenin 34: 382-384).

¹⁶⁷ Lenin 9: 130.

Og følgende fordømmelse av individuell terror i skriftet "O nekotorykh čertakh sovremennogo raspada" (Om visse trekk ved nåtidens oppløsning) (1908):

"I stedet for å sette alle krefter inn på å bekjempe den spissborgerlige oppløsningen, som er i ferd med å trenge inn i ikke bare de høyere, men også de lavere klasser, i stedet for sterkere å forene de spredte partikreftene for å forsvare velprøvde revolusjonære prinsipper, i stedet for dette kaster ubalanserte mennesker, som er løsrevet fra et klassemessig feste i massene, alt de har lært over bord, og proklamerer 'revisjon', det vil si en tilbakevending til det gamle skrotet, til det revolusjonære håndverkeriet, til gruppenes isolerte virksomhet. Ingen heroisme fra disse gruppene og enkeltstående personer i en terroristisk kamp vil endre det faktum at deres virksomhet, som mennesker tilknyttet et *parti*, er et uttrykk for *oppløsning*."¹⁶⁸

Faktisk er opportunistens motløshet og terroristens fortvilelse uttrykk for den samme småborgerlige mentaliteten, understreker Lenin.

Denne fremhevingen av at opportunisme ('økonomisme') og terrorisme er to uttrykk for den samme småborgerlige mentaliteten forekommer for øvrig også i *Čto delat'?* (1902).¹⁶⁹ Og den utgjør et hovedpoeng i skriftet "Revoljcionnyj avantjurizm" (Revolusjonær eventyrpolitikk) (1902), et skrift rettet mot de revolusjonære narodnikenes arvtakere, de sosial-revolusjonære. I dette skriftet påpeker Lenin at det voldsomme oppsvinget i folkemassenes revolusjonære aktivitet gjør at de revolusjonære ikke makter å lede massene. I en slik situasjon er individuell terror det samme som å desorganisere arbeidet blant massene. Og samtidens terrorister er 'økonomister' vrent med vrangen ut.¹⁷⁰

Denne type fordømmelse av individuell terror forekommer i flere av Lenins skrifter.¹⁷¹

Lenin tar derimot ikke prinsipielt avstand fra terror som revolusjonær kampmetode. Tvert imot erklærer han at terror som en del av et bredt folkelig opprør ikke bare er en legitim, men til og med nødvendig kampmetode. Jevnfør følgende utsagn i artikkelen "Zadači otrjadov revoljucionnoj armii" (Oppgavene til den revolusjonære armés avdelinger) (1905):

"Ført ut i det ekstreme kan kaotisk, uforberedt terror i liten skala kun splitte kreftene og sløse dem bort. Dette er sant, og dette må en selvsagt ikke glemme. Men på den annen side må en ikke under noen omstendighet glemme at nå er parolen om oppstand *allerede gitt*, oppstanden har allerede *begynt*. Å gå til angrep under gunstige vilkår er ikke bare en rett, men en direkte plikt for enhver revolusjonær. Drap på spioner, politifolk, gendarmer, spreng-

¹⁶⁸ Lenin 17: 142-143.

¹⁶⁹ Jevnfør Lenin 6: 74-78 og 137.

¹⁷⁰ Jevnfør Lenin 6: 380-387.

¹⁷¹ Jevnfør Lenin 4: 223; 17: 351; 19: 419; 20: 75; 22: 286; 41: 15-16.

inger av politistasjoner, befrielse av arresterte, tilegnelse av regjeringens pengemidler for å bruke dem på oppstandens behov – slike operasjoner foregår allerede overalt der oppstanden flammer opp, både i Polen og i Kaukasus. Og enhver avdeling av den revolusjonære armé må være umiddelbart klar til slike operasjoner.”¹⁷²

* * *

I tilknytning til en fremstilling av Lenins syn på hvordan revolusjonen konkret bør gjennomføres, er det også grunn til å trekke frem Lenins kjente brev til medlemmene av bolsjevik-partiets sentralkomité, skrevet i forkant av bolsjevikenes statskupp 25. oktober (7. november) 1917. I dette voluntaristiske, nærmest hysteriske brevet krever Lenin, som kjent, at bolsjevikene umiddelbart må gripe makten (“Vi kan ikke vente!! Vi kan komme til å tape alt!!”) – samtidig som han erklærer at ”dens [oppstandens] politiske mål vil bli klart etter maktover-takelsen”.¹⁷³

Omdanningen av samfunnet etter revolusjonen

Lenins viktigste skrifter om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen er trolig brosjyren *Uderžat li bol'sjeviki gosudarstvennuju vlast'?* og brosjyren *Gosudarstvo i revoljucija*, begge skrevet før det bolsjevikiske statskuppet i oktober 1917 (*Gosudarstvo i revoljucija* ble ikke ferdigskrevet på grunn av statskuppet). I disse skriftene hevder Lenin at det er mulig å innføre en sosialistisk samfunnsorden ved å mobilisere folkemassene og å utnytte det tekniske apparatet kapitalismen allerede har frembrakt.¹⁷⁴

---

¹⁷² Lenin 11: 341-342. Og i ”S čego načat'?” (1901) (Hva må en begynne med?) erklærer Lenin: ”Prinsipielt har vi aldri tatt avstand fra og kan vi ikke ta avstand fra terror. Dette er en av formene for militær aksjon som kan være fullt ut anvendelig og til og med nødvendig ved et visst moment av kampen, ved en viss tilstand av tropene og under visse betingelser.” (Lenin 5: 7). Problemet med dagens terror er ifølge Lenin at den ikke fungerer som *ett* virkemiddel kombinert med andre virkemidler i den revolusjonære kampen. Derfor er dagens terror destruktiv. (Jevnfør ibid: 7-8).

¹⁷³ Jevnfør Lenin 34: 435-436.

¹⁷⁴ Lenins tanker i 1917 om innføring av en sosialistisk samfunnsorden ved å mobilisere folkemassene adskiller seg klart fra hans posisjon under revolusjonen i 1905-1907. Den gang ville Lenin fullføre den *borgerlige* revolusjon i Russland ved hjelp av `arbeiderklassens og bondebefolkningens demokratiske diktatur`. Under den borgerlige revolusjonen skulle bolsjevikene ifølge Lenin kreve gjennomføring av sitt minimumsprogram: republikk, 8-timers arbeidsdag og utdeling av godseierens jord til bøndene. Jevnfør Lenins fremstilling av sitt syn på `arbeiderklassens og bondebefolkningens demokratiske diktatur` i ”Social-demokratija i vremennoe revoljucionnoe pravitel'stvo” (Sosial-demokratiet og den midlertidige revolusjonære regjering) (1905) (Lenin 10: 3-19) og *Dve taktiki social-demokratii v demokratičeskoj revoljucii* (1905) (Lenin 11: 3-131, særlig ss 16-17, ss 36-39, ss 87-90, ss 102-103 og s 112).

I *Uderžat li bol'sheviki gosudarstvennuju vlast'*? erklærer Lenin at bolsjevikene etter revolusjonen ikke kan overta det eksisterende statsapparatet og bruke det til å innføre sosialismen. Det er nødvendig å knuse det borgerlige statsapparatet og erstatte det med et nytt apparat basert på arbeider-, soldat- og bondesovjetene.¹⁷⁵ Dette nye apparatet vil ha en rekke fortrinn: 1) Det vil skape en væpnet makt som ikke er adskilt fra folkemassene. 2) Det vil være tettere knyttet til folkemassene enn noe annet statsapparat. 3) Prinsippet om valg og avsettelighet av alle embeter etter ønske fra folkemassene vil gjøre dette apparatet mer demokratisk enn tidligere statsapparater. 4) Det vil være tett knyttet til alle slags yrkesgrupper og dermed muliggjøre dyptgripende reformer uten byråkrati. 5) Det vil gi arbeiderklassens og bondebefolkningens avantgarde, det vil si mest bevisste og energiske medlemmer, mulighet til å oppdra og lede folkemassene. 6) Det vil forene parlamentarisme og direkte demokrati ved at folkets valgte representanter har både lovgivende og utøvende myndighet.¹⁷⁶

Den største vanskeligheten ved en proletarisk revolusjon er ifølge Lenin å innføre arbeiderkontroll over produksjon og fordeling. Det er nødvendig å ha et 'teknisk-regnskapsmessig' apparat som kan sørge for den strengeste regnskapsførsel og kontroll. Dette apparatet har imidlertid allerede blitt utviklet av kapitalismen i form av banker, syndikater og forbrukersammenslutninger, påpeker Lenin. Alt sosialistene behøver å gjøre, er å ta dette apparatet i bruk:

"De store bankene er det 'statsapparatet' som vi *trenger* for å virkeliggjøre sosialismen, og som vi *overtar ferdiggjort* fra kapitalismen. Dessuten er vår oppgave her kun å *hugge bort* det som *på kapitalistisk vis* fordrer dette fremragende apparatet, gjøre det *enda større*, enda mer demokratisk, enda mer altomfattende. Kvantitet vil gå over til kvalitet. En enkelt, den største av de største, statsbank, med avdelinger i hvert distrikt, ved enhver fabrikk – det er allerede ni tiendeler av det *sosialistiske* apparatet. Dette er all-statlig *bokføring*, all-statlig *regnskap* over produksjon og fordeling av produktene. Dette er, for å si det slik, noe i retning av *skjelettet* til et sosialistisk samfunn."¹⁷⁷

Og å ta dette apparatet i bruk kan gjøres ved en enkelt ordre. Det store flertall av de ansatte i bankene og liknende institusjoner er vanlige ansatte som kan settes til å arbeide for den proletariske statsmakt, slik de tidligere arbeidet for kapitalistene. Og den håndfull høyere ansatte som ønsker å gjenopprette kapitalismen – ifølge Lenin dreier det seg om noen tusen i hele Russland – vil folkemassene ikke ha noe problem med å undertrykke.¹⁷⁸ Ved hjelp av kornmonopol, rasjoneringskort og almen arbeidsplikt – alt sammen tiltak som allerede har

¹⁷⁵ Lenin 34: 303.

¹⁷⁶ Jevnfør Lenin 34: 304-305.

¹⁷⁷ Lenin 34: 307.

¹⁷⁸ Jevnfør Lenin 34: 305-309.

blitt innført av kapitalismen – kan den proletariske statsmakt tvinge borgerlige spesialister av alle slag til å arbeide for seg. Slike spesialister vil bli lønnet høyere enn andre arbeidere, kun gradvis vil lønningene bli utjevnet.¹⁷⁹

Tsaren styrte Russland ved hjelp av 130 000 godseiere. Hvorfor skulle da ikke 240 000 bol-sjeviker kunne styre Russland når de ved hjelp av sovjetene kan mobilisere millioner og atter millioner til å ta del i styringsoppgavene – for eksempel ved at folkemassene selv sørger for at fattige familier får flytte inn i de rikes leiligheter?¹⁸⁰ Hvorfor skal ikke både grovarbeidere og kokkepiker kunne trekkes inn i styringsoppgavene – om de blir gitt opplæring av bevisste arbeidere og soldater?¹⁸¹

Mer konkrete angivelser av hvordan han har tenkt seg at omdanningen av samfunnet etter revolusjonen skal foregå, gir ikke Lenin i *Uderžat li bol'seviki gosudarstvennuju vlast'*.

Tilsynelatende har han sett for seg at når makten først havner i folkemassenes hender, vil dette utløse en energi som gjør at ikke bare oppbyggingen av et sosialistisk samfunn, men selv sosialismens seier i verdensmålestokk nærmest vil gå av seg selv. Jevnfør følgende beskrivelse av de nye sosiale relasjonene han ser vokse frem:

”Men når den enkleste grovarbeider, enhver arbeidsledig, enhver kokkepik, enhver ruinert bonde får se – ikke i avisene, men med sine egne øyne – at den proletariske makten ikke kryper foran rikdommen, men hjelper fattig-folket. At denne makten ikke nøler med å ta i bruk revolusjonære tiltak, at den tar overflødige produkter fra snylterne og gir dem til de sultende, at den med tvang innløsner de husløse i de rikes leiligheter, at den tvinger de rike til å betale for melken, men ikke gir dem en dråpe melk før barna til *alle* fattige familier har blitt forsynt i tilstrekkelige mengder. At jorden tilfaller de arbeidende, fabrikker og banker kommer under arbeidernes kontroll, og at for millionærer som skjuler sin rikdom, venter en umiddelbar og hard straff. Når fattigfolket får se og føle dette, da vil hverken kreftene til kapitalistene og kulakene eller kreftene til den globale finanskapitalen som manipulerer hundrevis av milliarder, kunne beseire folkets revolusjon. Tvert imot vil *den* seire over hele verden, for i alle land modnes den sosialistiske omveltning.”¹⁸²

De tankene Lenin uttrykker i *Uderžat li bol'seviki gosudarstvennuju vlast'* om hvordan sosialistene kan overta det `teknisk-regnskapsmessige` apparat kapitalismen allerede har utviklet, og bruke det til å innføre sosialismen, fremsetter han også i *Gosudarstvo i revoljucija*. I dette verket understreker Lenin at en erstatning av den borgerlige staten med en proletarisk `stat` basert på folkemassenes direkte utøvelse av kontroll- og styringsoppgavene ikke er noen

---

¹⁷⁹ Jevnfør Lenin 34: 309-312.

¹⁸⁰ Jevnfør Lenin 34: 313-315.

¹⁸¹ Lenin 34: 315.

¹⁸² Lenin 34: 329-330.

utopi. Den moderne kapitalismen har, fremhever Lenin i *Gosudarstvo i revoljucija*, gjennom spesialisering og arbeidsdeling i så stor grad forenklet kontroll- og styringsoppgavene at disse kan utøves av ethvert lese- og skrivekyndig voksent menneske. Eller som Lenin formulerer denne tanken:

”Den kapitalistiske kultur har *frembrakt* storproduksjon, fabrikker, jernbaner, post, telefon og så videre. Og *på dette grunnlag* har det store flertall av funksjonene til den gamle ‘statsmakten’ blitt så forenklet og kan reduseres til slike elementære operasjoner av registrering, oppskrivning og kontroll, at disse funksjonene er fullt ut tilgjengelige for alle lese- og skrivekyndige mennesker, at disse funksjonene fullt ut kan utføres for vanlig ‘arbeiderlønn’, at det er mulig (og nødvendig) å frata disse funksjonene ethvert skinn av noe privilegert, av ‘øvrighetsfunksjon’.”¹⁸³

Tekniske funksjoner som folkemassene selv ikke er i stand til å utøve, kan de engasjere ‘borgerlige spesialister’ til å utøve – på samme måte som kapitalistene ansetter teknikere. Etter hvert vil imidlertid kontroll- og regnskapsoppgavene kunne utøves av alle etter tur:

”La oss arbeidere *selv* organisere storproduksjonen, basert på det som allerede er frembrakt av kapitalismen – med utgangspunkt i vår arbeidserfaring som frembringer den strengeste, jernharde disiplin, støttet av den statlige makt av bevæpnede arbeidere – redusere de statlige embetsmenn til rollen som enkle utøvere av våre ordrer, ansvarlige, avsettelige, beskjedent betalte ‘kontrollører og bokholdere’ (selvfølgelig, med teknikere av alle sorter, typer og grader). Her er *vår* proletariske oppgave. Det er det en kan og må *begynne* med ved gjennomføringen av den proletariske revolusjon. En slik begynnelse, basert på storproduksjon, vil av seg selv føre til en gradvis ‘bortdøen’ av ethvert embetsstyre, til en gradvis frembringelse av en slik orden – en orden uten gåseøyne, som ikke har noe til felles med lønsslaveriet – en slik orden, da de stadig enklere funksjonene med kontroll og regnskapsførsel vil bli utført av alle etter tur. Og deretter vil de bli vane og, til slutt, bortfalle i egenkap av *særskilte* funksjoner for et særskilt lag mennesker.”¹⁸⁴

Faktisk utgjør postvesenet et eksempel på hvordan samfunnet kan organiseres etter en sosialistisk revolusjon, hevder Lenin. Posten er et statskapitalistisk monopol og samtidig en rasjonell organisering av produksjonen. Tilsvarende statskapitalistiske monopoler – basert på produksjonsteknikker kapitalismen allerede har frembrakt – kan opprettes innenfor alle deler av folkehusholdningen. Dermed forvandles hele samfunnet til en eneste stor fabrikk der alle arbeider, og ingen mottar mer enn vanlig arbeiderlønn.¹⁸⁵

Den enkelte vil i dette sosialistiske samfunnet lønnes i samsvar med vedkommendes arbeidsinnsats. Prinsippet om arbeid etter evne og forbruk etter behov vil først kunne innføres etter fremveksten av et kommunistisk samfunn.¹⁸⁶

---

¹⁸³ Lenin 33: 44

¹⁸⁴ Lenin 33: 49-50

¹⁸⁵ Lenin 33: 50.

¹⁸⁶ Jevnfør Lenins tanker om det gode samfunn.

Etter det bolsjevikiske statskuppet i oktober 1917 oppgir Lenin hurtig troen på at sosialismen kan skapes nedenfra ved hjelp av folkemassenes eget initiativ. I stedet fremhever han nødvendigheten av diktatur, énmannsstyre og disiplin. Og sosialismen omdefineres fra å være en kortvarig overgangsperiode mellom kapitalismen og kommunismen – slik den fremstilles i *Gosudarstvo i revoljucija* – til å bli en selvstendig økonomisk formasjon.

Allerede i skriftet "Ōčerednye zadatki sovetskoj vlasti" (Sovjetmaktens forestående oppgaver) (1918) erklærer Lenin at diktatur og énmannsstyre er nødvendig under oppbyggingen av sosialismen – hverken jernbane eller fabrikker kan drives av allmøter.¹⁸⁷ Samtidig krever han strengere arbeidsdisiplin, mer regnskap og kontroll (inkludert skyting av svindlere) og bruk av godt betalte 'borgerlige spesialister'¹⁸⁸ – samt innføring av akkordarbeid og taylorisme.¹⁸⁹ Og han erklærer at folk som, idet de påberoper seg Engels, tror det er mulig å 'springe' inn i sosialismen, ikke har forstått hva marxismen går ut på – den type 'sprang' det her er tale om, er i realiteten historiske epoker, og de strekker seg over minst ti år og kanskje enda lenger.¹⁹⁰ Som et tilbakeliggende, krigsherjet jordbruksland er Russland nødt til å gjennomgå et omfattende oppbyggings- og siviliseringsarbeid på vei mot sosialismen. De som ikke har forstått dette og skriker opp om at hardere arbeidsdisiplin og 'borgerlige spesialister' er forræderi mot revolusjonen, er i realiteten små-borgerlige revolusjonærer og ikke proletariske revolusjonærer.¹⁹¹

Og i skrifter som "Šest' tezisov ob očerednykh zadatках sovetskoj vlasti" (Seks teser om sovjetmaktens forestående oppgaver) (1918), "O 'levom' rebjacestv'e i o melkoburžuaznosti" (Om 'venstre'-infantilisme og om småborgerlighet) (1918), "O golode" (Om hungeren) (1918), "Tezisy po tekušemu momentu" (Tesar om dagens situasjon) (1918), *Proletarskaja revoljucija i renegat Kautskij* (Den proletariske revolusjon og renegaten Kautsky) (1918), "Ōkonomika i politika v epokhu diktatury proletariata" (Økonomi og politikk under epoken av proletariatets diktatur) (1919), "Reč' na tret'em vserossijskom s'ezde professional'nykh

¹⁸⁷ Jevnfør Lenin 36: 198-200.

¹⁸⁸ Jevnfør Lenin 36: 174-182.

¹⁸⁹ Jevnfør Lenin 36: 189-190.

¹⁹⁰ Jevnfør Lenin 36: 204-205.

¹⁹¹ Jevnfør Lenin 36: 207-208.

sojusov” (Tale på den tredje all-russiske fagforeningskongress) (1920) – ”Vi trenger mer disiplin, mer individuell autoritet og mer diktatur”¹⁹² – og ”K istorii voprosa o diktature” (Til historien om spørsmålet om diktatur) (1920) går Lenin stadig lenger i å understreke at kun tiltak som énmannsstyre, bruk av `borgerlige spesialister`, akkordarbeid og taylorisme, beslagleggelse av kornforråd, kamp mot `kulaker` og diktatur kan muliggjøre innføring av sosialismen. Inntil bolsjevikene i realiteten fører en terroristisk borgerkrig mot resten av befolkningen – en borgerkrig som dels kommer til uttrykk i den sovjetiske utgaven av Lenins `samlede` skrifter¹⁹³ og dels i skrifter av Lenin publisert etter Sovjetstatens sammenbrudd.¹⁹⁴

Forholdet til andre `progressive` grupperinger

Fra han som ung marxist tok opp kampen mot narodnikene på 1890-tallet – via konflikter med liberalere, sosial-revolusjonærer og mensjeviker, og med `likvidatorer` og `tilbakekallere` i sitt eget parti – og frem til diverse oppgjør med grupperinger i og utenfor bolsjevikpartiet før og etter statskuppet i oktober 1917 befinner Lenin seg i konstant strid med andre radikale og revolusjonære personer og grupperinger. Lenins biografi og bolsjevismens historie er langt på vei summen av disse stridighetene. Lenins syn er at kun den grupperingen han til enhver tid leder, står for en sann fortolkning av marxismen og representerer arbeiderklassens interesser, mens alle andre personer og grupperinger enten er åpenlyst reaksjonære eller uttrykker små-borgerlige interesser.

---

¹⁹² Lenin 40: 312.

¹⁹³ Jevnfør Lenins brev til Grigorij Zinov'ev av 26.06.1918 der han krever masseterror som svar på likvideringen av en bolsjevikleder (Lenin 50: 106), Lenins telegram til Penza-sovjetets eksekutivkomité av 09.08.1918 der han krever masseterror mot kulaker, prester og hvit-gardister (Lenin 50: 143-144) og Lenins brev til A. D. Cjurupa av 10.08.1918 der han krever at det skal tas gisler blant rikfolket som med sine liv skal svare for utleveringen av overskuddslagre av korn (Lenin 50: 144-145). Jevnfør også Lenins forsvar for den `røde` terroren som et svar på den `hvite` terroren og borgerskapets kontra-revolusjonære bestrebelser i ”Pis'mo k amerikanskim rabočim” (Brev til de amerikanske arbeidere) (1918) (Lenin 37: 48-64) og ”Pis'mo k anglijskim rabočim” (Brev til de engelske arbeidere) (1920) (Lenin 41: 124-128).

¹⁹⁴ Jevnfør Richard Pipes (Ed), *The Unknown Lenin, From the Secret Archive* (1996). Denne boken inneholder diverse tidligere upubliserte dokumenter av og om Lenin, herunder Lenins trussel om å brenne Baku til grunnen om byen gjorde opprør mot bolsjevikene (1918) (Dokument 21), Lenins ordre til partiledelsen i Penza om å henge minst 100 kulaker og rikfolk for å slå ned en bondeoppstand (1918) (Dokument 24), Lenins trussel om å utrydde kosakkebefolkningen i Gurev om oljelageret i byen ble påtønt (1919) (Dokument 38) og Lenins krav om å fremprovosere en konflikt med kirken – kreve utlevering av dens verdigjenstander under påskudd av å bekjempe hungersnøden – for å kunne utløse terror mot presteskapet (”Jo større antallet av representanter for det reaksjonære presteskapet og det reaksjonære borgerskapet vi lykkes i å henrette av denne grunn, jo bedre.”) (1922) (Dokument 94).

Lenins forhold til andre radikale og revolusjonære grupperinger kommer frem i hans syn på den jødiske arbeiderorganisasjonen Bund. I skrifter som "Nužna li `samostojatel`naja političeskaja partija `evrejskomu proletariatu?`" (Trenger det jødiske proletariet et `selvstendig politisk parti`?) (1903), "Položenie Bunda v partii" (Bunds stilling i partiet) (1903) og "K evrejskim rabočim" (Til de jødiske arbeidere) (1905) avviser Lenin Bunds krav om å bli tildelt stilling som en selvstendig organisasjon innenfor det all-russiske sosial-demokratiske partiet med enerett til å organisere de jødiske arbeiderne (`føderativ` status). I likhet med polakker, kaukasiere og andre nasjonaliteter og grupperinger tilsluttet partiet har Bund krav på `autonomi`, det vil si rett til å utøve sin agitasjon og øvrige virksomhet på en måte som er tilpasset de lokale forholdene (agitere på jiddisch, ta for seg diskriminering av jøder og liknende). Men det sosial-demokratiske programmet må være felles for alle sosial-demokrater, og organisatorisk oppsplitting av arbeiderklassen basert på nasjonalitet vil utelukkende svekke kampen for sosialismen. Eller som Lenin formulerer det i "Nužna li `samostojatel`naja političeskaja partija `evrejskomu proletariatu?`":

"`Autonomi` basert på charteret av 1898 sikrer den jødiske arbeiderbevegelsen alt den kan trenge: propaganda og agitasjon på sjargong, litteratur og kongresser, fremsetting av særskilte krav for å supplere det felles sosial-demokratiske programmet og å tilfredsstille lokale behov og forespørsler som følger av den jødiske levemåtes særegenheter. I alt øvrig er fullstendig og tett sammenslutning med det russiske proletariet nødvendig, nødvendig av hensyn til kampen til hele Russlands proletariet."¹⁹⁵

Samtidig som Lenin karakteriserer rivaliserende personer og grupperinger som reaksjonære eller små-borgerlige, tar han imidlertid til orde for midlertidige allianser med disse – forutsatt at hans egen gruppering beholder fullstendig ideologisk og organisatorisk frihet. Allerede i *Čto takoe `druž`ja naroda` i kak oni vojujut protiv social-demokratov?* (1894) erklærer Lenin således at samtidig som marxistene vil bekjempe `folkevennene` når disse forsøker å fremtre som sosialister, vil de alliere seg med dem i den demokratiske kampen mot tsarismen.<sup>196</sup> I *Zadači russkikh social-demokratov* (1902) erklærer Lenin at sosial-demokratene vil støtte enhver bevegelse som er rettet mot den bestående samfunnsorden, og `progressive` klasser

¹⁹⁵ Lenin 7: 122. I "Položenie Bunda v partii" avviser Lenin dertil at jødene strengt tatt utgjør en `nasjon` siden de hverken har et territorium eller et felles språk. Og han anbefaler assimilering som den eneste måte å løse `jødospørsmålet` på. (Lenin 8: 72-76).

¹⁹⁶ Jevnfør Lenin 1: 300-303 og 344-346.

(borgerskapet) mot 'reaksjonære' klasser (godseierne og embetsstanden). Men samtidig vil de forsvare arbeiderklassens interesser og påpeke denne type alliansers betingede og tidsbegrensede karakter.¹⁹⁷ I *Čto delat'?* (1902) krever Lenin at sosial-demokratene må opptre som 'folketribuner' for alle samfunnsgrupper som undertrykkes av den tsaristiske politistaten.¹⁹⁸ Og i "Social-demokratija i vremennoe revoljucionnoe pravitel'stvo" (1905) erklærer Lenin at mensjeviken Parvus har "tusen ganger rett" når han krever at sosial-demokratene må gå sammen med det revolusjonære borgerlige demokrati i kampen mot tsarismen – men bevare full organisatorisk frihet.¹⁹⁹ Sitt syn på midlertidige allianser uttrykker Lenin også i "O kompromissakh" (Om kompromisser) (1917) der han erklærer at bolsjevikene vil støtte dannelsen av en regjering som er basert på de sosial-revolusjonære og mensjevikene, og som er ansvarlig overfor sovjetene – forutsatt at de bevarer full frihet til å agitere for sitt program. Ifølge Lenin vil dannelsen av en slik regjering kunne muliggjøre en fredelig utvikling av revolusjonen – og den vil resultere i at bolsjevikene erobrer flertall i sovjetene og overtar makten.²⁰⁰

I skriftet *Detskaja bolezn' 'levizny' v kommunizme* ('Radikalismen', en barnesykdom i kommunismen) (1920) oppsummerer Lenin sitt syn på politiske allianser. Her påpeker han at bolsjevikene i løpet av sin historie inngikk utallige allianser med andre politiske personer og grupperinger. I 1901-1902 inngikk utgiverne av *Iskra* en midlertidig allianse med liberaleren Petr Struve. Under revolusjonen i 1905-1907 støttet bolsjevikene en allianse mellom arbeiderklassen, bondebefolkningen og borgerskapet mot tsarismen, samtidig som de førte en ideologisk kamp mot det små-borgerlige sosial-revolusjonære partiet. I 1903-1912 tilhørte bolsjevikene og mensjevikene det samme partiet, samtidig som bolsjevikene bekjempet mensjevikene ideologisk. Under krigen 1914-1918 inngikk bolsjevikene allianser med diverse venstre-sosialistiske krigsmotstandere. Under omveltningen i oktober 1917 dannet bolsjevikene en politisk 'blokk' med den små-borgerlige bondebefolkningen ved fullt ut å adoptere de sosial-revolusjonæres agrarprogram, og samtidig inngikk de et formelt samarbeid med de venstre-sosial-revolusjonære ved å danne en regjering sammen med disse.²⁰¹ Og uten å inngå denne type allianser kunne ikke bolsjevikene ha seiret.²⁰²

---

¹⁹⁷ Jevnfør Lenin 2: 452-455.

¹⁹⁸ Jevnfør Lenin 6: 82-91.

¹⁹⁹ Lenin 10: 16.

²⁰⁰ Jevnfør Lenin 34: 133-139.

²⁰¹ Jevnfør Lenin 41: 56-57.

²⁰² Jevnfør Lenin 41: 58-59.

Syn på nasjonalitetsspørsmålet

I skrifter som "Kritičeskie zametki po nacional'nomu voprosu" (Kritiske bemerkninger til det nasjonale spørsmål) (1913), "O prave nacij na samoopredelenie" (Om nasjonenes selvbestemmelsesrett) (1914) og "Socialističeskaja revoljucija i pravo nacij na samoopredelenie" (Den sosialistiske revolusjon og nasjonenes selvbestemmelsesrett) (1916) behandler Lenin spørsmålet om hvordan den revolusjonære arbeiderbevegelsen bør forholde seg til 'nasjonalitetsspørsmålet' – et spørsmål som var særdeles aktuelt i det mange-nasjonale tsaristiske imperiet, det Lenin kalte 'folkenes fengsel'. Lenins syn er at 'nasjonalitetsspørsmålet' alltid må være underordnet hensynet til arbeiderklassens interesser og kampen for sosialismen, men at nasjonal undertrykkelse og nasjonale konflikter er noe sosialistiske partier i mange-nasjonale stater er nødt til å forholde seg til.

Ifølge Lenin vil nasjonalisme og kamp for nasjonale rettigheter kunne være både positivt og negativt. Nasjonalisme er positivt når den i 'unge' nasjoner brukes til å bekjempe imperialism, kolonialisme og nasjonal undertrykkelse. Og den er negativ når den i 'gamle' nasjoner brukes til å forsvare imperialism, kolonialisme og nasjonal undertrykkelse. Denne tanken uttrykker Lenin klart i "Socialističeskaja revoljucija i pravo nacij na samoopredelenie". Her erklærer han at landene i verden kan inndeles i tre grupper utfra hvilket stadium de befinner seg på i forhold til spørsmålet om nasjonenes rett til selvbestemmelse. I den første gruppen befinner de høyt utviklede kapitalistiske statene i Vest-Europa og De nord-amerikanske sambandsstatene seg. Den progressive borgerlige nasjonalismen har her for lengst utspilt sin rolle, og disse landene undertrykker en mengde fremmede nasjoner, særlig i koloniene. Arbeiderklassen i disse landene er forpliktet til å støtte de undertrykte folkenes frigjøringskamp, på samme måte som Marx krevde at de engelske arbeiderne måtte støtte irenes frigjøringskamp. I den andre gruppen befinner land som Østerrike-Ungarn, Balkan-statene og Tsar-Russland seg. Her vokser progressive borgerlig-nasjonale bevegelser frem, og de nasjonale motsetningene tilspisser seg. Av hensyn til den borgerlig-demokratiske omdanningen av disse landene må arbeiderklassen støtte disse nasjonale bestrebelsene, inkludert prinsippet om nasjonal selvbestemmelsesrett (rett til løsrivelse). Samtidig er det viktig at arbeiderklassen i undertrykker-nasjonene og i de undertrykte nasjonene står sammen og fører en felles frigjøringskamp. Og i den tredje gruppen befinner kolonialiserte og halv-

kolonialiserte land seg, land med svake borgerlig-demokratiske bevegelser. I forhold til disse landene er sosialister forpliktet til å støtte alle borgerlig-demokratiske nasjonale frigjørings-bevegelser og å forsvare koloniernes rett til løsrivelse.²⁰³

Denne tilnærmingen til 'nasjonalitetsspørsmålet' kommer klart til uttrykk i Lenins polemikk med den polsk-tyske marxisten Rosa Luxemburg. I "O prave nacij na samoopredelenie" tilbakeviser Lenin således Rosa Luxemburgs påstand om at kapitalismen ved å bryte ned nasjonale skiller har gjort nasjonalismen til et overflødig og reaksjonært politisk fenomen. I de høyt utviklede kapitalistiske landene i Vest-Europa er nasjonalismen et reaksjonært fenomen. I Tsar-Russland og andre halv-føydale mange-nasjonale stater er kampen for nasjonale rettigheter derimot en viktig del av den borgerlig-demokratiske revolusjonen, understreker Lenin. Og derfor tar Rosa Luxemburg feil når hun av redsel for å drive de polske arbeiderne i armene på borgerskapet tar avstand fra den polske borgerlig-demokratiske nasjonalismen mens hun overser den reaksjonære stor-russiske undertrykkelsen av polakkene.²⁰⁴

Lenins forhold til spørsmålet om nasjonenes rett til selvbestemmelse (løsrivelse) er komplisert. På den ene side betrakter han store politiske enheter som positivt siden de fremmer den kapitalistiske utviklingen – og dermed også utviklingen mot sosialismen.²⁰⁵ På den annen side erklærer han at en forutsetning for at arbeiderklassen i undertrykker-nasjoner og i undertrykte nasjoner skal kunne føre en felles frigjøringskamp, er at sosialister i undertrykker-nasjonene tar kategorisk avstand fra all nasjonal undertrykkelse og krever full likhet for alle nasjoner. Og skal kravet om likhet for alle nasjoner bli troverdig, må det inkludere prinsippet om alle folks rett til løsrivelse.²⁰⁶ En prinsipiell anerkjennelse av alle folks rett til løsrivelse betyr imidlertid ikke at sosialister er forpliktet til å støtte ethvert krav om løsrivelse – på samme måte som et forsvar for retten til skilsmisse ikke er det samme som å støtte oppløsning av ethvert ekteskap. Skal sosialister aktivt støtte et krav om nasjonal løsrivelse, må det være fordi det tjener arbeiderklassens interesser.²⁰⁷ Innføring av 'kulturell autonomi' for å løse nasjo-

---

²⁰³ Jevnfør Lenin 27: 260-261.

²⁰⁴ Jevnfør Lenin 25: 267-269 og 275-278.

²⁰⁵ Jevnfør Lenin 24: 124-125; 25: 258-259.

²⁰⁶ Jevnfør Lenin 24: 118; 25: 272-275; 27: 257. Jevnfør også Det all-russiske sosial-demokratiske arbeiderpartis parti-program av 1903 hvis paragraf 9 garanterer alle nasjoner i det tsaristiske imperiet rett til selvbestemmelse.

²⁰⁷ I "O prave nacij na samoopredelenie" formulerer Lenin dette synspunktet på følgende måte: "Idet det [proletariatet] anerkjenner [prinsippet om] likeberettigelse og lik rett til en nasjonalstat, verdsetter og stiller det høyere

nalitetskonflikter i mange-nasjonale stater tar Lenin kategorisk avstand fra – det ville være det samme som å gi presteskapet og andre reaksjonære grupperinger kontroll over skoleverket.²⁰⁸

Og han understreker at arbeiderbevegelsens organisasjoner (partier, fagforeninger, kooperativer med mer) i fler-nasjonale stater ikke må oppsplittes etter nasjonalitet.²⁰⁹

* * *

For marxisten Lenin er nasjonalisme og dannelsen av nasjonalstater kun en overgangsfase på veien mot kommunismens klasse-, stats- og nasjonalitetsløse samfunn – en fase han mener lettest kan tilbakelegges om alle nasjoner og folkeslag gis full frihet til å danne sine egne nasjonalstater. Eller som Lenin formulerer det i ”Socialističeskaja revoljucija i pravo nacij na samoopredelenie”:

”Likesom menneskeheten kan nå frem til tilintetgjøring av klassene kun gjennom en overgangsperiode med de undertrykte klassers diktatur, så kan menneskeheten nå frem til den uunngåelige sammensmelting av nasjonene kun gjennom en overgangsperiode med full frigjøring av alle undertrykte nasjoner, det vil si deres frihet til løsrivelse.”²¹⁰

---

enn alt annet forbundet mellom proletarene i alle nasjoner. Og det vurderer ethvert nasjonalt krav, enhver nasjonal adskillelse *utfra* arbeidernes klassekamps *synsvinkel*. (Lenin 25: 274-275). I samme verk trekker Lenin frem oppløsningen av den svensk-norske unionen i 1905 som et eksempel på hvordan arbeiderbevegelsen bør forholde seg til nasjonale konflikter. Ved å støtte kravet til det nasjonal-demokratiske borgerskapet og arbeiderklassen i Norge om oppløsning av unionen skapte de svenske arbeiderne grunnlaget for et varig vennskap mellom arbeiderklassen i Norge og Sverige (– og implisitt også grunnlaget for en ny union etter innføringen av sosialismen). (Jevnfør Lenin 25: 289-293).

²⁰⁸ Jevnfør Lenin 24: 130-137.

²⁰⁹ Jevnfør Lenin 24: 118-119.

²¹⁰ Lenin 27: 256.

Oppsummering

Lenin er en sammensatt og dynamisk politisk tenker. Visse elementer i bolsjeviklederens tenkning forblir uforandret fra Lenin på 1890-tallet opptar kampen mot 'folkevennene' til han etter det bolsjevikiske statskuppet i 1917 utformer sine tanker om oppbyggingen av et sosialistisk samfunn. Således ser Lenin aldri ut til å ha vært i tvil om at kapitalismen er en samfunnsmodell som dømmer det store flertall av menneskeheten til undertrykkelse og utbytting, at det er mulig å skape et kommunistisk samfunn uten undertrykkelse og utbytting, og at kun en voldelig revolusjon kan gjøre slutt på kapitalismen og muliggjøre oppbyggingen av kommunismen. Lenin ser heller ikke ut til å ha vært i tvil om at marxismen er den eneste sanne verdensanskuelse, en verdensanskuelse som inneholder et 'totalt' syn på både naturen, historien og mennesket. Lenins tanker om historisk determinisme og voluntarisme, de revolusjonære, de revolusjonæres forhold til folkemassene, kampen for revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen er derimot komplekse.

Lenins oppfatning av det gode samfunn slik den kommer til uttrykk i *Gosudarstvo i revoljucija*, er et samfunn der kommunismens drøm om det klasse- og statsløse samfunn har gått i oppfyllelse – et samfunn der den enkelte yter etter evne og mottar etter behov, og der politikk er erstattet av menneskenes selvadministrasjon. Å utarbeide detaljerte planer for fremtidens kommunistiske samfunn har ifølge Lenin ingen hensikt siden kommunismen forutsetter fremveksten av en ny type mennesker som har arbeid for fellesskapet som sitt fremste behov. Tanken om å gjøre menneskene absolutt like i åndelig og fysiologisk forstand tar Lenin klart avstand fra. Lenins likhetsbegrep er sosialt – og ikke biologisk – og består i opphevelsen av den private eiendomsretten til produksjonsmidlene og avskaffelse av klassene.

I *Gosudarstvo i revoljucija* og *Uderʒat li bolʹševiki gosudarstvennuju vlastʹ?* – begge skrevet før det bolsjevikiske statskuppet i oktober 1917 – erklærer Lenin at den borgerlige staten må knuses etter revolusjonen og erstattes av folkemassenes direkte utøvelse av kontroll- og styringsoppgavene. Samtidig fremhever han at en erstatning av den borgerlige staten med en proletarisk 'stat' basert på folkemassenes direkte utøvelse av kontroll- og styringsoppgavene ikke er en utopi. Den moderne kapitalismen har gjennom spesialisering og arbeidsdeling i så stor grad forenklet kontroll- og styringsoppgavene at disse kan utøves av ethvert lese- og skrivekyndig voksent menneske. Og tekniske funksjoner som folkemassene selv ikke er i

stand til å utøve, kan de engasjere 'borgerlige spesialister' til å utøve. Lenin insisterer imidlertid på å omtale regimet som skal innføres etter revolusjonen, som 'proletariatets diktatur'. Dermed oppstår en dualisme mellom en nærmest anarkistisk tiltro til folkemassenes evne til å styre seg selv og en insistering på at 'staten' – om enn en annen form for stat enn borger-skapets stat – er nødvendig for å avmektiggjøre de tidligere utbytterne og muliggjøre oppbyggingen av sosialismen.

Etter den bolsjevikiske maktovertakelsen oppgir Lenin hurtig troen på at sosialismen kan skapes nedenfra ved hjelp av folkemassenes eget initiativ, og i sine følgende skrifter om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen går han stadig lenger i å understreke nødvendigheten av diktatur, énmannsstyre og disiplin – og sosialismen omdefineres fra å være en kortvarig overgangsperiode mellom kapitalismen og kommunismen til å bli en selvstendig økonomisk formasjon.

I *Razvitie kapitalizma v Rossii* og andre skrifter forsøker Lenin å vise at Russland er i ferd med å gjennomgå en hurtig kapitalistisk utvikling – og at marxismens økonomiske utviklings-skjemaer er gyldige også for Russland. Tanken om at det skulle finnes en russisk 'særvei' til sosialismen basert på landsbyfellesskapet, tar Lenin kategorisk avstand fra. Og etter utbruddet av Første verdenskrig og Den annen internasjonales sammenbrudd i 1914 forsøker Lenin i *Imperializm, kak vyssaja stadija kapitalizma* og andre skrifter å vise at imperialismen og krig er et resultat av kapitalismens indre motsetninger, at de kapitalistiske kjernelandene har forvandlet seg til snyltende rentier-nasjoner, og at kapitalismen har frembrakt de materielle forutsetningene for overgangen til en sosialistisk samfunnsorden.

Ifølge Lenin er det ikke mulig å 'springe over' historiske utviklingstrinn – det føydale Russland kan ikke direkte forvandles til et sosialistisk samfunn. Tvert imot understreker han at en borgerlig-demokratisk revolusjon og opprettelsen av et borgerlig-kapitalistisk regime er en forutsetning for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden i Russland. Kun om det bryter ut en sosialistisk revolusjon i Vest-Europa, vil en direkte innføring av en sosialistisk samfunnsorden i Russland være mulig. Etter utbruddet av Første verdenskrig i 1914 erklærer Lenin at Russland som det svakeste 'ledd' i det imperialistiske verdenssystemet kan være det første landet der en sosialistisk revolusjon kan gjennomføres. Og i sine 'April-teser' i 1917

krever han at den pågående 'borgerlige' revolusjonen må forvandles til en sosialistisk revolusjon. Men dette kravet må relateres til den pågående verdenskrigen og Lenins overbevisning om at menneskeheten stod overfor valget mellom overgang til sosialismen og kollektiv undergang i imperialismen og krig. Og Lenin understreker også at oppbyggingen av en sosialistisk samfunnsorden i Russland forutsetter at revolusjonen sprer seg til Vest-Europa.

Etter revolusjonen i 1905-1907 uttrykker Lenin en redsel for at det tsaristiske regimet skal lykkes i å innføre en 'prøyssisk' form for kapitalisme der en klasse av stor-bønder blir tsarismens, godseierne og kapitalistenes forsvarere. For å forhindre en slik utvikling krever han at arbeiderklassen og bondebefolkningen må styrte det tsaristiske regimet, innføre et 'demokratisk' diktatur og nasjonalisere all jord. Derved vil en 'amerikansk' form for kapitalisme basert på frie farmere bli mulig – en form for kapitalisme som vil muliggjøre en hurtigere og mer smertefri overgang til sosialismen. Samtidig understreker imidlertid Lenin at en innføring av en 'prøyssisk' form for kapitalisme kun innebærer at den borgerlige omdanningen av Russland skjer på tsarismens, godseierne og storkapitalens premisser – og ikke at kampen for sosialismen opphører. At bolsjevikene under revolusjonen i 1905-1907 skulle ha forsøkt å innføre sosialismen under Tkačevs slagord 'Nå eller aldri!', tar Lenin eksplisitt avstand fra.

I flere av sine viktigste teoretiske skrifter forsvaret Lenin en marxistisk materialistisk historieoppfatning, det vil si en forestilling om at et gitt samfunns 'overbygning' i form av juss, politikk og åndsliv er et produkt av dette samfunnets 'basis' i form av produksjonsforhold og eiendomsrelasjoner. Samtidig går han til angrep på narodnikenes 'subjektive sosiologi' – det vil si forestillingen om at historien skapes av 'kritisk tenkende' enkeltindivider som realiserer sine etiske forestillinger, og ikke av massene. Kun ved å betrakte historien objektivt, det vil si som et uttrykk for klasseinteresser, er det ifølge Lenin mulig å avdekke hvilke handlingsalternativer som er mulige å realisere – og derved å handle effektivt. I enkelte av sine skrifter gir Lenin uttrykk for et mer 'voluntaristisk' historiesyn ved å fremheve at det enkelte individ kan spille en aktivt skapende rolle. De skriftene der Lenin gir uttrykk for et 'voluntaristisk' historiesyn, er imidlertid fåtallige sett i forhold til hans samlede publisistiske produksjon. Personifisering av sosiale relasjoner ved at de reduseres til forfølgelse av egen nytten forekommer så å si aldri hos Lenin.

I *Čto delat'?* og andre av sine skrifter understreker Lenin at for å kunne bekjempe den tsaristiske politistaten er det nødvendig å bygge opp et eliteparti av 'profesjonelle revolusjonærer'. Og han fremhever at folkemassene på egen hånd ikke er i stand til å utvikle en 'sosialistisk bevissthet', og at de følgelig må ledes og bevisstgjøres av de revolusjonære. Lenins språkbruk i disse skrifter etterlater liten tvil om at han betrakter de revolusjonære som en utvalgt gruppe mennesker som er kallet til å befri resten av menneskeheten. Samtidig er det grunn til å legge merke til at Lenin understreker at de 'profesjonelle revolusjonærene' ikke behøver å tilhøre intelligentsiaen. Tvert imot betoner han viktigheten av at arbeiderklassen selv utvikler sine egne lederkadrer. Tanken om at intelligentsiaen skulle kunne opptre som en selvstendig historisk kraft, tar Lenin avstand fra. Kun ved å uttrykke klassenes objektive interesser kan intelligentsiaen spille en samfunnsmessig rolle. I flere av sine skrifter fremstiller Lenin dessuten intelligentsiaen som et opportunistisk fremmedelement innen arbeiderbevegelsen.

Et viktig poeng i *Čto delat'?* og andre av Lenins skrifter er at de revolusjonæres egen organisering har vist seg å svikte i forhold til massenes spontane motstand mot undertrykkelse og utbytting. Etter utbruddet av revolusjonen i 1905 gjennomgår Lenins syn på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene en markert endring. Lenin betoner nå behovet for et åpent, bredt og demokratisk masseparti som kan fange opp massenes spontane revolusjonære aktivitet – det skal til og med være mulig å knytte seg til partiet uten å akseptere dets program. Og han erklærer eksplisitt at elitismen som forkynnes i *Čto delat'?*, tilhører en tilbakelagt fase i utviklingen av det russiske sosial-demokrati.

Lenin fremhever nødvendigheten av å forene legale og illegale metoder i den revolusjonære kampen – jevnfør erklæringen i *Čto delat'?* om at oppbyggingen av et konspiratorisk eliteparti av 'profesjonelle revolusjonærer' må kombineres med oppbyggingen av 'åpne' legale og halv-legale masseorganisasjoner. Denne fremhevingen av nødvendigheten av å kombinere legale og illegale metoder i den revolusjonære kampen er et hovedtema i Lenins publisistiske virksomhet etter revolusjonen i 1905-1907, manifestert i kampen mot 'otzovisty' og 'likvidatory'. Sammensvergelses som middel til å gjennomføre revolusjonen tar Lenin eksplisitt avstand fra. Men samtidig fremstiller han en væpnet oppstand som en legitim måte å styrte den bestående samfunnsorden på. Og forskjellen mellom en sammensvergelse og en væpnet oppstand er uklar – til tross for Lenins understrekning av at en oppstand må ha et sosialt

grunnlag og skje i en 'revolusjonær situasjon'. Terror i betydningen individuell terror i stedet for organisering av massene og klassekamp tar Lenin avstand fra. Lenin tar derimot ikke prinsipielt avstand fra terror. Tvert imot erklærer han at terror kan være et både legitimt og nødvendig virkemiddel, for eksempel som en del av et folkelig opprør.

Nasjonalitetsspørsmålet er ifølge Lenin noe sosialister i fler-nasjonale stater må forholde seg til – og som de må prøve å utnytte i den revolusjonære kampen. Lenins forhold til andre radikale og revolusjonære grupperinger enn dem han selv leder, er negativt. Samtidig tar han imidlertid til orde for midlertidige allianser med rivaliserende personer og grupperinger – forutsatt at hans egen gruppering beholder fullstendig ideologisk og organisatorisk frihet. Og i *Detskaja bolezn' 'levizny' v kommunizme* (1920) erklærer han at bolsjevikene aldri hadde kommet til makten om de ikke hadde inngått denne type allianser.

Den sovjetiske debatten om leninismens forløpere

*Historical scholarship in the Soviet Union has
its own history, rich in content, reflecting the
history of Bolshevism itself.*
Konstantin F. Shtepa,
Russian Historians and the Soviet State

I Sovjetsamveldet fant det på 1920-tallet sted en omfattende debatt om leninismens og bolsjevismens forløpere.¹ Denne debatten må kunne karakteriseres som forholdsvis fri, og det ble gjort forsøk på å påvise tilknytningspunkter mellom Lenin og bolsjevismen og tidligere russiske tenkere og politiske bevegelser som Nikolaj Černyševskij, Mikhail Bakunin, Petr Zaičnevskij, Sergej Nečaev, Petr Tkačev, narodnikene og terroristorganisasjonen Narodnaja Volja. I denne debatten ble også bolsjevismens forhold til andre vest-europeiske revolusjonære tradisjoner enn marxismen trukket inn, ikke minst dens forhold til jakobinismen og blanquismen. Også andre viktige historiske og historieteoretiske debatter fant sted i denne perioden.² Dertil ble det utgitt en mengde memoarer og andre kildeskrifter.³

Den sovjetiske historikerdebatten på 1920-tallet var mer ideologisk og polemisk enn preget av empiriske undersøkelser. Det ble ikke foretatt noen systematisk sammenligning av Lenins skrifter med skriftene til Tkačev og andre russiske før-marxistiske revolusjonærer. Og det ble heller ikke foretatt noen konkrete studier av *hvordan* en eventuell overføring av politiske idéer

---

¹ Også før regimeskiftet i 1917 ble det i Russland utgitt fremstillinger av den revolusjonære bevegelsens historie. Representanter for den liberale intelligentsiaen utgav flere arbeider der de revolusjonære narodnikene ble fremstilt som forkjempere for folkets frihet. Etter revolusjonen i 1905 kunne dessuten flere tidligere narodniker utgi sine erindringer. De første russiske marxistene anført av Georgij Plekhanov førte en hard ideologisk kamp mot narodnikene, jevnfør Plekhanovs arbeider *Socializm i političeskaja bor'ba* (Sosialismen og den politiske kampen) (1883) og *Nasi raznoglasija* (Våre meningsforskjeller) (1885). Og selv betrodde representanter for det tsaristiske regimet utgav skrifter om den revolusjonære bevegelsen, blant annet for å diskreditere denne overfor utlandet. Felles for denne litteraturen er et gjennomført negativt syn på Petr Tkačev – forfatterne understreker at Tkačev var en isolert skikkelse, at *Nabat* knapt hadde noen lesere, og at idéen om å erobre den politiske makten ved hjelp av et kupp knapt hadde noen tilhengere. Jevnfør M. G. Sedov, "Narodnaja volja" pered sudom istorii", *Voprosy istorii* 12/1965 og "Nekotorye problemy istorii blankizma v Rossii", *Voprosy istorii* 10/1971. Å gå inn på synet på Tkačev – og andre skikkelser og organisasjoner – i den før-revolusjonære litteraturen om den russiske revolusjonære bevegelsens historie faller imidlertid utenfor rammen for denne avhandlingen.

² Her kan nevnes debatten om forekomsten av en egen "asiatisk" samfunnsformasjon, debatten om den russiske kapitalismens natur og debatten om revolusjonen i 1905. Cf John Barber, *Soviet Historians in Crisis, 1928-1932* (1981): 47-79 og 100-106.

³ Her kan nevnes utgivelsen av skriftene til Aleksandr Herzen, Mikhail Bakunin, Petr Lavrov og Petr Kropotkin – i tillegg til den i 1932 påbegynte utgivelsen av Petr Tkačevs skrifter. Dessuten ble memoarene til fremtredende revolusjonære narodniker som Vera Figner, N. A. Morozov og Lev Tikhomirov publisert.

og tankemønstre fra før-marxistiske tenkere til Lenin og andre russiske marxister kan ha foregått.

Debatten om bolsjevismens forhold til før-marxistiske tenkere er behandlet av Volodymyr Varlamov i rapporten *Bakunin and the Russian Jacobins and Blanquists as Evaluated by Soviet Historiography* (1955).⁴ Varlamovs rapport gir et oversyn over 1920-tallets historikerstrid. Varlamovs siktemål er imidlertid å vise hvordan sovjetiske historikere og sovjetregimet forholdt seg til arven etter den før-marxistiske revolusjonære bevegelsen – og å kontrastere 1920-tallets forholdsvis frie intellektuelle klima med den ideologiske ensrettingen på 1930- og 1940-tallet. Selve debattene, hvilke argumenter som ble fremført for å underbygge/kritisere synet på en tenker som forløper for bolsjevismen, kommer Varlamov i mindre grad innpå. Historikerdebatten på 1920-tallet omtales også kortfattet i de fleste fremstillinger av Petr Tkačevs liv og tenkning⁵ – og i historiografiske oversiktsartikler.⁶

Diskusjonene om leninismens og bolsjevismens opphav, som primært ble ført i tidsskriftet til Obščestvo političeskikh katoržan i ssyl'no-poselencev (Foreningen av politiske fanger og forviste),⁷ *Katorga i ssylka* (Fengsel og forvisning), og andre historiske tidsskrifter,⁸ opphørte da Iosif Stalin i 1931 skrev sitt beryktede brev til redaksjonen for tidsskriftet *Proletarskaja revoljucija* der han oppfordret til større grad av *partinost* (partiånd) i omgangen med parti-historien. Selv i den relativt frie atmosfæren på 1920-tallet ble imidlertid redaksjonelle kommentarer brukt til å stemple oppfatninger som avvek fra det rådende regimets selvoppfatning, som umarxistiske og uleninistiske – og ved noen anledninger ble de også forsøkt direkte undertrykt.

---

⁴ Senere utgitt som "Bakunin and the Russian Jacobins and Blanquists" i Cyril E. Black (Ed), *Rewriting Russian History* (1962): 289-318.

⁵ Cf Albert L. Weeks, *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968): 176-187, Deborah Hardy, *Petr Tkachev, The Critic as Jacobin* (1977): 312-314 og E. L. Rudnickaja, *Russkij blankizm, Petr Tkačev* (1992): 9-12.

⁶ Cf M. G. Sedov, "Narodnaja volja' pered sudom istorii", *Voprosy istorii* 12/1965 og "Nekotorye problemy istorii blankizma v Rossii", *Voprosy istorii* 10/1971.

⁷ Denne foreningen av veteraner fra den revolusjonære kampen mot tsarismen bestod både av bolsjevikere og av tidligere mensjeviker, sosial-revolusjonærer, anarkister og narodniker. I 1927 var således 1/3 av medlemmene tidligere sosial-revolusjonærer.

⁸ Av disse kan nevnes *Proletarskaja revoljucija* (Den proletariske revolusjon), utgitt av Komissija po istorii oktjabr'skoj revoljucii i istorii partii (Kommisjonen for studiet av Oktoberrevolusjonens og partiets historie), *Istorič-marksist* (Den marxistiske historiker), utgitt av Obščestvo istorikov-marksistov (Forbundet av marxistiske historikere) og *Pečat' i revoljucija* (Presse og revolusjon), et 'alment' tidsskrift som publiserte artikler om litteratur, historie og filosofi.

Debatten om leninismens forløpere falt sammen med den såkalte Pokrovskij-epoken i sovjetisk historieskrivning. Selv engasjerte Mikhail Pokrovskij⁹ seg imidlertid bare i begrenset grad i det opphetede ordskiftet.¹⁰

I forkant av 1920-tallets opphetede debatter om leninismens røtter utkom også den første vitenskapelige fremstilling av Petr Tkačevs liv og tenkning, Boris P. Koz'mins¹¹ verk *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (P. N. Tkačev og 1860-årenes revolusjonære bevegelse) (1922). Denne boken, som omhandler Tkačevs virke som revolusjonær og publisist frem til arrestasjonen i 1869, regnes fremdeles som et standardverk. Opplysninger hentet fra denne Tkačev-biografien ble brukt i de ideologiske diskusjonene om Tkačevs betydning som revolusjonær og mulig forløper for bolsjevismen – inntil Koz'min i 1932 påbegynte utgivelsen av Tkačevs skrifter, var de fleste av disse lite tilgjengelige.

I biografien fremhever Koz'min at Tkačev hadde en materialistisk oppfatning av verden, at han var en av de første som i russisk sammenheng forsvarte Karl Marx' historiske material-

---

⁹ Mikhail Pokrovskij (1868-1932), sovjetisk historiker, elev av den liberale historikeren V. O. Ključevskij, bolsjevik siden 1905. Ledet etter 1917 oppbyggingen av en marxistisk 'skole' av historikere og innehadde flere viktige akademiske og organisatoriske verv, herunder vervet som vise-folkekommissær for utdanning og vervet som leder av Obščestvo istorikov-marksistov. Organiserte på slutten av 1920-tallet med støtte fra partiledelsen utrenskninger av ikke-marxistiske historikere. Falt i unåde og ble etter sin død beskyldt for 'økonomisme', ignorering av individets rolle i historien og undervurdering av den progressive betydningen av ikke-russiske folkeslags innlemmelse i Russland. Ble delvis rehabilitert etter Khrusjčevs oppgjør med Stalin i 1956. Kjent for sin teori om at ledemotivet i russisk historie fra oppbyggingen av Moskva-staten på 1500-tallet til revolusjonen i 1917 var handelskapitalens dominans. Jevnfør George M. Enteen, *The Soviet Scholar-Bureaucrat, M. N. Pokrovskii and the Society of Marxist Historians* (1978).

¹⁰ I *Očerki po istorii revoljucionnogo dviženija v Rossii XIX i XX vv* (Skisser av den revolusjonære bevegelsens historie i Russland i det nittende og tyvende århundre) (1924) erklærer Pokrovskij riktignok at visse trekk ved bolsjevismen (konspirativ virksomhet, samordnet handling, maktbruk) forekom allerede hos Zaičnevskij, Tkačev og Nečaeov, og at disse utgjorde den 'bolsjevikiske' fløyen i datidens revolusjonære bevegelse – mens narodnikene som ønsket å 'gå ut til' folket, utgjorde den 'mensjevikiske' fløyen (ss 60-68). Pokrovskij utroper også Tkačev til Russlands "uten tvil" første marxist (s 62). Samtidig fremhever han grupperingen Rabočie-členy partii Narodnaja Volja (Arbeidere-medlemmer av partiet Narodnaja Volja) som et interessant bindeledd mellom narodniker og marxister. Grupperingens forsøk på å forene konspirative arbeidsformer og masseaksjon var en foregripelse av bolsjevikenes taktikk i 1905, og dens programpost om en midlertidig regjering kontrollert av arbeiderklassen var en foregripelse av 1917 (ss 94-96). I en minnetale over Lenin (1924) erklærte Pokrovskij for øvrig at bolsjeviklederen knyttet an til en 'jakobinsk' retning innenfor den russiske revolusjonære bevegelsen – en retning som ble grunnlagt av Zaičnevskij og videreutviklet av Tkačev. (Se nedenfor). Pokrovskij unngikk imidlertid å delta i debatter om bolsjevismens og leninismens mulige forløpere – og han skrev heller aldri noen fremstilling av Oktoberrevolusjonen eller Bolsjevikpartiets historie.

¹¹ Boris P. Koz'min (1883-1958), nestoren i sovjetisk historieskrivning om revolusjonære ideologier og grupperinger i Tsar-Russland. Medlem av redaksjonen til *Katorga i ssylka* i 1922-1935. Publiserte over 20 bøker og kildeutgivelser knyttet til den revolusjonære bevegelsens historie i Russland, ikke minst den 'jakobinske' tradisjonen innenfor denne.

isme, og at han brukte materialismen til konkrete samfunnsmessige og historiske analyser.¹² Koz'min hevder også at Tkačev foregrep idéen om proletariatets diktatur.¹³ Samtidig understreker Koz'min at flere av Tkačevs oppfatninger var uforenlige med marxismen, ikke minst hans forsøk på å forene materialisme med utilitarisme og darwinisme og hans teori om historiske 'sprang'.¹⁴

Koz'min skrev på 1920- og 1930-tallet også flere artikler og bøker om Zaičnevskij, Tkačev og den 'jakobinske' politiske tradisjonen i Russland.¹⁵ Det ble også publisert en rekke arbeider om Tkačev og miljøet rundt ham av andre sovjetiske forskere.¹⁶

¹² Cf Boris P. Koz'min, *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (1922): 52-56.

¹³ Cf Boris P. Koz'min, *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (1922): 112-113.

¹⁴ Cf Boris P. Koz'min, *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kh godov* (1922): 72-73.

¹⁵ Her kan nevnes "Okolo nečaevsogo dela, Pamjati A. D. Dement'evoj-Tkačevoj" (Omkring Nečaev-saken, Dement'eva-Tkačeva in memoriam), *Katorga i ssylka* 6/1923; "Tkačev i Lavrov, Stolknoenie dvukh tečenij russkoj revoljucionnoj mysli 70-kh godov" (Tkačev og Lavrov, Sammenstøt mellom to strømninger i den russiske revolusjonære tanke på 1870-tallet), *Voinstvujščij materialist* 1/1924 (Her erklærer Koz'min at Lavrov objektivt hadde rett i striden med Tkačev, det fantes ikke noe grunnlag for en sosial revolusjon i datidens russiske samfunn. Subjektivt hadde imidlertid Tkačev rett da han agiterte for en umiddelbar revolusjon); "P. N. Tkačev i narodničestvo" (P.N. Tkačev og narodnikbevegelsen), *Katorga i ssylka* 22 (1)/1926 (Her erklærer Koz'min at det ikke finnes noe grunnlag for å betegne Tkačev som narodnik. I motsetning til narodnikene mente Tkačev at Russland var underlagt de samme økonomiske lovene som Vest-Europa, han betraktet en politisk revolusjon som en forutsetning for innføring av sosialismen, og han hadde ikke noen tro på folkets evne til å frigjøre seg selv); forord til *P. Tkačev, Izbrannye literaturno-kritičeskie stat'i* (P. Tkačev, Utvalgte litterær-kritiske artikler) (1928); "K istorii 'Molodoj Rossii'" (Til historien om 'Det unge Russland'), *Katorga i ssylka* 5 og 6/1930; "Kružok Zaičnevskogo i Argiropulo" (Kretsen til Zaičnevskij og Argiropulo), *Katorga i ssylka* 7 og 8-9/1930; "P. G. Zaičnevskij na katorge, poselenii i v ssylke" (P. G. Zaičnevskij på straffarbeid, i forvisning og deportasjon), *Katorga i ssylka* 8-9/1931; "P. G. Zaičnevskij v Orle i kružok 'orljat'" (P. G. Zaičnevskij i Orel og kretsen av 'orelinger'), *Katorga i ssylka* 10/1931; *P. G. Zaičnevskij i 'Molodaja Rossija'* (P. G. Zaičnevskij og 'Det unge Russland') (1932); forord til *P. N. Tkačev, Izbrannye sočinenija na social'no-političeskie temy* (P. N. Tkačev, Utvalgte arbeider om sosiale og politiske temaer), 1932; *Ot 'devjatinadcatogo fevralja' k 'pervomu marta', Očerki po istorii narodničestva* (Fra 'nittende februar' til 'første mars', Skisser over narodnik-bevegelsens historie) (1933) og "K voprosu ob otnošenii P. N. Tkačeva k marksizmu" (Til spørsmålet om P. N. Tkačevs forhold til marxismen), *Literaturnoe nasledstvo* (Den litterære arv) 7-8/1933 (Her erklærer Koz'min at Tkačev utvilsomt var materialist, men ikke marxist siden hans materialisme var basert på utilitarisme og ikke på klassekamp). Koz'min utgav dessuten kildesamlingen *Nečaev i nečaevcy* (Nečaev og Nečaev-folkene) (1931).

¹⁶ Her kan, foruten Mikhail Pokrovskij's tidligere omtalte verk *Očerki po istorii revoljucionnogo dviženija v Rossii XIX i XX vv* (1924), vises til F. Raskol'nikov, "Iz istorii russkoj revoljucionnoj mysli 60-kh godov XIX veka" (Fra den russiske revolusjonære tankens historie på 1860-tallet), *Molodaja gvardija* 4/1924 (Der forfatteren hevder at Zaičnevskij er opphavspersonen til en 'jakobinsk' linje i russisk politisk idéhistorie som via Nečaev og Tkačev fører frem til bolsjevismen, og som inngår som en av forutsetningene for denne); B. Nikolaevskij, "Pamjati poslednego 'jakobinca'-semidesjatinika, Gaspar-Mikhail Turskij" (Den siste 'jakobiner'-syttitallsperson, Gaspar-Mikhail Turskij in memoriam), *Katorga i ssylka* 2/1926; N. Kravcov, "P. N. Tkačev, Pervyj kritik-marksist" (P. N. Tkačev, Den første marxistiske kritiker), *Na literaturnom postu* (På litterær post) 3/1927; S. Valk, "G. G. Romanenko, Iz istorii 'Narodnoj voli'" (G. G. Romanenko, Fra 'Narodnaja Volja's

I tilknytning til denne avhandlingen om Petr Tkačev, V. I. Lenin og den `jakobinske`-`blanquistiske` politiske tradisjon i Russland har jeg valgt å gå inn på fire av debattene om bolsjevismens aner som ble ført mellom sovjetiske historikere og publisister på 1920-tallet: Debatten om Auguste Blanqui og om forholdet mellom blanquisme og bolsjevisme, debatten om de russiske `jakobinerne` P. G. Zaičnevskijs og P. N. Tkačevs betydning som mulige forløpere for leninismen og bolsjevismen, debatten om Sergej Nečaeov og debatten om forholdet mellom Narodnaja Volja og bolsjevismen.

Debatten om Auguste Blanqui

Foranledningen til denne debatten var biografien *Ogjust Blanki* (Auguste Blanqui) som den tidligere mensjeviken Boris Gorev¹⁷ offentliggjorde i 1921.¹⁸ I biografien erklærer Gorev at Blanqui i betydelig grad påvirket Marx' og Engels' politiske oppfatninger, og at marxismens grunnleggere til tross for at de bekjempet mange av hans teorier, hadde stor respekt for Blanqui – faktisk hadde "opportunistene" i Den andre internasjonale "grunnleggende rett" da de beskyldte Marx for å være blanquist.¹⁹ Videre erklærer Gorev at bildet av Blanqui som en

---

historie), *Katorga i ssylka* 11/1928 (Som behandler forhandlingene mellom Narodnaja Volja og kretsen rundt Tkačev); M. A. Timofeev, "Perežitoe, Otryvok iz vospominanij o semidesjatykh godakh" (Gjennomlevd, Utsnitt fra minner om 1870-årene), *Katorga i ssylka* 8-9/1929 (Som handler om forfatterens virksomhet som agent for Tkačevs revolusjonære organisasjon, Obsčestvo narodnogo osvoboždenija); E. Kuševa, "Iz istorii `Obsčestva Narodnogo Osvoboždenija`", (Fra `Obsčestvo Narodnogo Osvoboždenija`s historie), *Katorga i ssylka* 4/1931; P. G. Jampol'skij, "P. N. Tkačev kak literaturnyj kritik" (P. N. Tkačev som litterær kritiker), *Literatura* (Litteratur) 1/1931; A. B. Pribylev, "Neskol'ko slov o dvukh predstaviteljakh gruppy `Nabat` (Noen ord om to representanter for gruppen `Nabat`), *Katorga i ssylka* 11-12/1931; M. Frolenko, "Obsčestvo narodnogo osvoboždenija", *Katorga i ssylka* 3/1932 og A. Reuël, "Èkonomičeskie vzgljady Tkačeva" (Tkačevs økonomiske anskuelser), *Problemy èkonomiki* (Økonomiens problemer) 4/1938 (Der forfatteren erklærer at Tkačev ikke var en forløper for marxismen i Russland, men en eklektiker som på bisart vis forente økonomisk materialisme, utilitarisme, blanquisme og narodnik-forestillinger).

¹⁷ Boris Gorev (1874-1937), russisk revolusjonær. Bolsjevik i 1905, gikk senere over til mensjevikene. Erklærte sin tilslutning til sovjetregimet i 1920. Forfatter av diverse historiske arbeider.

¹⁸ Ett år etter at biografien om Blanqui kom ut, publiserte Gorev for øvrig boken *Ot Tomasa Mora do Lenina 1516-1917* (Fra Thomas More til Lenin 1516-1917) (1922), en samling portretter av sosialismens fremste teoretikere. Her erklærer Gorev at Lenin kan betraktes som en russisk Babeuf utstyrt med Marx' vitenskapelige teori – og at det fra Thomas More går to linjer frem til Lenin: En via Babeuf, Blanqui og Marx og en annen via Černyševskij, Bakunin og Plekhanov. (s. 118). Gorev fremhever dessuten at Lenin aldri la skjul på sine jakobinske sympatier, og at Lenin etter Oktoberrevolusjonen opprettet et jakobinsk diktatur. (ss. 115-116).

¹⁹ B. I. Gorev, *Ogjust Blanki* (1921): 110.

fanatisk konspiratør er fortegnet og skyldes et ønske om å kompromittere den revolusjonære sosialismen – i virkeligheten var Blanqui en ikke ubetydelig sosialistisk teoretiker.²⁰

Gorev fremhever også at Russland ble blanquismens andre fedreland, noe som skyldtes de mange likhetene mellom Julimonarkiets Frankrike og det tsaristiske Russland. I likhet med Frankrike hadde Russland opplevd flere kupp og omveltninger (palass-revolusjonene på 1700-tallet, Dekabristoppstanden), og disse historiske erfaringene hadde frembrakt en forestilling om at den politiske makten lett lot seg erobre. Og i begge landene fantes det en 'klasseløs' intelligentsia som betraktet seg selv som forpliktet til å befri 'folket', det vil si den undertrykte bondebefolkningen. I Russland fantes det dertil heller ikke noe virkelig borgerskap eller en sterk arbeiderklasse. De første russiske marxistene førte en ideologisk kamp mot narodnikene, enten disse var Bakunin-tilhengere eller blanquister. Men samtidig gjorde de politiske forholdene i det tsaristiske Russland at den russiske marxismen fikk et sterkt blanquistisk innslag – faktisk var Lenins og Plekhanovs kamp mot 'økonomismen' (teorien om at arbeiderne kun skulle kjempe for å bedre sine økonomiske kår) en parallell til de franske blanquistenes kamp mot de upolitiske proudhonistene. Og Lenins tanker om det revolusjonære elitepartiet og proletariatets og bondebefolkningens revolusjonære diktatur hadde mye til felles med blanquismen.²¹

Disse påstandene frembrakte en skarp protest, "Est' li v marksizme èlementy blankizma?" (Er det elementer av blanquisme i marxismen?), utgitt under pseudonymet Sineira (en henspeiling på Tacitus' frase 'sine ira et studio', uten sinne eller lidenskap) og trykket i *Pečat' i revoljucija* 5/1923.²² Ifølge Sineira begår Gorev den feilen at han forsøker å oppløse marxismen i dens enkelte bestanddeler – Marx skal ha vært blanquist fordi han angivelig hadde det

---

²⁰ At synet på Blanqui som utelukkende en fanatisk konspiratør kunne oppstå, skyldes at hans skrifter lenge var utilgjengelige, fremhever Gorev. I sine skrifter fremtrer Blanqui imidlertid som en interessant sosialistisk tenker. I likhet med de franske opplysningsfilosofene forsøkte Blanqui å forene et materialistisk syn på naturen med et idealistisk syn på mennesket: Forbrytelser, religion og utbytting skyldes uvitenhet og kan utryddes ved hjelp av opplysning. Etter Gorevs mening forener dette idealistiske menneskesynet Blanqui med enkelte russiske narodniker, ikke minst Lavrov – og med Tolstoj. I likhet med narodnikene sidestilte Blanqui dessuten ofte arbeiderklassen med 'folket', det vil si med bøndene. Og han betraktet intelligentsiaen som en kategori som var hevet over klassesamfunnet, og som var kallet til å befri folkemassene. Cf B. I. Gorev, *Ogjust Blanki* (1921): 85-107.

²¹ Cf B. I. Gorev, *Ogjust Blanki* (1921): 108-122.

²² Denne artikkelen inneholder for øvrig en dårlig skjult trussel mot Gorev i form av et Blanqui-sitat om at folkets fiender etter revolusjonen må bringes til taushet. "Til slutt er det nødvendig å takke kamerat Gorev for et interessant sitat fra Blanqui: 'Ingen frihet til fiendene.' Den dagen da de arbeidende blir befridd fra knebelet, vil dette bli påført kapitalen." (Sineira, "Est' li v marksizme èlementy blankizma?", *Pečat' i revoljucija* 5/1923: 115).

samme synet på nødvendigheten av en væpnet revolusjon som Blanqui. Denne eklektiske tilnærmingen til marxismen er ifølge Sineira grunnlaget for Gorevs påstand om at opportunistene hadde rett da de beskyldte Marx for å være blanquist. Marxismen er imidlertid *summen* av sine bestanddeler, ikke minst læren om proletariats klassekamp og proletariats diktatur. ”Alle elementene, ført sammen, gir marxisme. Hvert av dem for seg er ikke marxisme, slik hydrogen eller oksygen hvert for seg ikke er vann.”²³

I sitt svar, ”Obidno li dlja marksizma idejnoe rodstvo s blankizmom?” (Er idémessig slektskap med blanquismen støtende for marxismen?), også det trykket i *Pečat' i revoljucija* 5/1923, forsikrer Gorev at han aldri har hevdet at Marx var blanquist, eller at marxisme skulle være det samme som blanquisme. Alt han har gjort, var å påvise at noen av Blanquis anskuelser kom til å inngå som elementer i Marx' og Engels' revolusjonære sosialisme. Ifølge Gorev er det heller ingen tvil om at ”den ekte revolusjonære marxismen befinner seg i et visst idémessig slektskap med blanquismen, og å skamme seg over dette slektskapet har den slett ingen grunn til.”²⁴ Videre forsikrer Gorev at forsøket på å rehabilitere Blanqui og blanquismen var et selvoppgjør med hans egen mensjevikiske fortid – og ikke et uttrykk for mensjevisme og opportunisme, slik Sineira synes å tro.²⁵

Denne debatten ble avsluttet med artikkelen ”Zaključitel' noe slovo k diskussii ob èlementakh blankizma v marksizme” (Sluttreplikk til diskusjonen om elementer av blanquisme i marxismen) av Sineira og et brev til redaksjonen for *Pečat' i revoljucija* av Gorev, begge trykket i *Pečat' i revoljucija* 7/1923. I sin artikkel gjentar Sineira påstanden om at Gorev har et eklektisk forhold til marxismen. Selvfølgelig studerte Marx alle former for historie og klassekamp, inkludert Babeufs og Blanquis sammensvergelse og jakobinernes diktatur. Men derav følger ikke at Babeufs lære, blanquisme og jakobinisme inngår som selvstendige elementer i marxismen.²⁶ Og Gorev erklærer at Sineiras kritikk har til hensikt å fjerne oppmerksomheten fra innholdet i Blanqui-biografien – blant annet fra det faktum at Blanqui under revolusjonen i

---

²³ Sineira, ”Est' li v marksizme èlementy blankizma?”, *Pečat' i revoljucija* 5/1923: 115.

²⁴ B. Gorev, ”Obidno li dlja marksizma idejnoe rodstvo s blankizmom?”, *Pečat' i revoljucija* 5/1923: 118 (Gorevs kursiv).

²⁵ B. Gorev, ”Obidno li dlja marksizma idejnoe rodstvo s blankizmom?”, *Pečat' i revoljucija* 5/1923: 118.

²⁶ Sineira, ”Zaključitel' noe slovo k diskussii ob èlementakh blankizma v marksizme”, *Pečat' i revoljucija* 7/1923: 122.

1848 opptrådte på en måte som minnet om Lenins opptreden etter Februarrevolusjonen i Russland i 1917.²⁷

* * *

To år senere gjenopptok imidlertid Sineira debatten om marxismens og leninismens forløpere med artikkelen "Ešče o marksizme i blankizme" (Nok en gang om marxisme og blanquisme), publisert i *Pečat' i revoljucija* 2/1925. Her angriper Sineira ikke bare Boris Gorevs synspunkter, men også Sergej Mickevič' forsøk på å fremstille de russiske 'jakobinerne' P. G. Zaičnevskij og P. N. Tkačev som forløpere for leninismen. (Se nedenfor). Ifølge Sineira er det ikke nok å utrope en tenker til forløper for en annen tenker, eller en tankeretning som forløper for en annen tankeretning. For å påvise tankemessig påvirkning er det nødvendig å vise hvordan påvirkningen skjedde, og hva som konkret ble overført – ellers blir resultatet "en tom og uvitenskapelig analogi".²⁸

Hverken Gorev eller Mickevič' lever ifølge Sineira opp til disse kravene. Deres fremstillinger er ikke noe annet enn analogier – og ikke en gang treffende analogier. Gorevs forsøk på å redusere Marx til en vitenskapelig teoretiker hvis revolusjonære *elàn* stammet fra Blanqui, avslører bare hans egen "mønstergyldige revisjonistiske oppfatning av Marx".²⁹ Og Mickevič' forsøk på å utrope 'jakobinerne-blanquistene' Zaičnevskij og Tkačev til forløpere for Lenin viser at han ikke forstår hva blanquisme er, og hva som skiller blanquisme fra leninisme. Blanquisme er det samme som et kupp gjennomført av en håndfull revolusjonærer. Leninisme derimot er det samme som arbeid blant massene, propaganda, dannelsen av en revolusjonær organisasjon og langvarig forberedelse for å kunne erobre makten. Ifølge Sineira burde Mickevič' i stedet for å utrope Lenin til blanquist heller vurdere om det er grunnlag for å betegne Zaičnevskij og Tkačev som jakobinere og blanquister – kan for eksempel Zaičnevskijs revolusjonære program reduseres til 'blanquisme', har det ikke mer til felles med

---

²⁷ B. Gorev, "Pis'mo v redakciju", *Pečat' i revoljucija* 7/1923: 124.

²⁸ Sineira, "Ešče o marksizme i blankizme", *Pečat' i revoljucija* 2/1925: 105.

²⁹ Sineira, "Ešče o marksizme i blankizme", *Pečat' i revoljucija* 2/1925: 106.

marxismen?³⁰ Gorev og Mickevič er imidlertid ikke alene om å fremstille Lenin som jakobiner og blanquist, fremhever Sineira. Også Mikhail Pokrovskij, nestoren i sovjetisk historieskrivning, begår den samme feilen i sitt minneord over Lenin.³¹

Gorev på sin side videreutviklet sitt syn på blanquismen i artikkelen "K voprosu o blankizme voobšč i russkom blankizme v častnosti" (Til spørsmålet om blanquismen i sin alminnelighet og den russiske blanquismen i særdeleshet), publisert i *Voinstvujuščij materialist* (Den kjempende materialist) 4/1925. Her gjentar Gorev sin påstand om at synet på Blanqui som en fanatisk konspiratør ikke lar seg forsvare, og at Blanqui var en ikke ubetydelig sosialistisk teoretiker.³² Samtidig erklærer han at den påbegynte debatten om P. N. Tkačev (se nedenfor) viser behovet for en historisk rehabilitering også av denne Blanquis "kjente russiske tilhenger".³³

Ifølge Gorev kan teorien om makterobring ved hjelp av et revolusjonært parti og omdanning av samfunnet ved hjelp av dette partiets diktatur i russisk sammenheng tilbakeføres til Tkačev – og Tkačev fremtrer dermed som en forløper for både Narodnaja Volja og Lenin, slik det fremgår av Lenins tanker i *Čto delat'?*. Tkačev fortjener også ros for sin kritikk av Bakunins og andre anarkisters tro på at staten kan avskaffes dagen etter revolusjonen. Samtidig er Engels' – og senere Plekhanovs – fremstilling av Tkačev som en konspiratør som betraktet folket som til enhver tid rede for revolusjonen, ikke korrekt. Faktisk hadde Tkačev et

---

³⁰ Cf Sineira, "Ešče o marksizme i blankizme", *Pečat' i revoljucija* 2/1925: 107-110.

³¹ Sineira viser i den forbindelse til Pokrovskijs minnetale over Lenin, "Lenin v istorii russkoj revoljucii" (Lenin i den russiske revolusjons historie), publisert i *Molodaja Gvardija* (Den unge garde) 2-3/1924. Her erklærer Pokrovskij at selv om Lenin er en genial fører (vožd') for arbeiderklassen i alle land, ville det være galt å ignorere Lenins og leninismens russiske røtter. Ifølge Pokrovskij utkrystalliserte det seg i annen halvdel av 1800-tallet to hovedretninger i den revolusjonære bevegelsen i Russland, en propagandistisk retning og en anarkistisk retning – og dertil en tredje 'jakobinsk' retning som fokuserte på selve makterobringen. Den 'jakobinske' retningen går tilbake til Zaičnevskij og ble videreutviklet av Tkačev – og det var denne tradisjonen Lenin særlig knyttet an til. Dette betyr ikke at Lenin var jakobiner, bare at han knyttet an til den jakobinske tradisjonen i Russland. "Men om det ikke kan sies at et hav er avhengig av de elvene som renner ut i det, så er det like fullt et faktum at disse elvene renner ut i havet, og ikke et annet sted. Og utfra dette perspektivet lar det seg ikke benekte at visse momenter fra 1860-70-årenes russiske revolusjonære bevegelse kom til å inngå i den leninske taktikken, ble opptatt av denne, uavhengig av at visse objektive forhold drev ham [Lenin] til dette." (s 245). Sineira fremhever at Pokrovskij ikke tar hensyn til at Lenin i sine skrifter utvetydig fordømmer blanquisme og sammensvergelse. (Cf Sineira, "Ešče o marksizme i blankizme", *Pečat' i revoljucija* 2/1925: 110-112).

³² Cf B. Gorev, "K voprosu o blankizme voobšč i russkom blankizme v častnosti", *Voinstvujuščij materialist* 4/1925: 102-109.

³³ B. Gorev, "K voprosu o blankizme voobšč i russkom blankizme v častnosti", *Voinstvujuščij materialist* 4/1925: 102.

realistisk syn på både forberedelsen av revolusjonen, gjennomføringen av revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen.³⁴

Samtidig fremhever Gorev Marx' og Engels' sympati for narodnikenes revolusjonære kamp mot tsarismen og trekker i den forbindelse frem Friedrich Engels' berømte brev til Vera Zasulic av 23. april 1885 – brevet der Engels erklærer at de sosiale forholdene i Russland er så anspente at en håndfull revolusjonærer vil kunne utløse revolusjonen. Denne erkjennelsen av at en "liten terroristisk organisasjon" under gitte omstendigheter kan utløse en revolusjon, representerer ifølge Gorev en rehabilitering av både Tkačev og Blanqui – forholdene lå ikke mindre til rette for en revolusjon i Det annet keiserdømmes Frankrike i 1870 enn i Tsar-Russland i 1880.³⁵

Sitt syn på "blanquisten" Tkačev som en forløper for Lenin og leninismen/bolsjevismen uttrykker Gorev også i andre arbeider.³⁶

---

³⁴ Cf B. Gorev, "K voprosu o blankizme voobščē i russkom blankizme v častnosti", *Voinstvjuščij materialist* 4/1925: 109-115.

³⁵ Cf B. Gorev, "K voprosu o blankizme voobščē i russkom blankizme v častnosti", *Voinstvjuščij materialist* 4/1925: 115-117.

³⁶ I artikkelen "Rossijskie korni leninizma" (Leninismens russiske røtter), *Pod znamenem marksizma* (Under marxismens banner) 2/1924 erklærer Gorev således at det innen den russiske revolusjonære bevegelsen kom til å utkrystallisere seg to hovedretninger: en anarkistisk retning knyttet til de store bondeopprørene (Bakunin) og en blanquistisk retning knyttet til de mange palass-revolusjonene (Zaičnevskij, Tkačev, Narodnaja Volja). (ss 87-88). Plekhanov representerte en marxistisk anti-tese til disse før-marxistiske revolusjonære tradisjonene. Lenin forente derimot de to tradisjonene i en marxistisk syntese som tok vare på alle deres levedyktige og revolusjonære elementer. (ss 89-90). Og i artikkelen "Dialektika russkogo bakunizma" (Den russiske bakunismens dialektikk), *Pečat' i revoljucija* 5/1926 erklærer Gorev at Tkačevs kritikk av anarkismen i *Nabat* på 1870-tallet foregrep Sovjetmaktens egen kamp mot anarkismen. Videre fremhever han at Bakunin og Tkačev legemliggjorde de to høydepunktene 1870-tallets russiske revolusjonære tanke nådde, og at alt verdifullt i Bakunins og Tkačevs tenkning kom til å inngå i den "marxistiske syntese av den europeiske og russiske revolusjonære bevegelsens erfaringer som kalles leninisme". (s 14).

Debatten om de russiske 'jakobinere'

Debatten om de russiske 'jakobinerne' P. G. Zaičnevskijs og P. N. Tkačevs betydning som mulige forløpere for leninismen og bolsjevismen ble innledet med en artikkel av bolsjeviken Sergej Mickevič³⁷ med tittelen "Russkie jakobincy" (De russiske jakobinere), trykket i *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923. Omstendighetene knyttet til offentliggjøringen av denne artikkelen er i seg selv interessante da de viser hvordan 'administrative metoder' også på 1920-tallet ble forsøkt benyttet til å undertrykke meninger som avvek fra det styrende regimets selvoppfatning.³⁸

Mickevič innleder sin artikkel med å sitere utførlig fra den revolusjonære studenten Petr G. Zaičnevskijs beryktede proklamasjon *Molodaja Rossija* (Det unge Russland) (1862). Her tegnes det et bilde av et klassesdelt Russland der folkemassene undertrykkes og utbyttes av det 'keiserlige partiet', tsaren, godseierne, kjøpmennene og embetsverket. Kun en voldelig revolusjon kan ifølge proklamasjonen befri folkemassene. Faren er imidlertid at folkets oppstand vil skje på en uorganisert måte og dermed bli undertrykt. Oppstanden må derfor ledes av en sentral revolusjonskomité og baseres på arméen og ungdommen. Etter revolusjonen – etter at hele det 'keiserlige partiet' har blitt utryddet – skal Russland omdannes til en føderativ republikk der jorden og fabrikkene tilhører fellesskapet, og der enhver har krav på et jordstykke han kan leve av. Alle barn oppdras av fellesskapet. Omdanningsprosessen ledes av en revolusjonsregjering med diktatorisk myndighet som sørger for at ingen medlemmer av det 'keiserlige partiet' velges inn i Nasjonalforsamlingen som skal sammenkalles etter oppstanden – om de i det hele tatt er i live.³⁹

Etter denne gjennomgangen karakteriserer Mickevič Zaičnevskijs proklamasjon på følgende måte:

---

³⁷ Sergej Mickevič (1869-1944), russisk revolusjonær. Opprinnelig narodnik, sluttet seg på 1890-tallet til marxistene og var medarbeider i flere bolsjevikiske aviser. Deltok aktivt i revolusjonen i 1905. Direktør for Revolusjonsmuseet i Moskva i 1924-1934.

³⁸ I en fotnote opplyser Mickevič at en kortversjon av artikkelen ble skrevet til femårsjubileet for Oktober-revolusjonen og sendt til regjeringsorganet *Izvestija*, men at den der ble rotet bort i redaksjonen. Artikkelen ble deretter sendt til *Molodaja gvardija* (Den unge garde), men også denne gangen kom den på avveie. Først etter disse uleilighetene kunne artikkelen trykkes i *Proletarskaja revoljucija*. (Cf *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923: 3).

³⁹ Cf S. Mickevič, "Russkie jakobincy", *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923: 4-7.

”Selvfølgelig, den er preget av utopisme, karakteristisk for denne tiden. Disse forhåpningene til arméen og intelligentsia-ungdommen som skal gjennomføre den sosiale revolusjon, denne ignoreringen av arbeiderklassen som den gang fremdeles var svak og fåtallig, som faktor i revolusjonen. Men samtidig rommer den mange slike paroler som har blitt virkeliggjort eller som virkeliggjøres først mer enn femti år senere ved Oktoberrevolusjonen: Her er en forutsigelse av at Russland `som den første får i lodd å virkeliggjøre sosialismens store sak`. Her er den føderative sosialistiske republikk basert på nasjonalitetenes selvbestemmelsesrett, og en erkjennelse av at kun ved hjelp av revolusjonen kan en sosialistisk orden bli virkeliggjort. Her er en forutsigelse av at alle partier som idag er opposisjonelle, vil forene seg mot den sosiale revolusjon. Her er krav om organisering av samfunnsmessige fabrikker, samfunnsmessig handel og nasjonalisering av jorden, og konfiskering av kirkens rikdommer, og samfunnsmessig oppdragelse av barna. Og erkjennelse av nødvendigheten for revolusjonens fullbyrdelse av et strengt sentralistisk parti som etter omveltningen `på kortest mulig tid` skal legge grunnlaget for `en ny økonomisk og samfunnsmessig tilværelse` ved hjelp av et diktatur som regulerer valgene til nasjonalforsamlingen på en slik måte at ingen tilhengere av den gamle orden får adgang.”⁴⁰

Alt dette er ifølge Mickevič Oktoberrevolusjonens idéer. Alt som manglet for å virkeliggjøre dette programmet, var proletariatet. Men det skulle gå mer enn tyve år før arbeiderklassens betydning for revolusjonen ble erkjent i Russland.

Etter på denne måten å ha erklært Zaičnevskij som en forløper for bolsjevikene og Oktoberrevolusjonen tar Mickevič for seg Petr Tkačev og hans politiske forestillinger. Han siterer fra Tkačevs forord til Ernest Bechers bok om arbeidspørsmålet der Tkačev erklærer at kun en arbeiderstat kan befri arbeiderklassen, advarer mot tro på fredelige reformer og krever at utbyttere og snyltere må utryddes. Disse synspunktene viser ifølge Mickevič at Boris P. Koz’min hadde rett da han i *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dviženie 1860-kih godov* (1922) erklærte at Tkačev i realiteten hadde foregripet idéen om proletariats diktatur.⁴¹

Videre tar Mickevič for seg Tkačevs revolusjonære program slik det kommer til uttrykk i første nummer av *Nabat* (1875) – de revolusjonære må etter maktovertakelsen opprette et diktatur for å bekjempe revolusjonens fiender, samtidig som de må søke å legitimere innføringen av en sosialistisk samfunnsorden ved hjelp av propaganda og en folkevalgt Duma. Disse tankene representerer i realiteten en foregripelse av sovjetmakten – Tkačevs Folkeduma er ikke noe annet enn samtidens sovjet, erklærer Mickevič. Selve Oktoberrevolusjonen var dertil ifølge Mickevič langt på vei en virkeliggjøring av Tkačevs idéer: Et strengt sentralistisk og disiplinert revolusjonært parti griper makten på et på forhånd fastsatt tidspunkt.⁴²

---

⁴⁰ S. Mickevič, ”Russkie jakobincy”, *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923: 8.

⁴¹ Cf S. Mickevič, ”Russkie jakobincy”, *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923: 10-11.

⁴² Cf S. Mickevič, ”Russkie jakobincy”, *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923: 13-16.

Selvfølgelig baserte bolsjevikene seg på støtte fra arbeiderklassen, bøndene og arméen. Men også Tkačev mente at revolusjonen kun kunne gjennomføres med støtte fra de undertrykte og utbyttede folkemassene, understreker Mickevič. Tkačevs utopisme bestod kun i at han overvurderte folkets vilje og evne til å gjennomføre revolusjonen. Det kan innvendes at Tkačev undervurderte arbeiderklassens betydning for revolusjonen. Men i forhold til denne innvendingen er det grunn til å spørre hvem som i Tkačevs samtid i det hele tatt tok hensyn til arbeiderklassen, påpeker Mickevič.⁴³

Ifølge Mickevič hadde Tkačev langt på vei rett i debatten med Engels om tsarismens sosiale grunnlag. Selvfølgelig hadde Engels rett i at den russiske staten ikke 'hang i løse luften', berøvet ethvert sosialt grunnlag. Men samtidig var det et faktum at i motsetning til den borgerlige staten i Vest-Europa ble ikke den tsaristiske staten støttet av borgerskapets selvstendige sammenslutninger og organisasjoner. Derfor var det ikke noe problem å nedkjempe borgerskapet etter at selvherskerdømmet var blitt styrtet i februar 1917.⁴⁴

Avslutningsvis erklærer Mickevič at Tkačev må kunne regnes som en inspirator for Narodnaja Volja og 1880-årenes narodnik-terrorister – idéen om å opprette et revolusjonært diktatur som skal lede folkets frigjøring, stammer fra Tkačev. Og via grupperingen Rabočie-členy partii Narodnaja Volja (Arbeider-medlemmer av partiet Narodnaja Volja) – hvis program Mickevič regner som "nesten helt bolsjevistisk" – går det en linje fra Narodnaja Volja til samtidens bolsjevikregime.⁴⁵

---

⁴³ Cf S. Mickevič, "Russkie jakobincy", *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923: 16-17.

⁴⁴ Cf S. Mickevič, "Russkie jakobincy", *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923: 15-16.

⁴⁵ Cf S. Mickevič, "Russkie jakobincy", *Proletarskaja revoljucija* 6-7/1923: 18-21. Programmet til Rabočie-členy partii Narodnaja Volja, som Mickevič siterer utførlig fra, erklærer at en omstyrting av det tsaristiske regimet forutsetter at de revolusjonære erobrer makten i de største byene. Etter makterobringen dannes en midlertidig regjering bestående av arbeidere eller individer som er kjent for sin troskap mot folkets sak. Etter at all motstand mot revolusjonen er nedkjempet, jorden og fabrikkene er blitt folkeeiendom, og arméen har blitt erstattet av en folkemilits, innkalles en grunnlovgivende forsamling for å befeste den nye samfunnsorden. Om det tsaristiske regimet i redsel for en folkeoppstand innfører et konstitusjonelt styre, må kampen for en ny samfunnsorden ikke avbrytes. Arbeiderne må velge sine representanter til den lovgivende forsamling, kreve betydelige innrømmelser og om nødvendig ty til massedemonstrasjoner. Ved på denne måten å utøve et konstant press på myndighetene vil de revolusjonære undergrave den bestående samfunnsorden – inntil revolusjonen kan gjennomføres. Mickevič påpeker at Marx nøye studerte dette programmet og streket under flere av punktene, ikke minst et punkt der folk som var blitt tvangsinnlemmet i det tsaristiske imperiet, ble lovet nasjonal selvbestemmelsesrett.

Dette forsøket på å fremstille Zaičnevskij og Tkačev som forløpere for bolsjevikene og Oktoberrevolusjonen resulterte i et tilsvar fra den gamle bolsjevikeren og partihistorikeren Nikolaj Baturin⁴⁶ med tittelen ”O nasledstve `russkikh jakobincev`” (Om arven etter `de russiske jakobinere`), offentliggjort i *Proletarskaja revoljucija* 7 (30)/1924.⁴⁷ Her erklærer Baturin at etter Friedrich Engels’ knusende kritikk av Tkačevs synspunkter er det oppsiktsvekkende å lese Mickevič’ fremstilling av Tkačev som en genial fortolker av den russiske historiens særtrekk – Engels’ kritikk utgjorde jo en sentral del av det ideologiske grunnlaget for de første russiske marxistene. I realiteten utgjør de russiske jakobinernes tanker om det russiske samfunns ”særtrekk” – tanker de fullt ut delte med anarkistene – ikke noe annet enn en ”råtten slavofil filosofi”.⁴⁸

Ifølge Baturin tar Mickevič grunnleggende feil når han erklærer at Oktoberrevolusjonen var en virkeliggjøring av Tkačevs idéer. Oktoberrevolusjonen var en virkeliggjøring av arbeiderklassens diktatur, og ikke et kupp gjennomført av en gruppe revolusjonærer. Dessuten er det en selvmotsigelse å erklære at Tkačev hadde foregrepet idéen om proletariatets diktatur og samtidig fastslå at Tkačev hadde undervurdert arbeiderklassens betydning for revolusjonen. Ved ikke å skille mellom en klasses diktatur og diktaturet til en håndfull ”kritisk tenkende enkeltindivider” avslører Mickevič sin sanne natur – som en som ”hårdnakket nekter å erkjenne den små-borgerlige karakteren til de tkačevske utopier”.⁴⁹

Dannelsen av partiet Narodnaja Volja representerte et sprang fra anarkisme til liberalisme. Utfra sitt klasseinnhold står anarkismen og liberalismen like fjernt fra proletariatet og kommunismen. Men i den russiske revolusjonære bevegelsens historie representerte dette spranget et stort skritt fremover – fra propaganda av små-borgerlige sosialistiske utopier til politisk kamp mot tsarismen. Og det var grunnen til at Marx og Engels støttet Narodnaja

⁴⁶ Nikolaj Baturin (egentlig Nikolaj N. Zamjatin) (1877-1927), russisk revolusjonær og bolsjevik. Organiserte sammen med V. D. Bonč-Bruevič Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartiets bibliotek og arkiv. Forfatter av en rekke verker om den revolusjonære bevegelsens historie, herunder *Očerki po istorii social-demokratii v Rossii* (Skisser av sosial-demokratiets historie i Russland) (1906).

⁴⁷ Forhistorien til denne artikkelen er i seg selv interessant. I en fotnote opplyses det at Baturins svar til Mickevič er skrevet på oppfordring fra redaktøren av *Proletarskaja revoljucija*, og at Mickevič’ artikkel om de russiske jakobinerne var blitt trykket ved en feiltakelse som en følge av redaktørens sykefravær. (Cf *Proletarskaja revoljucija* 7 (30)/1924: 89).

⁴⁸ N. Baturin, ”O nasledstve `russkikh jakobincev`”, *Proletarskaja revoljucija* 7 (30)/1924: 83.

⁴⁹ Cf N. Baturin, ”O nasledstve `russkikh jakobincev`”, *Proletarskaja revoljucija* 7 (30)/1924: 84-85.

Volja. For å ha medvirket til dette `spranget` fortjener de russiske jakobinerne – og i særdeleshet Tkačev som førte en uopphørlig kamp mot anarkismen – all ære, men ikke som forløpere for bolsjevismen. Arvtakerne til Tkačevs små-borgerlige utopier var de sosial-revolusjonære.⁵⁰

Baturins svar fikk Mickevič til å skrive en ny artikkel om de russiske jakobinerne med tittelen ”K voprosu o kornjakh bol’ševizma” (Til spørsmålet om bolsjevismens røtter), offentliggjort i *Katorga i ssylka* 16/1925.⁵¹ Her presiserer Mickevič at han aldri har betraktet jakobinisme/ blanquisme som identisk med bolsjevisme, men at de russiske jakobinerne Zaičnevskij og Tkačev må anses som forløpere for bolsjevismen, noen av deres anskuelser kom til å inngå som sentrale elementer i bolsjevismen. Idéen om politisk kamp mot tsarismen under ledelse av et revolusjonært parti, idéen om dannelsen av et sentralistisk, disiplinert revolusjonært parti, idéen om å erobre makten og gjennomføre en sosialistisk omstrukturering av samfunnet – først og fremst en radikal endring av eiendomsretten til jorden – ved hjelp av dette partiets diktatur, alt dette stammer fra de russiske jakobinerne og den jakobinske fløyen av Narodnaja Volja.⁵² Dette betyr ikke at Zaičnevskij og Tkačev var bolsjeviker, understreker Mickevič. Zaičnevskij og Tkačev baserte sin revolusjonære virksomhet på den regimekritiske intelligentsiaen, og ikke på arbeiderklassen. Hadde de basert sin revolusjonære virksomhet på arbeiderklassen, ville de ha vært fullt ut bolsjeviker.⁵³ I realiteten var bolsjevismen en syntese av alle foregående russiske revolusjonære tradisjoner. Selvfølgelig inngikk Černyj Peredel (Sort nyfordeling), den ikke-terroristiske narodnikorganisasjonen de første russiske marxistene hadde tilhørt, i bolsjevismens anegalleri. Men en langt mer betydelig ideologisk arv mottok bolsjevismen fra de russiske jakobinerne og Narodnaja Volja.⁵⁴

Mickevič understreker samtidig at likhetpunktene mellom de russiske jakobinernes teorier og bolsjevismen ikke representerer en utvendig analogi, men skyldes særegenheter knyttet til

---

⁵⁰ Cf N. Baturin, “O nasledstve `russkikh jakobincev””, *Proletarskaja revoljucija* 7 (30)/1924: 88-89.

⁵¹ I en fotnote opplyser Mickevič at han har sett seg nødt til å trykke sitt tilsvaret i *Katorga i ssylka* etter forgiveles å ha forsøkt å få det offentliggjort i *Proletarskaja revoljucija* – hvis redaksjon hadde lovet å trykke det sammen med et nytt innlegg fra Baturin, et innlegg Baturin ikke kom til å skrive. (Cf *Katorga i ssylka* 16/1925: 97).

⁵² Cf S. Mickevič, ”K voprosu o kornjakh bol’ševizma”, *Katorga i ssylka* 16/1925: 94-98.

⁵³ S. Mickevič, ”K voprosu o kornjakh bol’ševizma”, *Katorga i ssylka* 16/1925: 93.

⁵⁴ Cf S. Mickevič, ”K voprosu o kornjakh bol’ševizma”, *Katorga i ssylka* 16/1925: 99-101.

russisk historie og samfunnsutvikling – særegenheter som muliggjorde fremveksten av en revolusjonær tradisjon som adskilte seg fra de revolusjonære tradisjonene i Vest-Europa:

”Klassemotsetningenes tilspissethet, folkemassenes elendige og usikre tilstand, den ikke-adelige intelligentsiaens rettsløse og materielt dårlige stilling frembrakte denne [ikke-adelige] intelligentsiaens revolusjonære innstilling. Og derav utgikk overbevisningen om at revolusjonen var nær og regjeringens stilling usikker. Og derav fulgte idéen om at det var lett å erobre makten. Umuligheten av legalt opposisjonelt og kulturelt arbeid ansopret intelligentsiaen til å danne underjordiske revolusjonære organisasjoner. Og den russiske tsarismens strenge sentralisme tilskyndet til å innføre sentralisme også i de revolusjonære organisasjonene. Illusjonen om den russiske kapitalismens svakhet avfødte tanken om at det var lett å styrte den og gå over til en sosialistisk orden.”⁵⁵

Disse forholdene bestod, i det minste i uutviklet form, da den russiske jakobinismen oppstod på 1860- til 1880-tallet. Og de bestod da bolsjevismen oppstod på begynnelsen av 1900-tallet. Det eneste som adskilte de to tidsepokene fra hverandre, var fremveksten av en russisk arbeiderklasse på 1890-tallet.

Denne debatten om de russiske jakobineres betydning som mulige forløpere for bolsjevismen ble avsluttet med en artikkel av Baturin med tittelen ”Еще о цветakh русского якобинства” (Enda en gang om den russiske jakobinismens blomster), publisert i *Proletarskaja revoljucija* 8 (43)/1925. Her erklærer Baturin at de russiske jakobinerne var ”rettmessige arvtakere til de franske jakobinerne”,⁵⁶ og at de som disse var forfekttere av idéen om små-borgerskapets revolusjonære diktatur. I Zaičnevskijs og Tkačevs revolusjonære programmer finnes ”ingen elementer av proletarisk sosialisme”⁵⁷ – til tross for alle Mickevič’ anstrengelser for å påvise slike innslag. De russiske jakobinerne kan derfor ikke regnes som forløpere for Lenins revolusjonære marxisme.

Ifølge Baturin begår Mickevič og hans likesinnede den feilen at de isolerer leninismen/ bolsjevismen fra marxismen. Marxismen slik den ble formulert av Karl Marx, forsvinner fullstendig i deres fremstillinger av leninismens opphav. På mystisk vis dukker derimot marxismen opp i form av ”russisk marxisme” og ”bolsjevisme” – det vil si som en syntese av alle foregående russiske revolusjonære bevegelser. Sannheten er imidlertid at bolsjevismen oppstod som en forening av Marx’ revolusjonære lære og den russiske arbeiderklassens revolusjonære kamp.

---

⁵⁵ S. Mickevič, ”K voprosu o kornjakh bol’shevizma”, *Katorga i ssylka* 16/1925: 96.

⁵⁶ N. Baturin, ”Еще о цветakh русского якобинства”, *Proletarskaja revoljucija* 8 (43)/1925: 99.

⁵⁷ N. Baturin, ”Еще о цветakh русского якобинства”, *Proletarskaja revoljucija* 8 (43)/1925: 102.

Derfor er det ikke mulig å finne opphavet til bolsjevismen ved å studere den ideologiske utviklingen til før-marxistiske revolusjonære tenkere og grupperinger og å påvise sammenfall mellom deres anskuelser og bolsjevismens idéer – eller ved å påvise at personer som tidligere hadde vært forfattere av jakobinske og andre små-borgerlige politiske teorier, kom til å utvikle seg til revolusjonære marxister.⁵⁸

* * *

En nekrolog over Baturin, trykket i *Istorič-marksist* (Den marxistiske historiker) 6/1927, kan kanskje betraktes som en slags halv-offisiell kommentar til denne debatten. I nekrologen roses Baturin for å ha tilbakevist Mickevič' forsøk på å gjøre de russiske jakobinerne til bolsjevismens direkte forløpere. Men samtidig kritiseres Baturin for altfor kategorisk å ha avvist enhver forbindelse mellom bolsjevismen og foregående russiske revolusjonære tenkere og bevegelser.⁵⁹

---

⁵⁸ Cf N. Baturin, "Ešče o cvetakh russkogo jakobinstva", *Proletarskaja revoljucija* 8 (43)/1925: 105-109.

⁵⁹ Etter å ha påpekt at Lenin selv i sitt programskrift *Čto delat'?* anerkjente Herzen, Belinskij, Cernyševskij og 1870-årenes revolusjonærer som idémessige forløpere for det russiske sosial-demokrati, erklærer forfatteren av nekrologen, D. Kin: "Dette betyr ikke på noen måte at det russiske sosial-demokrati som i teoretisk forstand var basert på Marx' lære, direkte tilegnet seg synspunkter, for eksempel den idémessige 'arven' etter 1870-årenes revolusjonærer, eller på noen som helst måte utfylte marxismen med en 'egenart' russisk sosialisme. Men det ville være galt å glemme Lenins tanke om at marxismen i idémessig forstand var noe den progressive revolusjonære tanke i Russland 'led seg frem til'. Utfra et slikt perspektiv er det mulig og nødvendig å snakke om idémessige forløpere for den russiske marxismen og bolsjevismen. Det kan ikke være tvil om at en undersøkelse av de idémessige verdiene som Herzen, Černyševskij og 1870-årenes glitrende gruppe av russiske revolusjonærer etterlot seg, i denne forbindelse vil gi rike og i vitenskapelig forstand fruktbare resultater. Enkelte grann, korn av marxisme er det mulig å finne hos disse forløperne for det russiske sosial-demokrati. Den progressive revolusjonære intelligentsiaens tilegnelse av marxismen på 1880-tallet foregikk på grunnlag av bekjentskap med og praktisk forbindelse til arbeiderbevegelsen, men var forberedt også av hele den russiske revolusjonære tankens historie." (*Istorič-marksist* 6/1927: 199).

Debatten om Sergej Nečæv

Foranledningen til denne debatten var boken *V sporakh o Nečæve* (Striden om Nečæv) som Aleksandr Gambarov⁶⁰ utgav i 1926. Her erklærer Gambarov at bildet av Sergej Nečæv som en fanatisk konspiratør og terrorist er fortegnet og skapt av proletariatets klassefiender. Disse klassefiendene omfatter ikke bare det tsaristiske regimet og borgerlige historikere, men også historikere og publisister tilknyttet før-marxistiske revolusjonære grupperinger. Sannheten er imidlertid at Nečævs fremtreden som revolusjonær er knyttet til kapitalismens fremvekst i Russland og proletariatets klassekamp, og at ingen annen russisk revolusjonær før Lenin har hatet kapitalismen og borgerskapet like sterkt som Nečæv. Eller som Gambarov oppsummerer sitt bilde av Nečæv:

”Nečæv var revolusjonær og revolusjonær av et slikt eksklusivt format og klassemessig målbevissthet som lenge før vår tid, ved overgangen mellom 60- og 70-årene i forrige århundre, forsøkte å formulere og forkynne den revolusjonære kommunismens prinsipper. Šant nok, han formulerte dem annerledes enn de fremtrådte i vår epoke av klassekamp. På den tiden var Nečæv ikke fri for en hel rad feiltakelser som tilførte prinsippene for hans revolusjonære kommunisme elementer som var fremmede eller til og med fiendtlige i forhold til proletariatets sak, som for eksempel individuell terror. Men slik var epoken, slik var innretningen av den russiske klassemessige virkelighet at disse innslagene ikke bare ikke tildekket Nečævs egen klassemessige revolusjonære fysiognomi, men tvert imot gav den enda mer karakter og klarhet.”⁶¹

For å forstå fenomenet Nečæv er det ifølge Gambarov nødvendig å forstå den ikke-adelige intelligentsiaens sosiale posisjon i det tsaristiske Russland. Gitt fraværet av en arbeiderklasse måtte den revolusjonære bevegelsen frem til slutten av 1800-tallet primært baseres på intelligentsiaen. Utfra sin klassemessige posisjon vil imidlertid intelligentsiaen vakle mellom borgerlig-demokratiske og revolusjonær-sosialistiske anskuelser.⁶² Takket være sin folkelig-proletariske bakgrunn (alt som niåring hadde Nečæv måttet tjene til eget brød, senere slet han seg frem til en lærerutdanning) var Nečæv en konsekvent forsvarer av kommunistiske prinsipper – selv om disse til tider var uklart formulert.⁶³

---

⁶⁰ Om Aleksandr Gambarov har ingen opplysninger latt seg frembringe. Trolig tilhørte han den nye generasjonen av marxistiske historikere som vokste frem på 1920-tallet – og som for en stor del ble likvidert av Stalin ved tilbakevendingen til tradisjonell, nasjonalistisk historieskrivning på 1930-tallet.

⁶¹ Aleksandr Gambarov, *V sporakh o Nečæve* (1926): 4.

⁶² Cf Aleksandr Gambarov, *V sporakh o Nečæve* (1926): 57-72.

⁶³ Cf Aleksandr Gambarov, *V sporakh o Nečæve* (1926): 73-84.

Něčev var den første som i Russland formulerte tanken om proletariatets klassekamp, en sosial revolusjon og makterobring ved et godt organisert revolusjonært parti. Hans egen revolusjonære organisasjon representerte også det første forsøket på å organisere et sentralistisk, veldisiplinert revolusjonært parti. Forestillingen om at Něčev var anarkist, er feilaktig, understreker Gambarov. Under påvirkning av idéene til Babeuf hadde Něčev nådd frem til en kommunistisk overbevisning før han møtte Bakunin. Og senere tilegnet han seg også noen av Marx' teorier. Kun under påvirkning av sitt første møte med Bakunin lot Něčev seg for en kort tid vinne for enkelte anarkistiske forestillinger, men brøt snart med Bakunin og anarkismen.⁶⁴ Summen av Něčevs revolusjonære personlighet, organisatoriske prinsipper og kommunistiske overbevisning gjør at han mer enn noen annen før-marxistisk tenker og revolusjonær må betraktes som en forløper for bolsjevismen.⁶⁵

Selv mener Gambarov å ha foretatt en historisk rehabilitering av Něčev.⁶⁶ Påstandene om at Něčev skal ha begått en mengde forbrytelser og bedrageriske handlinger (at han skal ha likvidert forræderen Ivanov utfra et ønske om personlig makt, spredt rykter om et fiktivt fluktforsøk, gitt seg ut for å representere en ikke-eksisterende revolusjonær organisasjon og liknende) representerer ikke noe annet enn klassefiendenes forsøk på å sverte ham.⁶⁷ Og gitt fraværet av en arbeiderklasse fantes det ikke noe alternativ til Něčevs konspirative revolusjonære metoder – selv hadde Něčev riktignok forutsett nødvendigheten av en kommende klassekamp.⁶⁸

---

⁶⁴ Cf Aleksandr Gambarov, *V sporakh o Něčevе* (1926): 85-140.

⁶⁵ Cf Aleksandr Gambarov, *V sporakh o Něčevе* (1926): 141-146.

⁶⁶ Gambarov henviser i den forbindelse til artikkelen "Byl li Něčev genial?" (Var Něčev genial?), *Sbornik 'Gruppa osvoboždenie truda'* (Samling 'Gruppen arbeidets befrielse') 2/1924 der den revolusjonære veteranen Lev Dejc formulerer de logiske betingelsene for en historisk rehabilitering av Něčev: Enten er det nødvendig å påvise at Něčev ikke var skyldig i de forbrytelsene og manipulasjonene som har blitt tillagt ham. Eller det må sannsynliggjøres at det gitt datidens sosiale virkelighet ikke fantes noen annen måte å bekjempe det tsaristiske regimet på enn ved hjelp av Něčevs konspirative metoder. (s 37). Ifølge Dejc var Něčev en svindler og bedrager som ved sin virksomhet utelukkende skadet den revolusjonære bevegelsen. Něčevs tragiske endelikt som fange i Peter-Pauls-festningen gjorde imidlertid at det oppstod en myte om at han var en stor revolusjonær.

⁶⁷ Cf Aleksandr Gambarov, *V sporakh o Něčevе* (1926): 37-38.

⁶⁸ Cf Aleksandr Gambarov, *V sporakh o Něčevе* (1926): 11-12.

Disse synspunktene resulterte i kraftige protester. I artikkelen ”Istorija ili fantastika?” (Historie eller fantasi?), publisert i *Pečat’ i revoljucija* 6/1926, erklærer Boris P. Koz’min, datidens fremste kjenner av den revolusjonære bevegelsen i Russlands historie, at Gambarovs bok vitner om ”en forbausende mangel på sjenanse i tolkningen av historiske spørsmål, forent med en slående mangel på kjennskap ikke bare til den revolusjonære bevegelsens historie, men også til politikken abc”.⁶⁹ Det er all grunn til å revidere det tradisjonelle synet på Nečaev og kretsen rundt ham som en tilfeldig episode isolert fra resten av den revolusjonære bevegelsens historie, fremhever Koz’min. Men en slik revisjon må være basert på en vurdering av den virkelige Nečaev og virkelige historiske hendelser.⁷⁰ Det finnes ikke noe kildemessig grunnlag for å frita Nečaev fra anklagene om å ha benyttet seg av etisk tvilsomme metoder – eller noen overbevisende grunner til å anse disse metodene som historisk nødvendige. Og forsøket på å fremstille Nečaev som en organisatorisk eller idémessig forløper for bolsjevismen er totalt ubegrunnet.⁷¹

Og i artikkelen ”K voprosu o reabilitacii Nečaeva” (Angående spørsmålet om en rehabilitering av Nečaev), publisert i *Katorga i ssylka* 3 (32)/1927, gjentar Dmitrij Kuz’min den samme kritikken. Gambarov har ikke noe kildegrunnlag for å frita Nečaev for anklagene om å ha benyttet seg av etisk forkastelige metoder; og Narodnaja Voljas historie viser at det selv i det før-industrielle Russland var mulig å bekjempe tsarismen uten å ty til de virkemidlene Nečaev gjorde bruk av.

Også artikkelen ”Bakunin i podgotovka nečevskogo dela” (Bakunin og forberedelsen av Nečaev-affæren), publisert i *Istoriik-marksist* 2/1926, av Bakunin-spesialisten Jurij M. Steklov kan betraktes som en kommentar til denne striden – selv om Gambarovs bok om Nečaev kun er nevnt i en fotnote som oppsummerer litteraturen om Nečaev. Steklov fremstiller her Nečaev som et redskap for anarkisten Bakunin, og ikke som noen revolusjonær leder-skikkelse.

---

⁶⁹ B. Koz’min, ”Istorija ili fantastika?”, *Pečat’ i revoljucija* 6/1926: 108.

⁷⁰ B. Koz’min, ”Istorija ili fantastika?”, *Pečat’ i revoljucija* 6/1926: 107.

⁷¹ Cf B. Koz’min, ”Istorija ili fantastika?”, *Pečat’ i revoljucija* 6/1926: 98-105.

Debatten om Narodnaja Volja

Denne debatten falt sammen med femtiårsjubiléet i 1929 for dannelsen av den terroristiske narodnikorganisasjonen Narodnaja Volja. Den konkrete foranledningen til debatten var artikkelen *Istoričeskoe značenie partii `Narodnoj Voli`* (Den historiske betydningen til partiet `Narodnaja Volja`) som den revolusjonære veteranen Ivan A. Teodorovič⁷² offentliggjorde i *Katorga i ssylka* 8-9 (57-58)/1929. I artikkelen fremtrer Narodnaja Volja som en forløper for samtidens bolsjevik.

Teodorovič erklærer således at Mikhail Pokrovskijs og andre historikeres syn på Narodnaja Volja som en utelukkende demokratisk eller endog liberal organisasjon ("liberalere med bomber") er galt. Narodnaja Voljas program og andre skrifter produsert av organisasjonen viser at Narodnaja Volja var en sosialistisk organisasjon. Den sosialismen Narodnaja Volja agiterte for, var riktignok en sosialisme basert på små vareprodusenter (bønder), og ikke på arbeiderklassen. Like fullt dreier det seg om sosialisme.⁷³ Narodnaja Voljas sosialistiske program var grunnen til at Marx og Engels støttet organisasjonen, en støtte som utvetydig fremgår av deres korrespondanse med russiske revolusjonærer. I likhet med lederne for Narodnaja Volja trodde Marx og Engels at før-industrielle samfunn kunne finne `særveier` til sosialismen uten å måtte gjennomleve et kapitalistisk mellomstadium – på dette punkt er derfor Plekhanovs kritikk av Narodnaja Volja for ensidig. Og på samme måte som de ikke-proletariske folkemassene i "Kina, India og andre liknende land" i samtidens verden fremtrer som støttetropper for en kommunistisk revolusjon i Europa, betraktet Marx og Engels de russiske bondemassene som støttetropper for en proletarisk revolusjon i Vest-Europa. Derfor støttet de Narodnaja Voljas kamp for en russisk form for sosialisme basert på bøndene og landsbyfellesskapet.⁷⁴

Teodorovič fremhever dessuten at Narodnaja Volja i sin kamp mot tsarismen skaffet den revolusjonære bevegelsen en "enorm politisk, taktisk og organisatorisk erfaring" som

---

⁷² Ivan A. Teodorovič (1875-1937), russisk revolusjonær og bolsjevik. Deltok aktivt i illegalt arbeid, arrestert flere ganger. Stedfortredende folkekommissær for landbrukssaker i 1920-1928. General-sekretær for Bonde-internasjonen i 1928-1930. Redaktør for tidsskriftet *Katorga i ssylka* i 1929-1935. Forfatter av diverse skrifter om landbruksspørsmål og den revolusjonære bevegelsens historie.

⁷³ Cf Iv. Teodorovič, "Istoričeskoe značenie partii `Narodnoj Voli`", *Katorga i ssylka* 8-9/1929: 7-20.

⁷⁴ Cf Iv. Teodorovič, "Istoričeskoe značenie partii `Narodnoj Voli`", *Katorga i ssylka* 8-9/1929: 20-21 og 27-30.

bolsjevikene en generasjon senere med stort hell benyttet seg av i sin egen kamp mot tsarismen og kapitalismen.⁷⁵ Denne arven etter Narodnaja Volja anerkjente Lenin i *Čto delat'?* og andre av sine skrifter, men den ble fornektet av mensjevikene og andre opportunistiske forvrenget av Marx' revolusjonære marxisme.⁷⁶ Teodorovič påpeker også at Narodnaja Volja teoretisk foregrep den omdanningen av det russiske samfunnet som bolsjevikene gjennomførte i praksis etter 1917. Således erkjente medlemmene av Narodnaja Volja ikke bare behovet for å knuse samtidens kapitalistiske stat, men også behovet for å erstatte denne med en ny form for statsmakt og nødvendigheten av å bruke den nye formen for statsmakt til å skape et sosialistisk samfunn gjennom en langvarig omdanningsprosess – de hadde med andre ord foregrepet både sovjetmakten og proletariatets diktatur. Ja, selv Den nye økonomiske politikken (NEP) kan tilbakeføres til de revolusjonære narodnikene.⁷⁷

Alt dette gjør ifølge Teodorovič at Narodnaja Volja må regnes som en forløper for bolsjevismen – mange tidligere narodniker gikk dessuten over til marxismen. Ikke minst gjelder dette grupperingen Rabočie-členy partii `Narodnaja volja´ som Teodorovič betegner som bindeleddet mellom Narodnaja Voljas før-proletariske form for sosialisme og samtidens revolusjonære kommunisme.⁷⁸

Denne artikkelen utløste en veritabel historikerstrid som i første omgang manifesterte seg i form av et to dagers debattmøte arrangert av Obsčestvo istorikov-marksistov (Forbundet av marxistiske historikere) 16. januar og 4. februar 1930.⁷⁹ Her ble Teodorovič ikke bare beskyldt for å ha en ukorrekt oppfatning av narodnikene, for å ha ignorert narodnik-bevegelsens små-borgerlige klasseinnhold og for å ha forvrengt Lenins syn på narodnikene, men han ble også beskyldt for å idealisere småprodusentene – noe som kunne sette kollektiviseringen av bondebefolkningen i fare. Det ble også hevdet at Teodorovič' synspunkter ikke adskilte seg fra samtidige `hvite-gardister's forsøk på å fremstille narodnik-terroristene

⁷⁵ Iv. Teodorovič, "Istoriceskoe značenie partii `Narodnoj Voli'", *Katorga i ssylka* 8-9/1929: 32.

⁷⁶ Cf Iv. Teodorovič, "Istoriceskoe značenie partii `Narodnoj Voli'", *Katorga i ssylka* 8-9/1929:33-36 og 46-49.

⁷⁷ Cf Iv. Teodorovič, "Istoriceskoe značenie partii `Narodnoj Voli'", *Katorga i ssylka* 8-9/1929: 36-45.

⁷⁸ Iv. Teodorovič, "Istoriceskoe značenie partii `Narodnoj Voli'", *Katorga i ssylka* 8-9/1929: 44.

⁷⁹ Cf *Diskussija o `Narodnoj vole`* (Diskusjonen om `Narodnaja Volja`) (1930), et stenografisk referat av innleggene og diskusjonen på debattmøtet utgitt av Obsčestvo istorikov-marksistov.

som opphavet til bolsjevismen. Videre ble det fremhevet at de synspunktene Teodorovič hadde fremsatt om narodnikene, var en gjentakelse av Mickevič' forsøk på å fremstille de russiske 'jakobinerne' Zaičnevskij og Tkačev som forløpere for bolsjevismen, og at denne type synspunkter viste at det fantes en gruppe 'mekanistiske' historikere det var nødvendig å nedkjempe. Teodorovič på sin side forsvarte seg med å hevde at hans motstandere hadde en 'metafysisk' holdning til Lenin, at de ikke tok hensyn til at Lenin hadde et annet syn på narodnikene i 1917 enn han hadde i 1905, og at de hadde gjort seg til kolportører av mensjeviken Plekhanovs fordømmelse av narodnikene. Og noen av deltakerne på debattmøtet – om enn et klart mindretall – støttet Teodorovič' oppfatninger, herunder Mickevič som erklærte at arven etter narodnikene og Tkačev var noe bolsjevikene burde være stolte over.

Diskusjonen om Narodnaja Volja ble også ført i presse og tidsskrifter.⁸⁰ Og den resulterte i at Kommunistpartiets sentralkomité vedtok en serie med 'teser' om Narodnaja Volja.⁸¹

⁸⁰ I artikkelen "Popytka voskresit' narodničestvo" (Forsøk på å gjenoppvekke narodnikbevegelsen), publisert i *Izvestija* 27.12.1929, angrep således historikeren I. Tatarov Teodorovič' fremstilling av narodnikene som forløpere for bolsjevismen. Artikkelen resulterte i et tilsvarende fra Teodorovič og et tilsvarende til tilsvaret av Tatarov, begge publisert i *Izvestija* 09.01.1930, samt i artikkelen "Tartarèn na Al'pakh leninizma" (Tartarin på leninismens Alper, en henspeiling på Alphonse Daudets roman *Tartarin sur les Alpes* (1885)) av Teodorovič, publisert i *Katorga i ssylka* 1 (62)/1930. Teodorovič' synspunkter – og hans motstanders forsøk på å benekte betydningen av den revolusjonære arven etter narodnikene – ble også kritisert av historikeren E. Jaroslavskij i artiklene "Marks, Èngel's i Lenin o 'Narodnoj Vole'" (Marx, Engels og Lenin om 'Narodnaja Volja') og "Lenin o socializme 'Narodnoj Vole'" (Lenin om 'Narodnaja Volja's sosialisme), publisert i *Pravda* henholdsvis 30.01.1930 og 04.02.1930. Kritikken resulterte i et tilsvarende fra Teodorovič med tittelen "K sporam o 'Narodnoj Vole'" (Til diskusjonen om 'Narodnaja volja'), publisert i *Katorga i ssylka* 2 (63)/1930. Et annet angrep på Teodorovič' synspunkter ble foretatt av historikeren V. Malakhovskij i artikkelen "Pravda li, čto narodovol'čestvo predvoskhitilo Leninizm?" (Er det sant at narodnikbevegelsen foregrep leninismen?), publisert i *Katorga i ssylka* 3 (64)/1930. I en fotnote til denne artikkelen ble det opplyst at et tilsvarende fra Teodorovič ville følge i neste nummer. Dette tilsvaret ble imidlertid aldri publisert. Teodorovič' synspunkter ble derimot forsvart av A. Ryndič i artikkelen "K voprosu o klassovoj prirode revoljucionnogo narodničestva 70-kh godov" (Til spørsmålet om klassekarakteren til 1870-årenes revolusjonære narodnikbevegelse) og angrepet av M. Potaš i artikkelen "Kak ne sleduet pisat' o revoljucionnom narodničestve i narodovol'čestve" (Hvordan en ikke bør skrive om den revolusjonære narodnik- og narodovolnik-bevegelsen), begge publisert i *Proletarskaja revoljucija* 5 (100)/1930. Disse innleggene – og diverse andre – kan imidlertid ikke sees å ha tilført diskusjonen om forholdet mellom bolsjevismen/leninismen og den revolusjonære narodnikbevegelsen momenter som ikke allerede var fremkommet på debattmøtet arrangert av Obsčestvo istorikov-marksistov.

⁸¹ I disse 'tesene', som ble offentliggjort i *Pravda* og andre massemedier, fastslås det at Narodnaja Volja var et revolusjonært parti som representerte interessene til bondebefolkningen i Russland etter opphevelsen av livegenskapet i 1861. Videre påpekes det at "Vladimir Il'ič [Lenin] fastslo nødvendigheten av å kjempe mot to former for forvrenning knyttet til løsningen av disse spørsmålene: Mot ignorering av bondebefolkningens småborgerlige natur, glemsel av dennes småborgerlige kjerne, utviskning av skillet mellom proletariatet og bondebefolkningen og derav mellom proletarisk og småborgerlig ideologi, mellom vitenskapelig og utopisk sosialisme. Og på samme tid mot ignorering av bondebefolkningens revolusjonære rolle, mot glemsel av de sidene som forener bondebefolkningen med proletariatet og, i samsvar med dette, de trekkene ved narodnikbevegelsen

Stalin setter en stopper for debatten

Disse debattene om mulige forløpere for bolsjevismen/leninismen ble brått brakt til ende da Iosif Stalin høsten 1931 sendte sitt brev "O nekotorykh voprosakh istorii bol'shevizma" (Om visse spørsmål i bolsjevismens historie) til redaksjonen for *Proletarskaja revoljucija*.⁸² I brevet angriper Stalin redaksjonen for å ha trykket en "anti-partiisk" og "halv-trotskyistisk" artikkel av den unge historikeren A. G. Sluckij der denne hevder at Lenin og bolsjevikene før utbruddet av Første verdenskrig ikke gjorde nok for å bekjempe "sentrismen" i det tyske sosial-demokratiet.⁸³ Enhver vil vite at Lenin og bolsjevikene til enhver tid førte en kompromissløs kamp mot alle former for opportuniste, understreker Stalin. Å hevde at Lenin og bolsjevikene ikke gjorde nok for å bekjempe "sentrismen" i det tyske sosial-demokratiet er derfor en løgn som utelukkende tjener klassefiendens interesser. At arbeidene til denne type "arkivrotter", "falsifikatorer" og "trotskister" i det hele tatt kommer på trykk, er uttrykk for en "råtten liberalisme" – en manglende vilje til å bekjempe trotskyismen.⁸⁴

Etter offentliggjøringen av brevet i *Proletarskaja revoljucija* 28. oktober 1931 ble Stalins brev offentliggjort i *Bol'shevik* (Bolsjevik) og en rekke andre tidsskrifter. Resultatet ble en heksejakt

---

som er progressive, som proletariatet må utnytte og støtte". Det fastslås også at en korrekt oppfatning av Narodnaja Volja er viktig siden det dreier seg om hvilket forhold arbeiderklassen skal ha til småprodusentene og deres politiske aspirasjoner – et spørsmål den pågående kollektiviseringen av bondebefolkningen hadde gjort særdeles aktuelt. "Kun proletariatets ledelse er i stand til å overvinne og paralysere bondebefolkningens vakling, frembrakt av dennes psykologi som liten vareprodusent. Og kun under proletariatets ledelse er det mulig å trekke inn fattig- og mellombondebefolkningen i oppbyggingen av sosialismen." Og "tesene" fremhever Teodorovič' artikkel i *Katorga i ssylka* 8-9/1929 som et konkret eksempel på en historisk ukorrekt og politisk skadelig fremstilling av den revolusjonære narodnikbevegelsen. Cf "Tezisy k 50-letiju 'Narodnoj Voli'" (Tesar til femtiårsdagen for 'Narodnaja Volja'), *Pravda* 09.04.1930.

⁸² Cf *Proletarskaja revoljucija* 6 (113)/1931: 3-12 der brevet er trykket.

⁸³ Også *Kurs istorii VKP(b)* (Kurs i Det all-unionelle kommunistiske partis (bolsjevikenes) historie) (1930-1931) av den unge historikeren V. Volosevič trekkes frem som et eksempel på en løgnaktig og skadelig bok. Og selv partiveteranen Emeljan Jaroslavskijs offisielle partihistorie *Istorija VKP(b)* (Det all-unionelle kommunistiske partis (bolsjevikenes) historie) (1926-1930) hevdes å inneholde "en rekke feiltakelser av prinsipiell og historisk karakter".

⁸⁴ Hva som fikk Stalin til å skrive brevet til *Proletarskaja revoljucija*, er omstridt. I "Stalin's Letter to the Editors of Proletarskaja Revolyutsiya", *Soviet Studies* Vol. 28, No. 1/1976 argumenterer den engelske historikeren John Barber for at brevet var et spontant uttrykk for partiledelsens frustrasjon overfor kranjel og motsetninger blant historikerne, selv etter at "borgerlige" historikere de foregående årene var blitt utrensket – og ikke første trekk i en på forhånd planlagt kampanje for å ensrette vitenskap og åndsliv. I en situasjon der Sovjetstaten opplevde en sosial krise knyttet til kollektiviseringen og industrialiseringen, var det viktig å kunne presentere de mange nye partimedlemmene og den øvrige befolkning for en enhetlig partihistorie. For å underbygge denne påstanden viser Barber til at partiledelsen selv tilsynelatende ble overrasket over de omfattende følgene brevet fikk, og så seg tvunget til å gripe inn for å begrense disse. Andre, herunder Konstantin F. Shtepa i *Russian Historians and the Soviet State* (1962) (ss 88-90) og Leonard Schapiro i *The Communist Party of the Soviet Union* (1985) [1960] (ss 475-476), lar brevet fremtre som et ledd i realiseringen av Stalins/partiets ønske om ideologisk kontroll og ensretting av samfunnet.

på politisk 'skadelige' vitenskapelige og kulturelle arbeider – og en bølge av kritikk, selvkritikk og avsettelser fra akademiske posisjoner som nærmest brakte alle former for normal intellektuell virksomhet til opphør. Den fremste representanten for den etter-revolusjonære, ultra-marxistiske 'skolen' innenfor sovjetisk historieskrivning, den døende Mikhail Pokrovskij, ble spart, men hans nærmeste støttespillere ble utsatt for kraftige angrep og tvunget til å vedkjenne seg sine 'feiltakelser'.⁸⁵ Ifølge et overslag ble ca 130 historikere arrestert i 1930-1931.⁸⁶

Obsčestvo političeskikh katoržan i ssyl'no-poselencev ble nedlagt i 1935, og utgivelsen av *Katorga i ssylka* opphørte.⁸⁷ Obsčestvo istorikov-marksistov ble nedlagt i 1936. Historieavdelingen ved Institut krasnoj professury (De røde professorers institutt), en annen institusjon som hadde spilt en fremtredende rolle under de ideologiske diskusjonene på 1920-tallet, ble nedlagt i 1937. Og da de ble formelt nedlagt, hadde disse institusjonene i flere år ført et skyggeliv.⁸⁸

Under disse forholdene var det ikke mulig å føre noen diskusjon om bolsjevismens og leninismens mulige forløpere – eller for den saks skyld om andre kontroversielle spørsmål. Et vedtak i Politbyrået av 5. august 1938 forbød til og med offentliggjøringen av historiske arbeider

---

⁸⁵ I "Stalin's Letter to the Editors of Proletarskaja Revolyutsiya", *Soviet Studies* Vol. 28, No. 1/1976 presenterer John Barber noen av følgene Stalins brev til *Proletarskaja revoljucija* fikk. Ikke bare ble flere fremtredende historikere avsatt eller utsatt for kraftig kritikk. A. V. Lunačarskij, den nettopp avgåtte folkekommissær for utdanning, ble tvunget til å vedkjenne seg 'råtten liberalisme'; filosofen A. M. Deborin ble beskyldt for 'trotskisme' og 'venstre-opportunisme'; økonomen E. S. Varga og juristen E. B. Pašukanis, den fremste eksponenten for teorien om statens og rettssystemets bortdøen under sosialismen, ble angrepet og tvunget til selvkritikk; en blokk mellom 'venstreavvikere' og 'høyreavvikere' ble oppdaget i Det kommunistiske akademis avdeling for naturvitenskap – tilfellene av forfølgelse var legio. For å hindre at situasjonen kom helt ut av kontroll ble partiledelsen tvunget til å gripe inn. Og 8. januar 1932 holdt P. P. Postyšev, kandidatmedlem av Politbyrået, en tale der han advarte mot 'mistolkninger' av Stalins brev.

⁸⁶ John Barber, *Soviet Historians in Crisis, 1928-1932*: 41.

⁸⁷ En følge av nedleggelsen av Obsčestvo političeskikh katoržan i ssyl'no-poselencev var at det siste bindet i den planlagte syvbindsutgaven av Petr Tkačevs skrifter under Boris P. Koz'mins redaksjon aldri så dagens lys. Det er imidlertid intet som tyder på en sammenheng mellom utgivelsen av Tkačevs skrifter og nedleggelsen av foreningen. Jevnfør artikkelen "Za bol'sevistskuju perestrojku" (For bolsjevikisk omstrukturering) av G. Arkad'ev, publisert i *Bor'ba klassov* (Klassenes kamp) 6/1933, som retter en rekke anklager mot skrifter utgitt av Obsčestvo političeskikh katoržan i ssyl'no-poselencev. Her er utgivelsen av Tkačevs skrifter omtalt som et verdifullt tiltak – riktignok kritiseres Boris P. Koz'min for ikke å skille tydelig nok mellom marxisme og blanquisme i sitt forord til skrifterne.

⁸⁸ Paradoksalt nok ble mange utrenskede 'borgerlige' historikere i denne perioden rehabilitert. Stalins Sovjetstat hadde behov for 'borgerlige spesialister' som kunne beskrive dannelsen av Moskva-staten, hylde 'store' menn som Ivan den Grusomme og Peter den Store og prise Tsar-Russlands diplomatiske og militære triumfer.

om Lenin.⁸⁹ I den offisielle partihistorien fra 1938, *Istorija Vsesojuznoj kommunističeskoj partii (bol'sevikov)*, *Kratkij kurs* (Det all-unionelle kommunistiske partis (bolsjevikenes) historie, Kort fremstilling), erklæres det rett ut at narodnikbevegelsen var en fiende av marxismen som Lenin og de første russiske marxistene måtte tilintetgjøre ideologisk for å muliggjøre arbeiderklassens frigjøring. Konkret anklages narodnikene for ikke å ha forstått betydningen av kapitalismens og arbeiderklassens fremvekst i Russland. Videre anklages de for å ha basert den revolusjonære kampen på bøndene og landsbyfelleskapet, og ikke på arbeiderklassens ledende stilling. Og de anklages for å ha erstattet klassekampen med teorien om 'leder' og 'folkehop'. Ingen før-marxistiske revolusjonærer omtales ved navn, bortsett fra arbeider-narodniken Stepan Khalturin og lederen for streiken ved Morosov-fabrikken i 1885, arbeideren Petr Moiseenko. Mulige positive virkninger av før-marxistiske revolusjonære grupperingers agitatoriske og organisatoriske arbeid omtales ikke. Og selv Lenins egen fascinasjon for 1870-årenes narodnik-terrorister forties.⁹⁰

Ifølge den sovjetiske historikeren M. G. Sedov ble det fra midten av 1930-tallet og et kvart århundre fremover i Sovjetsamveldet ikke utgitt et eneste seriøst verk – eller en eneste populærtvitenskapelig brosjyre – om den mest fremtredende av de før-marxistiske revolusjonære organisasjonene, Narodnaja Volja.⁹¹

* * *

Etter Stalins død i 1953 ble det igjen mulig å utgi skrifter om den før-marxistiske revolusjonære bevegelsen i Russland. Av disse kan nevnes *Obščestvennoe dvizhenie v Rossii v 60-70-e gody XIX veka* (Den samfunnsmessige bevegelse i Russland på 1860- og 1870-tallet) (1958) av Š. M. Levin, *Narodnaja Volja 1879-1882* (Narodnaja Volja 1879-1882) (1966) av S. S. Volk og *Geroičeskij period revoljucionnogo narodničestva* (Den revolusjonære narodnik-bevegelsens heroiske periode) (1966) av M. G. Sedov. Disse verkene gir et detaljert innblikk i den før-marxistiske revolusjonære bevegelsens historie, men samtidig betoner de den ideologiske avstanden mellom leninismen og de politiske forestillingene til russiske før-marxistiske

⁸⁹ Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union* (1985) [1960]: 476.

⁹⁰ Cf *Istorija Vsesojuznoj kommunističeskoj partii (bol'sevikov)*, *Kratkij kurs* (1938): 5-26.

⁹¹ M. G. Sedov, "'Narodnaja Volja' pered sudom istorii", *Voprosy istorii* 12/1965: 59.

revolusjonære tenkere.⁹² Det ble også utgitt arbeider om og av Petr Tkačev – om enn ikke særlig mange.⁹³ I disse fremstilles Tkačev som en `revolusjonær demokrat´ og viderefører av arven etter Černyševskij og Dobroljubov. Det understrekes at han aldri tilegnet seg Marx' historiske materialisme, samtidig som han roses for å ha bekjempet idealisme, positivisme og sosial-darwinisme.⁹⁴ En nærmere analyse av disse verkene faller imidlertid utenfor rammen for denne avhandlingen.

---

⁹² I *Obščestvennoe dvizhenie v Rossii v 60-70-e gody XIX veka* (1958) erklærer således Š. M. Levin: "Narodnik-bevegelsen formulerte i Russland spørsmålet om kapitalismen, og i dette, påpekte V. I. Lenin, bestod dens `store historiske fortjeneste´ som i sin tid sikret den en ledende posisjon blant progressive strømninger innen russisk samfunnsmessig tenkning. Men narodnikenes løsning av dette problemet var basert på foreldede teorier, på en `romantisk og små-borgerlig kritikk av kapitalismen´." (s 294). I *Narodnaja Volja 1879-1882* (1966) fremhever S. S. Volk at fraværet av en folkelig støtte gjorde at narodnikene ikke hadde noen annen måte å bekjempe tsarismen på enn ved hjelp av terror og sammensvergelse. Samtidig understreker han at: "Narodovolec-enes nederlag var en kraftig lærepenge i revolusjonær kamp for de første russiske marxister. Kun en fullstendig overvinnelse av de revolusjonære narodnikenes feiltakelser, herunder narodovolec-enes, kunne rydde vei for marxismens triumf i Russland. En besluttet kamp mot narodnikenes verdensanskuelse var det eneste og uunnngåelige middel for den marxistiske ideologis befestelse i den revolusjonære bevegelsen." (s 462). Og i *Geroičeskij period revoliucionnogo narodničestva* (1966) gjentar M. G. Sedov det samme synspunktet: "De samfunnsmessige relasjoners uutviklethet fremkalte en sneversynt teori som ikke var i stand til å vise folke-massene veien for deres kamp. I beste fall uttrykte denne teorien kun deres forhåpninger. `Narodnaja Volja's tragedie og ulykke, ikke skyld, består i at organisasjonen ikke var i stand til å finne frem til og utarbeide en vitenskapelig teori for sin praksis." (s 362).

⁹³ Av disse kan nevnes M. G. Sedov, "Nekotorye problemy istorii blankizma v Rossii", *Voprosy istorii* 10/1971, A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh* (1975-1976), som inneholder en fylldig innledning der Tkačevs skrifter plasseres i en historisk og idéhistorisk sammenheng, og B. M. Šakhmatov, *P. N. Tkačev, Ėtjudy k tvorčeskomu portretu* (1981). Dessuten ble det utgitt en håndfull kandidatavhandlinger om Tkačev. Og Tkačev er omtalt i historiske og idéhistoriske oversiktsverker. Jevnfør oversikt over den sovjetiske litteraturen om Tkačev i B. M. Šakhmatov, *P. N. Tkačev, Ėtjudy k tvorčeskomu portretu* (1981): 5-37.

⁹⁴ I forordet til A. A. Galaktinov, V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh* (1975-1976) beskrives Tkačev således som en tilhenger av Černyševskij og Dobroljubov som forsøkte å videreføre disses `revolusjonær-demokratiske´ ideologi under nye sosiale, økonomiske og politiske forhold; og det fremheves at Tkačev til tross for sin beundring for Karl Marx ikke forstod dennes historiske materialisme eller betydningen av proletariatets klassekamp. (ss 89-90). I *P. N. Tkačev, Ėtjudy k tvorčeskomu portretu* (1981) erklærer B. M. Šakhmatov at Tkačev til tross for sitt kjennskap til noen av Marx' arbeider var tilhenger av en før-marxistisk materialisme (s 205) – samtidig som han roser ham for å ha bekjempet positivisme, sosial-darwinisme og andre borgerlige ideologier. Og i *Istorija filosofii v SSSR*, bd 3 (1968) fremstilles Tkačev som tilhenger av en mekanistisk og antropologisk materialisme – samtidig som han roses for å ha bekjempet filosofisk idealisme. (ss 264-270).

Oppsummering

I Sovjetsamveldet fant det på 1920-tallet sted en omfattende debatt om bolsjevismens og leninismens opphav. I tillegg til revolusjonærer som Mikhail Bakunin, Petr Zaičnevskij og Sergej Nečev og terrorist-organisasjonen Narodnaja Volja var Petr Tkačev et navn som ble trukket inn i denne debatten. Det ble hevdet at tanken om makterobring ved hjelp av et revolusjonært eliteparti og omdanning av samfunnet etter revolusjonen ved hjelp av dette partiets diktatur kunne tilbakeføres til de russiske `jakobinerne´ Petr Zaičnevskij og Petr Tkačevs teorier, eller til Narodnaja Voljas revolusjonære program; og at Zaičnevskij og Tkačev/Narodnaja Volja følgelig måtte kunne regnes som forløpere for leninismen. Enkelte gikk til og med så langt som til å hevde at selve Oktoberrevolusjonen var en virkeliggjøring av de russiske `jakobinerne´s eller Narodnaja Voljas teorier. Til tider kunne diskusjonene bli outrerte – jevnfør forsøket på å fremstille den skruppelløse anarkisten Sergej Nečev som en forløper for bolsjevismen.

I denne perioden var det mulig å hevde at Tkačev langt på vei hadde rett i debatten med Engels om den russiske stats karakter. Det var mulig å argumentere for at den russiske staten manglet en sosial forankring, og at denne manglende sosiale forankringen var årsaken til at det ikke var noe problem å nedkjempe borgerskapet etter at selvherskerdømmet var blitt styrtet i februar 1917 – mens den borgerlige staten i Vest-Europa ble støttet av borgerskapets sammenslutninger og organisasjoner og derfor var langt vanskeligere å omstyrte. Det var også mulig å kritisere Georgij Plekhanov, danneren av den første russiske marxistiske gruppering, for å ha en altfor avvisende holdning til før-marxistiske tenkere og bevegelser; og å påpeke kontrasten mellom Plekhanovs negative syn på den før-marxistiske revolusjonære bevegelsen og Lenins beundring for narodnik-terrorister og andre før-marxistiske revolusjonærer. Likeledes ble Marx' og Engels' beundring for den terroristiske narodnikorganisasjonen Narodnaja Volja og tro på en mulig russisk `særvei´ til sosialismen basert på landsbyfelleskapet trukket frem. Og det ble påpekt at Lenins syn på den før-marxistiske revolusjonære bevegelsens betydning var langt fra entydig.

For å forklare fremveksten av en egen 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon i Russland ble en rekke særtrekk ved det russiske samfunn under tsarismen trukket frem. Ifølge Sergej Mickevič var den russiske jakobinismen et produkt av klassemotsetningenes tilspissethet, den ikke-adelige intelligentsiaens rettsløse og materielt dårlige stilling og forbudet mot legalt politisk arbeid – samt av en tro på at den russiske kapitalismen var kunstig og derfor lett ville la seg omstyrte. Ifølge Boris Gorev var blanquismens sterke stilling i Russland en følge av at det hverken fantes et virkelig borgerskap eller en sterk arbeiderklasse, men derimot en 'klasseløs' intelligentsia som følte seg forpliktet til å befri 'folket' – i tillegg til at tallrike kupp og omveltninger hadde frembrakt en forestilling om at den politiske makten lett lot seg erobre.

Konkrete studier av *hvordan* en eventuell overføring av politiske idéer og tankemønstre fra før-marxistiske tenkere til Lenin og andre russiske marxister kan ha foregått, ble imidlertid knapt nok foretatt av tilhengerne av teorien om en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon som kulminerte i leninismen. Og det ble heller ikke gjort noe systematisk forsøk på å sammenligne Lenins skrifter med skriftene til Tkačev og andre russiske før-marxistiske revolusjonærer – utvilsomt delvis som en følge av at skriftene til Tkačev og andre før-marxistiske revolusjonærer på 1920-tallet fremdeles ofte var vanskelig tilgjengelige. Faktisk ble bolsjevismen/leninismen av tilhengerne av teorien om en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon langt på vei redusert til kravet i *Čto delat'*? om dannelsen av et revolusjonært eliteparti, makterobringen i 1917 ved et kupp gjennomført av dette partiet og opprettelsen av et revolusjonært diktatur. Og før-marxistiske revolusjonærer og revolusjonære organisasjoner ble utropt til forløpere for bolsjevismen/ leninismen – eller til eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' revolusjonær tradisjon som også omfattet bolsjevismen/ leninismen – dersom deres program omfattet dannelsen av et revolusjonært eliteparti, makterobring ved hjelp av et kupp eller forsvar for et revolusjonært diktatur. At Lenin i flere av sine skrifter eksplisitt gir uttrykk for synspunkter som bryter med elitismen i *Čto delat'*?, bolsjevikenes politiske praksis i 1917 og opprettelsen av et ett-partidiktatur, ble knapt nok vurdert av forsvarerne av teorien om en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon som kulminerte i Lenins revolusjonære marxisme.

Forsøket på å gjøre de russiske `jakobinerne´ Petr Zaičnevskij og Petr Tkačev eller Narodnaja Volja til forløpere for bolsjevismen og leninismen møtte imidlertid også motstand. Leninismen er marxismen anvendt på russiske forhold, og det sentrale i marxismen er læren om proletariatets klassekamp og proletariatets diktatur, fremhevet `ortodokse´ marxister som Sineira, Nikolaj Baturin og deres meningsfeller. Zaičnevskij, Tkačev og de revolusjonære narodnikene baserte imidlertid sin revolusjonære kamp på terror og sammensvergelses – og ikke på arbeiderklassen. Følgelig kan de ikke regnes som forløpere for leninismen. Visse elementer i den før-marxistiske sosialismen kom til å inngå i marxismen. Og visse elementer i arven etter den før-marxistiske revolusjonære bevegelsen i Russland kom til å inngå i leninismen. Men både marxismen og leninismen er *summen* av sine bestanddeler, herunder ikke minst læren om proletariatets klassekamp. Derfor kan ikke det revolusjonære innslaget i Marx’ og Engels’ lære tilbakeføres til for eksempel Auguste Blanqui, eller det revolusjonære innslaget i leninismen tilbakeføres til arven etter den før-marxistiske revolusjonære bevegelsen i Russland. Og derfor er det heller ikke mulig å finne opphavet til bolsjevismen ved å studere den ideologiske utviklingen til før-marxistiske revolusjonære tenkere og grupperinger og å påvise sammenfall mellom deres anskuelser og bolsjevismens/leninismens idéer – eller ved å påvise at personer som tidligere hadde forfektet jakobinske og andre små-borgerlige politiske teorier, kom til å utvikle seg til revolusjonære marxister.

Heller ikke kritikerne av bestrebelsene på å gjøre de russiske `jakobinerne´ Zaičnevskij og Tkačev eller de revolusjonære narodnikene til forløpere for bolsjevismen/leninismen gjorde imidlertid noe forsøk på å sammenligne skriftene til før-marxistiske revolusjonærer med Lenins skrifter – eller for den saks skyld med Marx’ og Engels’ skrifter. Også for kritikerne av teorien om en russisk `jakobinsk´ eller `blanquistisk´ politisk tradisjon som kulminerte i leninismen, var leninismen, i det minste implisitt, redusert til dannelsen av et revolusjonært eliteparti og makterobringen i 1917 – i tillegg til at de fremhevet betydningen av proletariatets klassekamp og proletariatets diktatur. Heller ikke kritikerne av teorien om en russisk `jakobinsk´ eller `blanquistisk´ revolusjonær tradisjon gjorde noe forsøk på å trekke skrifter av Lenin som brøt med elitismen i *Čto delat’?*, bolsjevikenes politiske praksis i 1917 eller opprettelsen av et ett-partidiktatur, inn i debatten. Allerede på 1920-tallet var bolsjevismen/leninismen i Sovjetsamveldet blitt kanonisert som dannelsen av et parti av en `ny type´, dette partiets makterobring ved kuppet i 1917 (‘Oktoberrevolusjonen’) og opprettelsen av et ett-partidiktatur.

Fantes det en russisk `jakobinsk´-`blanquistisk´ politisk tradisjon?

I sitt verk *Die Ursprünge des Bolschewismus, Die jakobinische Tradition in Russland und die Theorie der revolutionären Diktatur* (1977) hevder den tyske historikeren Astrid von Borcke at det i det tsaristiske Russland fantes en `jakobinsk´ politisk tradisjon som går tilbake til `dekabristen´ Pavel Pestel, og som kulminerte med Lenins og bolsjevikenes makterobring i 1917. Oppkomsten av denne tradisjonen tilskriver Astrid von Borcke det tsaristiske eneveldet, det føydale Russlands tilbakeleggenhet sammenlignet med det kapitalistiske Vest-Europa og intelligentsiaens isolerhet i forhold til folkemassene – forhold som gjorde at det blant de revolusjonære oppstod tanker om å tvinge det uopplyste og undertrykte folket inn i friheten.¹ Andre historikere og idéhistorikere har uttrykt liknende tanker.² Den amerikanske historikeren Robert Mayer erklærer derimot at: "While it is common to speak of a Jacobin tradition in Russia, no such tradition appears to have existed in the sense of a coherent body of explicitly Jacobin ideas transmitted from one revolutionary generation to the next." Begrepet `jakobinisme´ var ifølge Mayer en ideologisk konstruksjon som ble brukt som en nedsettende betegnelse i maktkamper innad i den russiske revolusjonære bevegelsen. Og bruken av det vitner om sterke anti-jakobinske holdninger blant russiske revolusjonærer – faktisk var Petr Zaicnevskij og hans tilhengere de eneste virkelige `jakobinere´ blant russiske revolusjonærer.³

I dette kapittelet vil jeg prøve å besvare spørsmålet om det virkelig fantes en `jakobinsk´-`blanquistisk´ politisk tradisjon i Russland på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet – og ikke bare isolerte skikkelser som kan betegnes som `jakobinere´ og `blanquister´.⁴ Kriteriet

---

¹ Jevnfør Astrid von Borcke, *Die Ursprünge des Bolschewismus, Die jakobinische Tradition in Russland und die Theorie der revolutionären Diktatur* (1977): 37-52, 77-80 og 571-574.

² Således erklærer den amerikanske historikeren Avrahm Yarmolinsky at de russiske populistene (narodnikene) og deres marxistiske motstandere begge utviklet "the concept of what may be called the telescoped revolution, involving seizure of political power and its dictatorial use to the end of enforcing socialism" – et konsept som kom til å prege Sovjetstatens ideologi og politiske praksis. (*Road to Revolution, A Century of Russian Radicalism* (1986) [1957]: XII). Og den russiske idéhistorikeren E. L. Rudnickaja erklærer at "Nečae, Tkacev og Bakunin skapte et helt program for en hierarkisk totalitær struktur som fikk sin utvikling og legemliggjørelse i slike organisasjoner som `Zemlja i Volja´, `Narodnaja Volja´ og Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartiet (bolsjevikenene), og som, til syvende og sist, i mange år kom til å prege hele det politiske systemet i det etter-okterske Russland." (*Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997): 197).

³ Jevnfør Robert Mayer, "Lenin and the Jacobin Identity in Russia", *Studies in East European Thought* 51/1999: 127-154. Sitatet står på s. 129. Ss. 130-136 behandler `oppfinnelsen´ av en russisk `jakobinsk´ politisk tradisjon.

⁴ Følgende nødvendigvis summariske fremstilling av den russiske revolusjonære bevegelsens historie er primært basert på Astrid von Borcke, *Die Ursprünge des Bolschewismus, Die jakobinische Tradition in Russland und die*

for at en tenker, revolusjonær eller gruppe av revolusjonærer skal kunne betegnes som `jakobiner(e)`-`blanquist(er)` vil være todelt: Tro på makterobring ved et kupp og forsvar for et revolusjonært mindretalls-diktatur etter makterobringen for å sikre oppbyggingen av det gode samfunn.

Jeg vil også kortfattet ta for meg den russiske intelligentsiaen og dens betydning for utviklingen av den politiske kulturen i Tsar-Russland.

Fra Pestel' til Zemlja i Volja

`Dekabristen' Pavel Pestel' (1793-1826) kan utvilsomt betegnes som `jakobiner'. Ifølge Pestel' var det nødvendig å styrte det tsaristiske eneveldet ved hjelp av et kupp, drepe hele keiserfamilien og innføre et rasjonelt styre basert på like rettigheter for alle statens borgere ved hjelp av et militærdiktatur. Hans forfatningsutkast, *Russkaja pravda* (Den russiske rett), skulle ifølge Pestel' tjene som arbeidsprogram for militærdiktaturet og virkeliggjøres i løpet av 10-15 år. Ifølge *Russkaja pravda*, som utvilsomt var inspirert av den `jakobinske' franske forfatningen av 1793, skal Russland omdannes til en sentralistisk styrt republikk der den russisk-ortodokse tro er statsreligion, og der alle private selskaper, sammenslutninger og velgjørenhetsanstalter er forbudt. Alle standsforskjeller oppheves, livegenskapet avskaffes, og alle borgere sikres et jordstykke de kan leve av ved at halvparten av all jord innlemmes i et jordfond.

Dekabristbevegelsen i sin helhet kan derimot ikke betegnes som `jakobinsk' eller `blanquistisk'. Tvert imot er det grunn til å betrakte dekabristbevegelsen som en forlengelse av 1700-tallets adelsopposisjon mot det tsaristiske autokratiet – til tross for at `dekabristene' var enige om at livegenskapet måtte oppheves. Innad i dekabristbevegelsen var det også spenninger mellom det aristokratiske `Nordlige selskap' og det mer demokratiske `Sørlige selskap' som Pestel' ledet. Jevnfør forfatningsutkastet til et fremtredende medlem av `Det nordlige

---

Theorie der revolutionären Diktatur (1977), Franco Venturi, *Roots of Revolution, A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia* (1960) [1952], Philip Pomper, *The Russian Revolutionary Intelligentsia*, Second Edition (1993), Avrahm Yarmolinsky, *Road to Revolution, A Century of Russian Radicalism* (1986) [1957], E. L. Rudnickaja (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997), Andrzej Walicki, *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism* (1979) og min egen bok *Russisk politisk idéhistorie fra opplysningstiden til idag* (2004).

selskap', Nikita Murav'ev, som skisserte en omdanning av Russland til et konstitusjonelt monarki der godseierklassen har den politiske makten. Og uansett hvor radikal og 'jakobinsk' Pestel' enn måtte ha vært, forble han en isolert skikkelse som ikke fikk noen tilhengere i tiden etter 'dekabristene's mislykkede kuppforsøk.⁵

Det 'revolusjonære' selskapet som oppstod på 1840-tallet, den såkalte Petraševskij-sirkelen, kan derimot ikke karakteriseres som 'jakobinsk' eller 'blanquistisk'. Selskapets leder, Mikhail Petraševskij, og flesteparten av dets medlemmer var tilhengere av fredelig agitasjon for å utbre sine 'utopiske' sosialistiske idéer (i første rekke Charles Fouriers tanker); og med dette formål for øye utgav de blant annet en samfunnskritisk fremmedordbok. Riktignok fantes det en fløy i selskapet ledet av Nikolaj Spešnev som ønsket å forberede en bondeoppstand, men denne fløyen omfattet kun et fåtall av medlemmene. Etter opprullingen av selskapet i 1849 var den keiserlige undersøkelseskommisjonen ute av stand til å finne bevis for at medlemmene hadde hatt til hensikt å styrte den bestående samfunnsorden, og karakteriserte Petraševskij-sirkelen som en 'idéenes sammensvergelse'. Folk tilknyttet sirkelen ble like fullt idømt harde straffer – Petraševskij selv og tyve andre medlemmer av det 'revolusjonære' nettverket ble sågar utsatt for en narrehenrettelse.⁶

På 1860- og 1870-tallet dukker det opp tre skikkelser med politiske oppfatninger som må kunne karakteriseres som 'jakobinske' eller 'blanquistiske': Petr Zaičnevskij (1842-1896), Sergej Nečaev (1847-1882) og Petr Tkačev (1844-1886). I sin proklamasjon *Molodaja Rossija* (Det unge Russland) (1862) oppfordrer således Petr Zaičnevskij de undertrykte folke-massene til under de revolusjonæres ledelse å utrydde hele det 'keiserlige partiet', det vil si keiserfamilien, godseierne, embetsmennene og kjøpmennene – kort sagt alle som er i besittelse av eiendom. "Vi vil være mer konsekvente enn ikke bare de stakkarslige revolusjonærene av [18]48, men også de store terroristene av [17]92. Vi lar oss ikke skremme om vi oppdager at for å styrte dagens orden er det nødvendig å spille tre ganger så mye blod som det

---

⁵ Inntil 1905 kunne *Russkaja pravda* og andre skrifter av Pestel' heller ikke utgis i Russland.

⁶ I "The Petrashevtsy: A Reappraisal", *Slavic Review* Vol. 43, No. 3/1984 karakteriserer J. H. Seddon medlemmene av Petraševskijs sirkel som "idealistic, enthusiastic, and often impractical". (s 437). Samtidig argumenterer han imidlertid for at Petraševskij-folkene var den første større gruppe av sosialister i Russland, at de var de første som forsøkte å utarbeide en russisk form for sosialisme basert på landsbyfelleskapet, og at de hadde en innvirkning på 1850-1870-tallets radikale og revolusjonære bevegelser – både ved selv å delta i disse bevegelsene og ved at deres idéer ble spredt videre.

som ble spilt av jakobinerne i [17]90-årene.” Etter nedkjempingen av det ‘keiserlige partiet’ må Russland styres av en revolusjonsregjering med ubegrensede fullmakter. ”Hva ikke-innblanding i valgene fra den revolusjonære regjerings side fører til, viser den forrige franske forsamlingen av [18]48 som ødela republikken og tvang Frankrike til å velge Louis Napoleon til keiser.”⁷ I *Katekhizis revoljucionera* (Den revolusjonæres katekisme) (1869) erklærer Sergej Nečev at alt som bidrar til å muliggjøre revolusjonen, er moralsk, mens alt som motvirker revolusjonen, er umoralsk. De revolusjonære har derfor rett til å ta i bruk virkemidler som drap, terror og utpresning for å ødelegge det bestående samfunn.⁸ Og i et annet av sine skrifter erklærer Nečev at etter omstyrtingen av det bestående undertrykkelses- og utbyttingssamfunnet vil revolusjonsregjeringen skånselsløst avskaffe alle undertrykkende institusjoner: kapitalen, staten, familien og religionen.⁹ Og i sine skrifter erklærer Petr Tkačev at det er den revolusjonære intelligentsiaens oppgave å befri de undertrykte og utbyttede folkemassene, at det er nødvenig å danne en handlekraftig konspirativ revolusjonær organisasjon, og at oppbyggingen av et sosialistisk samfunn forutsetter en sterk revolusjonær statsmakt, det vil si et mindretalls-diktatur.

Hverken Zaičnevskij, Nečev eller Tkačev hadde imidlertid særlig mange tilhengere. På 1870-tallet organiserte Zaičnevskij en ‘jakobinsk’ revolusjonær sirkel i Orel, og denne sirkelen hadde kontakt med revolusjonære grupperinger i andre russiske byer. Noen stor innflytelse på den revolusjonære bevegelsen hadde Zaičnevskij imidlertid ikke – dels som en

⁷ Jevnfør E. L. Rudnickaja (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997): 142-149.

⁸ Jevnfør E. L. Rudnickaja (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997): 244-248. Medforfatter av *Katekhizis revoljucionera* var anarkisten Mikhail Bakunin.

Omkring 1870 publiserte Nečev og Bakunin en rekke revolusjonære proklamasjoner til forskjellige grupper i det russiske samfunn – endog et opprop til adelen. Som en forløper for Nečev er det naturlig å trekke frem Nikolaj Išutin og den såkalte Išutin-sirkelen på 1860-tallet. I likhet med Nečev hevdet Išutin å være representant for en verdensomspennende revolusjonær organisasjon, og han lyktes i å skape en revolusjonær sirkel hvis mål var å innføre en egalitær samfunnsorden ved hjelp av terror. Medlemmene av sirkelen planla både mord og ran, men disse planene ble aldri utført.

⁹ Jevnfør artikkelen ”Glavnye osnovy buduščego obščestvennogo stroja” (Grunnprinsippene for den fremtidige samfunnsorden), publisert i annen og siste utgave av avisen Nečev utgav, *Narodnaja rasprava* (Folkets gjengjeldelse), (1870). Her erklærer Nečev at etter omstyrtingen av den bestående samfunnsorden vil revolusjonsregjeringen avskaffe all privat eiendomsrett og sette opp lister over nødvendige arbeidsoppgaver som borgerne må skrive seg på. De som uten gyldig grunn nekter å skrive seg på en slik liste, vil nektes adgang til alle livsforhold. Arbeidet organiseres kollektivt, og arbeiderne velger selv sine ledere. Dessuten opprettes det lokale kontorer som har til oppgave å koordinere forskjellige arbeidsoppgaver og å sørge for barneoppdragelsen. På denne måten vil alle undertrykkende institusjoner – kapitalen, staten, familien og religionen – forsvinne, og menneskene vil bli virkelig frie. Cf E. L. Rudnickaja (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997): 262-266.

følge av at han i 1877 ble forvist til Nord-Russland, og dels fordi han avviste samarbeid med narodnik-terroristene. Noen av Zaičnevskijs tilhengere skulle komme til å bli betydningsfulle revolusjonærer, men da som medlemmer av Narodnaja Volja eller som sosial-demokrater.¹⁰ Nečaev hevdet å være representant for en verdensomspennende revolusjonær organisasjon, men dette var en ren fiksjon. Etter tilbakekomsten til Russland i 1869 etter møtet med anarkisten Bakunin i Sveits klarte Nečaev riktignok å organisere revolusjonære sirkler i Moskva og i St Petersburg, men allerede i 1869-1870 ble sirklene rullet opp. Og masserettssaken mot medlemmene av Nečaevs nettverk og andre revolusjonærer i 1871 der mordet på studenten Ivanov (som hadde opponert mot Nečaevs autoritet) og *Katekhizis revoljucionera* ble trukket inn, bidro til å diskreditere den revolusjonære bevegelsen. Tkačev hevdet i 1878 å ha dannet en revolusjonær organisasjon, Obščestvo narodnogo osvoboždenija (Selskapet for folkets befrielse). Omfanget av denne organisasjonen er uklart, men den kan neppe ha vært særlig stor.¹¹

Den øvrige revolusjonære intelligentsiaen distanserte seg dertil fra Zaičnevskijs, Nečaevs og Tkačevs oppfatninger. Aleksandr Herzen, den russiske agrar-sosialismens grunnlegger, karakteriserte Zaičnevskijs proklamasjon *Molodaja Rossija* som uoverveid og skadelig. Anarkisten Bakunin betegnet proklamasjonen som absurd (senere skulle han riktignok komme til å solidarisere seg med innholdet i proklamasjonen). Nikolaj Černyševskij, den ledende 'revolusjonære demokraten' på 1860-tallet, vaklet mellom appeller til tsaren om å gjennomføre reformer ("Pis'ma bez adresa" (Brev uten adresse) (1862)) og revolusjonære opprop til bøndene (*Barskim krest'janam ot ikh dobroželatelej poklon* (Hilsen til herremannsbøndene fra dem som vil dem vel) (1861)). Men også han betraktet Zaičnevskijs proklamasjon som skadelig da den var egnet til å skremme den dannede befolkning.¹² Og den første Zemlja i Volja-

¹⁰ Jevnfør B. Koz'min, P. G. Zaičnevskij i 'Molodaja Rossija' (1932): 130-156 der Zaičnevskijs revolusjonære virksomhet etter publiseringen av *Molodaja Rossija* er beskrevet. Ifølge et samtidig øyenvitne adskilte Zaičnevskij seg fra 1870-tallets narodniker ikke bare ved at han avviste terror. Mens 1870-tallets narodniker fryktet at innføring av konstitusjonelt styre kun ville gjøre det lettere for overklassen å undertrykke folkemassene, mente Zaičnevskij at innføringen av konstitusjonelt styre ville gjøre det lettere å kjempe for revolusjonen. (s 140).

¹¹ E. L. Rudnickaja hevder riktignok at selskapet faktisk klarte å påvirke narodnik-grupperinger i Russland, og at det hadde forbindelser til Zaičnevskij-kretsen i Orel. Jevnfør E. L. Rudnickaja, *Russkij blankizm, Petr Tkačev* (1992): 149-180.

¹² Jevnfør Astrid von Borcke, *Die Ursprünge des Bolschewismus, Die jakobinische Tradition in Russland und die Theorie der revolutionären Diktatur* (1977): 266-273 der russiske radikaleres reaksjon på Zaičnevskijs pro-

organisasjonen på 1860-tallet – i realiteten en løs sammenslutning av diverse revolusjonære grupperinger – kan ikke på noen måte karakteriseres som `jakobinsk`-`blanquistisk`.¹³ Den viktigste revolusjonære grupperingen på begynnelsen av 1870-tallet, Čajkovskij-sirkelen, oppstod som en reaksjon på Nečaevs `umoralske` virksomhet (flere av grunnleggerne hadde opponert mot Nečaevs aktiviteter) og bedrev opplysningsarbeid blant arbeiderbefolkningen og bøndene med tanke på en fremtidig sosial revolusjon. Og Tkačev var – selv om han selv mente at hans idéer hadde betydelig gjennomslagskraft – en isolert skikkelse blant russiske revolusjonærer på 1870-tallet, ikke minst fordi han var belastet med sin tidligere tilknytning til Nečaev.

Attensyttallets Zemlja i Volja-organisasjon må relateres til `vandringen til folket` på begynnelsen av 1870-tallet og kan nærmest karakteriseres som anarkistisk. På oppfordring fra anarkisten Bakunin dro hundrevis av unge menn og kvinner i 1874-1875 ut til landsbyene for å vinne bondebefolkningen for sosialismen – ofte med det resultat at bøndene selv utleverte oppvigerne til politiet. Etter dette tilbakeslaget ble Zemlja i Volja dannet i 1876, en organisasjon med en svak sentral-ledelse og med et program som kun inneholdt krav bøndene kunne identifisere seg med (all jord til bøndene, selvstyrte bondekommuner, religionsfrihet).¹⁴

Strid om terrorisme – som Zemlja i Volja ifølge sitt program kun skulle bruke til å utrydde spesielt skadelige og forhatte personer – førte til oppløsning av organisasjonen i 1879.

Tilhengerne av terroristisk kamp mot myndighetene dannet organisasjonen Narodnaja Volja,

---

klamasjon *Molodaja Rossija* er beskrevet, herunder bestrebelsene til den første Zemlja i Volja-organisasjonen som Černyševskij var tilknyttet, for å berolige den dannede del av befolkningen. Jevnfør også B. Koz'min, P. G. Zaičnevskij i `Molodaja Rossija` (1932): 115-127.

¹³ Emigranten Nikolaj Ogarevs proklamasjon *Čto nužno narodu?* (Hva trenger folket?) (1861) som kan betraktes som den første Zemlja i Volja-organisasjonens program, må således kunne betegnes som moderat. Proklamasjonen erklærer at all jord tilhører folket, og at folket selv har rett til å bestemme hvilke skatter det vil betale. Tsaren skal imidlertid fortsatt få styre, og godseierne skal gis en årlig kompensasjon for jorden de må avstå til folket. Hvordan dette programmet skal gjennomføres, utdypes ikke i proklamasjonen. Folket oppfordres kun til å stole på sine "sanne venner" – og ikke på tsaren og godseierne. (Jevnfør E. L. Rudnickaja (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997): 109-115). For øvrig stridde personene og grupperingene tilknyttet Zemlja i Volja om hvordan organisasjonens mål – som foruten jordreform også inkluderte innføring av konstitusjonelt styre – kunne virkeliggjøres. Og de publiserte alt fra appeller til tsaren om å gjennomføre reformer – jevnfør Černyševskijs "Pis'ma bez adresa" – til oppfordringer til bøndene og soldatene om å gjøre opprør.

¹⁴ Jevnfør E. L. Rudnickaja (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997): 395-397 der programmet er gjengitt. Av programmet fremgår videre at de revolusjonære vil hjelpe folkemassene med å organisere en voldelig oppstand slik at kravene kan gjennomføres (herunder vinne medlemmene av religiøse sekter og røverbander for folkets sak).

mens tilhengerne av å spre Zemlja i Voljas agrar-sosialistiske program ved hjelp av propaganda blant bondebefolkningen dannet organisasjonen Černyj Peredel.

Narodnaja Volja

Narodnaja Volja var en godt organisert, sentralistisk ledet revolusjonær organisasjon. Grupperinger tilknyttet organisasjonen fantes i nesten femti russiske byer, og den hadde flere hundre aktive medlemmer og tusenvis av støttespillere og sympatisører. Narodnaja Voljas mål var å styrte det tsaristiske regimet ved hjelp av en folkeoppstand ledet av de revolusjonære, men i praksis kom organisasjonens virksomhet til å bestå i terroristiske anslag mot høyere politiembetsmenn og andre myndighetspersoner. Narodnaja Voljas virksomhet kulminerte med attentatet mot tsar Aleksander II i 1881. Denne terrorhandlingen resulterte i en reaksjonsperiode da de fleste av medlemmene av Narodnaja Volja ble arrestert eller tvunget til å flykte til utlandet.

De metodene Narodnaja Volja anvendte eller ønsket å anvende i kampen for å styrte det tsaristiske autokratiet – kupp, folkeoppstand ledet av de revolusjonære og terror – gjør at organisasjonen må kunne karakteriseres som `jakobinsk`-`blanquistisk`. De tankene medlemmene av Narodnaja Volja hadde om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen, gjør det derimot vanskelig å karakterisere organisasjonen som `jakobinsk`-`blanquistisk`. Således erklærer Narodnaja Voljas program at organisasjonens mål er å befri folket fra samtidens undertrykkende statsapparat. For at folkeviljen skal komme til uttrykk, er det ifølge programmet nødvendig å sammenkalle en grunnlovgivende forsamlig valgt ved almen stemmerett. Narodnaja Volja forplikter seg til å underordne seg den grunnlovgivende forsamlingens vedtak, men forbeholder seg samtidig retten til å arbeide for sitt eget program: Permanent folkerepresentasjon, lokalt selvstyre, styrking av landsbyfelleskapet, all jord til folket, overføring av fabrikker og verksteder til arbeiderne, full yrings- og organisasjonssfrihet, almen stemmerett og erstatning av den stående arméen med et territorialforsvar.¹⁵

---

¹⁵ Jevnfør E. L. Rudnickaja (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997): 416-420.

Løftet om å gi makten til en grunnlovgivende forsamling etter omstyrtingen av det bestående regimet – basert på en forventning om at folkemassene spontant vil gå i gang med oppbyggingen av et sosialistisk samfunn – uttrykker medlemmene av Narodnaja Volja flere ganger. Jevnfør følgende utsagn i annet nummer av organisasjonens avis, *Narodnaja Volja*, (1879):

”La oss anta at vår regjering av hvilke grunner det enn måtte være (som følge av en altomfattende revolusjon, som en følge av egen avkrefning, i forbindelse med et moralsk press fra alle befolkningslag, med mer) ble tvunget til å likvidere sine forretninger. En grunnlovgivende forsamling vil tre sammen, på selvstendig vis eller etter invitasjon fra regjeringen, utstyrt med mandater fra sine velgere (som den franske grunnlovgivende forsamling *cahiers*). I denne forsamlingen vil nitti prosent av representantene være bønder. Og, om vi antar at vårt parti opptrer med tilstrekkelig kløkt, vil de tilhøre partiet. Hva vil en slik forsamling kunne komme til å vedta? Det er særdeles sannsynlig at den fullstendig ville forandre alle våre økonomiske og styringsmessige forhold. Vi vet hvordan vårt folk har innrettet seg overalt der det har vært fritt fra statens undertrykkelse. Vi vet hvilke prinsipper folket utviklet i sitt liv ved Don, ved Jaik, i Kubanområdet, ved Terek, i sekeristkoloniene i Sibir, overalt der det har fått innrette seg fritt, kun utfra sine egne tilbøyeligheter. Vi kjenner det evige slagordet til de folkelige bevegelsene. Folkets rett til jord, lokalt selvstyre, føderasjon – det er de evige prinsippene i folkets verdensoppfatning”¹⁶

Og følgende utsagn av en av partiets ledende ideologer, Lev Tikhomirov, i *Narodnaja Volja* 4/1880:

”La oss anta at partiet har organisert tilstrekkelig med krefter, og – foregripende folkets almene bevegelse – begynte å handle på egen hånd og bemektiget seg sentralmakten. Hva er dets videre rolle? Skape en ny statsstruktur, dekretere de fornødne reformer? Vi sier nei. Kun i det mest uheldige tilfelle, kun om folkeorganismen ikke viste den minste livsgnist, kunne en slik virksomhet bli ansett som nødvendig. I normale tider ville partiet være forpliktet til å bruke makten og virkemidlene det har vunnet til å revolusjonere hele Russland – overalt å oppfordre folket til å gripe makten og å virkeliggjøre sine inderligste ønsker, hjelpe det til dette med alle sine krefter og bevare sentralmakten i sine hender kun for å hjelpe folket med å organisere seg.”¹⁷

Det fantes også tilhengere av å innføre et sosialistisk utviklingsdiktatur blant Narodnaja Voljas medlemmer, men de var i klart mindretall.¹⁸

Det er også grunn til å merke seg at de av Narodnaja Voljas medlemmer som var de mest markerte tilhengerne av `jakobinske´-`blanquistiske´ virkemidler i den politiske kampen,

¹⁶ A. V. Jakimova-Dikovskaja et al., *Literatura Partii `Narodnaja volja´* (1930): 25. (Henvisning til dette sitatet i Franco Venturi, *Roots of Revolution, A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia* (1960) [1952]: 676).

¹⁷ A. V. Jakimova-Dikovskaja et al., *Literatura Partii `Narodnaja volja´* (1930): 93. (Henvisning til dette sitatet i Franco Venturi, *Roots of Revolution, A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia* (1960) [1952]: 674).

¹⁸ Således erklærte V. D. Lebedeva, en av organisasjonens `jakobinere´, i *Narodnaja Volja* 8-9/1882 at de revolusjonære kunne komme til å måtte gjennomføre en sosial revolusjon (avskaffelse av privat eiendomsrett til jorden og fabrikkene) før den grunnlovgivende forsamling kunne sammenkalles – slik at folket befridd fra alle politiske og økonomiske bånd kunne innrette seg etter sine virkelige ønsker. Jevnfør Franco Venturi, *Roots of Revolution, A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia* (1960) [1952]: 674-681 der diskusjonen om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen blant Narodnaja Voljas medlemmer er beskrevet.

kunne ha moderate synspunkter på omdanningen av samfunnet etter revolusjonen. Et av medlemmene av Narodnaja Voljas utøvende komité, Nikolaj Morozov, og dennes meningsfeller ønsket således ved hjelp av storstilt terror å tvinge det tsaristiske regimet til å sammenkalle en grunnlovgivende forsamling – samtidig som de ville at Narodnaja Volja skulle innskrenke seg til å kreve innføring av konstitusjonelt styre og gi avkall på sitt sosialistiske program, for derved å kunne samarbeide med de liberale.¹⁹

Grupperingen Černyj Peredel avviste konsekvent alle `jakobinske` politiske virkemidler. Og de første russiske marxistene, som for en stor del hadde tilhørt Černyj Peredel, avviste også narodnik-terroristenes `sammensvergelsesånd`. Jevnfør Georgij Plekhanovs skrifter *Socializm i političeskaja bor'ba* (Sosialismen og den politiske kampen) (1883) og *Naši raznoglasija* (Våre meningsforskjeller) (1885) der han anklager Narodnaja Volja for å basere sin politiske virksomhet på Tkacevs politiske teorier, det vil si på naive sammensvergelsesplaner.

De sosial-revolusjonære

Det sosial-revolusjonære partiet ble dannet i 1901-1902 ved en sammenslutning av diverse narodnik-grupperinger. I sin politiske kamp tok partiet i bruk agitasjon blant arbeiderklassen, bondebefolkningen og intelligentsiaen, men gjorde også utstrakt bruk av terror. I perioden 1902-1906 utførte medlemmer av det sosial-revolusjonære partiets kamporganisasjon en rekke spektakulære terroraksjoner mot høytstående representanter for det tsaristiske regimet, og partiet anvendte også `agrar terror` mot godseierne (påtenning av herskaps hus og liknende). De sosial-revolusjonæres krav om sosialisering av jorden gjorde at de hadde betydelig oppslutning blant bondebefolkningen under den første russiske revolusjon i 1905-1907. Under reaksjonsperioden i 1907-1910 gikk partiet mer eller mindre i oppløsning, men opplevde et nytt oppsving etter utbruddet av revolusjonen i 1917 da det skal ha hatt flere hundre tusen medlemmer.

---

¹⁹ Jevnfør følgende karakteristikkk av Nikolaj Morozov: "Morozov looked upon `neo-partisanship`, as he called it, mainly as a fight in the manner of William Tell or Charlotte Corday against tyrants. He stressed the purely political aspect of the duel with absolutism. He was gradually abandoning his Populist ideas and the problems of a social revolution in order to concentrate all his attention on the conquest of political freedom through the assassination of the tyrant. Even the name (*Liberty or Death*) of the group which he helped to found was a clear indication of political rather than social extremism." (Franco Venturi, *Roots of Revolution, A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia* (1960) [1952]: 643).

I sitt program fra 1906 erklærer det sosial-revolusjonære partiet at det betrakter sin virksomhet som en ”organisk bestanddel av arbeidets verdensomfattende kamp mot utbytting”, og at dets endelige mål er et sosialistisk samfunn uten privat eiendomsrett til produksjonsmidlene. Men samtidig formulerer det et minimums-program det vil søke å virkeliggjøre innenfor rammen av en borgerlig samfunnsorden. De viktigste punktene i dette minimumsprogrammet er: Innføring av en demokratisk republikk, utstrakt lokalt selvstyre, like rettigheter for alle nasjonaliteter, skille mellom stat og kirke, folkemilits, maksimal-arbeidsdag, fabrikktilsyn, medinnflytelse på organiseringen av produksjonen for arbeiderne, sosialisering av all jord og overføring av denne til demokratisk valgte lokale jordstyrer (eller om dette ikke lar seg gjennomføre, støtte til alle tiltak som kan øke den samfunnsmessige kontrollen over jorden) og progressiv beskatning. Samtidig advarer partiet mot ”statssosialisme”, det vil si mot alle tiltak som kan øke det bestående byråkratiets makt.²⁰

Ut fra de terroristiske virkemidlene det anvendte i den politiske kampen må det sosial-revolusjonære partiet kunne sies å legemliggjøre en ’jakobinsk’-’blanquistisk’-’ånd’ – selv om partiet ikke bekjente seg til revolusjonære sammensvergelses, men ønsket å komme til makten ved en folkeoppstand (eventuelt støttet av mytterier i hær og flåte). Ut fra dets demokratiske og desentralistiske program for omdanningen av samfunnet etter omstyrtingen av det tsaristiske regimet kan partiet derimot ikke betegnes som ’jakobinsk’-’blanquistisk’. Det er også grunn til å merke seg at partiet faktisk innstilte sin terroristiske virksomhet etter sammenkallingen av den første dumaen i 1906.

I sin bok *The Russian Socialist Revolutionary Party before the First World War* (2000) [1978] oppsummerer den tyske historikeren Manfred Hildermeier de sosial-revolusjonæres virksomhet på følgende måte:

”A revolt was always to be attempted when an opportunity offered itself and when a sufficiently large number of supporters could be mobilized. Since 1902 the slogan of the ’general revolt of the people’ dominated the PSR’s agitation. The revolt was the characteristic battle cry of socialist revolutionary tactics until World War I and was endlessly repeated, even in hopeless situations. When the spirit of Narodnaia volia lived on in the profession of the PSR to political terror, so did the enthusiasm for revolt perpetuate the optimism of the ’movement to the people’ in the crazy summer of 1874.”²¹

²⁰ Jevnfør *Polnyj sbornik platform vsekh russkikh političeskikh partij, S priloženiem Vysočajšego Manifesta 17 oktjabrja 1905 g. i vsenoddannejšego doklada grafa Vitte* (1906): 15-24.

²¹ Manfred Hildermeier, *The Russian Socialist Revolutionary Party before the First World War* (2000) [1978]: 74.

Det er grunn til å spørre om et parti som oppviste denne nærmest naive tilliten til folke-massenes vilje til å gjennomføre revolusjonen, bør betegnes som `jakobinsk` eller `blanquistisk`.²²

Intelligentsiaen

Ordet `intelligentsia` (intelligencija) i betydningen en særskilt gruppe av tenkende og dannede mennesker kom i bruk i Russland på 1860-tallet og ble vanlig på 1870-tallet. Ordet ble til å begynne med brukt som betegnelse på tenkende og dannede mennesker (`eliten`) i sin alminnelighet. Men etter hvert kom det til å bli brukt til å betegne mennesker som ikke bare hadde kunnskap og dannelse, men som også var kritisk eller fiendtlig innstilt til den bestående samfunnsorden – og som hevdet å representere de undertrykte folkemassenes interesser. `Intelligentsia` ble altså det samme som `regimekritisk intelligentsia` eller endog `revolusjonær intelligentsia`.²³

Denne `revolusjonære intelligentsiaen` har gjerne blitt utpekt som den viktigste årsaken til at det angivelig vokste frem en `jakobinsk`-`blanquistisk` politisk tradisjon i Russland. I *Istoki i smysl russkogo kommunizma* (1937) erklærer således Nikolaj Berdjajev at det i Russland på 1800-tallet vokste frem en spesiell type fanatiske og dogmatiske mennesker – nærmest en slags munkeorden eller religiøs sekt – hvis eneste beskjeftigelse var revolusjonen.²⁴ Og han erklærer også at hele den russiske intelligentsiaens historie var en forberedelse til revolusjonen i 1917.²⁵ Jevnfør også følgende utsagn av den russisk-tyske historikeren Fedor Stepun: "I deny that the party of the Bolsheviks can be characterized as a party forged by the masses of the people. I regard it as the last formation of the intelligentsia, which triumphed in its fight

---

²² Ved siden av indre splittelser og en svak organisasjon var hovedårsaken til at de sosial-revolusjonære hverken i 1905 eller 1917 klarte å komme til makten ifølge Hildermeier nettopp denne naive tilliten til folkemassenes spontane vilje til å gjennomføre revolusjonen. Jevnfør *The Russian Socialist Revolutionary Party before the First World War* (2000) [1978]: 69-75 og 337-343. Samtidig utgjør synet på folket som `alltid klart til å gjøre opprør` en del av blanquismen. Jevnfør Tkacevs syn på folkemassene – de vil gjøre opprør når frykten som lammer dem, blir fjernet.

²³ Følgende kortfattede fremstilling av den russiske intelligentsiaen og dens betydning for utviklingen av den politiske kulturen i Tsar-Russland er primært basert på Richard Pipes (Ed), *The Russian Intelligentsia* (1961), Alan P. Pollard, "The Russian Intelligentsia: The Mind of Russia", *California Slavic Studies* Vol. III/1964, George Fischer, "The Intelligentsia and Russia" i Cyril E. Black (Ed), *The Transformation of Russian Society, Aspects of Social Change Since 1861* (1960) og Herbert E. Bowman, "Intelligentsia in Nineteenth-Century Russia", *The Slavic and East European Journal* Vol. XV, No. 1/1957.

²⁴ Jevnfør N. A. Berdjajev, *Filosofija svobody/Istoki i smysl russkogo kommunizma* (1997) [1911/1937]: 257-259.

²⁵ N. A. Berdjajev, *Filosofija svobody/Istoki i smysl russkogo kommunizma* (1997) [1911/1937]: 351.

against the social revolutionary Narodniki and the social democracy”²⁶ og “it was the revolutionary intelligentsia who started the Russian revolution, for it had always considered the monarchy and the Church as its real enemies”.²⁷ Og følgende utsagn av den amerikanske historikeren Martin Malia: “No class in Russian history has had a more momentous impact on the destinies of that nation or indeed of the modern world.”²⁸ Og for å forklare fremveksten av denne ‘revolusjonære intelligentsiaen’ har en rekke trekk ved det russiske samfunn blitt trukket frem: Det tsaristiske eneveldet, den primitive klassestrukturen (godseiere og (livegne) bønder, knapt noen middelklasse), intelligentsiaens isolerthet fra både makthaverne og folkemassene, oppkomsten av en ‘ny’ intelligentsia av *raznóčiny* (intellektuelle av blandet herkomst) på 1860-tallet, kirkesplittelsen på 1600-tallet (1870-tallets revolusjonær er en verdslig utgave av 1600-tallets opprørske ‘gammeltroende’) og underlegenhetsfølelse i forhold til Vesten (intelligentsiaen ser seg kallet til å gjennomføre den moderniseringen av Russland det tsaristiske regimet selv ikke makter å gjennomføre).

Ikke minst har fremstillere av intelligentsiaens historie lagt vekt på hvordan 1840-tallets liberale og idealistiske godseier-intelligentsia (‘fedrene’) ble avløst av en ‘ny’ intelligentsia med utspring i folkemassene (‘sønnene’) – og hvordan denne nye intelligentsiaen med sin materialistiske og utilitaristiske verdensoppfatning utviklet seg til ‘nihilister’ og tilhengere av ‘rasjonell egoisme’, og senere til revolusjonære sosialister. Alt dette er utvilsomt riktig og bidrar til å forklare hvorfor en revolusjonær intelligentsia vokste frem på 1870-tallet, og hvorfor de siste årene av tsar Aleksander IIs regjeringstid utviklet seg til en destruktiv ‘duell’ mellom bombekastende revolusjonærer og tsarens hemmelige politi – inntil medlemmene av terroristorganisasjonen Narodnaja Volja i mars 1881 lyktes i å myrde Aleksander II. Men mordet på Aleksander II innebar samtidig den revolusjonære intelligentsiaens egen undergang. Den nye tsaren, Aleksander III, avviste å forhandle med de revolusjonære terroristene, en reaksjonsperiode satte inn, og med flesteparten av sine medlemmer i fengsel eller landflyktighet opphørte Narodnaja Volja etter kort tid å fungere. 1880- og 1890-tallet ble derfor en periode preget av politisk reaksjon – og av ‘legal’ populisme og ‘legal’ marxisme, samt praktiske forbedringstiltak i form av opplysningsvirksomhet blant bondebefolkningen og liknende (‘politika malen’kikh del’, ‘de små tiltaks politikk’). Intelligentsiaen (som for en stor del består av lærere, leger, ingeniører og andre spesialister tilknyttet de nye organene for

²⁶ Fedor Stepun, “The Russian Intelligentsia and Bolshevism”, *Russian Review* Vol. 17, No. 4/1958: 276.

²⁷ Fedor Stepun, “The Russian Intelligentsia and Bolshevism”, *Russian Review* Vol. 17, No. 4/1958: 268.

²⁸ Martin Malia, “What Is the Intelligentsia?” i Richard Pipes (Ed), *The Russian Intelligentsia* (1961): 4.

lokalt selvstyre som var blitt opprettet på 1860-tallet, zemstvoene) viser i denne perioden betydelig vilje til å virke innenfor det eksisterende politiske og sosiale systemet og å engasjere seg i `små tiltak´.²⁹ Kort sagt var det i ferd med å skje som Tkačev fryktet at ville skje: Den fremvoksende kapitalismen fikk intelligentsiaen til å integrere seg i det bestående samfunn.

På begynnelsen av 1900-tallet vokser en ny revolusjonær intelligentsia frem, tilknyttet både det sosial-revolusjonære partiet og det sosial-demokratiske partiet. Og under revolusjonen i 1905-1907 leder denne revolusjonære intelligentsiaen kampen mot det tsaristiske regimet. Men også revolusjonen i 1905-1907 etterfølges av en reaksjonsperiode (oppløsningen av den annen дума i 1907 og statsminister Stolypins forfølgelse av de revolusjonære). Og nå tar også flere fremtredende medlemmer av den regimekritiske intelligentsiaen avstand fra intelligentsiaens egne revolusjonære tradisjoner. Jevnfør essaysamlingen *Vekhi* (Landemerker) (1909) der en rekke tidligere radikalere og sosialister maner til et oppgjør med intelligentsiaens revolusjonære og materialistiske orientering, samtidig som de krever en tilbakevending til nasjonale og kristne verdier. Andre medlemmer av intelligentsiaen søker tilflukt i Nietzsches filosofi eller `dekadent´ poesi. Og denne `åndelige´ nyorienteringen når selv bolsjevikpartiet der en krets ledet av den fremtidige folkekommissær for kultur og utdanning Anatolij Lunacarskij, forfatteren Maksim Gor’kij og filosofen Aleksandr Bogdanov beskjeftiger seg med `gudebygging´ (bogostroitel’stvo), det vil si et forsøk på å forene marxisme og gudstro (`gud´ er noe menneskene skal skape i fellesskap).

Kun en del av intelligentsiaen i Tsar-Russland kan således sies å ha tilhørt den `regime-kritiske´ eller `revolusjonære´ intelligentsiaen. Og i lange perioder etter intelligentsiaens fremvekst på 1840- til 1860-tallet fantes det knapt noen `revolusjonær´ intelligentsia – jevnfør reaksjonsperioden etter mordet på Aleksander II i 1881. Intelligentsiaen var heller aldri noe tallrikt fenomen. På 1860-tallet talte intelligentsiaen trolig noen titusener – av en befolkning

---

²⁹ Denne `profesjonelle´ intelligentsiaens (sønnesønnene’s) ideologiske reorientering på 1890-tallet er behandlet av George Fischer i *Russian Liberalism, From Gentry to Intelligentsia* (1969) [1958]: 83-116. Fischer konkluderer med at "for the first time the lower intelligentsia became a third force between revolutionary socialism and liberalism". (s. 86). Og dette `tredje elementet´ var viktig for at den gamle `godseier-liberalismen´ skulle utvikle seg til en liberal massebevegelse og til det radikal-liberale `Kadet´-partiet – den viktigste opposisjonelle kraften til det tsaristiske regimet under og etter revolusjonen i 1905-1907. Jevnfør også Allan K. Wildmans fremstilling av 1890-tallets russiske intelligentsia i "The Russian Intelligentsia of the 1890's", *American Slavic and East European Review* Vol. 19, No. 2/1960. Wildmans påstand er at marxismen vant frem i Russland på 1890-tallet etter at intelligentsiaen hadde mistet troen både på folkets vilje til å gjøre opprør og på terror som politisk virkemiddel.

på over 70 millioner.³⁰ Og på slutten av 1800-tallet var antallet medlemmer av intelligentsiaen steget til mellom 500 000 og 750 000 – det vil si til kanskje en halv prosent av en befolkning på 126 millioner.³¹

Oppsummering

Bortsett fra Petr Zaičnevskij og hans tilhengere har det knapt eksistert noen russiske revolusjonærer som har oppfattet seg selv som `jakobinere`. Utfra de konspirative, voldelige og terroristiske virkemidlene de var villige til å anvende i den politiske kampen mot den bestående samfunnsorden, må grupperinger som Narodnaja Volja og de sosial-revolusjonære kunne karakteriseres som eksponenter for en `jakobinsk`-`blanquistisk` mentalitet. Om en med `jakobinisme`-`blanquisme` ikke bare forstår bruken av konspirative og voldelige politiske virkemidler (kupp og liknende), men også forsvar for et revolusjonært mindretallsdiktatur, kan imidlertid hverken medlemmene av Narodnaja Volja eller de sosial-revolusjonære betegnes som `jakobinere` eller `blanquister`. Tvert imot avskrev både Narodnaja Volja og de sosial-revolusjonære innføringen av et sosialistisk utviklingsdiktatur etter omstyrtningen av det bestående undertrykkelses- og utbyttingssamfunnet – utfra en overbevisning om at folkemassene spontant ville gå i gang med oppbyggingen av et sosialistisk samfunn. Faktisk er Petr Zaičnevskij, Sergej Nečaeov og Petr Tkačev de eneste russiske revolusjonærer som før 1917 åpent har krevd innføringen av et sosialistisk utviklingsdiktatur.³²

Kun en del av intelligentsiaen i Tsar-Russland tilhørte den `regimekritiske` eller `revolusjonære` intelligentsiaen. Og i lange perioder fantes det knapt noen `revolusjonær` intelligentsia.

---

³⁰ George Fischer, "The Intelligentsia and Russia" i Cyril E. Black (Ed), *The Transformation of Russian Society, Aspects of Social Change Since 1861* (1960): 257.

³¹ George Fischer, "The Intelligentsia and Russia" i Cyril E. Black (Ed), *The Transformation of Russian Society, Aspects of Social Change Since 1861* (1960): 262.

³² Også `dekabristen` Pavel Pestel` hevdet at det var nødvendig å innføre et mindretalls-diktatur etter omstyrtningen av det tsaristiske regimet. Men hans mål var ikke å innføre `sosialisme`, men en rasjonell samfunnsorden basert på opplysningstidens idealer.

Karl Marx' og Friedrich Engels' syn på Russland, 'blanquisme' og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen

Dette kapittelet tar ikke sikte på å gi en fullstendig fremstilling av Marx' og Engels' syn på de sosiale og politiske forholdene i Russland og tsar-regimets utenrikspolitikk. Hensikten er derimot å trekke frem sider ved Marx' og Engels' syn på kampen for sosialismen i Russland som kan sette Tkačevs og Lenins teorier i relief. Videre er målet å avdekke Marx' og Engels' syn på 'blanquistiske' sammensvergelse som revolusjonær metode, deres oppfatning av hvordan omdanningen av samfunnet etter revolusjonen bør foregå, og deres tanker om utviklingen av 'sosialistisk bevissthet'.

Kapittelet innledes med en kortfattet presentasjon av utviklingen av Marx' og Engels' syn på det tsaristiske regimet, russisk utenrikspolitikk og de sosiale og politiske forholdene i Russland. Deretter følger en gjennomgang av Marx' og Engels' syn på de revolusjonære narodnikene og deres terroristiske kamp mot tsar-regimet. Så følger en presentasjon av Marx' og Engels' syn på landsbyfellesskapet. Deretter følger en fremstilling av Marx' og Engels' syn på 'blanquisme' og sammensvergelse som revolusjonær metode – og av Marx' og Engels' deltakelse i et 'blanquistisk' selskap, Bund der Kommunisten, omkring 1850. Så følger en presentasjon av Marx' og Engels' tanker om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen. Avslutningsvis følger en fremstilling av Marx' og Engels' tanker om arbeidernes evne til å utvikle en 'sosialistisk bevissthet' – og av andre sosialistiske teoretikeres syn på det samme spørsmålet.

Kapittelet er i så stor grad som mulig forsøkt basert på Marx' og Engels' egne skrifter – og på skriftene til andre sosialistiske teoretikere.

Marx' og Engels' syn på Russland

Allerede i sine tidligste skrifter forfattet på 1840-tallet behandler Marx og Engels Russland, men da utelukkende som 'Europas gendarm', en autokratisk styrt stormakt som truer friheten til folkene i Vest-Europa, undertrykker polakkene og forsvarer den bestående samfunnsorden basert på fyrstenes suverenitet – og som bruker 'panslavismen' som et utenrikspolitisk redskap.¹ Først med Russlands nederlag i Krimkrigen i 1856 og opphevelsen av livegenskapet i 1861 blir Russlands historie ifølge Marx og Engels ikke bare det tsaristiske regimets historie, men også det russiske folks historie. Marxismens grunnleggere er begge overbevist om at en omstyrting av det tsaristiske regimet vil gjøre det lettere å gjennomføre en sosialistisk revolusjon i Vest-Europa, og de følger derfor med stor interesse kampen mellom tsarregimet og den fremvoksende revolusjonære bevegelsen.

I sine første skrifter om fremveksten av en opposisjon til det tsaristiske regimet hevder Marx og Engels at utviklingen i Russland vil bli en gjentakelse av den første fase av Den franske revolusjon: Tsaren vil bli tvunget til å sammenkalle en grunnlovgivende forsamling, og godseierklassen vil tilrive seg makten.² I sine senere skrifter om Russland erklærer de derimot at landet befinner seg foran et totalt sammenbrudd, og at revolusjonen vil feie bort hele det bestående undertrykkelses- og utbyttingssamfunnet.³

---

¹ Jevnfør skrifter som *Die Polendebatte in Frankfurt* (1848), *Der magyarische Kampf* (1849), *Der demokratische Panslawismus* (1849) og *Deutschland und der Panslawismus* (1855), og også senere skrifter som *Was hat die Arbeiterklasse mit Polen zu tun?* (1866), *Rede auf dem Polenmeeting in London* (1867) og *Eine polnische Proklamation* (1874). Jevnfør også *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century* (1857) der Marx hevder at Russlands historie og utenrikspolitikk er basert på arven etter mongolene (Gjengitt i Robert Payne (Ed), *The Unknown Karl Marx* (1971): 227-323), og *Die auswärtige Politik des russischen Zarentums* (1890) der Engels hevder at russisk utenrikspolitikk siden Katarina IIs tid var blitt utformet av en bande fedrelandsløse eventyrere – fordi folkemassene var fullstendig umyndige. At Marx og Engels betraktet det autokratiske og livegenskapsbaserte Russland som et land uten 'indre' historie – og dermed som uinteressant utfra et revolusjonært perspektiv – kommer frem ved at *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848) ikke har noen referanser til progressive eller revolusjonære grupperinger i Russland.

² Jevnfør Marx' artikler *Die Frage der Aufhebung der Leibeigenschaft in Russland* (1858) og *Über die Bauernbefreiung in Russland* (1859). (MEW 12: 590-593 og 673-682). Jevnfør også Marx' brev til Engels av 11. januar 1860 der han påpeker at den russiske adelen har begynt å kreve konstitusjonelle rettigheter, og at to-tre medlemmer av landets fremste familier skal ha blitt sendt til Sibir – samtidig som alt tyder på at livegenskapet vil bli opphevet på en måte som vil få bøndene til å miste tiltroen til tsaren. (MEW 30: 6).

³ Jevnfør følgende utdrag fra Engels' artikkelserie *Soziales aus Russland* (1875): "Ingen tvil, Russland står på terskelen til en revolusjon. Finansene er gjennområtne. Skatteskruen virker ikke lenger. Rentene på den gamle statsgjelden blir betalt med nye lån, og hvert nytt lån støter på stadig større vanskeligheter [...] Forvaltningen er fra gammelt av gjennomkorrupt. Tjenestemennene lever mer av tyveri, bestikkelser og utpresning enn av sin lønn. Hele landbruksproduksjonen – som uten sammenlikning er viktigst for Russland – har blitt brakt fullstendig i uorden gjennom avskaffelsen av livegenskapet i 1861 [...] Det hele er med mye strev og kun tilsynelatende holdt sammen av en orientalsk despotisme hvis vilkårlighet vi i Vesten ikke er i stand til å gjøre oss noen som helst forestilling om [...] Her er alle betingelsene for en revolusjon forent. En revolusjon som innledet av de høyere klassene i hovedstaden, kanskje sågar av regjeringen selv, av bøndene raskt må bli drevet videre og ut-

Det bemerkelsesverdige ved Marx' og Engels' skrifter om forholdene i Russland er at de ikke bare ved flere anledninger uttrykker sin beundring for narodnik-terroristene, men endog erklærer at det tsaristiske regimet kan styrtes ved et 'blanquistisk' kupp. Dessuten erklærer de at landsbyfellesskapet kan utgjøre grunnlaget for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden.

Beundring for narodnik-terroristene

Det klareste uttrykk for Marx' og Engels' beundring for narodnik-terroristene er et brev av 23. april 1885 fra Engels til Vera Zasulic, en av grunnleggerne av marxismen i Russland. Etter å ha tatt det forbehold at han på grunn av manglende kunnskaper om forholdene i Russland og landets revolusjonære bevegelse nødig vil komme med konkrete råd om hvilken taktikk som bør benyttes i den revolusjonære kampen, erklærer Engels her at situasjonen i Russland tilsynelatende er slik at et 'blanquistisk' kupp faktisk kan lykkes – og i det minste utløse den 'virkelige' revolusjonen. Eller som Engels formulerer det:

"Det jeg vet eller tror å vite om situasjonen i Russland, får meg til å anta at man der nærmer seg sitt 1789. Revolusjonen *må* bryte ut til en gitt tid, den *kan* bryte ut hver dag som helst. Under disse forholdene er landet som en ladd mine som man kun behøver å legge luntet til. I særdeleshet siden 13. mars [= attentatet på tsar Aleksander II i 1881] Dette er et av de unntakstilfellene der det for en håndfull mennesker er mulig å *gjennomføre* en revolusjon, det vil si ved hjelp av et lite anstøt å få et helt system, hvis likevekt er mer enn labil (for å benytte meg av Plekhanovs metafor), til å styrte sammen, og ved hjelp av en i seg selv ubetydelig handling å befri eksplosivkrefter som deretter ikke er til å temme. Nuvel, om noen gang blanquismen – fantasien om å kunne snu opp ned på et helt samfunn ved hjelp av handlingen til en liten gruppe sammensvorne – har hatt en viss eksistensberettigelse, så er det med sikkerhet i St. Petersburg. Har først ilden blitt lagt til kruttet, har først kreftene blitt befridd og den nasjonale energien blitt transformert fra potensiell til kinetisk (nok et av Plekhanovs yndlingsbilder, og et svært godt) – så vil mennene som har lagt ilden til minen, bli revet bort av eksplosjonen som vil være tusen ganger sterkere enn de, og som vil søke seg sin utvei som den kan, som de økonomiske kreftene og stengslene vil avgjøre."⁴

Hva gjør det om denne håndfullen av revolusjonærer tror at de kan gripe makten, spør Engels videre. De er som folk som borer hull i et dike uten å tenke over at de vil bli ført bort av

---

over den første konstitusjonelle fasen. En revolusjon som for hele Europa allerede av den grunn vil være av den største viktighet fordi den med ett slag vil tilintetgjøre den siste, til nå intakte reserven til den all-europeiske reaksjon." Kun en krig eller en for tidlig oppstand kan utsette revolusjonen. (MEW 18: 567). Det var for øvrig i denne artikkelserien Engels gikk til angrep på Tkacevs påstand om at den russiske staten 'hang i løse luften' uten sosial forankring, og at det ville være lettere å gjennomføre en sosial revolusjon i Russland enn i Vest-Europa siden landet manglet et borgerskap.

⁴ MEW 36: 304.

vannmassene når diket brister. Men om deres illusjoner gir dem krefter til å bore, hva er da galt med det? Hovedsaken er at noen utløser revolusjonen:

”Om nå den ene eller andre fraksjon gir signalet, om det skjer under den ene eller andre fane, interesserer meg ikke. Om det kun var en palass-revolusjon, ville den dagen derpå bli feid bort. Der hvor situasjonen er så anspent, hvor de revolusjonære elementene i en slik grad har samlet seg, hvor den økonomiske situasjonen til den enorme massen av folket dag for dag blir stadig mer umulig, der alle nivåene av den samfunnsmessige utvikling er representert, fra det urgamle landsbyfelleskapet til moderne storindustri og høyfinans, og hvor alle disse motsetningene med vold blir holdt sammen ved hjelp av et despoti uten sidestykke, et despoti som blir stadig mer utholdbart for en ungdom som i seg forener den nasjonale intelligens og verdighet – om der 1789 først har begynt, så vil 1793 ikke la vente på seg.”⁵

Inntrykket brevet etterlater, er at Engels har større sympati for narodnik-terroristene enn den første gruppen av russiske marxister som Vera Zasulič tilhørte. Riktignok erklærer Engels at han er stolt over at det også i Russland finnes et parti som bekjenner seg til Marx’ økonomiske og historiske teorier, og som har brutt med alle anarkistiske og slavofile tradisjoner. Men samtidig poengterer han at han ikke har rukket å lese mer enn 60 sider av Georgij Plekhanovs bok *Nasi raznoglasija* (Våre meningsforskjeller), skriftet der den russiske marxismens grunnlegger begrunner sitt brudd med narodniktradisjonen.

Skyldtes dette at Engels bevisst har valgt ikke å ta stilling til de ideologiske konfliktene mellom marxister og narodniker?⁶

Denne type rosende omtale av narodnik-terroristene forekommer i flere av Marx’ og Engels’ skrifter. I en avisartikkel fra 1879 erklærer således Engels at i Tsar-Russland er politiske mord det eneste middel intelligente, anstendige og karakterfaste mennesker har for å forsvare seg mot despotismens agenter.⁷ I et brev til den tyske sosialisten Friedrich Sorge av 5. november

---

⁵ MEW 36: 307.

⁶ Tilsynelatende har Engels ved flere anledninger forsøkt å unngå å ta stilling til stridigheter blant russiske sosialister. Således erklærer Engels i et brev til Vera Zasulič av 17. april 1890 at han forstår at hun er opprørt over at en landsmann av henne, Grigorij Bek, har fått trykket et angrep på henne i de tyske sosial-demokratenes tidsskrift, *Sozialdemokrat*. Men selv om Zasulič og den grupperingen hun tilhører, er det tyske sosial-demokratiets forbundsfeller og venner, har også andre sosialistiske fraksjoner krav på oppmerksomhet, fremhever Engels. Og det er vanskelig for folk i Vesten å forholde seg til de ulike grupperingene blant russiske sosialister. (MEW 37: 390-392). Og i et brev til eksil-russeren Isaak Gurvič av 27. mai 1893 avslår Engels å kommentere dennes bok *The Economics of the Russian Village* med den begrunnelse at utdrag fra Marx’ skrifter og korrespondanse av innbyrdes stridende russiske emigrantgrupper har blitt fortolket på de underligste måter, som om de var klassiske tekster eller Det nye testamente – en skjebne Engels selv ønsker å unngå. (MEW 39: 75).

⁷ MEW 19: 149.

1880 roser Marx narodnik-terroristene som er villige til å ofre livet i den revolusjonære kampen – mens deres ideologiske motstandere, medlemmene av grupperingen Černyj Peredel (som snart skulle fremtre som de første russiske marxistene) nøyer seg med å bedrive `revolusjonær´ propaganda.⁸ I et brev til sin datter Jenny Longuet av 11. april 1881 erklærer Marx i tilknytning til rettsprosessen mot terroristene som tok livet av tsar Aleksander II at Narodnaja Voljas medlemmer er enkle, saklige og heroiske mennesker som ikke tror at tyrannmord er et universalmiddel mot alle onder. Tvert imot forsøker de å opplyse Europa om at deres modus operandi er en spesifikt russisk, historisk uunngåelig aksjonsform – en aksjonsform det er like meningsløst å moralisere over som jordskjelvet på Chios.⁹ I et brev til Eduard Bernstein av 22. februar 1882 erklærer Engels at ”våre folk” – det vil si narodnik-terroristene – nærmest har tatt tsaren til fange, desorganisert regjeringen og rystet folkets tradisjoner. Derved har det oppstått en ”praktfull revolusjonær situasjon”, og kun en krig kan redde tsarismen fra dens sammenbrudd.¹⁰ I en avisartikkel fra 1885 skriver Engels at de russiske revolusjonærene er påtvunget sine kampmidler av deres motstandere. Terroristiske aksjoner utført av grupperinger i Vest-Europa styrker derimot utelukkende de reaksjonære kreftene.¹¹ I et brev til Marx’ datter Laura Lafargue av 16. april 1885 erklærer Engels at de russiske ”nihilistene” vil kunne sette Russland i flammer – gitt at landet innvikles i en mislykket krig.¹² I et brev til Friedrich Sorge av 9. april 1887 erklærer Engels at de siste attentatene – det vil si attentatforsøket mot tsar Aleksander III som Lenins bror Aleksandr var innviklet i – har undergravet tilliten til både regjeringen og tsaren. Arméen er full av konspirerende offiserer, panslavistene vil sette tsarens halvbror på tronen, og politiet er avmektig i forhold til ”nihilistene”. Kun en krig kan redde Russland fra revolusjonen.¹³ Og i et brev til Marx’ svigersønn Paul Lafargue av 13. april 1887 erklærer Engels at tre attentater på trediva dager burde være nok selv for en tsar – selv den russofile pressen må innrømme at Tsar-Russland er i oppløsning.¹⁴

En interessant kilde som sier mye om Marx’ og Engels’ beundring for narodnik-terroristene, er for øvrig narodniken German A. Lopatins brev av 20. september 1883 til Marija Ošanina, medlem av Narodnaja Voljas eksekutivkomité. I brevet forteller Lopatin om en samtale han nylig har hatt med Engels. Engels skal ifølge Lopatin ha erklært som sin egen og avdøde

⁸ MEW 34: 477.

⁹ MEW 35: 179.

¹⁰ MEW 35: 283.

¹¹ MEW 21: 189-190.

¹² MEW 36: 299.

¹³ MEW 36: 638.

¹⁴ MEW 36: 641.

Marx' mening at den fremste oppgaven for et revolusjonært parti i Russland måtte være å tvinge tsaren til å sammenkalle en grunnlovgivende forsamling – ikke å bedrive sosialistisk propaganda. Det gjaldt bare å rive folket ut av den letargiske tilstanden det befinner seg i – da ville videre forandringer skje av seg selv. Videre skal Engels ha erklært at både han selv og Marx mente at Narodnaja Voljas brev til Aleksander III – altså brevet der de revolusjonære etter attentatet mot Aleksander II tilbød seg å innstille terroren mot at den nye tsaren gikk med på å sammenkalle en grunnlovgivende forsamling – viste at det i de revolusjonæres rekker fantes ”mennesker med statsforstand”.¹⁵

Tilsvarende oppfatninger av narodnik-terroristene skal Engels ha gitt uttrykk for i en samtale med den tyske sosialisten Karl Kautsky. I et brev til Eduard Bernstein av 30. juni 1885 opplyser Kautsky at Engels i tilknytning til Plekhanovs verk *Naši raznoglasija* – altså skriftet der den russiske marxismens grunnlegger begrunner sitt brudd med narodniktradisjonen – skal ha uttalt at han fant Plekhanovs teoretiske anskuelser interessante og stort sett riktige. Plekhanovs taktiske råd skal Engels derimot ha oppfattet som om ikke direkte falske, så i det minste uheldige. ”Man må idag i Russland samle alle handlekraftige elementer uten hensyn til program til handling. Og Plekhanov gjør urett når han angriper de eneste folkene som nå gjør noe i Russland, Narodnaja Volja – selv om han teoretisk har rett i forhold til dem. I Russland handler det nå om omstyrtningen av tsarismen og om sammenslutningen av alle elementer for dette formål. Og Engels vil alltid stille seg på siden til dem som *handler* deretter – selv om deres programmer er ufullstendige. Plekhanov måtte heller ikke glemme under hvilke omstendigheter disse programmene oppstod. Og endelig, at de folkene som han angriper, ved det avgjørende moment (mars 1881) offentliggjorde et program [= ultimatumet til Aleksander III] som ikke kan tenkes mer statsmannsaktig.”¹⁶

---

¹⁵ Jevnfør MEW 21: 487-489 der et utdrag fra brevet er gjengitt. Samtalen mellom Lopatin og Engels fant sted 19. september 1883. Etter initiativ fra narodnik-ideologen Petr Lavrov og med Engels' samtykke ble et utdrag fra brevet – det samme utdraget som er gjengitt i MEW – trykket i boken *Osnovy teoretičeskogo socializma i ikh priloženie k Rossii* (Den teoretiske sosialismens grunnlag og deres anvendelse på Russland) (Genève 1893).

¹⁶ Jevnfør Helmut Hirsch (Hrsg), *Eduard Bernsteins Briefwechsel mit Friedrich Engels* (1970): 437-438 der det relevante utdraget fra brevet er gjengitt.

Forsvar for landsbyfellesskapet

I flere av sine skrifter erklærer Marx at landsbyfellesskapet, miren, kan utgjøre grunnlaget for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden i Russland; og han understreker i den forbindelse at de økonomiske 'lovene' han formulerer i *Das Kapital*, ikke nødvendigvis er gyldige for Russland. Også Engels har et positivt syn på landsbyfellesskapet, men kommer i sine senere skrifter til at kun en sosialistisk revolusjon i Vest-Europa kan redde det fra å måtte gå under.

Det mest kjente av Marx' og Engels' skrifter om landsbyfellesskapet er det brevet Marx 8. mars 1881 skrev til Vera Zasulic – som på dette tidspunkt fremdeles var narodnik, men som skulle bli en av de første russiske marxistene – som svar på en forespørsel fra henne om hvilket syn han hadde på det russiske landsbyfellesskapet. Var landsbyfellesskapet dømt til å gå under, eller kunne det ha en fremtid? I sitt kortfattede brev erklærer Marx at fremstillingen i *Das Kapital* av hvordan produsentene uvegerlig blir skilt fra produksjonsmidlene kun har gyldighet for Vest-Europa. Den historiske utviklingen i Vest-Europa dreide seg om å forvandle privateiendom basert på personlig arbeidsinnsats til kapitalistisk privateiendom. En oppløsning av landsbyfellesskapet ville derimot bestå i en forvandling av felleseiendom til privateiendom, altså i en helt annen form for utvikling. Analysene av utviklingen i Vest-Europa i *Das Kapital* kan følgelig ikke brukes til å vurdere landsbyfellesskapets levedyktighet. Marx legger imidlertid til at egne studier basert på russiske originalkilder hadde overbevist ham om at landsbyfellesskapet kunne utgjøre grunnlaget for Russlands gjenfødelse – forutsatt at det ble befridd fra de kreftene som truet det, og sikret en naturlig utvikling. Hvilke krefter som truer landsbyfellesskapet, og hva dets naturlige utvikling skulle bestå i, utdyper ikke Marx i brevet.¹⁷ Av Marx' forarbeider til brevet fremgår imidlertid at han har betraktet en modernisering av landsbyfellesskapet som fullt mulig. Russland er ikke et isolert samfunn, men kan tilegne seg moderne kapitalistisk teknologi – ikke minst etter en sosialistisk revolusjon i Vest-Europa. Tsarregimet undertrykker imidlertid landsbyfellesskapet ved at bøndene må betale høye skatter og høye avdrag for den jorden de mottok ved opphevelsen av livegenskapet. En russisk revolusjon er derfor en forutsetning for at landsbyfellesskapet skal kunne reddes.¹⁸

---

¹⁷ Jevnfør MEW 19: 242-243.

¹⁸ Jevnfør MEW 19: 384-406.

De samme tankene hadde Marx for øvrig flere år tidligere, nærmere bestemt i 1877, fremsatt i et utkast til et brev til det russiske tidsskriftet *Otečestvennye zapiski* (Fedrelandske meddelelser).¹⁹ Her erklærer Marx uten omsvøp at: ”Fortsetter Russland å følge den veien som det siden 1861 har slått inn på, så vil det miste den fineste sjanse som historien noen gang har tilbudt et folk, for til gjengjeld å gjennomgå alle det kapitalistiske systems skjebnesvangre tilskikkelser.” Samtidig fremhever han at *Das Kapital* ikke gjør krav på å være en historiefilosofisk teori som omfatter hele menneskehetens utvikling, men kun en ”historisk skisse” over kapitalismens fremvekst i Vest-Europa. Kun om Russland slår inn på en kapitalistisk utvikling etter vest-europeisk mønster – slik landet viser tydelige tegn til å ville gjøre – vil det måtte forvandle sine bønder til eiendomsløse proletarer og underkaste seg kapitalismens utviklingslover.²⁰

I sine senere skrifter tar imidlertid Marx og Engels stadig flere forbehold med hensyn til hvorvidt landsbyfellesskapet kan tjene som grunnlag for innføringen av en kommunistisk samfunnsorden i Russland. I forordet til den russiske utgaven av *Manifest der Kommunistischen Partei* fra 1882²¹ erklærer Marx og Engels således at landsbyfellesskapet kan brukes til en kommunistisk omdanning av Russland, men kun om en russisk revolusjon utløser en proletarisk revolusjon i Vest-Europa.²² Og i sitt etterord fra 1894 til en nyttgivelse av *Soziales aus Russland* erklærer Engels at kun en proletarisk revolusjon i Vest-Europa kan redde landsbyfellesskapet – om det i det hele tatt er til å redde.²³

* * *

¹⁹ Foranledningen til at Marx skrev brevet, var at *Otečestvennye zapiski* i oktober 1877 hadde trykket artikkelen *Karl Marks pered sudom Ju. Žukovskogo* (Karl Marx fremfor Ju. Žukovskijs tribunal), et angrep på Marx’ historiefilosofi i *Das Kapital* av narodnik-ideologen Nikolaj Mikhajlovskij. Marx sendte ikke brevet til *Otečestvennye zapiski*, men etter hans død sendte Engels det til Vera Zasulic. I 1886 ble det trykket i narodnik-tidsskriftet *Vestnik narodnoj voli* (Folkeviljens budbringer).

²⁰ Jevnfør MEW 19: 107-112.

²¹ Den første russiske utgaven av *Manifest der Kommunistischen Partei*, ført i pennen av Mikhail Bakunin, utkom i Genève i 1869, men var et rent kuriosum. Denne oversettelsen var dessuten full av unøyaktigheter. Georgij Plekhanov publiserte derfor en nyoversettelse av manifestet til russisk som utkom i 1882.

²² Jevnfør MEW 4: 575-576.

²³ Jevnfør MEW 22: 421-435. I to brev til narodnik-økonomen Nikolaj Daniel’son, skrevet henholdsvis 24. februar og 17. oktober 1893, erklærer dessuten Engels at det er for sent å redde landsbyfellesskapet – samtidig som han forsvarer Marx’ og sitt eget tidligere fremsatte syn på landsbyfellesskapet som en institusjon som kunne ha vært brukt til å innføre en sosialistisk samfunnsorden i Russland, hadde bare kapitalismen blitt styrtet tidligere i Vest-Europa. (MEW 39: 36-38 og 148-150).

I sitt etterord til nytgivelsen av *Soziales aus Russland* (1894) forklarer Engels hvorfor Marx og han selv på 1870-tallet forsvarte narodnik-terroristene og synet på landsbyfellesskapet som en mulig russisk 'særvei' til sosialismen. Den gangen fantes det to regjeringer i Russland: tsarens regjering og narodnik-terroristenes utøvende komité. Tsarismens fall var tilsynelatende nær forestående; og en revolusjon i Russland ville ha fjernet den all-europeiske reaksjonens sterkeste støtte og ha muliggjort en revolusjon i Vest-Europa. "Med mennesker som, knapt et par hundre i antall, ved sin oppofrelse og sitt heltemot brakte det absolutistiske tsarveldet dithen at det måtte ta i betraktning muligheten og betingelsene for en kapitulasjon – med disse menneskene strides vi ikke om de holdt sitt russiske folk for den sosiale revolusjons utvalgte folk." Samtidens virkelighet er imidlertid en helt annen, understreker Engels. Tsar-regimet har lyktes i å bekjempe terrorismen, kapitalismen vinner uimotståelig frem, og landsbyfellesskapet er i oppløsning. Tiden for utvalgte folk er derfor ugjenkallelig forbi.²⁴

Marx' og Engels' syn på 'blanquisme'

I sine skrifter kritiserer Marx og Engels de politiske anskuelsene til Auguste Blanqui og dennes tilhengere. I skriftet *Programm der blanquistischen Kommuneflüchtlinge* (1874) gir Engels således følgende karakteristik av Blanqui:

"Blanqui er vesentlig en politisk revolusjonær, socialist kun av følelse, i sympati med folkets lidelser. Men han har hverken en sosialistisk teori eller bestemte praktiske forslag til sosiale hjelpetiltak. I sin politiske virksomhet var han vesentlig en 'handlingens mann', en som trodde at et lite godt organisert mindretall, som i riktig øyeblikk forsøker et revolusjonært anslag, ved et par tidlige suksesser kan rive med seg folkemassene og derved gjennomføre en seierrik revolusjon. Denne kjernen kunne han under Louis-Philippe naturligvis kun organisere som et hemmelig selskap. Og da skjedde det som vanligvis skjer ved sammensvergelse: Folkene, lei av den evige forhalingen med tomme løfter om at det snart ville gå løs, mistet til slutt helt tålmodigheten, ble rebelske. Og da var valget kun: Enten å la sammensvergelsen gå i oppløsning eller å slå til uten noe ytre påskudd. Man slo til (12. mai 1839) og ble øyeblikkelig undertrykt. For øvrig var denne blanquistiske sammensvergelsen den eneste som politiet aldri fikk snusen i – slaget kom som fra klar himmel. – Derav at Blanqui oppfatter enhver revolusjon som et lite revolusjonært mindretalls anslag, følger av seg selv nødvendigheten av et diktatur etter den vellykkede aksjonen. Vel og merke av diktaturet ikke til hele den revolusjonære klassen, proletariatet, men til det lille antallet som har gjennomført anslaget, og som selv allerede på forhånd var organisert under diktaturet til ett eller noen få individer."²⁵

Blanqui er følgelig en revolusjonær av foregående generasjon, konkluderer Engels. Og Blanquis tanker finner kun støtte blant mindre utviklede og utålmodige franske arbeidere. Medlemmene av det tyske arbeiderparti har for lengst vokst fra denne type oppfatninger – det vil

---

²⁴ Jevnfør MEW 22: 432-433.

²⁵ MEW 18: 529.

si de har forstått at sammensvergelse og mindretalls-diktatur ikke kan erstatte massemobilisering og klassekamp.

I sin innledning til 1891-utgaven av Marx' skrift *Der Bürgerkrieg in Frankreich* påpeker Engels at mens blanquistene i teorien var tilhengere av makterobring ved et kupp etterfulgt av et revolusjonært diktatur basert på den strengeste maktkonsentrasjon, oppfordret Paris-kommunen av 1871 der blanquistene var i flertall, i sine proklamasjoner befolkningen til å omdanne Frankrike til en føderasjon av frie kommuner – mens de 'små-borgerlige' proudhonistene måtte godta storstilt organisering av produksjonen.²⁶ I sin innledning til 1895-utgaven av Marx' skrift *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* erklærer Engels at: "Tiden for overrumplinger, for revolusjoner gjennomført av små bevisste minoriteter i spissen for bevisstløse masser, er forbi. Der det handler om en fullstendig omdanning av samfunnets organisasjon, må massene selv være med, selv ha forstått hva det handler om, for hva de risikerer legeme og liv."²⁷ Og førte år tidligere – i en tale 14. april 1856 i anledning fireårsjubiléet for chartist-tidsskriftet *The People's Paper*, en tale som tok utgangspunkt i revolusjonene som var blitt nedslått i 1848 – hadde Marx erklært at damp, elektrisitet og spinnemaskiner er langt farligere revolusjonærer enn folk som Barbès, Raspail og Blanqui.²⁸

Mer påfallende enn Marx' og Engels' åpne kritikk av Blanquis revolusjonære teorier er imidlertid at de så sjelden omtaler Blanqui og dennes tilhengere.²⁹ Derimot skrev grunnleggerne av den 'vitenskapelige' sosialismen en hel bok – *Das Elend der Philosophie, Antwort auf Proudhons 'Philosophie des Elends'* (1847) – for å gjendrive oppfatningene til Proudhon. Kan dette skyldes at de har betraktet Blanquis politiske forestillinger som irrelevante utfra sitt 'vitenskapelige' synspunkt?

---

²⁶ MEW 22: 196-197.

²⁷ MEW 22: 523. Engels påpeker også at den militærtekniske utvikling har gjort det særdeles vanskelig å tilegne seg makten i moderne stater ved hjelp av kupp, barrikader og gatekamper. (Ibid: 519-522).

²⁸ MEW 12: 3. Samtidig som Marx og Engels tar avstand fra Blanquis politiske oppfatninger, har de imidlertid beundring for ham som menneske og revolusjonær. I et forord til et opprop skrevet av den fengslede Blanqui i 1851 karakteriserer Marx og Engels således Blanqui som "den revolusjonære kommunismens edle martyr". (MEW 7: 568). I *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (1852) betegner Marx Blanqui og dennes tilhengere som "det proletariske partis virkelige førere". (MEW 8: 121). Og i et brev til den franske sosialisten Louis Wateau av 10. november 1861 ber Marx denne være forvisset om at "ingen kan mer enn jeg være interessert i skjebnen til en mann [= Blanqui] som jeg alltid har betraktet som hodet og hjertet til det proletariske partiet i Frankrike". (MEW 30: 617). Tilsynelatende har imidlertid hverken Marx eller Engels noen gang møtt Blanqui.

²⁹ Før 1850 inneholder Marx' og Engels' verker og korrespondanse kun én henvisning til Auguste Blanqui (en strøbemerkning i en artikkel av Engels fra 1848 om borgerkrigen i Frankrike – jevnfør MEW 5: 143). Derimot inneholder Marx' tidlige skrifter flere henvisninger til Auguste Blanquis bror, den konservative økonomen Jérôme-Adolphe Blanqui.

Sammensvergelses som revolusjonær metode tar Marx og Engels avstand fra. I *Grundsätze des Kommunismus* (1847) erklærer Engels således at sammensvergelses ikke bare er nytteløse, men sågar skadelige.³⁰ I en bokanmeldelse fra 1850 betegner Marx tilhengere av revolusjonære sammensvergelses som ”revolusjonens alkymister” – de er like forrykte og besatt av fikse idéer som tidligere tiders alkymister.³¹ På Den første arbeiderinternasjonales London-konferanse erklærer Marx i en tale 22. september 1871 at hemmelige selskaper er skadelige da de underkaster arbeiderne autoritære og mystiske lover i stedet for å oppdra dem.³² Og i sitt nyskrevne etterord til *Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln* betegner Marx i 1875 de konspiratoriske aktivitetene til sine tidligere allierte i Bund der Kommunisten Karl Schapper og August Willich som ”konspirasjons- og revolusjonslek” (Konspirations- und Revolutionsspielerei).³³

Marx’ og Engels’ negative holdning til sammensvergelses kommer også til uttrykk i *Ein Komplott gegen die Internationale Arbeiterassoziation* (1873) – skriftet de sammen med den franske sosialisten Paul Lafargue forfattet på vegne av arbeiderinternasjonalen etter ekskluderingen av Bakunin og hans tilhengere i 1872. Her erklærer Marx og Engels at Bakunin og dennes tilhengere utgjør et små-borgerlig element som er fremmed for arbeiderbevegelsen, og som ved hjelp av ”jesuittiske midler” (løgner, trusler, mord og liknende) forsøker å påtvinge denne sine egne målsettinger.³⁴ De påpeker også motsetningen mellom Bakunins anarkistiske idealer og de elitistiske og konspirative metodene han er villig til å ta ibruk for å realisere sine mål.³⁵ Og de avdekker Bakunins og dennes protegé Sergej Nečaevs fordekke og kriminelle virksomhet i Russland – blant annet ved å omtale mordet på studenten Ivanov³⁶ og ved å sitere Nečaevs beryktede *Katekhizis revoljucionera* (Den revolusjonæres katekisme).³⁷

Samtidig som Marx og Engels i sine skrifter kritiserer de politiske oppfatningene til Blanqui og sammensvergelses som revolusjonær metode, er det imidlertid et faktum at de begge i 1847-1850 tilhørte et revolusjonært selskap, Bund der Kommunisten, hvis vedtekter må kunne

---

³⁰ MEW 4: 372.

³¹ MEW 7: 273.

³² MEW 17: 655.

³³ MEW 8: 575.

³⁴ Jevnfør MEW 18: 333-334.

³⁵ Jevnfør MEW 18: 341-342.

³⁶ Jevnfør MEW 18: 417-420.

³⁷ Jevnfør MEW 18: 427-431.

karakteriseres som 'blanquistiske'. I vedtektene til Bund der Kommunisten står det således at betingelsene for at en person skal kunne opptas i forbundet, ikke bare er at vedkommende utviser revolusjonær handlekraft og vilje til å propagandere for dets formål, men også at vedkommende underordner seg forbundets avgjørelser ("Medlemmene lover betingelsesløst å underkaste seg forbundets beslutninger.") og forstår å hemmeligholde dets virksomhet ("strengeste diskresjon i alle saker som angår forbundet"). Nye medlemmer opptas ved énstemmig kooptasjon. Forbundet består av lokalorganisasjoner, kretsorganisasjoner, sentralledelse og kongress. All kommunikasjon skjer via et overordnet ledd, lokalorganisasjoner og kretsorganisasjoner har ikke kontakt med hverandre ("Kommunene står kun i direkte forbindelse med sin krets, kretsene med sentralmyndigheten."). Personer som har blitt ekskludert fra forbundet, holdes under overvåkning ("De ekskluderte blir meldt til hele forbundet og i likhet med alle andre mistenkelige subjekter overvåket av hensyn til forbundet.").³⁸

Inntrykket av at Bund der Kommunisten var et 'blanquistisk' selskap forsterkes av en instruks til medlemmene Marx og Engels på vegne av forbundets ledelse utstedte i mars 1850. Her heter det at forbundets mål er å gjennomføre en permanent revolusjon inntil proletariatet har kommet til makten i alle land, eiendomsretten har blitt avskaffet og klassemotsetningene opphevet. For å virkeliggjøre dette målet må arbeiderne – og fremfor alt forbundets medlemmer – i tillegg til de borgerlig-demokratiske organisasjonene opprette sin selvstendige organisasjon som skal være både hemmelig og offentlig. Og skulle demokratene komme til makten, må arbeiderne opprette sine egne revolusjonære regjeringer (arbeiderklubber og liknende) som kan undergrave, true og overvåke virksomheten til de demokratiske regjeringene.³⁹

Hvilken betydning Bund der Kommunisten skal tillegges, og hvilken rolle Marx og Engels har spilt i forbundet, er imidlertid omstridt. I *The Political Ideas of Marx and Engels I, Marxism and Totalitarian Democracy 1818-1850* (1974) betegner Richard N. Hunt Bund der Kommunisten som "an expressly anti-Blanquist organization" – en organisasjon som var blitt til ved at tilhengerne av konspirative revolusjonære metoder hadde gått over til marxismen, ikke ved at Marx og Engels hadde begynt å tro på revolusjoner gjennomført ved hjelp av

---

³⁸ Jevnfør MEW 7: 565-567 der *Statuten des Kommunistischen Bundes* er gjengitt. Riktignok fastsetter vedtektene til Bund der Kommunisten at ledere på alle nivåer skal velges av organisasjonens medlemmer.

³⁹ Jevnfør MEW 7: 244-254 der *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850* er gjengitt.

konspirative metoder.⁴⁰ Han fremhever at Marx og Engels under revolusjonen i 1848-1849 engasjerte seg i åpen, demokratisk virksomhet, og ikke i virksomheten til Bund der Kommunisten – som Marx prøvde å oppløse i juni 1848.⁴¹ Og han argumenterer for at mye av det 'blanquistiske' innholdet i 'Mars-instruksen' var blitt påtvunget Marx og Engels etter at de i 1849 igjen hadde sluttet seg til kommunistforbundet.⁴² John Plamenatz erklærer i *German Marxism and Russian Communism* (1954) at: "In *The Address to the Communist League* we have the beginnings of a doctrine that the Bolsheviks were afterwards to make much use of, the doctrine of the 'uninterrupted revolution'. The workers and the Communists are invited, in a still backward country, to take advantage of middle class resistance to autocracy to steal a march on history and use an initially bourgeois revolution to achieve some at least of the 'true' interests of the proletariat."⁴³ I *Marxism, One Hundred Years in the Life of a Doctrine* (1965) erklærer den amerikanske historikeren Bertram D. Wolfe at: "The *Circular* is noteworthy both for the extremism of the methods advocated to secure its aims and the highly statist and centralist formulation of those aims. It is doubtful if there is any other document from the hands of Marx in which Lenin, Stalin, Khrushchev, and Mao Tse-tung could find so much evidence for their claim to be the faithful heirs and so large a heritage to claim."⁴⁴ De øst-tyske historikerne Horst Bartel og Walter Schmidt erklærer i "Zur Entwicklung der Auffassungen von Marx und Engels über die proletarische Partei" (1970) at: "Bund der Kommunisten var hverken en sekterisk sammensvergelsesorganisasjon, en liberal klubb av likesinnede eller en små-borgerlig diskusjonsforening, men en politisk kamporganisasjon."⁴⁵ Og i *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom* (1995) erklærer den polske idéhistorikeren Andrzej Walicki at Bund der Kommunisten var et forsøk på å opprette en uavhengig organisasjon for arbeiderklassen. Organisasjonen representerte en 'jakobinsk' sentralisme, men var ikke et blanquistisk selskap som hadde til hensikt å erobre den politiske makten ved et kupp.⁴⁶

---

⁴⁰ Richard N. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels I, Marxism and Totalitarian Democracy 1818-1850* (1974): 161.

⁴¹ Jevnfør Richard N. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels I, Marxism and Totalitarian Democracy 1818-1850* (1974): 173-174.

⁴² Jevnfør Richard N. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels I, Marxism and Totalitarian Democracy 1818-1850* (1974): 240-242.

⁴³ John Plamenatz, *German Marxism and Russian Communism* (1954): 134.

⁴⁴ Bertram D. Wolfe, *Marxism, One Hundred Years in the Life of a Doctrine* (1967) [1965]: 19. (Henvisning til dette sitatet i Richard N. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels I, Marxism and Totalitarian Democracy 1818-1850* (1974): 236).

⁴⁵ Horst Bartel & Walter Schmidt, "Zur Entwicklung der Auffassungen von Marx und Engels über die proletarische Partei", i Horst Bartel et al., *Marxismus und deutsche Arbeiterbewegung. Studien zur sozialistischen Bewegung im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts* (1970): 33-34.

⁴⁶ Jevnfør Andrzej Walicki, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom* (1995): 148-150.

I sitt skrift *Der Kommunisten-Prozess zu Köln* (1852) – forfattet i anledning en nettopp avsluttet rettssak mot tyske revolusjonærer – erklærer Engels at Bund der Kommunisten var en illegal organisasjon, men utelukkende fordi det var forbudt å danne legale opposisjonelle organisasjoner. Borgerskapet og små-borgerskapet kunne klare seg uten en organisasjon takket være sin stilling i samfunnet, forbindelser og penger. Proletariatet var derimot tvunget til å slutte seg sammen i en organisasjon. Derfor oppstod det tallrike hemmelige selskaper i Frankrike og Tyskland under revolusjonen i 1848-1849. Bund der Kommunisten adskilte seg imidlertid fra andre hemmelige selskaper ved at dets mål var å styrte hele den kapitalistiske samfunnsorden – ikke bare tyranner, despoter og usurpatører.⁴⁷

Det skal også påpekes at vedtektene til det andre revolusjonære selskapet Marx og Engels var medlemmer av, Den første arbeiderinternasjonale, ikke på noen måte kan karakteriseres som 'blanquistiske'.⁴⁸ Og på sine eldre dager erklærte både Marx og Engels at en fredelig innføring av sosialismen var fullt ut mulig i de demokratiske statene i Vest-Europa og i USA.⁴⁹

---

⁴⁷ Jevnfør MEW 8: 398-400.

⁴⁸ Disse vedtektene, *Allgemeine Statuten und Verwaltungs-Verordnungen der Internationalen Arbeiter-assoziation* (1871), erklærer at arbeiderklassens frigjøring må være arbeiderklassens eget verk. Internasjonalens sentralråd skal være en informasjonssentral som har til oppgave å holde de nasjonale seksjonene orientert om forhold som angår arbeiderbevegelsens stilling i ulike land, og å foreslå tiltak for å løse felles problemer. Nasjonale seksjoner har rett til å ha sine egne vedtekter tilpasset lokale forhold, så sant disse ikke er i strid med arbeiderinternasjonalens målsettinger. Internasjonalens høyeste myndighet er en valgt kongress der de nasjonale seksjonene er representert utfra antall medlemmer. Alle medlemmer av internasjonale har stemmerett og er valgbar til alle verv. (Jevnfør MEW 17: 440-455).

⁴⁹ I en tale etter avslutningen av Den første arbeiderinternasjonales Haag-kongress (1872) erklærte Marx således at i land som Amerika, England og Holland er det fullt ut mulig for arbeiderne å gjennomføre sine målsettinger på fredelig vis. (MEW 18: 160). I sin kritikk av det tyske sosial-demokratiske partiets Erfurt-program (1891) erklærer Engels at i demokratiske republikker som Frankrike og USA og i konstitusjonelle monarkier som England er en fredelig innføring av sosialismen mulig – men ikke i det absolutistiske Tyskland. (MEW 22: 234). Og i sin innledning til 1895-utgaven av Marx' skrift *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* raljerer Engels over borgerlige politikeres forsøk på å lokke det fra valg til valg voksende tyske sosial-demokratiet til å ta i bruk voldelige virkemidler – for derved å få et påskudd til å undertrykke arbeiderbevegelsen: "Vi, de 'revolusjonære', 'opprørerne', vi trives langt bedre med lovlige midler enn med ulovlige og opprør." (MEW: 22: 525).

Marx' og Engels' syn på omdanningen av samfunnet etter revolusjonen

Den mest utførlige fremstilling av Marx' og Engels' tanker om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen er Marx' skrift *Der Bürgerkrieg in Frankreich* (1871). I dette skriftet om Paris-kommunen av 1871 roser Marx den opprørske Paris-befolkningen for å ha knust det bestående statsmaskineriet – i motsetning til alle tidligere revolusjoner som utelukkende hadde forbedret dette maskineriet.⁵⁰

Paris-kommunen bestod av valgte utsendinger fra de forskjellige bydelene. Disse utsendingene kunne til enhver tid avsettes. Flertallet av utsendingene var arbeidere eller anerkjente representanter for arbeiderklassen. Kommunen hadde både utøvende og lovgivende myndighet. Alle kommunale embeter var lønnet med vanlig arbeiderlønn. Den stående hæren var erstattet av en folkemilits. Og politi og dommere var underordnet kommunen.⁵¹ Ifølge Marx var det gamle undertrykkelsesapparatet dermed forvandlet til et apparat folket brukte til å utøve nødvendige styringsoppgaver: "I stedet for en gang hvert tredje eller sjette år å bestemme hvilket medlem av den herskende klassen som skal representere og undertrykke folket i parlamentet, skulle den almene stemmeretten hjelpe folket som var organisert i kommunen, på samme måte som den individuelle stemmeretten hjelper enhver annen arbeidsgiver med å finne arbeidere, oppsynsfolk og bokholdere til sin virksomhet. Og det er velkjent at selskaper like godt som enkeltpersoner i virkelige forretningssaker vanligvis vet å finne den rette mann, og om de en gang tar feil, vet de snarest å rette opp dette."⁵² Paris-kommunen bestod kun i to måneder, men var etter Marx' mening likevel "den endelig oppdagede politiske form, som arbeidets økonomiske frigjøring kunne fyllbyrdes under".⁵³ Marx fremhever også at kommunens mål ikke var å innføre fiks ferdige utopier. Dens mål var å frigjøre de elementene av fremtidens samfunn som allerede var utviklet innenfor rammen av det borgerlige samfunn, primært ved å erstatte privat-kapitalistisk produksjon med produksjon organisert av fellesskapet.⁵⁴

---

⁵⁰ Jevnfør MEW 17: 335-338.

⁵¹ Jevnfør MEW 17: 338-339.

⁵² MEW 17: 340.

⁵³ MEW 17: 342.

⁵⁴ Jevnfør MEW 17: 342-343.

Andre av Marx' og Engels' arbeider tegner derimot et helt annet bilde av hvordan samfunnet skal omdannes etter revolusjonen enn dette frihetsbejaende, nærmest anarkistiske skriftet. I *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848) erklærer således Marx og Engels at proletarietets mål må være å gjøre seg selv til herskende klasse ved å erobre den politiske makten, og å bruke staten til å frata borgerskapet dets makt "ved hjelp av despotiske inngrep i eiendomsretten og i de borgerlige produksjonsforhold" (ekspropriasjon av grunneiendom, sterkt progressiv beskatning, avskaffelse av arveretten, kredittmonopol, opprettelse av offentlige fabrikker, almen arbeidsplikt, offentlig oppdragelse av alle barn, med mer).⁵⁵ I *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* (1850) erklærer Marx at opprettelse av "proletariatets klassesdiktatur" (die Klassendiktatur des Proletariats) er en forutsetning for avskaffelsen av alle former for klasseforskjeller.⁵⁶ Og i et brev til den tyske sosialisten Joseph Weydemeyer av 5. mars 1852 erklærer Marx at hans egen fortjeneste ikke består i å ha oppdaget klassene og klassekampen – det hadde borgerlige historikere gjort lenge før ham. Det han selv hadde gjort, var å påvise at klassene var knyttet til bestemte, historisk gitte måter å produsere på, at klassekampen ville føre til opprettelsen av proletariatets diktatur (Diktatur des Proletariats), og at dette diktaturet utgjorde overgangen til det klasseløse samfunn.⁵⁷

Marx' og Engels' tanker om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen er således preget av spenningen mellom tiltroen til folkemassenes egen evne til å skape et klasseløst samfunn i *Der Bürgerkrieg in Frankreich* (1871) og kravet om opprettelse av 'proletariatets diktatur' og bruk av staten til å avskaffe klasseforskjellene i *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848) og andre av Marx' og Engels' tidlige skrifter. Og denne spenningen oppheves ikke av at Marx i sin kritikk av de tyske sosial-demokratenes Gotha-program (1875) erklærer at hvilke av den borgerlige statens funksjoner som vil bli opprettholdt i et fremtidig kommunistisk samfunn, kun lar seg besvare på vitenskapelig vis ("ist nur wissenschaftlich zu beantworten").⁵⁸ Etter at den bestående kapitalistiske samfunnsorden har blitt omstyrtet, vil den enkelte ifølge Marx måtte bli belønnet etter vedkommendes arbeidsinnsats – inntil prinsippet om 'Arbeid etter evne, forbruk etter behov' kan virkeliggjøres.⁵⁹ Staten vil i denne overgangsperioden være "proletariatets revolusjonære diktatur" (die revolutionäre Diktatur des Proletariats).⁶⁰

---

⁵⁵ Jevnfør MEW 4: 481-482.

⁵⁶ Jevnfør MEW 7: 89-90.

⁵⁷ Jevnfør MEW 28: 507-508.

⁵⁸ MEW 19: 28.

⁵⁹ Jevnfør MEW 19: 20-21.

⁶⁰ MEW 19: 28.

Etter Marx' død betegner for øvrig Engels i innledningen til en tysk nytgivelse av *Der Bürgerkrieg in Frankreich* (1891) Paris-kommunen som "proletariatets diktatur". ("Se på Paris-kommunen. Det var proletariatets diktatur").⁶¹ Og i sin kritikk av det tyske sosial-demokratiske partiets Erfurt-program (1891) betegner Engels den demokratiske republikken som "den spesifikke formen for proletariatets diktatur".⁶²

* * *

Marx og Engels utarbeider ingen teorier om å gjøre menneskene like i åndelig og biologisk forstand. Tvert imot understreker Engels i *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (Anti-Dühring) (1878) at ethvert likhetskrav som går utover avskaffelse av klassene, vil måtte føre "til det absurde" (ins Absurde).⁶³ Og i *Die deutsche Ideologie* (1846) beskriver Marx og Engels det kommunistiske samfunn som et samfunn der menneskene utfolder alle sine åndelige og biologiske egenskaper – den enkelte kan være både jeger, fisker og litteraturkritiker.⁶⁴

Marx' og Engels' syn på utviklingen av 'sosialistisk bevissthet'

Vedtektene til Den første arbeiderinternasjonalen som var ført i pennen av Karl Marx, erklærer at arbeiderklassens frigjøring må være arbeiderklassens eget verk. Dette utsagnet impliserer at arbeiderklassen selv må utvikle en 'sosialistisk bevissthet' som en del av sin frigjøringskamp. I sine skrifter uttrykker imidlertid Marx og Engels flere og til dels motstridende oppfatninger med hensyn til hvilke betingelser som må være til stede for at arbeiderne skal utvikle en 'sosialistisk bevissthet', og hvordan utviklingen av en slik bevissthet foregår.

---

⁶¹ MEW 22: 199.

⁶² MEW 22: 235.

⁶³ MEW 20: 99.

⁶⁴ MEW 3: 33. *Die deutsche Ideologie* ble utgitt først i 1932 og var således ukjent både for Lenin og hans samtidige og for tidligere generasjoner av marxister.

I enkelte av sine skrifter hevder Marx og Engels at 'sosialistisk bevissthet' er noe som må tilføres arbeiderklassen av de revolusjonære. I *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, Einleitung* (1844) erklærer Marx således at:

"På samme måte som filosofien i proletariatet finner sine *materielle* [våpen], så finner proletariatet i filosofien sine *åndelige* våpen. Og så snart tankens lyn grundig har slått ned i folkets naive jord, vil *tyskernes* frigjøring til mennesker fullbyrdes."⁶⁵

En sann filosofi er altså ikke noe som spontant oppstår i arbeiderklassen. Filosofien oppstår utenfor arbeiderklassen, men kan kun virkeliggjøre sine mål ved hjelp av arbeiderklassen – på samme måte som arbeiderklassen kun kan virkeliggjøre sine mål ved hjelp av filosofien.

I *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (1845) erklærer Engels at kun når chartistene som representerer proletariatet, har blitt sammensmeltet med sosialistene som utgår fra borgerskapet, vil arbeiderklassen bli Englands herre – en utvikling Engels betegner som en reproduksjon av den franske kommunismen på engelsk vis.⁶⁶ I *Das Elend der Philosophie, Antwort auf Proudhons 'Philosophie des Elends'* (1847) erklærer Marx at på samme måte som økonomene er borgerskapets vitenskapelige representanter, er sosialister og kommunister proletariatets teoretikere.⁶⁷ Og i *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848) erklærer Marx og Engels at kommunistene – den mest målbevisste og konsekvente del av arbeiderpartiene i alle land, de som fremhever hele proletariatets felles, overnasjonale interesser – er de som driver arbeiderpartiene fremover, og at de i motsetning til proletariatets øvrige masse har innsikt i vilkårene for den proletariske bevegelse, dens forløp og alminnelige resultater.⁶⁸ Videre fremhever de at ikke et øyeblikk vil kommunistene unnlate å "utvikle blant arbeiderne en så klar bevissthet som mulig om den fiendtlige motsetningen mellom borgerskap og proletariat".⁶⁹

I andre av sine skrifter hevder Marx og Engels at 'sosialistisk bevissthet' er noe som spontant oppstår hos arbeiderne som en følge av den situasjonen de befinner seg i. I *Das Elend der Philosophie, Antwort auf Proudhons 'Philosophie des Elends'* (1847) erklærer Marx således – etter å ha fastslått at sosialister og kommunister er proletariatets teoretikere – at så lenge produktivkreftenes utvikling ikke har sprengt det borgerlige samfunns rammer, og proletari-

---

⁶⁵ MEW 1: 391.

⁶⁶ MEW 2: 453.

⁶⁷ MEW 4: 143.

⁶⁸ MEW 4: 474.

⁶⁹ MEW 4: 493.

atets bevissthet er utviklet, vil teoretikernes tanker forbli utopier. Først når teoriene reflekterer historiens utvikling og proletariatets kamp, kan de virkeliggjøres:

”Så lenge proletariatet ikke er tilstrekkelig utviklet for å konstituere seg som klasse, og proletariatets kamp mot borgerskapet derfor ennå ikke har en politisk karakter, så lenge produktivkreftene ennå ikke er tilstrekkelig utviklet i det borgerlige samfunns skjød for å la de materielle betingelsene skinne gjennom som er nødvendige for proletariatets befrielse og for dannelsen av et nytt samfunn – så lenge er disse teoretikerne kun utopister som for å avhjelpe de undertrykte klassenes behov uttenker systemer og søker etter en fornyende vitenskap. Men i samme grad som historien skrider frem, og med den proletariatets kamp alt tydeligere avtegner seg, behøver de ikke lenger å søke vitenskapen i sitt eget hode. De behøver kun å gjøre klart for seg hva som foregår fremfor deres øyne, og å gjøre seg til redskap for dette. Så lenge de søker vitenskapen og kun konstruerer systemer, så lenge de står ved kampens begynnelse, ser de i elendigheten kun elendighet, uten å få øye på den revolusjonære, omstyrtende siden som kommer til å kaste det gamle samfunnet over ende. Fra dette øyeblikk blir vitenskapen et bevisst resultat av den historiske bevegelse. Og den har opphørt å være doktrinar, den har blitt revolusjonær.”⁷⁰

Og i *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (‘Anti-Dühring’) (1878) uttrykker Engels den samme tanken på følgende, nærmest formelaktige måte:

”å gi den til aksjon kalte, idag undertrykte klasse bevissthet om betingelsene for og naturen av dens egen aksjon, er oppgaven til den proletariske bevegelsens teoretiske uttrykk, den vitenskapelige sosialismen.”⁷¹

* * *

Også andre marxistiske teoretikere erklærer at ‘sosialistisk bevissthet’ er noe som må tilføres arbeiderklassen. Karl Kautsky, Den annen internasjonales fremste ideolog, erklærer således i *Die Revision des Programms der Sozialdemokratie in Oesterreich* (1901):

”Riktignok har sosialismen som lære i likhet med proletariatets klassekamp sine røtter i dagens økonomiske forhold, springer i likhet med denne ut av kampen mot massearmoden og masseelendigheten som kapitalismen frembringer. Men de oppstår ved siden av hverandre, ikke den ene av den andre, og under forskjellige forutsetninger. Moderne sosialistisk bevissthet kan kun oppstå på grunnlag av dyp vitenskapelig innsikt. I realiteten er moderne økonomiske vitenskap i like høy grad en forutsetning for sosialistisk produksjon som for eksempel moderne teknikk. Men proletariatet kan med beste vilje like lite skape det ene som det andre. De oppstår begge av den moderne samfunnsprosess. Vitenskapens bærer er imidlertid ikke proletariatet, men den borgerlige intelligensien. Blant enkelte medlemmer av dette skiktet har da også den moderne sosialismen oppstått og først gjennom dem blitt overført til de i åndelig henseende mest utviklede proletarene, som så har ført den inn i proletariatets klassekamp der forholdene gjorde det mulig. Sosialistisk bevissthet er altså noe som utenfra er ført inn i proletariatets klassekamp, ikke noe som spontant er oppstått innenfor den [nicht etwas ihm urwüchsig Entstandenes].”⁷²

---

⁷⁰ MEW 4: 143.

⁷¹ MEW 20: 265. Jevnfør også MEW 4: 321-322, 20: 610 og 21: 212.

⁷² *Die Neue Zeit*, XX. Jahrgang (1901-1902), I. Band, Nr. 3: 79-80.

Som nevnt i kapittelet om Lenins ideologi og historiesyn, siterer Lenin selv i *Čto delat'*? denne passasjen for å begrunne sitt syn på 'sosialistisk bevissthet' som noe som må tilføres arbeiderklassen.

Også den russiske marxismens grunnlegger, Georgij Plekhanov, erklærer at 'sosialistisk bevissthet' er noe som må tilføres arbeiderklassen. I *Socializm i političeskaja bor'ba* (Sosialismen og den politiske kampen) (1883) fremhever Plekhanov således:

"Styrken til arbeiderklassen, som til enhver annen [klasse], er blant annet avhengig av hvor klar dens politiske bevissthet er, av dens samhold og organiserthet. Nettopp disse elementene ved dens styrke kan vår sosialistiske intelligentsia påvirke. Den må bli arbeiderklassens leder i den fremtidige frigjøringsbevegelsen, forklare denne dens politiske og økonomiske interesser, så vel som den gjensidige forbindelsen mellom disse interessene, den må forberede denne til en selvstendig rolle i Russlands samfunnsliv."⁷³

Og i *Naši raznoglasija* (Våre meningsforskjeller) (1885) erklærer Plekhanov:

"Han [sosial-demokraten] vil bringe *bevissthet* inn i arbeiderklassen, og uten denne er det umulig å begynne en seriøs kamp mot kapitalen."⁷⁴

Pavel Aksel'rod, en annen av den russiske marxismens veteraner, erklærer derimot i *Zadači rabočej intelligencii v Rossii* (Arbeider-intelligentsiaens oppgaver i Russland) (1893) at den russiske arbeiderklassen selv må utvikle sine lederkadrer, sin arbeiderintelligentsia: "Da vil alle intelligentsiaens beste representanter forstå at i kampen for det russiske folks politiske frigjøring skal ikke arbeiderne støtte dem, men de arbeiderne."⁷⁵

---

⁷³ G. V. Plekhanov, *Izbrannye filosofskie proizvedenija v pjati tomakh*, bd 1: 108.

⁷⁴ G. V. Plekhanov, *Izbrannye filosofskie proizvedenija v pjati tomakh*, bd 1: 351. Faktisk kan Plekhanov til tider gi inntrykk av at han betrakter arbeiderklassen som et *instrument* de revolusjonære kan bruke i sin kamp mot tsarismen. Jevnfør følgende beskrivelse i *Naši raznoglasija* av forholdet mellom den revolusjonære intelligentsiaen, bondebefolkningen og arbeiderklassen: "For å kunne påvirke den tallrike sorte masse er det nødvendig med et visst minimum av krefter, foruten hvilket alle bestrebelsene til enkeltstående individer ikke vil gi mer enn de mest ubetydelige resultater. Vår revolusjonære intelligentsia er ikke i besittelse av et slikt nødvendig minimum av krefter, og derfor etterlot dens revolusjonære bestrebelsler blant bøndene seg knapt noe spor. Vi peker på industriarbeiderne som det mellomliggende lag som er i stand til å bistå dens sammensmelting med 'folket'. [...] Foruten et visst minimum av krefter er det for å kunne påvirke et gitt miljø nødvendig med i det minste en viss likhet mellom karakteren til dette miljøet og karakteren til de menneskene som henvender seg til det. Hverken med hensyn til tankegang eller evne til fysisk arbeid har vår revolusjonære intelligentsia noe som helst til felles med bondebefolkningen. Industriarbeideren utgjør i dette tilfelle mellomtingen mellom bonde og 'student'. Derfor bør han tjene som bindeledd mellom dem." (Ibid: 366).

⁷⁵ P. Aksel'rod, *Zadači rabočej intelligencii v Rossii* (1893): IV-V.

Oppsummering

Det er en markert forskjell mellom Marx' og Engels' syn på hvilke metoder som bør benyttes i kampen for revolusjonen i Vest-Europa, og deres vurdering av kampen for revolusjonen i Russland. I Vest-Europa er organisering av arbeiderklassen og klassekamp en forutsetning for at en sosial revolusjon skal kunne bli mulig – kupp og sammensvergelse bidrar utelukkende til å demoralisere arbeiderklassen. Kun i en kort periode omkring 1850 var Marx og Engels medlemmer av en 'blanquistisk' organisasjon, Bund der kommunisten. Marx' og Engels' forsvar for narodnik-terroristene kan skyldes beundring for narodnikenes kamp mot det tsaristiske autokratiet – som de to tyske revolusjonærene betraktet som en trussel mot alle progressive krefter i Europa. Jevnfør Engels' etterord til nytgivelsen av *Soziales aus Russland* (1894) – "med disse menneskene strides vi ikke om de holdt sitt russiske folk for den sosiale revolusjons utvalgte folk". Men den kan også skyldes at de har ment at det i det føydale Russland med dets underkuede og uvitende folkemasser ikke fantes noe alternativ til en blanquistisk-terroristisk form for revolusjonær virksomhet. Jevnfør Marx' og Engels' egen deltakelse i et 'blanquistisk' selskap, Bund der Kommunisten, i det føydale, før-industrielle Tyskland.

Marx – og mer motvillig Engels – forsvarer i flere av sine skrifter troen på en russisk 'særvei' til sosialismen basert på landsbyfellesskapet. I likhet med forsvaret for narodnik-terroristenes virksomhet kan dette forsvaret skyldes beundring for narodnikenes kamp mot det tsaristiske regimet. Men Marx' omfattende upubliserte forarbeider til sitt brev til Vera Zasulic gir liten mening om tilslutningen til teorien om en russisk 'særvei' til sosialismen basert på landsbyfellesskapet utelukkende hadde til hensikt å oppmuntre narodnikenes terroristiske kamp mot tsar-regimet. Tilsynelatende har Marx oppriktig ment at eksistensen av landsbyfellesskapet gjorde at Russland kunne innføre en sosialistisk samfunnsorden uten å måtte kopiere den sosiale og økonomiske utviklingen i Vest-Europa. At kapitalismens fremvekst og landsbyfellesskapets svekkelse fikk Marx og Engels til å oppgi troen på en russisk form for sosialisme basert på landsbyfellesskapet, motsier ikke denne opprinnelige fascinasjonen for landsbyfellesskapet og dets utviklingsmuligheter.

Marx' og Engels' tanker om omdanningen av samfunnet etter revolusjonen er preget av spenningen mellom tiltroen til folkemassenes egen evne til å skape et klasseløst samfunn slik den kommer til uttrykk i *Der Bürgerkrieg in Frankreich* (1871), og kravet om opprettelse av 'proletariatets diktatur' og bruk av staten til å avskaffe klasseforskjellene i *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848) og andre av Marx' og Engels' tidlige skrifter.

I Marx' og Engels' verker er det mulig å finne både erklæringer om at 'sosialistisk bevissthet' er noe som må tilføres arbeiderklassen utenfra, og utsagn om at den situasjonen arbeiderne befinner seg i, gjør at de selv vil utvikle en 'sosialistisk bevissthet'. I skriftene til fremtredende marxister som Karl Kautsky og Georgij Plekhanov forekommer påstander om at 'sosialistisk bevissthet' er noe som må tilføres arbeiderklassen utenfra.

Petr Tkačev og V. I. Lenin – likheter og forskjeller. Lenins tenkning, 'leninismen' og opphavet til bolsjevismen

Det er flere likhetspunkter mellom de to russiske revolusjonære politiske tenkerne Petr Tkačev og V. I. Lenin. Begge var de overbevist om at det bestående samfunn basert på privat eiendomsrett til produksjonsmidlene var et ondt samfunn som dømte det store flertall av menneskene til undertrykkelse og utbytting. Videre var de overbevist om at det bestående samfunn ikke lot seg forbedre gjennom gradvise reformer, men måtte omstyrtes ved en voldelig revolusjon. Og de var overbevist om at det var mulig å skape et kommunistisk samfunn uten undertrykkelse og utbytting. Begge beskjeftiget de seg inngående med forutsetningene for at det bestående samfunn skulle kunne omstyrtes, gjennomføringen av revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen – herunder ikke minst spørsmålet om forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene. De tankene – eller i det minste enkelte av de tankene – Tkačev og Lenin formulerte om forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene, og om hvilke midler som burde brukes for å styrte det bestående samfunn og å innføre et kommunistisk samfunn, har gjort at de to revolusjonære tenkerne har blitt betegnet som 'jakobinere' eller 'blanquister', og som representanter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon. Det har også blitt hevdet at Tkačev gav Lenin mange av hans politiske idéer.

Samtidig som det er likhetspunkter mellom Tkačev og Lenin, er det imidlertid også klare forskjeller mellom de to som tenkere. Tkačevs tanker om forholdet mellom eliten og folke-massene under kampen for revolusjonen og omdanningen av samfunnet etter revolusjonen gjør at han kan betegnes som 'jakobiner' eller 'blanquist' – selv om enkelte av hans teorier bryter med sentrale forestillinger i blanquismen. Å betegne Lenin som 'jakobiner' eller 'blanquist' er derimot langt vanskeligere da hans tenkning inneholder både 'jakobinske'/'blanquistiske' elementer og elementer som bryter med jakobinismen/blanquismen.

I dette kapittelet vil jeg kontrastere Tkačevs og Lenins politiske idéer og relatere deres tenkning til en påstått russisk 'jakobinsk'-'blanquistisk' politisk tradisjon. Jeg vil også ta for meg Lenins eget syn på 'jakobinisme' og 'blanquisme'. Og jeg vil forsøke å avklare sannsynlig-

heten for at Tkačev skal ha utøvd en intellektuell påvirkning på Lenin. Avslutningsvis vil jeg drøfte forholdet mellom Lenins tenkning, 'leninismen' og opphavet til bolsjevismen.

Petr Tkačev

Tkačev har et 'totalt' syn på politikk og samfunnsspørsmål som han tilsynelatende bevarte uforandret fra slutten av 1860-tallet til hans forstand ble formørket omkring 1880. Ifølge Tkačev finnes det en objektiv definisjon av det gode samfunn: Et samfunn som sørger for fullstendig sosial og biologisk likhet mellom samfunnsmedlemmene. Samtidig er han overbevist om at dette samfunnet kun kan innføres ved at den revolusjonære intelligentsiaen – organisert i en konspirativ, handlekraftig organisasjon – erobrer statsapparatet ved et kupp støttet av lokale folkeoppstander, og deretter tvinger folkemassene til å leve i samsvar med kommunistiske prinsipper. Tkačevs interesse for biologiske forklaringsmodeller, utilitarisme og 'rasjonell egoisme' gjør at han kan karakteriseres som en utpreget 1860-tallstenker – jevnfør andre kjente 1860-tallstenkere som Nikolaj Černyševskij og Dmitrij Pisarev. Tkačev er utelukkende opptatt av muligheten for å gjennomføre en sosial revolusjon i Russland – hans betraktninger om forholdene i Vest-Europa tjener kun til å fremheve korrektheten av hans vurdering av situasjonen i Russland. Tkačev har et ambivalent forhold til sin samtids russiske agrar-sosialister, narodnikene. I likhet med disse er han opptatt av landsbyfelleskapet som grunnlaget for en sosialistisk samfunnsorden, han er redd for at fremveksten av kapitalistiske økonomiske relasjoner skal umuliggjøre innføringen av sosialismen, og han er opptatt av forholdet mellom 'helt' og 'masse'. Men til forskjell fra narodnikene fremhever Tkačev behovet for en sterk statsmakt etter revolusjonen som kan tvinge folkemassene til å leve i samsvar med kommunistiske prinsipper, og han understreker at Russland er underlagt de samme økonomiske lovene som Vest-Europa.

Tkačev har et pessimistisk syn på den 'naturlige' historiske utviklingen. Et viktig motiv i hans tenkning er redselen for at fremveksten av kapitalistiske økonomiske relasjoner skal umuliggjøre innføringen av en kommunistisk samfunnsorden. Dels er han redd for at et fremvoksende industrielt borgerskap og kapitalistiske stor-bønder skal gi tsarismen en sosial forankring

den ikke har i det gamle føydalsamfunnet. Og dels er han redd for at muligheten til å sikre seg en privilegert posisjon basert på utbytting av andres arbeid vil kunne få intelligentsiaen til å forsones seg med den bestående samfunnsorden. Dette gir Tkačevs tenkning en `nå eller aldri'-dimensjon.

Tkačevs voluntaristiske historiefilosofi, tanker om muligheten for å `springe over' historiske epoker, fremhevelse av intelligentsiaens plikt til å befri `folket' og forsvar for et revolusjonært mindretalls-diktatur gjør at han må kunne betegnes som `blanquist'. Også Tkačevs tanker om å gjøre alle mennesker like i både sosial og biologisk forstand må kunne sies å knytte an til en sentral forestilling i blanquismen. Om mangel på kunnskap er den viktigste årsaken til at undertrykkelse og utbytting reproduseres, vil en organisk-fysiologisk utjevning som gir alle mennesker den samme tankeevnen, være en forutsetning for at det ikke skal oppstå nye klasseskiller. Samtidig inneholder Tkačevs tenkning flere elementer som bryter med blanquismen. Tkačevs forsvar for `rasjonell egoisme' og utilitarisme bryter således med blanquismen som er basert på opplysningsfilosofenes tanker om alle menneskers like rettigheter – og ikke på `rasjonell egoisme'. Også Tkačevs skeptiske holdning til å spre opplysning blant folkemassene av redsel for at kunnskap om hvorfor de undertrykkes og utbyttes kan føre til at menneskene forsones seg med undertrykkelsen og utbyttingen, representerer et avvik fra blanquismen. Ifølge blanquismen er det *mangel* på kunnskap som gjør at folkemassene ikke kan frigjøre seg selv. Tkačevs tanker om nødvendigheten av å gjennomføre en `preventiv-revolusjon' (idag `henger' den russiske staten i `løse luften', imorgen vil den fremvoksende kapitalistklassen kunne bli tsarismens sosiale forankring) gjør at han nærmest kan karakteriseres som en `omvendt' blanquist. Målet er ikke å drive historien fremover, men å motvirke den `naturlige' historiske utvikling.

Tkačev forsøker å løse et av den russiske materialistisk orienterte intelligentsiaens grunnleggende problemer: Hvordan forene et materialistisk syn på naturen og mennesket med tanken om det enkelte individs plikt til å handle for å forbedre samfunnsforholdene? Om alt som skjer, bare er et produkt av kjemiske prosesser, blir det meningsløst å snakke om individets plikter – ja, selve begrepet individ mister sin mening. For å løse dette problemet utviklet tenkere som Herzen, Černyševskij og Lavrov alle idealistiske teorier om at det er

nødvendig å *forutsette* at individet er fritt til å handle som det vil – til tross for at det er like determinert som resten av naturen.¹ Tkačev kritiserer Lavrovs forsøk på å kombinere materialisme og idealisme i dennes *Opyt istorii mysli* (historien er en 'naturlig' prosess utenfor individuell kontroll, og individet er moralsk forpliktet til å betrakte historien som noe det kan endre), men det er grunn til å spørre om Tkačev med sitt skille mellom historiske faktorer og faktorer som ikke inngår i vår forestilling om historie, egentlig har overskredet Lavrovs posisjon.

Tkačevs teorier uttrykker den russiske intelligentsiaens hat-kjærlighetsforhold til folket. Ifølge Tkačev er det intelligentsiaens oppgave å befri 'folket' som ikke er i stand til å befri seg selv – om nødvendig ved å tvinge folkemassene inn i friheten. Men samtidig skal intelligentsiaen etter revolusjonen innføre en total organisk-fysiologisk likhet mellom menneskene som primært vil ramme intelligentsiaens egne medlemmer qua selvstendig tenkende individer. Disse tankene kan sammenlignes med teoriene til den polsk-russiske revolusjonær Jan Vaclav Makhajskij (1866-1926) i *Umstvennyj rabočij* (Hjernerarbeideren) (1905) om at en sosialistisk revolusjon som kun fører til nasjonalisering av produksjonsmidlene, ikke er tilstrekkelig for å frembringe virkelig likhet. En slik revolusjon vil bare gi intelligentsiaen en større del av verdiskapningen. Virkelig likhet forutsetter at også kunnskapen sosialiseres.²

Tkačevs forsøk på å forene et materialistisk syn på naturen og mennesket med en 'voluntaristisk' historieoppfatning og hans beskjeftigelse med intelligentsiaens situasjon knytter an til kjernen i Blanquis tenkning. Også Blanqui hadde et materialistisk syn på naturen og mennesket, og han beskjeftiget seg inngående med hvordan det 'bevisste element' (de revolusjonære) kunne gripe inn i og avskaffe den 'naturlige' reproduksjonen av undertrykkelse og utbytting.

Tkačevs tenkning inneholder enkelte motsetninger og spenninger. Således er det et uavklart forhold mellom Tkačevs forsvar for det gode samfunn på 'makroplan' basert på biologi og rettferdighetsbetraktninger og hans forsvar for det gode samfunn på 'mikroplan' basert på

---

¹ Jevnfør Vasilij Vasil'evič Zen'kovskij, *Istorija ruskoj filosofii* (2001) [1948]: 278-290, 318-323 og 341-350.

² Jevnfør Marshall S. Shatz, *Jan Waclaw Machajski, A Radical Critic of the Russian Intelligentsia and Socialism* (1989), se særlig ss 32-37, 60-61 og 102-104.

individuelle rasjonelle valg. På `makroplan´ erklærer Tkačev at siden alle mennesker har samme rett til liv og lykke – og av hensyn til menneskehetens rasemessige utvikling – er det nødvendig å gjøre menneskene like i sosial og fysiologisk forstand ved hjelp av statlige tvangstiltak. Det er med andre ord nødvendig å skape et nytt menneske for å skape det gode samfunn. Samtidig erklærer Tkačev at i et rasjonelt organisert samfunn der den enkeltes behovstilfredsstillelse er avhengig av at også andre får tilfredsstilt sine behov, vil menneskene av seg selv vie sine krefter til fellesskapets beste. Betyr dette at sosial harmoni kan baseres på menneskenes medfødte forstand og samarbeidsevne? Er det mulig å innføre kommunistiske sosiale relasjoner uten å skape et nytt menneske? Tkačevs forsøk på å forene synet på juridiske, politiske og åndelige fenomener som et produkt av økonomiske forhold med en voluntaristisk historiefilosofi – og med tanken om at samfunnsutviklingen kan tilbakeføres til en darwinistisk overlevelseskamp mellom menneskene – inneholder utvilsomt også visse spenninger.

Samtidig må det fremheves at Tkačevs politiske anskuelser utgjorde en noenlunde sammenhengende, nærmest `total´ politisk ideologi. Og gitt fraværet av en revolusjonær massebevegelse må Tkačevs `jakobinske´/`blanquistiske´ politiske program kunne sies å representere den kanskje eneste realistiske planen for hvordan en sosial revolusjon kunne gjennomføres i det tsaristiske Russland. Det er også grunn til å merke seg at da det gamle Russland brøt sammen i 1917, skjedde det nettopp på den måten Tkačev hadde forutsagt: Kombinasjonen av militære nederlag, bondeopprør og en oppstand i hovedstaden fikk det tsaristiske regimet til å falle sammen – og det fantes ikke noe borgerskap til å beskytte den etablerte sosiale orden.

V. I. Lenin

Lenin er en kompleks politisk tenker og revolusjonær. Visse elementer i bolsjeviklederens tenkning forblir uforandret fra Lenin på 1890-tallet opptar kampen mot `folkevennene´ til han etter det bolsjevikiske statskuppet i 1917 utformer sine tanker om oppbyggingen av et sosialistisk samfunn. Således ser Lenin aldri ut til å ha vært i tvil om at kapitalismen er en samfunnsmodell som dømmer det store flertall av menneskeheten til undertrykkelse og utbytting,

at det er mulig å skape et kommunistisk samfunn uten undertrykkelse og utbytting, og at kun en voldelig revolusjon kan gjøre slutt på kapitalismen og muliggjøre oppbyggingen av kommunismen. Lenin ser heller ikke ut til å ha vært i tvil om at marxismen er den eneste sanne verdensanskuelse, en verdensanskuelse som inneholder et 'totalt' syn på både naturen, historien og mennesket. Andre elementer i Lenins tenkning endres derimot i betydelig grad over tid, herunder hans syn på de revolusjonære, kampen for revolusjonen og hvordan samfunnet bør omdannes etter revolusjonen. For eksempel revurderer Lenin sin oppfatning av forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene etter utbruddet av revolusjonen i 1905.

Lenin beskjeftiger seg inngående med forholdet mellom den revolusjonære intelligentsiaen og folkemassene, og han veksler mellom å kreve at intelligentsiaen skal lede folkets frigjøringskamp og tilføre massene 'sosialistisk bevissthet', og å fremstille intelligentsiaen som et upålitelig fremmedelement i arbeiderbevegelsen.

I *Gosudarstvo i revoljucija* og *Uderžat li bol'seviki gosudarstvennuju vlast'?*, begge skrevet før det bolsjevikiske statskuppet i oktober 1917, erklærer Lenin at oppbyggingen av et sosialistisk samfunn forutsetter at den eksisterende borgerlige staten blir knust og erstattet av en proletarisk 'stat' basert på folkemassenes direkte utøvelse av kontroll- og styringsoppgavene. Og han fremhever at tanken om at folkemassene selv kan utøve kontroll- og styringsoppgavene, ikke er en utopi. Den moderne kapitalismen har gjennom spesialisering og arbeidsdeling i så stor grad forenklet kontroll- og styringsoppgavene at disse kan utøves av ethvert lese- og skrivekyndig voksent menneske. Og tekniske funksjoner som folkemassene selv ikke er i stand til å utøve, kan de engasjere 'borgerlige spesialister' til å utføre. For en bedømmelse av hvilken vekt Lenin tiller budskapet om at oppbyggingen av et sosialistisk samfunn forutsetter en knusning av det eksisterende statsapparatet, er det et viktig poeng at *Gosudarstvo i revoljucija* ikke ble skrevet i en revolusjonær rus etter omstyrtningen av tsarismen i februar 1917. Lenin påbegynte arbeidet som resulterte i *Gosudarstvo i revoljucija*, høsten 1916 for å gjendrive 'venstre-kommunisten' Nikolaj Bukharins syn på staten; og etter omfattende studier kom han frem til at Bukharins synspunkter på staten var "små feiltakelser", mens de oppfatningene Den annen internasjonales fremste ideolog, 'sentristen' Karl Kautsky, hadde om staten, var "store løgner og vulgarisering av marxismen". Faktisk avbrøt Lenin arbeidet med *Gosudarstvo i revoljucija* ved utbruddet av Februarrevolusjonen i Russland i 1917, og han

gjenopptok det ikke før høsten 1917 da han befant seg i dekning i Sør-Finland. *Gosudarstvo i revoljucija* kan heller ikke betraktes kun som et demagogisk verk som skulle få folkemassene til å slutte opp om bolsjevikene. Om Lenins hensikt utelukkende var å bedra folkemassene ved hjelp av halv-anarkistiske utsagn, er det merkelig at *Gosudarstvo i revoljucija* kun består av utlegninger av Marx', Engels' og andre sosialisters syn på staten og ikke har noen henvisninger til de russiske revolusjonene i 1905 og 1917. Trolig må *Gosudarstvo i revoljucija* kunne betraktes som et av Lenins viktigste teoretiske arbeider, kanskje det viktigste. Tiltro til folkemassenes evne til å styre seg selv og påbegynne oppbyggingen av en sosialistisk samfunnsorden uttrykker Lenin også i skrifter som *Pobeda kadetov i zadači rabočej partii* (1906), *Stat'ja Kievskogo o samoopredelenii i otvet na nee Lenina* (1916) og *O proletarskoj milicii* (1917). Det er grunn til å spørre om en tenker som tilsynelatende har en tilnærmet ubegrenset tillit til folkemassenes evne til å skape et kommunistisk samfunn etter en sosialistisk revolusjon, kan betegnes som 'jakobiner' eller 'blanquist'.

Lenin understreker at sosial-demokratene ikke har noe ønske om å gjøre menneskene absolutt like i åndelig og fysiologisk forstand. Det er tilintetgjøring av klassene sosial-demokratene kjemper for. Lenin understreker også at full kommunisme ikke er noe marxistene har til hensikt å innføre dagen etter revolusjonen. Full kommunisme forutsetter fremveksten av en ny type mennesker som har arbeid for fellesskapet som sitt fremste behov. Siden kommunismen kun kan oppstå etter fremveksten av en ny type mennesker, har det ifølge Lenin ikke noen hensikt å utarbeide detaljerte planer for oppbyggingen av fremtidens klasse- og statsløse samfunn. Dette synet på likhet og fremtidens kommunistiske samfunn faller sammen med Marx' og Engels' syn på likhet og kommunisme – og har lite til felles med Blanquis og Tkacevs tanker om å gjøre menneskene mest mulig like ved hjelp av ensartet oppdragelse.

Også Lenins tanker om det bestående samfunn og dets utvikling er basert på en marxistisk analyse. I sitt hovedverk om de økonomiske og sosiale forholdene i det tsaristiske Russland, *Razvitie kapitalizma v Rossii* (1899/1908), og andre arbeider forsøker Lenin således å vise at marxismens økonomiske utviklingsskjemaer er gyldige også i Russland. Til tross for det begrensede innslaget av stor-industri er Russland i ferd med å gjennomgå en hurtig kapitalistisk utvikling, og narodnikene tar følgelig feil når de hevder at befolkningens lave kjøpekraft og fraværet av utenlandske markeder umuliggjør fremveksten av en russisk kapitalisme. Og etter utbruddet av Første verdenskrig i 1914 forsøker Lenin i *Imperializm, kak vyssaja stadija*

kapitalizma (1917) og andre skrifter utfra et marxistisk fortolkningsskjema å vise at den pågående verdenskrigen og den internasjonale arbeiderbevegelsens sammenbrudd er et resultat av at kapitalismen har nådd sitt høyeste og siste stadium, imperialismen – samtidig som kapitalismen allerede har frembrakt de økonomiske forutsetningene for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden.

En borgerlig-demokratisk revolusjon og opprettelsen av et borgerlig-kapitalistisk regime er ifølge Lenin en forutsetning for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden i Russland. Etter utbruddet av Første verdenskrig i 1914 erklærer Lenin riktignok at Russland som det svakeste 'ledd' i det imperialistiske verdenssystemet kan være det første land der en sosialistisk revolusjon kan gjennomføres. Men han understreker samtidig at oppbyggingen av et sosialistisk samfunn forutsetter at revolusjonen sprer seg til Vest-Europa.

Utfra sine tanker om det bestående samfunn, innføringen av en sosialistisk/kommunistisk samfunnsorden og fremtidens kommunistiske samfunn må Lenin således kunne betegnes som en marxist – ja, som en 'ortodoks' marxist.

Lenins historiefilosofi, syn på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene og tanker om hvordan revolusjonen kan gjennomføres, inneholder derimot innslag av 'blanquisme' – ikke minst hans betraktninger om væpnede oppstander og terror.

I enkelte av sine skrifter gir Lenin uttrykk for, i det minste tilløp til, en 'voluntaristisk' historiefilosofi. I *Čto delat'?* (1902) fremhever Lenin således at "energien" til enkeltindivider kan utrette "underverker" – samtidig som han priser 1870-tallets narodnik-terrorister. I *Beseda s zščitnikami èkonomizma* (1901) understreker Lenin at arbeiderbevegelsens ledere kun fortjener å bli betegnet som ledere om de makter å lede massenes spontane bevegelse, og at hvorvidt massene utvikler seg i revolusjonær eller reaksjonær retning langt på vei er bestemt av det 'bevisste element'. Og i *Èkonomičeskoe soderžanie narodničestva i kritika ego v knige g. Struve* (1895) forsøker Lenin å skille mellom 'objektivism' og 'materialism'. 'Objektivisten' nøyer seg med å forklare den historiske utviklingen. 'Materialisten' derimot inntar et klassestandpunkt til den historiske utviklingen – og forplikter seg til å handle for å påvirke utviklingen. Disse 'voluntaristiske' eller 'blanquistiske' utsagnene må imidlertid

relateres til Lenins utrettelige forsvar for en `ortodoks` marxistisk materialistisk historieoppfatning fra han i *Čto takoe `druz`ja naroda` i kak oni vojujut protiv social-demokratov?* (1894) gikk til angrep på narodnikenes `subjektive` sosiologi. Ja, det er grunn til å hevde at det var behovet for å distansere seg fra narodnikenes `voluntaristiske` revolusjonære tradisjoner som gjorde Lenin til en marxistisk revolusjonær teoretiker. Jevnfør hvordan angrepet på narodnikenes `utopiske` historieoppfatning går igjen i samtlige av Lenins større teoretiske arbeider forfattet på 1890-tallet.

I 1905 lanserer Lenin teorien om `arbeiderklassens og bondebefolkningens demokratiske diktatur`. Denne teorien representerer utvilsomt et ønske om å drive den historiske utviklingen fremover – det gjelder å forkorte den `borgerlige` fasen i Russlands historie. Lenin har derimot ingen teori om at det er mulig å `springe over` historiske utviklingstrinn. I et av sine skrifter, *O brošjure Juniusa* (1916), et angrep på Rosa Luxemburgs `Junius-brosjyre`, fremsetter Lenin riktignok en teori om historiske `sprang` – men da i form av en påstand om at den historiske utviklingen kan falle tilbake til et tidligere utviklingsnivå. Først med sine `April-teser` i 1917 krever Lenin at den pågående `borgerlige` revolusjonen må forvandles til en sosialistisk revolusjon, det vil si at Russland må forvandles direkte fra et føydalsamfunn til et sosialistisk samfunn. Men dette kravet må relateres til den pågående verdenskrigen og Lenins overbevisning om at menneskeheten hadde valget mellom overgangen til sosialisme og kollektiv undergang i imperialisme og krig.

I sin politiske praksis opptrådte Lenin ofte på en `voluntaristisk` måte, men å fremstille tenkeren og teoretikeren Lenin som en voluntarist på linje med Blanqui og Tkačev er det ikke noe grunnlag for.

I *Čto delat`?* (1902) og andre skrifter krever Lenin at det må bygges opp et eliteparti av `profesjonelle revolusjonærer`. Samtidig erklærer han at arbeiderne på egen hånd kun er i stand til å utvikle en `fagforeningsmessig bevissthet`, og at `sosialistisk bevissthet` – erkjennelsen av nødvendigheten av å måtte bekjempe hele den bestående samfunnsorden – følgelig er noe som må tilføres arbeiderne utenfra. Og han understreker at organiseringen av det revolusjonære partiet må adskille seg fra organiseringen av arbeiderklassen og dennes økonomiske kamp mot arbeidsgiverne. Disse utsagnene må kunne betegnes som `blanquistiske`. Samtidig fremhever Lenin imidlertid viktigheten av at arbeiderklassen selv utvikler

sine egne lederkadrer. Han fremstiller intelligentsiaen som et udisiplinert fremmedelement i arbeiderbevegelsen. Og han benekter at intelligentsiaen utgjør en selvstendig gruppe i samfunnet på linje med arbeiderklassen, bondebefolkningen og borgerskapet – kun ved å artikulere interessene til samfunnets virkelige konstitutive elementer, klassene, kan intelligentsiaen spille en samfunnsmessig rolle. Lenin understreker også at det er de revolusjonæres egen organisering som har vist seg å svikte i forhold til massenes spontane motstand mot undertrykkelse og utbytting. Og etter utbruddet av revolusjonen i 1905 fremhever han i flere skrifter behovet for et åpent masseparti som kan fange opp massenes spontane revolusjonære aktivitet – ja, han erklærer til og med at den `profesjonelle revolusjonær´ har fullført sin oppgave i den russiske proletære sosialismens historie. Disse utsagnene bryter klart med blanquismens syn på forholdet mellom den revolusjonære eliten og folkemassene.

Ifølge Lenin er det nødvendig å kombinere legale og illegale metoder i kampen for revolusjonen. I *Čto delat´?* og andre skrifter fremhever Lenin således at oppbyggingen av et konspirativt eliteparti av `profesjonelle revolusjonærer´ må kombineres med oppbyggingen av `åpne´ legale og halv-legale masseorganisasjoner – samtidig som han understreker nødvendigheten av å utnytte kravet om demokratiske reformer i den revolusjonære kampen. Og i årene etter revolusjonen i 1905-1907 fører han en iherdig publisistisk virksomhet rettet både mot `otzovisty´ (tilhengere av å tilbakekalle de sosial-demokratiske representantene i Dumaen) og `likvidatory´ (tilhengere av å likvidere det illegale partiapparatet). Sammensvergelses som middel til å gjennomføre revolusjonen tar Lenin avstand fra – ved eksplisitt å desavuere narodovolec-enes `blanquistiske´ teorier. Samtidig erklærer han imidlertid at en væpnet oppstand støttet av folkemassene er en legitim måte å omstyrte den bestående samfunnsorden på, og at det ved å ta utgangspunkt i de foreliggende sosiale og politiske forholdene er mulig å planlegge en oppstand – på samme måte som det er mulig å planlegge en streik. Terror i betydningen individuell terror i stedet for organisering av massene og klassekamp fordømmer Lenin. Men han er ikke villig til å avskrive terror som revolusjonært kampmiddel – som en del av et folkelig opprør kan terror være nødvendig.

Lenins understrekning av at oppbyggingen av et eliteparti av `profesjonelle revolusjonærer´ må kombineres med oppbyggingen av `åpne´ legale og halv-legale organisasjoner og masse-mobilisering, avviker fra blanquismens reduksjon av den revolusjonære kampen til en

sammensvergelse. Også Lenins skille mellom væpnede oppstander og sammensvergelse representerer en avvisning av blanquismen – på det ideologiske plan. Men samtidig inneholder Lenins tanker om hvordan revolusjonen bør gjennomføres utvilsomt mange `voluntaristiske´ og `blanquistiske´ elementer. Således vil enhver politisk teori som erklærer at det vil kunne bli nødvendig å erobre den politiske makten ved hjelp av en væpnet oppstand, nødvendigvis inneholde et element av `blanquisme´ – uansett hvor mye opphavspersonen til teorien forsøker å skille mellom en væpnet oppstand og en sammensvergelse. Lenins syn på terror er også uklart – når opphører terror å være skadelig individuell terror og blir et legitimt revolusjonært virkemiddel? Og Lenins nærmest hysteriske brev til bolsjevikpartiets sentralkomité skrevet i forkant av det bolsjevikiske statskuppet i oktober 1917, viser hvor `voluntaristisk´-`blanquistisk´ bolsjeviklederen i praksis kunne være.

Å utrope Lenin til `jakobiner´ eller `blanquist´ er det imidlertid knapt noe grunnlag for – tatt i betraktning at Lenins viktigste teoretiske arbeider må kunne betegnes som klart anti-blanquistiske.

Likheter og forskjeller

Tkacev og Lenin beskjeftiget seg begge inngående med spørsmålet om hvordan en sosialistisk revolusjon konkret kan gjennomføres, og med oppbyggingen av et sosialistisk/kommunistisk samfunn etter revolusjonen. Denne interessen for spørsmålet om hvordan en sosialistisk revolusjon kan gjennomføres, og med hvilke tiltak som vil måtte iverksettes etter revolusjonen, gjør at Tkacev og Lenin adskiller seg fra de fleste av sin samtids russiske revolusjonærer.

Disse hadde kun vage forestillinger om hvordan en revolusjon kunne gjennomføres, hvordan en kunne holde på makten etter revolusjonen, og hvordan en kunne påbegynne oppbyggingen av et nytt samfunn. Tkacevs og Lenins tanker om hvordan en sosialistisk revolusjon kan gjennomføres, og om hvordan et sosialistisk/kommunistisk samfunn kan oppbygges etter revolusjonen, adskiller seg derimot, som vi har sett, klart fra hverandre.

Tkacev uttrykker en `voluntaristisk´ historiefilosofi, har tanker om muligheten for å `springe over´ historiske epoker, fremhever intelligentsiaens plikt til å befri `folket´ og forsvaret et

revolusjonært mindretalls-diktatur. Lenin forsvarer en marxistisk materialistisk historiefilosofi – kombinert med enkelte uttrykk for en mer voluntaristisk historiefilosofi. Han har et sammensatt syn på forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene (de revolusjonære må lede folkemassene og tilføre dem 'sosialistisk bevissthet', og folkemassene må selv utvikle sine lederkadrer). Og han erklærer at folkemassene etter revolusjonen kan overta utøvelsen av kontroll- og styringsoppgavene – etter bolsjevikenes makterobring i oktober 1917 går han riktignok over til å forsvare oppbyggingen av et mindretalls-diktatur. Tkačev ønsker å gjøre menneskene like i både sosial og biologisk forstand. Lenin ønsker å avskaffe klassene – og avstår fra å utarbeide detaljerte planer for oppbyggingen av fremtidens kommunistiske samfunn. Tkačev er utelukkende opptatt av mulighetene for å gjennomføre en sosial revolusjon i Russland. Lenin er etter 1914 opptatt av hvordan den globale kapitalismen kan omstyrtes.

Tkačev fremtrer som en 'blanquistisk' politisk teoretiker. Å betegne Lenin som 'blanquist' er det derimot knapt noe grunnlag for.

Tkačev og Lenin har klart forskjellig syn på hvorvidt den 'naturlige' historiske utvikling tjener de revolusjonæres sak. Tkačev er redd for at et fremvoksende industrielt borgerskap og kapitalistiske stor-bønder skal gi tsarismen en sosial forankring, og for at intelligentsiaen skal forsones seg med den bestående samfunnsorden. Dette gir hans tenkning en 'nå eller aldri'-dimensjon – de revolusjonære må erobre makten før det er for sent. Lenin har derimot et optimistisk syn på den historiske utviklingen. Nesten alle hans skrifter er preget av forvisningen om at det bestående undertrykkelses- og utbyttingssamfunnet vil bli omstyrtet. De revolusjonæres oppgave er kun å påskynde utviklingen mot fremtidens klasseløse samfunn. Kun ved to anledninger – etter nedslåingen av revolusjonen i 1905-1907 og etter utbruddet av Første verdenskrig i 1914 – gir Lenin uttrykk for et mer pessimistisk syn på den historiske utviklingen.

Etter revolusjonen i 1905-1907 uttrykker Lenin i flere av sine skrifter en redsel for at det tsaristiske regimet skal lykkes i å innføre 'prøyssisk' kapitalisme der godseierne og fabrikkene beholder den økonomiske og politiske makten støttet av en klasse av selveiende bønder. For å forhindre en slik utvikling krever Lenin at arbeiderklassen og bondebefolkningen må erobre

den politiske makten, innføre et 'demokratisk' diktatur og nasjonalisere all jord – for derved å muliggjøre utviklingen av 'amerikansk' kapitalisme basert på frie farmere. Lenins redsel for fremveksten av 'prøyssisk' kapitalisme og krav om en 'preventiv-revolusjon' (opprettelse av 'arbeiderklassens og bondebefolkningens demokratiske diktatur') minner om Tkačevs redsel for at den fremvoksende kapitalismen skal gi tsarismen en sosial forankring og krav om at de revolusjonære umiddelbart må gripe makten. Og dette gjør at Lenins tenkning i denne perioden har likhetstrekk med Tkačevs teorier. Lenin understreker imidlertid at selv om det tsaristiske regimet skulle lykkes i å innføre 'prøyssisk' kapitalisme, innebærer dette kun at den *borgerlige* omdanningen av Russland skjer på tsarismens, godseiernes og stor-kapitalens premisser – og ikke at kampen for *sosialismen* opphører. At bolsjevikene under revolusjonen i 1905-1907 skulle ha forsøkt å virkeliggjøre sosialismen under Tkačevs slagord 'Nå eller aldri!', tar Lenin eksplisitt avstand fra. Etter utbruddet av Første verdenskrig og den internasjonale arbeiderbevegelsens sammenbrudd i 1914 får Lenins tenkning igjen en 'nå eller aldri'-dimensjon som får bolsjeviklederen til å kreve en umiddelbar innføring av en sosialistisk samfunnsorden i Russland – jevnfør 'April-tesene' i 1917. Men dette kravet må relateres til den pågående verdenskrigen og Lenins overbevisning om at menneskeheten stod overfor valget mellom overgangen til sosialisme og kollektiv undergang i imperialismen og krig – og har knapt noe til felles med Tkačevs redsel for at den fremvoksende kapitalismen skulle kunne skaffe tsarismen en sosial forankring.

Tkačevs frustrasjon – ikke over at historien beveger seg for sakte fremover, men at den allerede kan ha nådd et punkt der revolusjonen ikke lenger vil være mulig – og ønske om å bringe den 'naturlige' historiske utviklingen til opphør ved hjelp av en 'preventiv-revolusjon', gjør at han på dette punkt nærmest kan betegnes som en 'omvendt' blanquist. Lenins forvisning om at den 'naturlige' historiske utviklingen vil føre til innføring av en sosialistisk samfunnsorden, utgår fra hans marxistiske historiefilosofi.

Samtidig som det er klare forskjeller mellom Tkačev og Lenin som politiske tenkere, er det også likhetstrekk mellom dem. Således krever både Tkačev og Lenin et 'totalt' engasjement for revolusjonen – og avviser 'unyttige' aktiviteter. Dette kommer klart til uttrykk i deres syn på filosofi. Ifølge Tkačev er beskjeftigelse med filosofiske problemstillinger skadelig da det

fjerner oppmerksomheten fra virkelige problemer – det vil si fra sosiale og politiske spørsmål. Og også Lenin avviser 'unyttige' filosofiske spekulasjoner – jevnfør erklæringen i *Ėkonomičeskoe soderžanie narodničestva i kritika ego v knige g. Struve* (1895) om at filosofien ikke har noen selvstendig eksistensberettigelse. Samtidig erklærer han i *Materializm i Ėmpirikriticizm, Kritičeskie zametki ob odnoj reakcionnoj filosofii* (1909) at en 'sann' filosofi – det vil si en filosofi som forsvarer en materialistisk oppfatning av verden – ved å bekjempe religion og reaksjonære politiske forestillinger er et våpen i klassekampen. Og han krever 'partijnost' i filosofien – det vil si at filosofien skal uttrykke proletariatets klasseinteresser.

Tkačev og Lenin har begge et negativt syn på 'progressive' personer og grupperinger som ikke deler deres egne oppfatninger – kombinert med et ønske om å utnytte disse personene og grupperingene. Tkačev fremhever således at de fleste såkalte progressive partier og grupperinger ved å kjempe for retten til individuell livsutfoldelse i realiteten forsvarer det privilegerte mindretallets interesser. Samtidig erklærer han at de revolusjonære må støtte disse partiene og grupperingene i den grad deres virksomhet bidrar til å bryte ned den bestående samfunnsorden og å innføre større grad av likhet mellom menneskene. Lenin hevder gjennom hele sin karriere som revolusjonær at kun den grupperingen som han til enhver tid leder, står for en sann fortolkning av marxismen og representerer arbeiderklassens interesser. Samtidig tar han imidlertid ved en rekke anledninger til orde for midlertidige allianser med andre personer og grupperinger – forutsatt at hans egen gruppering beholder fullstendig ideologisk og organisatorisk frihet.

Og Tkačev og Lenin beskjeftiger seg begge med spørsmålet om hvordan sosialister i multi-nasjonale stater som det tsaristiske imperiet bør forholde seg til nasjonale skillelinjer og konflikter. Deres syn på 'nasjonalitetsspørsmålet' er også langt på vei sammenfallende. Det endelige målet, kommunisme, er utfra et sosialistisk perspektiv det samme for alle nasjoner og folkeslag, og det er derfor meningsløst å snakke om nasjonale former for sosialisme. Metodene som er egnet til å innføre sosialisme/ kommunisme, vil derimot kunne variere fra land til land og fra folkegruppe til folkegruppe. Og sosialister må derfor ha respekt for lokale forhold og nasjonale særegenheter og om mulig utnytte dem i den revolusjonære kampen. Lenin fremhever dertil viktigheten av at arbeiderklassen i undertrykkernasjonene og i de undertrykte nasjonene fører en felles frigjøringskamp, noe som fordrer at sosialister i undertrykker-

nasjonene tar avstand fra alle former for undertrykkelse og krever fullstendig likhet for alle nasjoner – herunder at de anerkjenner prinsippet om alle folks rett til full selvstendighet.

At en revolusjonær krever et 'totalt' engasjement for revolusjonen og ønsker å utnytte rivaliserende personer og grupperinger, gir imidlertid ikke grunnlag for å betegne vedkommende som 'jakobiner' eller 'blanquist'. Og Tkačev og Lenin var ikke alene blant russiske revolusjonærer om å beskjeftige seg med 'nasjonalitetsspørsmålet'.³

Lenins syn på 'jakobinisme' og 'blanquisme'

Lenins skrifter inneholder flere positive referanser til 'jakobinere' og 'jakobinisme'. Lenin bruker imidlertid ordene 'jakobiner' og 'jakobinisme' som synonymt med radikal, handlekraftig og klassebevisst – og ikke for å forsvare sammensvergelses og mindretalls-diktatur. Dersom vi velgerer å betrakte hans egne utsagn slik de er gjengitt i hans samlede verker, som uttrykk for hans oppfatning om emnet, er den beste sammenfatning av hva Lenin har ment med 'jakobinisme' trolig den definisjonen han gir av betegnelsen 'jakobiner' i *Šag vpered, dva šaga nazad* (1904), kampskriftet han skrev etter bruddet med mensjevikene i 1903:

"En jakobiner som uløselig er bundet til proletariatets *organisasjon*, som er seg bevisst sine klasseinteresser, er en *revolusjonær sosial-demokrat*."⁴

'Jakobinisme'-'blanquisme' i betydningen sammensvergelses i stedet for mobilisering av massene og klassekamp tar Lenin i en rekke av sine skrifter avstand fra.

---

³ Zemlja i Voljas program (1878) fastslår således at organisasjonen støtter en oppdeling av det russiske imperiet "i samsvar med lokale ønsker". (E. L. Rudnickaja (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija* (1997): 395). Programmet til Rabočie-členy partii 'Narodnaja Volja' (1880) fastslår at folkegrupper som med tvang har blitt innlemmet i Tsar-Russland, skal ha frihet til å velge om de vil løsrive seg eller forbli tilsluttet Russland. (A. V. Jakimova-Dikovskaja et al., *Literatura partii 'Narodnaja volja'* (1930): 312). Og det sosial-revolusjonære partiets program (1906) erklærer at det føderative prinsipp i størst mulig grad bør anvendes på forholdene mellom imperiets nasjonaliteter, samt at alle nasjonaliteter har "ubetinget rett til selvbestemmelse". (*Polnyj sbornik platform vsexh russkikh političeskikh partij, S priloženiem Vysočajšego Manifesta 17 oktjabrja 1905 g. i vsenoddanejšego doklada grafa Vitte* (1906): 21).

⁴ Lenin 8: 370.

Selvsagt er det mulig at Lenin har beundret ikke bare jakobinernes radikalitet og kampvilje, men også har ønsket å kopiere deres politiske metoder – at han for eksempel har hatt til hensikt å innføre sosialisme ved hjelp av sammensvergelse og mindretalls-diktatur (‘jakobiner-klubben’). Konfrontert med mensjevikenes anklager om at han var ‘jakobiner’, ‘elitist’ og liknende kan Lenin ha skjult dette ønsket om å kopiere jakobinernes – eller mer presist blanquistenes – politiske metoder. Jevnfør hvordan henvisningene til ‘jakobinisme’ i Lenins skrifter opphører etter 1905. Dersom Lenin ønsket å innføre sosialisme ved hjelp av ‘jakobinsk’-‘blanquistiske’ metoder og samtidig har villet skjule dette ønsket, er det imidlertid underlig at han i det hele tatt har referanser til jakobinere og jakobinisme i sine skrifter.

Ifølge vitnemålet til ‘hvit-emigranten’ Nikolaj Valentinov skal Lenin ha vært en fanatisk beundrer av jakobinerne og deres ‘plebeierske’ metoder. Men heller ikke Valentinov hevder at Lenin skal ha uttrykt et ønske om å innføre sosialisme ved hjelp av et ‘jakobinsk’ mindretalls-diktatur. Riktignok skal Lenin ifølge Valentinov ha erklært at å forkaste den ‘jakobinske’ måten å kjempe på er det samme som å forkaste proletariats diktatur. Men dette utsagnet refererer til et klasses diktatur, og ikke til en håndfull ‘jakobinere’s diktatur.

Trolig har Robert Mayer rett når han i “Lenin and the Jacobin Identity in Russia”, *Studies in East European Thought* 51/1999, hevder at begrepet ‘jakobinisme’ fikk innpass i russiske revolusjonærs vokabular ved en tilfeldighet (Plekhanovs bruk av betegnelsene ‘jakobinere’ og ‘girondister’ i et angrep på ‘revisjonismen’ i 1901), og at Lenin har brukt begrepet for å betegne sin egen og sine tilhengeres radikalitet og kampvilje. At Lenin etter utbruddet av revolusjonen i 1917 gjenopptar bruken av uttrykkene ‘jakobinere’ og ‘jakobinisme’ som betegnelse på proletarisk kampvilje og handlekraft, er heller ikke særlig merkelig.

Når vi skal vurdere Lenins forhold til ‘jakobinisme’ og ‘blanquisme’ basert på henvisninger til ‘jakobinere’ og ‘jakobinisme’ i hans skrifter og på vitnemål om hans interesse for ‘jakobinisme’, er det nødvendig å foreta den type ‘oversettelsesarbeid’ Reinhart Koselleck behandler i sine skrifter. Når Lenin skriver om jakobinere og jakobinisme, eller når han ifølge samtidige vitnemål uttrykker sin beundring for ‘jakobinere’, mener han hverken jakobinernes diktatur under Den franske revolusjon – bortsett fra de gangene han eksplisitt henviser til disse – eller forsøk på å innføre sosialisme ved hjelp av sammensvergelse og mindretalls-diktatur. For Lenin er ‘jakobinere’ det samme som revolusjonære sosial-demokrater – samtidig som betegnelsen er omgitt av auraen etter Den franske revolusjon.

Har Tkačev påvirket Lenin?

For at det skal være sannsynlig at Tkačev har påvirket Lenin, må det være et tankemessig sammenfall mellom innholdet i det minste noen av Tkačevs skrifter og noen av Lenins skrifter. Videre må det kunne sannsynliggjøres at Lenin virkelig har lest i det minste noen av Tkačevs skrifter. Og det må kunne sannsynliggjøres at Lenin ikke har hentet tanker som måtte minne om Tkačevs forestillinger, hos andre enn Tkačev. Jevnfør Quentin Skinners og Göran Hermeréns tanker om hvordan eventuelle intellektuelle påvirkningsforhold kan sannsynliggjøres. Har Tkačev påvirket Lenin? Kan det sannsynliggjøres at Lenin har lest Tkačev, og at lesning av Tkačevs skrifter har påvirket innholdet av bolsjeviklederens politiske forestillinger?

Av erindringene til bolsjevik-veteranen Vladimir D. Bonč-Bruevič fremgår det at Lenin i 1904-1905 med stor interesse leste skriftene til Tkačev og andre russiske før-marxistiske revolusjonærer – og at Lenin endog skal ha anbefalt disse skriftene til andre. Dette vitnemålet forsterkes av 'hvit-emigranten' Nikolaj Valentinovs bok *Vstreči s Leniny* der forfatteren beretter om sine samtaler og møter med Lenin våren 1904. Ifølge Valentinov skal Lenin ha uttrykt beundring for Tkačev, narodnik-terroristene og 'jakobinisme'. Noen år senere – i årene under og etter revolusjonen i 1905-1907 – tar Lenin eksplisitt avstand fra mensjevikenes påstand om at bolsjevikene under revolusjonen i 1905 søkte å virkeliggjøre sosialismen under Tkačevs slagord 'Nå eller aldri!'. Det kan således ikke være tvil om at Lenin i perioden etter bruddet med mensjevikene i 1903 har beskjeftiget seg med Tkačev – og tilsynelatende har han også beundret ham.

At Tkačev skal ha utøvd en intellektuell påvirkning på Lenin, er imidlertid mer tvilsomt. De skriftene som gjerne brukes til å sannsynliggjøre Tkačevs og andre russiske før-marxistiske revolusjonærers påvirkning på Lenin – *Zadači russkikh social-demokratov* (1898), *S čego načat'*? (1901), *Čto delat'*? (1902) og andre arbeider der Lenin krever at den revolusjonære kampen må ledes av 'profesjonelle revolusjonærer' – er alle forfattet før den perioden da Lenin ser ut til å ha beskjeftiget seg med Tkačev. Og innholdet i disse skriftene stammer

derfor neppe fra Tkačev. Faktisk reviderer Lenin innholdet i sin 'elitistiske' partiteori ved å fremheve behovet for et åpent masseparti nettopp i den perioden da han ser ut til å ha studert Tkačevs skrifter – dette må selvsagt relateres til utbruddet av revolusjonen i 1905. Det er derfor mer sannsynlig at lesning av Tkačevs skrifter har forsterket de militante holdningene Lenin utvilsomt har hatt etter bruddet med mensjevikene i 1903 enn at Tkačev har påvirket det konkrete innholdet av bolsjeviklederens politiske forestillinger. Trolig har Lenin lest Tkačev for å få bekreftet sin egen kampvilje.

Faktisk forekommer det en henvisning til Tkačev i *Čto delat'?* – det kjente utsagnet om at Tkačevs "virkelig fryktinngytende terror" adskilte seg fra 'terroren' til "Tkačev den lille", det vil si fra den "eggende terroren" til 'økonomisten' L. Nadeždin. Men dette er et isolert utsagn som ikke forteller noe annet enn at Lenin må ha kjent til Tkačev og hatt en viss beundring for dennes "fryktinngytende terror". Lenin kan ha studert Tkačevs skrifter inngående før han utformet den 'elitistiske' partiteorien han uttrykker i *Čto delat'?* og andre skrifter, men tilsynelatende foreligger det ikke kilder som kan berette om det. Likeledes kan Lenin i senere perioder av sitt liv ha studert Tkačev, men vi finner tilsynelatende ikke kilder som kan bekrefte slike studier – bortsett fra Bonč-Bruevič' og Valentinovs vitnemål.

Selvsagt er det en mulighet for at Lenin kan ha fortiet eventuelle studier av Tkačevs skrifter og den beundring han eventuelt måtte ha for Tkačevs politiske idéer – for eksempel som en følge av at mensjevikene etter partisplittelsen i 1903 beskyldte ham for å være 'jakobiner', 'bonapartist', 'terrorist' og liknende. Jevnfør fraværet av henvisninger til Nečaev i Lenins skrifter – samtidig som Bonč-Bruevič forteller at Lenin faktisk var sterkt opptatt av både Tkačev og Nečaev. Men da Lenin ikke har etterlatt seg noen dagbok og knapt nok noe annet selvbiografisk materiale – og det øvrige kildematerialet om opphavet til bolsjeviklederens politiske idéer også gjør at mange spørsmål må forbli ubesvarte – har vi liten mulighet for å avdekke eventuelle kilder til Lenins politiske forestillinger som Lenin selv foretrakk å holde skjult for samtiden.

Av spredte bemerkninger i Lenins skrifter og av erindringene til personer som har stått bolsjeviklederen nær, fremgår at Lenin har vært en beundrer av narodnik-terroristene og 1860-tallets `revolusjonære demokrater`, særlig Černyševskij. Samtidig fremhever imidlertid Lenins hustru, Nadežda Krupskaja, og andre som har fortalt om Lenins fascinasjon for de revolusjonære narodnikene, at det var disses konspirative teknikker Lenin ønsket å tilegne seg, og ikke deres politiske idéer – i den grad politiske `teknikker` kan betraktes som et nøytralt verktøy som ikke påvirker politikken innhold. Og vi finner heller ikke noe i Lenins skrifter som tyder på at han har hentet sine politiske anskuelser fra de revolusjonære narodnikene – for eksempel i form av tro på en russisk `særvei` til sosialismen basert på landsbyfellesskapet, eller at kupp kan erstatte klassekamp. Lenin kan i sine skrifter ha fortiet i hvor sterk grad han har beundret og blitt påvirket av narodnik-terroristene og andre før-marxistiske revolusjonærer. Nadežda Krupskaja og andre kan ha holdt tilbake opplysninger om Lenins forhold til narodnik-terroristene og andre før-marxistiske revolusjonærer. Og Lenins skrifter og erindringer om Lenin kan ha blitt `redigert` ved at opplysninger om Lenins forhold til før-marxistiske revolusjonærer har blitt fjernet. Vi har imidlertid knapt noen mulighet for å finne ut om noe av dette har vært tilfelle.

Debatten om leninismens opphav

Av både sovjetmyndighetene, sovjetiske historikere og vestlige forskere har bolsjevismen/leninismen langt på vei blitt redusert til Lenins krav i *Čto delat'?* (1902) om dannelsen av et revolusjonært eliteparti, bolsjevikenes voldelige erobring av den politiske makten i Russland i 1917 og opprettelsen av et ett-partidiktatur. Denne forståelsen av bolsjevismens/leninismens innhold har preget debatten om leninismens opphav.

I den sovjetiske historikerdebatten på 1920-tallet var dannelsen av et revolusjonært eliteparti, bolsjevikenes makterobring i 1917 og opprettelsen av et revolusjonært diktatur (`proletariatets diktatur`) det selvfølgeligste utgangspunktet for diskusjoner om leninismens opphav. Av tilhengerne av teorien om en russisk `jakobinsk` eller `blanquistisk` politisk tradisjon som også omfattet Lenins revolusjonære marxisme, ble før-marxistiske revolusjonærer og revolusjonære organisasjoner utropt til forløpere for bolsjevismen/leninismen dersom deres program omfat-

tet dannelsen av et revolusjonært eliteparti, voldelig makterobring og opprettelsen av et revolusjonært diktatur. Kritikerne av teorien om at bolsjevismen/leninismen kan tilbakeføres til en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' revolusjonær tradisjon fremhevet at både marxismen og bolsjevismen/leninismen er summen av sine bestanddeler – herunder ikke minst læren om proletariatets klassekamp – og at det derfor ikke er mulig å finne opphavet til bolsjevismen/leninismen ved å studere den ideologiske utviklingen til før-marxistiske revolusjonære tenkere og grupperinger og å påvise sammenfall mellom deres anskuelser og bolsjevismens/leninismens idéer. Hverken tilhengerne eller kritikerne av teorien om at bolsjevismen/leninismen kan tilbakeføres til en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon gjorde imidlertid noe forsøk på å trekke skrifter av Lenin som brøt med elitismen i *Čto delat'?*, bolsjevikenes politiske praksis i 1917 eller oppbyggingen av et ett-partidiktatur, inn i debatten.

Også for vestlige forskere har dannelsen av et revolusjonært eliteparti, bolsjevikenes voldelige makterobring i 1917 og opprettelsen av et ett-partidiktatur vært det udiskutable utgangspunktet for diskusjoner om bolsjevismens/leninismens opphav og innhold. Flere vestlige forskere har trukket frem Tkačev, Nečaev og narodnik-terroristene for å forklare fremveksten av en angivelig russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' politisk tradisjon som kulminerte i Lenins oppbygging av et eliteparti av 'profesjonelle revolusjonærer', dette partiets makterobring i 1917 og etableringen av et ett-partidiktatur. Andre vestlige forskere har erklært at leninismen i betydningen danningen av et revolusjonært eliteparti, voldelig makterobring og etableringen av et ett-partidiktatur lar seg forklare utfra et marxistisk perspektiv – eller utfra et 'blanquistisk' element innenfor marxismen. Jevnfør de i innledningskapittelet gjengitte utsagnene av vestlige forskere om hvorvidt Tkačev og andre før-marxistiske revolusjonærer bør betraktes som forløpere for Lenin og bolsjevismen. Knappt noen vestlige forskere har trukket frem skrifter av Lenin som bryter med elitismen i *Čto delat'?*, bolsjevikenes politiske praksis i 1917 eller opprettelsen av et ett-partidiktatur, i sine analyser av bolsjevismen/leninismen.

Det er grunnlag for å hevde at vestlige fremstillinger av leninismen ofte utgjør et slags 'negativt speilbilde' av de argumentene som sovjetiske historikere på 1920-tallet fremførte for å begrunne påstanden om at en av kildene til Lenins revolusjonære marxisme var russiske 'jakobinske'-'blanquistiske' revolusjonære tradisjoner. Mens de sovjetiske historikerne på

1920-tallet tolket det de oppfattet som et `jakobinsk´-`blanquistisk´ innslag i Lenins marxisme som et positivt uttrykk for bolsjeviklederens revolusjonære innstilling og kampvilje, har vestlige forskere fremstilt et angivelig `jakobinsk´-`blanquistisk´ innslag i Lenins tenkning som et bevis for at Lenins form for marxisme ikke var `ekte´ marxisme, men et uttrykk for russiske revolusjonære tradisjoner. Vestlige historikere har også vist direkte til den sovjetiske historikerdebatten på 1920-tallet for å begrunne sine påstander om at Lenins marxisme ikke var `virkelig´ marxisme – slik Albert L. Weeks i *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev* (1968) bruker de argumentene som ble fremført av sovjetiske historikere på 1920-tallet for å begrunne synet på Tkačev som en forløper for Lenin, til å forsvare sin egen fremstilling av Tkačev som den første bolsjevik og sovjet-kommunismen som en degenerert form for marxisme.

Faktisk har `rammen´ for både sovjetiske og vestlige fremstillinger av leninismen falt sammen med den definisjonen av leninismen Iosif Stalin gav i skrifter som *Ob osnovakh leninizma* (Om leninismens grunnlag) (1924) og *K voprosam leninizma* (Til spørsmål i leninismen) (1926), skrifter han skrev for å legitimere bolsjevikenes makterobring i 1917. I disse arbeidene erklærer Stalin at leninismens innhold består i synet på partiet som arbeiderklassens fortropp, fremhevingen av nødvendigheten av en væpnet revolusjon og opprettelsen av et ett-partidiktatur (`proletariatets diktatur´). Et verk som *Gosudarstvo i revoljucija* der Lenin forkynner at folkemassene etter revolusjonen må knuse statsapparatet og selv overta utøvelsen av kontroll- og styringsoppgavene, har både sovjetmyndighetene og vestlige forskere hatt problemer med å forholde seg til. Hvor vanskelig det har vært å forholde seg til dette verket, fremgår av reaksjonene på det. Jevnfør Iosif Stalins erklæring på det sovjetiske kommunistpartiets 18. parti-kongress i 1939 om at Lenins tanker i *Gosudarstvo i revoljucija* teoretisk sett er riktige, men at staten ikke kan avskaffes i en situasjon der Sovjetunionen er omgitt av mektige fiender – selv under kommunismen vil staten måtte bestå, inntil sosialismen har seiret i global målestokk –, og at Lenin før han døde hadde planlagt å skrive en oppfølger til sitt verk om staten basert på erfaringene med å skape verdens første sosialistiske stat.⁵ Og jevnfør vestlige historikeres karakteristikk av *Gosudarstvo i revoljucija* som ”a monument to its author’s intellectual deviation during the year of revolution”⁶ og som “non-Marxist”, ”a

⁵ Jevnfør I. Stalin, *Voprosy Leninizma*, Izdanie odinnadcatoe (1945): 600-606.

⁶ Robert V. Daniels, “The State and Revolution: A Case Study in the Genesis and Transformation of Communist Ideology”, *American Slavic and East European Review* Vol. 12, No. 1/1953: 22. (Henvising til dette sitatet i Alfred B. Evans, “Rereading Lenin’s State and Revolution”, *Slavic Review* Vol. 46, No. 1/1987: 1).

fanciful exercise” og “as un-Leninist as the mask he [Lenin] wore and the false name he bore in hiding while writing it”.⁷ Forskjellen mellom de sovjetiske og de vestlige fremstillingene av leninismen består i at leninismen i sovjetiske fremstillinger beskrives som et utelukkende positivt fenomen, mens vestlige forskere som regel fremstiller leninismen som noe negativt. Dessuten opphørte diskusjonene om et eventuelt ikke-marxistisk innslag i Lenins tenkning i Sovjetunionen på 1920-tallet.

Lenins tenkning, 'leninismen' og opphavet til bolsjevismen

Av både sovjetiske og vestlige historikere har Lenins tenkning langt på vei blitt redusert til kravet i *Čto delat'?* (1902) om dannelsen av et revolusjonært eliteparti, makterobringen i 1917 ved et kupp gjennomført av det revolusjonære partiet og forsvar for ett-partidiktaturet som ble bygget opp etter 1917. Og før-marxistiske revolusjonærer og revolusjonære grupperinger har blitt utropt til forløpere for bolsjevismen/leninismen – eller til eksponenter for en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' revolusjonær tradisjon som også omfattet bolsjevismen/leninismen – dersom deres program omfattet dannelsen av et revolusjonært eliteparti, makterobring ved hjelp av et kupp eller forsvar for et mindretalls-diktatur. At Lenin i flere av sine skrifter eksplisitt uttrykker synspunkter som bryter med 'elitismen' i *Čto delat'?*, bolsjevikenes politiske praksis i 1917 eller oppbyggingen av et ett-partidiktatur, har knapt nok blitt vurdert av dem som forsvarer teorien om en russisk 'jakobinsk' eller 'blanquistisk' tradisjon som kulminerte i Lenins revolusjonære marxisme.

Dette viser hvordan bolsjevikenes makterobring i 1917 og oppbyggingen av det kommunistiske ett-partidiktaturet har påvirket lesningen av Lenins tidligere skrifter. Det blir trukket en direkte linje fra 'elitismen' i *Čto delat'?* til bolsjevikenes makterobring i 1917 og den påfølgende etableringen av det bolsjeviske ett-partidiktaturet; og skrifter der Lenin krever oppbyggingen av et revolusjonært eliteparti, erklærer at arbeiderne på egen hånd ikke er i stand til å utvikle en 'sosialistisk bevissthet' eller forsvarer et mindretalls-diktatur, blir kodifisert som

---

⁷ Louis Fischer, *The Life of Lenin* (1964): 122. (Henvisning til dette sitatet i Alfred B. Evans, "Rereading Lenin's State and Revolution", *Slavic Review* Vol. 46, No. 1/1987: 1).

leninismens grunnlag. Skrifter der Lenin gir uttrykk for andre politiske oppfatninger – for eksempel ved å kreve oppbyggingen av et `åpent´ masseparti – blir derimot ofte ignorert.

Videre tas det for gitt at det fantes en russisk `jakobinsk´-`blanquistisk´ politisk tradisjon som går tilbake til `jakobineren´ Pavel Pestel´, videreutvikles av 1860-tallets `revolusjonære demokrater´ og 1870-tallets narodnik-terrorister og kulminerer med Lenins og bolsjevikenes makterobring i 1917. Om en slik tradisjon i det hele tatt fantes, kan imidlertid diskuteres. Utfra de konspirative, voldelige og terroristiske virkemidlene de var villige til å anvende i den politiske kampen mot den bestående samfunnsorden, må grupperinger som Narodnaja Volja og de sosial-revolusjonære kunne karakteriseres som eksponenter for en `jakobinsk´-`blanquistisk´ mentalitet. Om en med `jakobinisme´-`blanquisme´ ikke bare forstår bruken av konspirative og voldelige politiske virkemidler, men også forsvar for et revolusjonært mindretallsdiktatur, kan imidlertid hverken medlemmene av Narodnaja Volja eller de sosial-revolusjonære betegnes som `jakobinere´ eller `blanquister´. Jevnfør diskusjonen i kapittelet "Fantes det en russisk `jakobinsk´-`blanquistisk´ politisk tradisjon?". Faktisk er Petr Zaičnevskij, Sergej Nečaev og Petr Tkačev de eneste russiske revolusjonærer som før 1917 åpent krevde innføringen av et sosialistisk utviklingsdiktatur. Trolig har Robert Mayer rett når han i "Lenin and the Jacobin Identity in Russia", *Studies in East European Thought* 51/1999, erklærer at da Lenin etter splittelsen av det russiske sosial-demokratiske partiet i 1903 ble anklaget for å være tilhenger av `jakobinisme´, viser dette hvor sterk den *anti-jakobinske* tradisjonen i den russiske revolusjonære bevegelsen var – ikke at den russiske revolusjonære bevegelsen var preget av `jakobinisme´.

Et annet problem er at det ofte tas for gitt at Lenins `elitisme´ i *Čto delat´*? og andre skrifter (herunder ikke minst synet på `sosialistisk bevissthet´ som noe arbeiderklassen må bli tilført av de revolusjonære), tanker om en voldelig makterobring og forsvar for et revolusjonært mindretalls-diktatur/tvetydighet med hensyn til omdanningen av samfunnet etter revolusjonen, pluss eventuelt også tro på en russisk `særvei´ til sosialismen, representerer et avvik fra marxismen slik den ble utviklet av Marx og Engels. – `Leninismen´ er angivelig en primitiv russisk form for marxisme som knapt nok er marxisme. Marx´ og Engels´ tanker om `sosialistisk bevissthet´, kampen for revolusjonen, omdanningen av samfunnet etter revolusjonen og mulige `særveier´ til sosialismen er imidlertid komplekse og til tider motsetnings-

fylte. Og marxismen slik den ble utviklet av Marx og Engels, er derfor et `åpent` tankesystem som kan fortolkes på mange måter.

I noen av sine skrifter erklærer Marx og Engels at arbeiderklassens frigjøring må være arbeiderklassens eget verk, og de fremstiller `sosialistisk bevissthet` som noe som spontant oppstår hos arbeiderne som en følge av den situasjonen de befinner seg i. I andre skrifter erklærer de at arbeiderne må ledes av de revolusjonære og tilføres `sosialistisk bevissthet` – denne tanken er riktignok mindre krast formulert av Marx og Engels enn av Lenin. I sine skrifter om kampen for revolusjonen i Vest-Europa tar Marx og Engels avstand fra kupp og sammensvergelses. I sine skrifter om situasjonen i Russland forsvarer de derimot de konspiratoriske og terroristiske metodene narodnikene anvender i kampen mot tsarismen – og karakteriserer narodnik-terroristene som ”mennesker med statsforstand”. Og i en kort periode er Marx og Engels medlemmer av et revolusjonært selskap, Bund der Kommunisten, hvis vedtekter er langt mer `blanquistiske` enn Lenins utkast til partivedtekter for det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartiet. Ikke bare Lenins tenkning, men også marxismen slik den ble utviklet av Marx og Engels, inneholder således et `blanquistisk` element. Marx’ og Engels’ krav i *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848) og andre tidlige `blanquistiske` skrifter om at arbeiderklassen må erobre den politiske makten og bruke denne til å innføre et klasseløst samfunn, adskiller seg fra deres positive fremstilling av folkemassenes direkte utøvelse av kontroll- og styringsoppgavene etter omstyrtingen av det gamle undertrykkelses- og utbyttingssamfunnet i *Der Bürgerkrieg in Frankreich* (1871). Og Lenins tvetydighet med hensyn til omdanningen av samfunnet etter revolusjonen – krav om `proletariatets diktatur` og tiltro til folkemassenes evne til å styre seg selv – kan således tilbakeføres til et indre spenningsforhold i marxismen slik den ble utviklet av Marx og Engels. Og Marx’ og Engels’ forsvar for teorien om en russisk `særvei` til sosialismen basert på landsbyfellesskapet utgjorde et langt mer markert brudd med marxismens angivelig `universelle` økonomiske og sosiale utviklingslover (som ifølge Marx og Engels altså ikke var universelle) enn Lenins tanker om at Russland på egen hånd kunne bryte ut av det imperialistiske verdenssystemet, men at oppbyggingen av et sosialistisk samfunn forutsatte at revolusjonen spredte seg til de høyt utviklede kapitalistiske landene i Vest-Europa. Kritikere av Lenins `elitistiske` marxisme gjør ofte heller ikke noe forsøk på å relatere Lenins elitisme til den elitismen andre marx-istiske teoretikere uttrykker i sine skrifter – selv ikke når Lenin selv henviser til disse teoretik-

ernes arbeider, slik han gjør det når han i *Čto delat'*? påberoper seg Karl Kautskys autoritet for å begrunne påstanden om at arbeiderne utenfra må bli tilført 'sosialistisk bevissthet'.

Lenins tenkning er langt mer kompleks, sammensatt og til tider direkte motsetningsfylt enn 'leninismen' slik den ble kodifisert av Stalin og senere generasjoner av sovjetiske ideologer og forskere – og av vestlige historikere. Således bryter Lenins tanker etter utbruddet av revolusjonen i 1905 om behovet for et 'åpent' masseparti og hans tanker i *Gosudarstvo i revoljucija* i 1917 om at folkemassene kan styre seg selv, med både sovjetiske og vestlige fremstillinger av Lenin som skaperen av et parti av en 'ny type' og som forsvarer av 'proletariatets diktatur', det vil si av bolsjevikpartiets diktatur. Utfra den betydning Lenin selv tiller *Gosudarstvo i revoljucija* og de omfattende forarbeidene han nedla i dette skriftet, kan *Gosudarstvo i revoljucija* imidlertid kun sammenliknes med slike arbeider av bolsjeviklederen som *Razvitie kapitalizma v Rossii* (1899/1908), *Materializm i ėmpirio-kriticizm, Kritičeskie zametki ob odnoj reakcionnoj filosofii* (1909) og *Imperializm, kak vysšaja stadija kapitalizma* (1917). Og Lenin tok heller aldri avstand fra innholdet i *Gosudarstvo i revoljucija*. Det verket av Lenin som gjerne trekkes frem som hans viktigste teoretiske arbeid, brosjyren *Čto delat'*? (1902), ble derimot skrevet i all hast i november 1901 til januar 1902 som et kampskrift rettet mot den fremvoksende 'økonomismen'. Og etter utbruddet av revolusjonen i 1905 erklærte Lenin selv eksplisitt at kravet i *Čto delat'*? om opprettelse av et eliteparti av 'profesjonelle revolusjonærer' var knyttet til en tilbakelagt fase i utviklingen av det russiske sosialdemokrati, og at det nå var nødvendig å skape et 'åpent' masseparti.

Hadde bolsjevikene lyktes i å opprette 'arbeiderklassens og bondebefolkningens demokratiske diktatur' i 1905, hadde bolsjevikene etter makterobringen i 1917 ikke blitt påtvunget en borgerkrig, hadde revolusjonen spredt seg til Vest-Europa – eller hadde tankene i *Gosudarstvo i revoljucija* blitt forsøkt virkeliggjort –, ville *Čto delat'*? idag kanskje ha vært et glemt skrift. Ja, hadde bolsjevikene ikke blitt tvunget til å etter-rasjonalisere sin terroristiske praksis under borgerkrigen og oppbyggingen av ett-partidiktaturet, ville det kanskje aldri ha oppstått noen 'leninisme'.

Samtidig bidro kodifiseringen av 'elitismen' i *Čto delat'*? som en sentral del av leninismens grunnlag utvilsomt til å legitimere oppbyggingen av den autoritære Sovjetstaten.

Lenins tenkning utgjør snarere et brudd med den 'jakobinsk'-'blanquistiske' tradisjonen i russisk politisk idéhistorie enn kulminasjonen av denne tradisjonen – i den grad det i det hele tatt fantes en slik 'jakobinsk'-'blanquistisk' politisk tradisjon. I *Čto delat'*? – skriftet som angivelig skal være en sammenfatning av leninismens innhold – og andre av sine arbeider uttrykker Lenin en *faseteori* knyttet til forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene. Som omtalt i tilknytning til utlegningen av hans politiske oppfatninger, opererer Lenin i *Čto delat'*? således med følgende periodemessige inndeling av forholdet mellom de revolusjonære og folkemassene: 1) Sosial-demokratiet eksisterer uten en arbeiderbevegelse. 2) Sosial-demokratiet fremtrer som en samfunnsmessig kraft, intelligentsiaen slutter seg til sosial-demokratiet, og de første streikene finner sted. 3) De sosial-demokratiske lederne svikter ved at 'økonomisme' og andre former for 'opportunisme' får vinne frem – samtidig som arbeidernes spontane motstand mot den kapitalistiske utbyttingen er voksende. Og han erklærer at de revolusjonære sosial-demokratenes oppgave er å gjøre slutt på den tredje perioden, det vil si å skape et marxistisk kamp-parti som kan fungere som avantgarde for en virkelig massemobilisering.⁸ Dette kravet om å skape et parti som er i stand til å mobilisere massene – og kritikken av 'håndverkeriet' (kustarničestvo) – gjør at *Čto delat'*? like gjerne kan leses som et oppgjør med intelligentsia-dominansen og de revolusjonære 'sirklenes' periode i den russiske revolusjonære bevegelsens historie som et 'jakobinsk'-'blanquistisk' kampskrift. Og i senere skrifter går Lenin stadig lenger i å kreve dannelsen av et masseparti, fordømme 'rævdilting' etter massene (khvostizm) og kritisere intelligentsiaen som et upålitelig fremmedelement i arbeiderbevegelsen.

I likhet med andre politiske og religiøse tankesystemer må også Lenins tenkning relateres til de sosiale forholdene i det samfunnet vedkommende tankesystem oppstod i. Til forskjell fra tidligere generasjoner av russiske revolusjonærer virket Lenin i et samfunn der det fantes en arbeiderklasse, en arbeiderbevegelse og revolusjonære partier med betydelig appell til

---

⁸ Jevnfør Lenin 6: 180-183.

massene – riktignok var den russiske arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen svakere enn arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen i Vest-Europa.

I perioden 1871-1880 var det samlede antall ansatte i manufakturer, gruvevirksomhet og metallurgisk industri i den europeiske delen av Russland gjennomsnittlig 946 000.⁹ I 1890 var 1400 000 ansatt i manufakturer, gruvevirksomhet og metallurgisk industri, i 1900 2300 000 og i 1913 over 3000 000.¹⁰ Mens de få streikene som forekom på 1870- og 1880-tallet, var dårlig organiserte og hurtig brøt sammen, brøt det ut flere langvarige masseomfattende streiker på 1890-tallet, særlig i tekstilindustrien i St. Petersburg.¹¹ Under revolusjonen i 1905-1907 var deler av det tsar-russiske imperiet i perioder lammet av streiker. Og etter revolusjonen var det årlig hundrevis av streiker som til sammen involverte hundretusener av streikende arbeidere (med 1910 som et unntaksår da det 'bare' var ca 200 streiker med 47 000 streikende) – en utvikling som kulminerte i første halvdel av 1914 da det var 4000 streiker og 1449 000 streikende.¹² På 1890-tallet oppstod også de første sosial-demokratiske grupperingene i St. Petersburg, Moskva, Kiev og andre russiske byer – grupperinger som i 1898 slo seg sammen i Det russiske sosial-demokratiske arbeiderpartiet (riktignok ble nesten samtlige av utsendingene til samlingskongressen etter kort tid arrestert).¹³ Og mens Narodnaja Volja omkring 1880 hadde noen hundre aktive medlemmer, var antallet medlemmer av den bolsjeviske partifraksjonen ved utbruddet av revolusjonen i 1905 ca 8400. Våren 1906 hadde det sosial-demokratiske partiet 48 000 medlemmer, hvorav 34 000 var bolsjevikere og 14 000 var mensjevikere. I oktober 1906 var antallet partimedlemmer steget til over 70 000, og i 1907 til 84 000 (hvorav 46 000 var bolsjevikere og 38 000 var mensjevikere).¹⁴ Deretter sank antallet medlemmer av bolsjevikpartiet til under 10 000 i 1910, for så å stige til ca 20 000 ved utbruddet av revolusjonen i 1917.¹⁵ Og i løpet av revolusjonsåret 1917 steg antallet medlemmer av bolsjevikpartiet til flere hundre tusen.¹⁶ Og også det sosial-revolusjonære partiet og det radikal-liberale 'Kadet-partiet' hadde betydelig oppslutning blant massene – våren 1906

---

⁹ Michael T. Florinsky, *Russia, A History and an Interpretation*, Second Volume (1970) [1953]: 930.

¹⁰ Michael T. Florinsky, *Russia, A History and an Interpretation*, Second Volume (1970) [1953]: 1224.

¹¹ Michael T. Florinsky, *Russia, A History and an Interpretation*, Second Volume (1970) [1953]: 1159-1160.

¹² Michael T. Florinsky, *Russia, A History and an Interpretation*, Second Volume (1970) [1953]: 1229.

¹³ Jevnfør J. L. H. Keep, *The Rise of Social Democracy in Russia* (1966) [1963]: 45-54.

¹⁴ Marcel Liebman, *Leninism under Lenin* (1985) [1973]: 47.

¹⁵ Marcel Liebman, *Leninism under Lenin* (1985) [1973]: 148.

¹⁶ Marcel Liebman, *Leninism under Lenin* (1985) [1973]: 158.

skal 'Kadet-partiet' således ha hatt ca 100 000 medlemmer¹⁷, og det sosial-revolusjonære partiet skal i 1907 ha hatt over 40 000 medlemmer.¹⁸

Denne endringen av de sosiale og politiske forholdene – fra et samfunn preget av en nærmest uoverstigelig kløft mellom en liten revolusjonær intelligentsia og undertrykte og utbyttede folkemasser til et samfunn der det både finnes en arbeiderbevegelse og revolusjonære partier med betydelig appell til massene – er en viktig del av forklaringen på hvorfor Lenins revolusjonære marxisme med dens krav om massemobilisering utgjør et brudd med intelligentsia-dominansen og de revolusjonære 'sirklene's periode i den russiske revolusjonære bevegelsens historie. Eller som Louis Fischer formulerer det i *The Life of Lenin* (1964): "Lenin came later than Tkachov and still later than Nechayev. [...] Lenin saw the possibility of mass action by workers and disaffected soldiers."¹⁹

Lenins tenkning må også relateres til marxismens fremvekst i Russland. I 1872 utkom første bind av *Das Kapital* i russisk oversettelse, og i 1885 og 1896 utkom bind to og tre på russisk. I 1883 stiftet den tidligere narodniken Georgij Plekhanov sammen med fire andre tidligere narodniker den første marxistiske gruppering i Russland, Osvoboždenie truda (Arbeidets befrielse), og i 1883 og 1885 utgav han skriftene *Socializm i političeskaja bor'ba* og *Naši raznoglasija* der han begrunner sitt brudd med narodnikenes 'blanquistiske' revolusjonære tradisjoner – samtidig som han erklærer at kampen for sosialismen må baseres på arbeiderklassen, og ikke på bondebefolkningen. Og på 1890-tallet oppstod en strid mellom narodniker og marxister knyttet til synet på den pågående industrialiseringen av Russland. Narodnikene anklaget marxistene for å være fatalister som overså lidelsene knyttet til kapitalismens fremvekst og ruineringen av bondebefolkningen, og marxistene anklaget narodnikene for å være utopister som ville påtvinge virkeligheten sine etiske idealer.²⁰ Angrepene på narodnikenes 'subjektive sosiologi' i tidlige arbeider av Lenin som *Čto takoe 'druz'ja naroda' i kak oni vojujut protiv social-demokratov?* (1894), *Èkonomičeskoe soderžanie narodničestva i kritika*

---

¹⁷ Melissa Stockdale, "Liberalism and Democracy: The Constitutional Democratic Party" i Anna Geifman (Ed), *Russia under the Last Tsar, Opposition and Subversion 1894-1917* (1999): 153.

¹⁸ Manfred Hildermeier, *The Russian Socialist Revolutionary Party before the First World War* (2000) [1978]: 248.

¹⁹ Louis Fischer, *The Life of Lenin* (1964): 45.

²⁰ Jevnfør Andrzej Walicki, *A History of Russian Thought, From the Enlightenment to Marxism* (1979): 406-440 og Arthur P. Mendel, *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia, Legal Marxism and Legal Populism* (1961), særlig ss 38-41, 144-146 og 250-252.

ego v knige g. Struve (1895) og *Ot kakogo nasledstva my otkazyvaemsja* (1898) går rett inn i denne striden. Og så å si samtlige av Lenins skrifter – fra hans agrar-økonomiske analyser på 1890-tallet til hans betraktninger om oppbyggingen av Sovjetstaten etter bolsjevikenes makterobring i 1917 – er basert på et marxistisk perspektiv. Uten marxismen hadde ikke Lenin kunnet utvikle sine revolusjonære sosialistiske teorier – det hadde i hvert fall blitt en helt annen form for teorier.

Om Lenins tenkning representerer et brudd med den angivelige ‘jakobinsk’-‘blanquistiske’ tradisjonen innenfor den russiske revolusjonære bevegelsens historie, hva kan da forklare oppbyggingen av den undertrykkende Sovjetstaten etter bolsjevikenes makterobring i oktober 1917? I *Leninism* (1996) erklærer Neil Harding at leninismen som en selvstendig ideologi oppstod i årene 1914-1917 da Lenin utviklet en teori om verdensrevolusjonen basert på sin analyse av imperialismen. Lenins tanker om imperialismen, krig og behovet for en sosialistisk revolusjon utgjør utvilsomt en viktig del av ‘leninismen’. ‘Leninisme’ i betydningen forsvar for et sosialistisk ett-partidiktatur er imidlertid noe som først oppstår etter bolsjevikenes makterobring i oktober 1917 – så sent som i forkant av det bolsjevikiske statskuppet i 1917 hadde Lenin i *Gosudarstvo i revoljucija* og *Uderžat li bol’sheviki gosudarstvennuju vlast’*? erklært at folkemassene etter en sosialistisk revolusjon på egen hånd kunne gå i gang med oppbyggingen av et kommunistisk samfunn. ‘Leninismen’ må dermed relateres til bolsjevikenes beslutning om å gripe den politiske makten under en pågående verdenskrig i et land med en lite utviklet industriell basis, en fåtallig arbeiderklasse og landhungrige bondemasser – og til borgerkrigen etter makterobringen.

Tilsynelatende har den ‘ortodokse’ marxisten Karl Kautsky rett når han i *Die Diktatur des Proletariats* (1918), *Terrorismus und Kommunismus* (1919) og *Von der Demokratie zur Staatssklaverei* (1921) erklærer at forsøk på å innføre sosialisme i land med underutviklede produktivkrefter vil måtte føre til barbari. Det Kautsky ikke tar hensyn til når han gir bolsjevikenes makterobring i 1917 og forsøk på å innføre sosialisme i et tilbakeliggende land med lite utviklede produktivkrefter skylden for barbariet som oppstod i Russland etter 1917, er at også det samfunnssystemet bolsjevikene omstyrtet, var barbarisk. Da bolsjevikene grep makten i oktober 1917, hadde regjeringene i Tyskland, Frankrike, Russland, England, Østerrike-Ungarn og en rekke andre stater kastet millioner av mennesker ut i en imperialistisk storkrig

knappt noen kunne se en ende på – og som heller ikke den `revolusjonære´ provisoriske regjeringen i Russland viste noen vilje til å trekke seg ut av. Bolsjevikenes makterobring må således relateres til Lenins overbevisning om at menneskeheten stod overfor valget mellom innføring av sosialismen og kollektiv undergang i imperialisme og krig.

Bolsjevikenes makterobring og oppbyggingen av det kommunistiske ett-partidiktaturet må dermed sees i forhold til en indre spenning i marxismen. På den ene side erklærer marxismen at kapitalismen er et ondt samfunnssystem som dømmer det store flertall av menneskeheten til undertrykkelse og utbytting. Men på den annen side erklærer marxismen at kun en høyt utviklet kapitalisme kan frembringe de materielle og kulturelle forutsetningene for innføringen av en sosialistisk samfunnsorden. Og marxismen har ikke noe svar på hvordan dette dilemmaet skal løses. Bolsjevikene valgte å gripe makten fremfor å vente på at kapitalismen skulle `vokse inn i´ sosialismen – ikke minst utfra en forventning om at revolusjonen ville spre seg til de høyt utviklede kapitalistiske statene i Vest-Europa. Revolusjonen spredte seg ikke til Vest-Europa; og bolsjevikene befant seg dermed i en situasjon der de skulle bygge opp et sosialistisk samfunn i et land der det hverken fantes et materielt eller et menneskelig grunnlag for innføringen av en slik samfunnsorden – kun krigstrette og landhungrige bondemasser. Dermed oppstod en autoritær politisk kultur der partiet – som skulle komme til å utvikle seg til den nye herskende klassen – erstattet den arbeiderklassen som etter mange års krig og borgerkrig knapt lenger fantes. Og denne autoritære politiske kulturen ble videreført gjennom hele Sovjetstatens historie og fikk sin ideologiske legitimering i form av `leninismen´.

* * *

Konklusjonen på denne studien er derfor at Lenin har blitt både undervurdert og overvurdert som tenker og politisk teoretiker. Han har blitt undervurdert som tenker når forskere og andre kommentatorer har redusert `leninismen´ til *Čto delat´?* og et begrenset antall andre tekster av Lenin som begrunner opprettelsen av et eliteparti av `profesjonelle revolusjonærer´, erklærer at arbeiderne på egen hånd ikke er i stand til å utvikle `sosialistisk bevissthet´ og forsvarer opprettelsen av et mindretalls-diktatur – mens andre tekster av Lenin oppfattes som irrele-

vante for forståelsen av hans tenkning. Og han har blitt overvurdert som tenker – eller enkelte av de politiske prinsippene han formulerte, har blitt tillagt urimelig stor betydning – når bolsjevismen som historisk fenomen, bolsjevikenes maktovertakelse i oktober 1917 og opprettelsen av det kommunistiske ett-partidiktaturet betraktes som realiseringen av Lenins tanker i *Cto delat'*?. Det programmet Lenin ville realisere i 1917, var ikke basert på tankene i *Cto delat'*? om at arbeiderklassen/befolkningen som helhet ikke var i stand til å utvikle 'sosialistisk bevissthet' – og at oppbyggingen av et sosialistisk samfunn følgelig måtte ledes av det revolusjonære partiet –, men på den halv-anarkistiske visjonen i *Gosudarstvo i revoljucija* og *Uderžat li bol'seviki gosudarstvennuju vlast'*? om at folkemassene kunne kvitte seg med statsapparatet og selv skape et sosialistisk samfunn. Og oppbyggingen av det kommunistiske ett-partidiktaturet må relateres til den situasjonen bolsjevikene befant seg i etter maktovertakelsen.

Og utfra et perspektiv som knytter Lenin som tenker og politisk teoretiker til *bredden* i hans politiske forfatterskap, og opprettelsen av det kommunistiske ett-partidiktaturet til den *situasjonen* bolsjevikene befant seg i etter maktovertakelsen i 1917, har Lenin lite til felles med den 'jakobinsk'-'blanquistiske' politiske teoretikeren Petr Tkačev.

LITTERATUR

Skrifter av Tkačev

”Eščo o mirovykh sud’jakh”, *Sbornik statej nedozvolennykh cenzuroj v 1862 gody*, bd 1, Tipografija Morskogo Ministerstva, St Petersburg 1862, ss 269-287

Galaktinov, A. A., V. F. Pustarnakov & B. M. Šakhmatov (red.), *Petr Nikitič Tkačev, Sočinenija v dvukh tomakh*, Mysl’, Moskva 1975-1976

Koz’mín, B. P. (red.), *P. N. Tkačev, Izbrannye literaturno-kritičeskie stat’i*, Izdatel’stvo ‘Zemlja i fabrika’, Moskva-Leningrad 1928

Koz’mín, B. P. (red.), *P. N. Tkačev, Izbrannye sočinenija na social’no-političeskie temy I-VI*, Izdatel’stvo Vsesojuznogo Obsčestva Politkatoržan i Ssylvno-poselencev/Gosudarstvennoe social’no-èkonomičeskoe izdatel’stvo, Moskva 1932-1937

”Mirovoj sud”, *Vremja* 11/1862, ss 74-87

”Naši buduščie prisjažnye”, *Vremja* 4/1863, ss 103-120

”O mirovykh sud’jakh”, *Vremja* 7/1862, ss 83-92

”O sude po prestuplenijam protiv zakonov pečati”, *Vremja* 6/1862, ss 40-50

”Raboče-vospitatel’nye zavedenija dlja nesoversennoletnikh prestupnikov”, *Juridičeskij vestnik* 1/1864, ss 25-59

Šakhmatov, B. M. (red.), *P. N. Tkačev, Kladezi mudrosti rossijskikh filosofov*, Izdatel’stvo ‘Pravda’, Moskva 1990

”Sovremennoe položenie našikh tjurem, Statističeskij ètjud”, *Žurnal Ministerstva Justicii* 7/1863, ss 473-488

”Terrorizm kak edinstvennoe sredstvo npravstvennogo i obsčestvennogo vozroždenija Rossii”, *Nabat* 3/1881, ss 1-3

”Učebnik ugovolnogo prava”, recenzija na knigu V. Spasoviča, *Biblioteka dlja čtenija* 9/1863, ss 47-64

”Vlijanie èkonomičeskogo progressa na položenie ženščiny i sem’i”, *Ženskij vestnik* 1/1866, ss 61-114 og 2/1866, ss 67-84

Skrifter av Lenin

Polnoe sobranie sočinenij 1-55, Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1958-1965

Tucker, Robert C. (Ed), *The Lenin Anthology*, W. W. Norton & Company, New York 1975

What Is To Be Done?, Introduction and Glossary by Robert Service, Penguin Books, Harmondsworth 1988

Skrifter av Marx og Engels

Blackstock, Paul W. & Bert F. Hoselitz (Eds), *The Russian Menace to Europe by Karl Marx and Friedrich Engels*, The Free Press, Glencoe 1952

Payne, Robert (Ed), *The Unknown Karl Marx*, New York University Press, New York 1971

Rubel, Maximilian (Hrsg), *Karl Marx/Friedrich Engels, Die russische Kommune, Kritik eines Mythos*, Carl Hanser Verlag München 1972

Tucker, Robert C. (Ed), *The Marx-Engels Reader, Second Edition*, W. W. Norton & Company, New York 1978

Werke 1-39, Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1956-1968

Oppslagsverk

Bol'saja sovetskaja ènciklopedija, Tret'e izdanie, Gosudarstvennoe naučnoe izdatel'stvo 'Bol'saja sovetskaja ènciklopedija', Moskva 1970-1978

Bol'saja sovetskaja ènciklopedija, Vtoroe izdanie, Gosudarstvennoe naučnoe izdatel'stvo 'Bol'saja sovetskaja ènciklopedija', Moskva 1949-1957

Bøker

Agursky, Mikhail, *The Third Rome, National Bolshevism in the USSR*, Westview Press, Boulder 1987

Aksel'rod, P. B., *Bor'ba socialističeskikh i buržuaznykh tendencij v russkom revoljucionnom dvizenii, Vtoroe dopolnennoe izdanie*, Tipografija N. Fridberga, St. Petersburg 1907

Aksel'rod, P. B., *K voprosu o sovremennykh zadachakh i taktike russkikh social'-demokratov*, Tipografija 'Sojuza russkikh social'-demokratov', Genève 1898

Aksel'rod, P. B., *Zadaci rabočej intelligencii v Rossii*, Izdanie vtoroe, Tipografija 'Social'-demokrata'', Genève 1893 (1891)

Ascher, Abraham, *Pavel Axelrod and the Development of Menshevism*, Harvard University Press, Massachusetts 1972

Avineri, Shlomo, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, Cambridge 1999 [1968]

Balabanoff, Angelica, *Impressions of Lenin*, Ann Arbor Paperbacks, Michigan 1968

Barber, John, *Soviet Historians in Crisis, 1928-1932*, The Macmillan Press Ltd, London 1981

Baron, Samuel H., *Plekhanov, The Father of Russian Marxism*, Stanford University Press, Stanford 1963

Bartel, Horst et al., *Marxismus und deutsche Arbeiterbewegung, Studien zur sozialistischen Bewegung im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts*, Deutsche Akademie der Wissenschaften, Zentralinstitut für Geschichte, Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1970

Berdjaev, N. A., *Filosofija svobody/Istoki i smysl russkogo kommunizma*, ZAO 'Svarog i K', Moskva 1997 [1911/1937]

Berdjaev, Nikolaj, *Russkaja ideja*, Izdatel'stvo Folio, Moskva 2004 [1946]

Bernstein, Samuel, *Auguste Blanqui and the Art of Insurrection*, Lawrence & Wishart, London 1971

Black, Cyril E. (Ed), *Rewriting Russian History*, Second Edition, Vintage Books, New York 1962

Bonč-Bruevič, V. D., *Izbrannye sočinenija I-III*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1959-1963

Borcke, Astrid von, *Die Ursprünge des Bolschewismus, Die jakobinische Tradition in Russland und die Theorie der revolutionären Diktatur*, Johannes Berchmans Verlag, München 1977

Cohen, G. A., *Karl Marx's Theory of History, A Defence*, Expanded Edition, Princeton University Press, New Jersey 2001

Cole, C. D. H., *A History of Socialist Thought, Volume I, The Forerunners 1789-1850*, Macmillan & Co Ltd, London 1955 [1953]

Condren, Conal, *The Status and Appraisal of Classic Texts*, Princeton University Press, New Jersey 1985

Conquest, Robert, *V. I. Lenin*, The Viking Press, New York 1972

Dan, F. I., *Proiskhoždenie bol'shevizma, K istorii demokratičeskikh i socialističeskikh idej v Rossii posle osvoboždenija krest'jan*, Izdatel'stvo 'Novaja Demokratija', New York 1946

Deppe, Frank, *Verschwörung, Aufstand und Revolution, Blanqui und das Problem der sozialen Revolution*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main 1970

Draper, Hal, *The 'Dictatorship of the Proletariat' from Marx to Lenin*, Monthly Review Press, New York 1987

Dukes, Paul, *A History of Russia, Medieval, Modern, Contemporary*, Second Edition, Macmillan Press Ltd, London 1994 [1990]

Eissenstat, Bernard W. (Ed), *Lenin and Leninism, State, Law, and Society*, Lexington Books, Massachusetts 1971

Elster, Jon, *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press, Cambridge 1994 [1985]

Enteen, George M., *The Soviet Scholar-Bureaucrat, M. N. Pokrovskii and the Society of Marxist Historians*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1978

Evans, Alfred B., *Soviet Marxism-Leninism, The Decline of an Ideology*, Praeger Publishers, Westport 1993

Evgrafov, V. E. et al., *Istorija filosofii v SSSR I-V*, Izdatel'stvo 'Nauka', Moskva 1968-1988

Fainsod, Merle, *How Russia is Ruled*, Harvard University Press, Cambridge 1957 [1953]

Fedoseev, N., *Stat'i i pis'ma*, Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1958

Fischer, George, *Russian Liberalism, From Gentry to Intelligentsia*, Harvard University Press, Massachusetts 1969 [1958]

Fischer, Louis, *The Life of Lenin*, Harper & Row, New York 1964

Florinsky, Michael T., *Russia, A History and an Interpretation I-II*, The Macmillan Company, New York 1970 [1953]

Gambarov, Aleksandr, *V sporakh o Nečaeve, K voprosu ob istoričeskoj rehabilitacii Nečaeva*, Izdatel'stvo 'Moskovskij rabočij', Moskva 1926

Geifman, Anna, *Russia under the Last Tsar, Opposition and Subversion 1894-1917*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford 1999

Getzler, Israel, *Martov, A Political Biography of a Russian Social Democrat*, Melbourne University Press, Melbourne 1967

Glucksmann, André, *Kokkepiken og menneskeeteren, Et essay om forholdet mellom staten, marxismen og konsentrasjonsleirene*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1978 [fransk originalutgave 1975]

Golikov, G. N. et al., *Vladimir Il'ič Lenin, Biografičeskaja khronika 1870-1924 I-XII*, Izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1970-1982

Golikov, G. N. et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v pjati tomakh*, Izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1969-1970

Gorev, B. I., *Ogjust Blanki, Ego žizn', revoljucionnaja dejatel'nost' i rol' v istorii socializma*, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo, Moskva 1921

Gorev, B. I., *Ot Tomasa Mora do Lenina 1516-1917*, Vtoroe ispravlennoe i dopolnennoe izdanie, Izdatel'stvo L. D. Frenkelja, Moskva 1922

Haimson, Leopold H., *The Russian Marxists and the Origins of Bolshevism*, Harvard University Press, Massachusetts 1967 [1955]

Harding, Neil, *Leninism*, MacMillan Press Ltd, London 1996

Harding, Neil, *Lenin's Political Thought, Theory and Practice in the Democratic Revolution*, MacMillan Press Ltd, London 1977

Harding, Neil, *Lenin's Political Thought, Theory and Practice in the Socialist Revolution*, MacMillan Press Ltd, London 1981

Harding, Neil (Ed), *Marxism in Russia, Key Documents 1879-1906*, Cambridge University Press, Cambridge 1983

Hardy, Deborah, *Petr Tkachev, The Critic as Jacobin*, University of Washington Press, Seattle 1977

Hermerén, Göran, *Influence in Art and Literature*, Princeton University Press, New Jersey 1975

Hildermeier, Manfred, *The Russian Socialist Revolutionary Party before the First World War*, St. Martin's Press, New York 2000 [1978]

Hirsch, Helmut (Hrsg), *Eduard Bernsteins Briefwechsel mit Friedrich Engels*, Internationaal Instituut Voor Sociale Geschiedenis, Van Gorcum & Comp. N.V., Assen 1970

Hunt, Richard N., *The Political Ideas of Marx and Engels I, Marxism and Totalitarian Democracy 1818-1850*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1974

Hunt, Richard N., *The Political Ideas of Marx and Engels II, Classical Marxism 1850-1895*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1984

Istorija Vsesojuznoj kommunističeskoj partii (bol'shevikov), Kratkij kurs, Izdatel'stvo CK VKP(b) `Pravda', Moskva 1938

Ivanskij, Anatolij, *Molodoj Lenin, Povest' v dokumentakh i memuarakh*, Izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1964

Jakimova-Dikovskaja, A. V. et al., *Literatura partii `Narodnaja Volja'*, Izdatel'stvo Vsesojuznogo obščestva politkatoržan i ssyl'no-poselencev, Moskva 1930

Jordheim, Helge, *Lesningens vitenskap, Utkast til en ny filologi*, Universitetsforlaget, Oslo 2001

Kautsky, Karl, *Die Diktatur des Proletariats*/W. I. Lenin, *Die proletarische Revolution und der Renegat Kautsky*/Karl Kautsky, *Terrorismus und Kommunismus*, Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1990 [1918/1918/1919]

Kautsky, Karl, *Die Soziale Revolution*, Buchhandlung Vorwärts, Berlin 1906

Keep, J. L. H., *The Rise of Social Democracy in Russia*, Oxford University Press, Oxford 1966 [1963]

Khronologičeskij ukazatel' proizvedenij V. I. Lenina I-II, Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1959-1962

Kolakowski, Leszek, *Main Currents of Marxism I-III*, Oxford University Press, Oxford 1987 [1978]

Kolstø, Pål, *På vei mot av-leninisering? Sovjetisk historierevisjon under Gorbatsjov*, Forsvarsstudier 4/1989, Institutt for forsvarsstudier, Oslo 1989

Koselleck, Reinhart, *Vergangene Zukunft, Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1989 [1979]

Koz'min, B., *Iz istorii revoljucionnoj mysli v Rossii, Izbrannye trudy*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1961

Koz'min, B., *Nečae v i nečae vcy, Sbornik materialov*, Gosudarstvennoe social'no-ekonomičeskoe izdatel'stvo, Moskva-Leningrad 1931

Koz'min, B., *Ot `devjatnadcatogo fevralja' k `pervomu marta', Očerki po istorii narodničestva*, Izdatel'stvo politkatoržan, Moskva 1933

Koz'min, B., *P. G. Zaičnevskij i `Molodaja Rossija'*, Izdatel'stvo Vsesojuznogo obščestva politkatoržan i ss-poselencev, Moskva 1932

Koz'min, B., *P. N. Tkačev i revoljucionnoe dvizhenie 1860-kh godov*, Novyj Mir, Moskva 1922

Krause, Helmut, *Marx und Engels und das zeitgenössische Russland*, Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas, Wilhelm Schmitz Verlag, Giessen 1958

Larsson, Reidar, *Theories of Revolution, From Marx to the First Russian Revolution*, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1970

Levin, Š. M., *Obščestvennoe dvizenie v Rossii v 60-70-e gody XIX veka*, Izdatel'stvo social'no-ekonomičeskoj literatury, Moskva 1958

Lichtheim, George, *Marxism, An Historical and Critical Study*, Frederick A. Praeger Publishers, New York 1961

Liebman, Marcel, *Leninism under Lenin*, Translated by Brian Pearce, Merlin Press, London 1985 [1973]

Lukacs, Georg, *Lenin*, Pax Forlag A/S, Oslo 1970 [1924]

Martov, L., *Bor'ba s 'Osadnym položeniem' v Rossijskoj social'demokratičeskoj rabočej partii*, Izdanie Rossijskoj Social'demokratičeskoj Rabočej Partii, Genève 1904

Martynov, A. S., *Dve diktatury*, Izdanie Rossijskoj Social'demokratičeskoj Rabočej Partii, Genève 1905

Mazlish, Bruce, *The Revolutionary Ascetic, Evolution of a Political Type*, Basic Books, New York 1976

Mčedlov, M. P. et al., *Vospominanija o Vladimire Il'iče Lenine v desjati tomakh*, bd 1-8, Izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1989-1991

Mendel, Arthur P., *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia, Legal Marxism and Legal Populism*, Harvard University Press, Massachusetts 1961

Meyer, Alfred G., *Leninism*, Harvard University Press, Massachusetts 1957

Moorehead, Alan, *The Russian Revolution*, Collins & Hamish Hamilton, London 1958

Morris, Marcia A., *Saints and Revolutionaries, The Ascetic Hero in Russian Literature*, State University of New York Press, New York 1993

Neckina, M. V. et al., *Istorija i istoriki, Istoriografija istorii SSSR, Sbornik statej*, Izdatel'stvo 'Nauka', Moskva 1965

Nevskij, V. I., I. A. Teodorovič, I. L. Tatarov et al., *Diskussija o 'Narodnoj vole'*, Stenogrammy dokladov, Izdatel'stvo Kommunističeskoj Akademii, Moskva 1930

Nicolaievsky, Boris & Otto Maenchen-Helfen, *Karl Marx, Man and Fighter*, Revised Edition, Allen Lane The Penguin Press, London 1973 (1933/1970)

- Nistad, Bjørn, *Russisk politisk idéhistorie fra opplysningstiden til idag*, Solum Forlag A/S, Oslo 2004
- Nygren, Anders, *Filosofi och Motivforskning*, Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm 1940
- O'Meara, Patrick, *The Decembrist Pavel Pestel, Russia's First Republican*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2003
- Pereira, N. G. O., *The Thought and Teachings of N. G. Černyševskij*, Mouton & Co Publishers, The Hague 1975
- Pipes, Richard (Ed), *Revolutionary Russia*, Harvard University Press, Massachusetts 1968
- Pipes, Richard, *Russia under the Old Regime*, Penguin Books, London 1990 [1974]
- Pipes, Richard (Ed), *The Russian Intelligentsia*, Columbia University Press, New York 1961
- Pipes, Richard (Ed), *The Unknown Lenin, From the Secret Archive*, Yale University Press, New Haven 1996
- Plamenatz, John, *German Marxism and Russian Communism*, Longmans, Green and Co, London 1954
- Plekhanov, G. V., *Izbrannye filosofskie proizvedenija v pjati tomakh*, Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury/Izdatel'stvo social'no-ekonomičeskoj literatury, Moskva 1956-1958
- Pokrovskij, M. N., *Istoričeskaja nauka i bor'ba klassov*, Gosudarstvennoe social'no-ekonomičeskoe izdatel'stvo, Moskva-Leningrad 1933
- Pokrovskij, M. N., *Očerki po istorii revoljucionnogo dvizženija v Rossii XIX i XX vv*, Izdatel'stvo `Krasnaja nov'`, Moskva 1924
- Politikens Ruslandshistorie I-III*, Politikens Forlag A/S, København 1986 [1983]
- Polnyj sbornik platform vsekh russkikh političeskikh partij, S priloženiem Vysočajšego Manifesta 17 oktjabrja 1905 g. i vsenoddannejšego doklada grafa Vitte*, Tipografija `Sever` A. M. Lesmana, St. Petersburg 1906
- Pomper, Philip, *Lenin, Trotsky, and Stalin, The Intelligentsia and Power*, Columbia University Press, New York 1990
- Pomper, Philip, *Peter Lavrov and the Russian Revolutionary Movement*, The University of Chicago Press, Chicago 1972
- Pomper, Philip, *The Russian Revolutionary Intelligentsia*, Second Edition, Harlan Davidson, Illinois 1993

- Pospelov, P. N. et al., *Vladimir Il'ič Lenin – Biografija*, Izdanje vtoroe, Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1963
- Potaš, M., *Narodničeskij socializm*, Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Moskva og Leningrad 1930
- Prawdin, Michael, *The Unmentionable Nechaev, A Key to Bolshevism*, George Allen & Unwin Ltd, London 1961
- Rabočij, *Rabočie i intelligenty v našikh organizacijakh*, Izdanje Rossijskoj Social'demokratičeskoj Rabočej Partii, Genève 1904
- Revunenkov, V. G., *Marksizm i problema jakobinskoj diktatury*, Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1966
- Rudnickaja, E. L. (Ed), *Revoljucionnyj radikalizm v Rossii: Vek devjatnadcatyj, Dokumental'naja publikacija*, Arkheograficeskij centr, Moskva 1997
- Rudnickaja, E. L., *Russkij blankizm, Petr Tkačev*, Nauka, Moskva 1992
- Šakhmatov, B. M., *P. N. Tkačev, Ètjudy k tvorčeskomu portretu*, Izdatel'stvo Mysl', Moskva 1981
- Schapiro, Leonard, *The Communist Party of the Soviet Union*, Second Edition, Methuen & Co. Ltd, London 1985 [1960]
- Scharndorff, Werner, *Die Geschichte der KPdSU*, Günter Olzog Verlag, München 1961
- Sedov, M. G., *Geroičeskij period revoljucionnogo narodničestva*, Izdatel'stvo Mysl', Moskva 1966
- Service, Robert, *Lenin, A Biography*, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts 2000
- Shatz, Marshall S., *Jan Waclaw Machajski, A Radical Critic of the Russian Intelligentsia and Socialism*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1989
- Shlapentokh, Dmitry, *The French Revolution and the Russian Anti-Democratic Tradition, A Case of False Consciousness*, Transaction Publishers, New Brunswick 1997
- Shlapentokh, Dmitry, *The French Revolution in Russian Intellectual Life 1865-1905*, Praeger Publishers, Westport 1996
- Shtepa, Konstantin F., *Russian Historians and the Soviet State*, Rutgers University Press, New Brunswick/New Jersey 1962
- Skinner, Quentin, *Visions of Politics, Volume I: Regarding Method*, Cambridge University Press, Cambridge 2002

Sløk, Johannes, *Hvad er idehistorie? Et programskrift*, Gyldendalske Boghandel, København 1968

Spitzer, Alan B., *The Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui*, Columbia University Press, New York 1957

Stalin, I., *Voprosy leninizma*, Izdanie odinnadcatoe, Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1945

Szamuely, Tibor, *The Russian Tradition*, McGraw-Hill Book Company, New York 1974

Talmon, J. L., *The Origins of Totalitarian Democracy*, Frederick A. Praeger Publishers, New York 1968 [1952]

Then, Rolf H. W., *Lenin, Genesis and Development of a Revolutionary*, Quartet Books, London 1974 [1973]

Trockij, Lev, *Naši političeskie zadači*, Izdanie Rossijskoj Social'demokratičeskoj Rabočej Partii, Genève 1904

Trotsky, Leon, *The Young Lenin*, Translated from the Russian by Max Eastman, Penguin Books Ltd, Harmondsworth 1974 [1936]

Trotsky, Leo, *Terrorismus und Kommunismus/Karl Kautsky, Von der Demokratie zur Staatssklaverei*, Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1990 [1920/1921]

Tucker, Robert C., *The Soviet Political Mind, Stalinism and Post-Stalin Change*, Revised Edition, W. W. Norton & Company, New York 1971

Tully, James (Ed), *Meaning and Context, Quentin Skinner and his Critics*, Princeton University Press, New Jersey 1988

Ulam, Adam B., *The Bolsheviks, The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*, Harvard University Press, Massachusetts 1998 [1965]

Valentinov, N., *Vstreči s Leninym*, Izdatel'stvo Imeni Čekhova, New York 1953

Venturi, Franco, *Roots of Revolution, A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*, Translated from the Italian by Francis Haskell, With an Introduction by Isaiah Berlin, Alfred A. Knopf, New York 1960 [1952]

V. I. Lenin v Samare 1889-1893, Sbornik vospominanij, Partijnoe izdatel'stvo, Moskva 1933

Vladimir Il'ič Lenin, Kratkij očerk žizni i dejatel'nosti, Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1942

Volk, S. S., *Narodnaja Volja 1879-1882*, Izdatel'stvo `Nauka', Moskva-Leningrad 1966

Walicki, Andrzej, *A History of Russian Thought, From the Enlightenment to Marxism*, Stanford University Press, Stanford 1979

Walicki, Andrzej, *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom, The Rise and Fall of the Communist Utopia*, Stanford University Press, Stanford 1995

Weeks, Albert L., *The First Bolshevik, A Political Biography of Peter Tkachev*, New York University Press, New York 1968

Woehrlin, William, F., *Chernyshevskii, The Man and the Journalist*, Harvard University Press, Massachusetts 1971

Wolfe, Bertram D., *Marxism, One Hundred Years in the Life of a Doctrine*, Chapman & Hall, London 1967 [1965]

Wolfe, Bertram D., *Three Who Made a Revolution*, Beacon Press, Boston 1955 [1948]

Yarmolinsky, Avrahm, *Road to Revolution, A Century of Russian Radicalism*, Princeton University Press, New Jersey 1986 [1957]

Zen'kovskij, Vasilij Vasil'evič, *Istorija russoj filosofii*, Izdatel'stvo `Akademičeskij Proekt`, Moskva 2001 [1948]

Zinoviev, G., *Lenin*, Det norske arbeiderpartis forlag, Kristiania 1920

Tidsskrifter

Adams, Arthur E., "The Character of Pestel's Thought", *American Slavic and East European Review* Vol. 12, No. 2/1953, ss 153-161

Aksel'rod, P. B. , "Ob''edinenie rossijskoj social' demokratii i ee zadači", *Iskra* 55/1903 og 57/1904

Annenskaja, A., "Iz prošlykh let, Vospominanija o N. O. Annenskom", *Russkoe Bogatstvo* 1/1913, ss 53-81

Arkad'ev, G., "Za bol'shevistskuju perestrojku, K voprosu o rabote Izdatel'stva byvsikh politkatoržan", *Bor'ba klassov* 6/1933, ss 126-136

Avineri, Shlomo, "Marx and the Intellectuals", *Journal of the History of Ideas* Vol. 28, No. 2/1967, ss 269-278.

Avrich, Paul H., "The Short Course and Soviet Historiography", *Political Science Quarterly* Vol. 75, No. 4/1960, ss 539-553.

Bachman, John E., "Recent Soviet Historiography of Russian Revolutionary Populism", *Slavic Review* Vol. 29, No. 4/1970, ss 599-612

- Barber, John, "Stalin's Letter to the Editors of Proletarskaya Revolyutsiya", *Soviet Studies* Vol. 28, No. 1/1976, ss 21-41
- Barfield, Rodney, "Lenin's Utopianism: State and Revolution", *Slavic Review* Vol. 30, No. 1/1971, ss 45-56
- Barghoorn, Frederick C., "The Philosophic Outlook of Chernyshevski: Materialism and Utilitarianism", *American Slavic and East European Review* Vol. 6, No. 3-4/1947, ss 42-56
- Baron, Samuel H., "Plekhanov and the Origins of Russian Marxism", *Russian Review* Vol. 13, No. 1/1954, ss 38-51
- Baron, Samuel H., "Plekhanov, Trotsky, and the Development of Soviet Historiography", *Soviet Studies* Vol. 26, No. 3/1974, ss 380-395
- Baron, Samuel H., "The First Decade of Russian Marxism", *American Slavic and East European Review* Vol. 14, No. 3/1955, ss 315-330
- Baturin, N. N., "Еще о цветках русского якобинства", *Proletarskaja revolyucija* 8 (43)/1925, ss 97-109
- Baturin, N. N., "O nasledstve `russkikh jakobincev'", *Proletarskaja revolyucija* 7 (30)/1924, ss 82-89
- Belfer, E., "Zemlya vs. Volya. From Narodnichestvo to Marxism", *Soviet Studies* Vol. 30, No. 3/1978, ss 297-312
- Bhikhu, Parekh & R. N. Berki, "The History of Political Ideas: A Critique of Q. Skinner's Methodology", *Journal of the History of Ideas* Vol. 34, No. 2/1973, ss 163-184
- Black, Cyril E., "The Nature of Imperial Russian Society", *Slavic Review* Vol. 20, No. 4/1961, ss 565-582
- Borkenau, Franz, "Das Problem der Machtergreifung des Kommunismus", *Sowjetstudien* 1/1956, ss 5-19
- Bowman, Herbert E., "Intelligentsia in Nineteenth-Century Russia", *The Slavic and East European Journal* Vol. XV, No. 1/1957, ss 5-21
- Bowman, Herbert E., "Revolutionary Elitism in Chernyshevskij", *American Slavic and East European Review* Vol. 13, No. 2/1954, ss 185-199
- Brower, Daniel R., "The Problem of the Russian Intelligentsia", *Slavic Review* Vol. 26, No. 4/1967, ss 638-647
- Burbank, Jane, "Lenin and the Law in Revolutionary Russia", *Slavic Review* Vol. 54, No. 1/1995, ss 23-44
- Byrnes, Robert F., "Creating the Soviet Historical Profession, 1917-1934", *Slavic Review* Vol. 50, No. 2/1991, ss 297-308

Cohen, Stephen F., "Bukharin, Lenin and the Theoretical Foundations of Bolshevism", *Soviet Studies* Vol. 21, No. 4/1970, ss 436-457

Costello, D. P., "Voluntarism and Determinism in Bolshevik Doctrine", *Soviet Studies* Vol. 12, No. 4/1961, ss 394-403

Daniels, Robert V., "Intellectuals and the Russian Revolution", *American Slavic and East European Review* Vol. 20, No. 2/1961, ss 270-278

Daniels, Robert V., "Soviet Power and Marxist Determinism", *Problems of Communism* Vol. IX, No. 3/1960, ss 12-18

Daniels, Robert V., "The State and Revolution: A Case Study in the Genesis and Transformation of Communist Ideology", *American Slavic and East European Review* Vol. 12, No. 1/1953, ss 22-43

Dejč, L., "Byl li Nečaev genialen?", *Sbornik 'Gruppa osvoboždenie truda' 2/1924*, ss 73-86

Dunn, John, "The Identity of the History of Ideas", *Philosophy, The Journal of the Royal Institute of Philosophy* Vol. XLIII, No. 164/1968, ss 85-104

Eissenstat, Bernard W., "A Comment on 'Soviet Historians Review Their Own Past: The Rehabilitation of M. N. Pokrovsky' by George Enteen", *Soviet Studies* Vol. 21, No. 2/1969, ss 230-236

Eissenstat, Bernard W., "M. N. Pokrovsky and Soviet Historiography: Some Reconsiderations", *Slavic Review* Vol. 28, No. 4/1969, ss 604-618

Elwood, R. C., "How Complete is Lenin's Polnoe Sobranie Sochinenii?", *Slavic Review* Vol. 38, No. 1/1979, ss 97-105

Enteen, George M., "Marxists versus Non-Marxists: Soviet Historiography in the 1920s", *Slavic Review* Vol. 35, No. 1/1976, ss 91-110

Enteen, George M., "Pokrovsky's Rehabilitation: A Reply to Bernard W. Eissenstat", *Soviet Studies* Vol. 22, No. 2/1970, ss 295-297

Enteen, George M., "Soviet Historians Review Their Own Past: The Rehabilitation of M. N. Pokrovsky", *Soviet Studies* Vol. 20, No. 3/1969, ss 306-320

Eriksen, Tore & Peter C. Kjærgaard, "Quentin Skinner – fra idéhistorie til intellektuel historie", *Slagmark, Tidsskrift for idéhistorie*, Nr 33/2001, ss 11-22

Evans, Alfred B., "Rereading Lenin's State and Revolution", *Slavic Review* Vol. 46, No. 1/1987, ss 1-19

Fischer, George, "The Intelligentsia and Russia" i Cyril E. Black (Ed), *The Transformation of Russian Society, Aspects of Social Change since 1861*, Harvard University Press, Massachusetts 1960, ss 253-274

- Fitzpatrick, Sheila, "The Bolsheviks' Dilemma: Class, Culture, and Politics in the Early Soviet Years", *Slavic Review* Vol. 47, No 4/1988, ss 599-613
- Frankel, Jonathan, "Economism: A Heresy Exploited", *Slavic Review* Vol 22, No 2/1963, ss 263-284
- Frolenko, M., "Obščestvo Narodnogo Osvoboždenija", *Katorga i ssylka* 3(88)/1932, ss 81-100
- Frängsmyr, Tore, "Idéhistorie eller ideernes funktion i historien", *Slagmark, Tidsskrift for idéhistorie*, Nr 33/2001, ss 51-56
- Genkina, È., "K jubileju `Narodnoj Voli'", *Kniga i revoljucija* 24/1929, ss 8-17
- Golubeva, M., "Poslednij karaul", *Molodaja gvardija* 2-3/1924, ss 29-31
- Gorev, B. I., "Dialektika russkogo bakunizma", *Pečat' i revoljucija* 5/1926, ss 7-14
- Gorev, B. I., "K voprosu o blankizme voobščë i russkom blankizme v častnosti", *Voinstvujščij materialist* 4/1925, ss 101-117
- Gorev, B. I., "Obidno li dlja marksizma idejnoe rodstvo s blankizmom?", *Pečat' i revoljucija* 5/1923, ss 115-119
- Gorev, B. I., "Pis'mo v redakciju", *Pečat' i revoljucija* 7/1923, ss 123-124
- Gorev, B. I., "Rossijskie korni leninizma", *Pod znamenem marksizma* 2/1924, ss 83-91
- Harding, Neil, "Lenin's Early Writings – The Problem of Context", *Political Studies* Vol. XXIII, No 4/1975, ss 442-458
- Hardy, Deborah, "Consciousness and Spontaneity, 1875: The Peasant Revolution Seen by Tkachev, Lavrov, and Bakunin", *Canadian Slavic Studies* Vol. IV, No. 4/1970, ss 699-720
- Hardy, Deborah, "Tkachev and the Marxists", *Slavic Review* Vol. 29, No. 1/1970, ss 22-34
- Hassan, Ihab H., "The Problem of Influence in Literary History: Notes towards a Definition", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* Vol. 14, No. 1/1955, ss 66-76
- Höög, Victoria, "Historiens tvetydighed: Quentin Skinner og problematiseringen af traditionen", *Slagmark, Tidsskrift for idéhistorie*, Nr 33/2001, ss 79-90
- Jampol'skij, P. G., "P. N. Tkačëv kak literaturnyj kritik", *Literatura* 1/1931, ss 30-60
- Jaroslavskij, E., "Lenin o socializme `Narodnoj Voli'", *Pravda* 04.02.1930
- Jaroslavskij, E., "Marks, Èngel's i Lenin o `Narodnoj Vole'", *Pravda* 30.01.1930
- Jordan, Z. A., "The Dialectical Materialism of Lenin", *Slavic Review* Vol. 25, No. 2/1966, ss 259-286

Karpovich, Michael, "A Forerunner of Lenin: P. N. Tkachev", *Review of Politics* Vol. 6, No. 3/1944, ss 336-350

Kautsky, Karl, "Die Revision des Programms der Sozialdemokratie in Oesterreich", *Die Neue Zeit*, XX. Jahrgang (1901-1902), I. Band, Nr. 3, ss 68-82.

Keep, John, "1917: The Tyranny of Paris over Petrograd", *Soviet Studies* Vol. 20, No. 1/1968, ss 22-35

Kimball, Alan, "The First International and the Russian Obshchina", *Slavic Review* Vol. 32, No. 3/1973, ss 491-514

Kimball, Alan, "The Russian Past and the Socialist Future in the Thought of Peter Lavrov", *Slavic Review* Vol. 30, No. 1/1971, ss 28-44

Kin, D., "N. N. Baturin, kak istorik partii", *Istorik-marksist* 6/1927, ss 195-201

Kjellström, Peter, "The Narrator and the Archaeologist, Modes of Meaning and Discourse in Quentin Skinner and Michel Foucault, *Statsvetenskaplig Tidskrift* årg. 98, nr. 1/1995, ss 21-40

Koz'min, B., "Istorija ili fantastika?", *Pečat' i revoljucija* 6/1926, ss 96-108

Koz'min, B., "K istorii `Molodoj Rossii'", *Katorga i ssylka* 5 (66)/1930, ss 52-70 og 6 (67)/1930, ss 61-75

Koz'min, B., "Kružok Zaičnevskogo i Argiropulo", *Katorga i ssylka* 7/1930, ss 60-105 og 8-9/1930, ss 66-91

Koz'min, B., "K voprosu ob otnošenii P. N. Tkačeva k marksizmu", *Literaturnoe nasledstvo* 7-8/1933, ss 117-123

Koz'min, B., "Okolo nečaevskogo dela, Pamjati A. D. Dement'evoj-Tkačevoj", *Katorga i ssylka* 6/1923, ss 55-63

Koz'min, B., "P. G. Zaičnevskij na katorge, poselenii i v ssylke", *Katorga i ssylka* 8-9 (81-82)/1931, ss 122-135

Koz'min, B., "P. G. Zaičnevskij v Orle i kružok `orljat'", *Katorga i ssylka* 10 (83)/1931, ss 102-123

Koz'min, B., "P. N. Tkačev i narodničestvo", *Katorga i ssylka* 22 (1)/1926, ss 109-122

Koz'min, B., "Tkačev i Lavrov, Stolknovenie dvukh tečenij ruskoj revoljucionnoj mysli 70-kh godov", *Voinstvujuščij materialist* 1/1924, ss 291-337

Kravecov, N., "P. N. Tkačev, Pervyj kritik-marksist", *Na literaturnom postu* 3/1927, ss 22-26

Krogh, Thomas, "Quentin Skinner og problemer i at skrive den politiske tænknings historie", *Slagmark, Tidsskrift for idéhistorie*, Nr 33/2001, ss 57-65

Kuševa, E., "Iz istorii `Obščestva Narodnogo Osvoboždenija`", *Katorga i ssylka* 4 (77)/1931, ss 31-62

Kuz'min, Dmitrij, "K voprosu o reabilitacii Nečaeva", *Katorga i ssylka* 3 (32)/1927, ss 225-238

Laue, Theodore H. von, "The Fate of Capitalism in Russia: The Narodnik Version", *American Slavic and East European Review* Vol. 13, No. 1/1954, ss 11-28

Lehning, Arthur, "Buonarroti's Ideas on Communism and Dictatorship", *International Review of Social History*, 2/1957, ss 266-287

Lemke, M. K., "Materialy dlja biografii P. N. Tkaceva", *Byloe* 8/1907, ss 156-172

Lovejoy, Arthur O., "Reflections on the History of Ideas", *Journal of the History of Ideas* Vol. 1, No. 1/1940, ss 3-23

Lukin, N., "Lenin i problema jakobinskoj diktatury", *Istorič-marksist* 1 (35)/1934, ss 99-146

Luxemburg, Rosa, "Die Krise der Sozialdemokratie", *Gesammelte Werke*, Band 4, Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1974, ss 49-164

Luxemburg, Rosa, "Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie", *Gesammelte Werke*, Band 1, Zweiter Halbband, Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1974, ss 422-444

Luxemburg, Rosa, "Zur russischen Revolution", *Gesammelte Werke*, Band 4, Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1974, ss 332-365

Maklakov, V., "The Agrarian Problem in Russia before the Revolution", *Russian Review* Vol. 9, No. 1/1950, ss 3-15

Malachovskij, V., "Pravda li, čto narodovol'čestvo predvoskhitiło Leninizm?", *Katorga i ssylka* 3 (64)/1930, ss 45-62

Mandelbaum, Maurice, "A Note on History as Narrative", *History and Theory* Vol. 6, No. 3/1967, ss 413-419

Mason, Edward S., "Blanqui and Communism", *Political Science Quarterly* Vol. 44, No. 4/1929, ss 498-527

Mayer, Robert, "Lenin and the Concept of the Professional Revolutionary", *History of Political Thought* Vol. XIV, No 2/1993, ss 249-263

Mayer, Robert, "Lenin and the Jacobin Identity in Russia", *Studies in East European Thought*, 51/1999, ss 127-154

- Mayer, Robert, "Lenin, Kautsky and Working-Class Consciousness", *History of European Ideas* Vol. 18, No. 5, ss 673-681
- Mayer, Robert, "Plekhanov, Lenin and Working-Class Consciousness", *Studies in East European Thought* 49/1997, ss 159-185
- Mayer, Robert, "The Dictatorship of the Proletariat from Plekhanov to Lenin", *Studies in East European Thought* 45/1993, ss 255-280
- Mayer, Robert, "The Status of a Classic Text: Lenin's 'What is to be Done?' after 1902", *History of European Ideas* Vol. 22, No. 4, ss 307-320
- Mazour, Anatole G., "Modern Russian Historiography", *The Journal of Modern History* Vol. 9, No 2/1937, ss 169-202
- McGrew, R. E., "The Russian Intelligentsia: Radishchev to Pasternak", *The Antioch Review* Vol. XXIII, No. 4/1964, ss 425-437
- McKinsey, Pamela Sears, "From City Workers to Peasantry: The Beginning of the Russian Movement 'To the People'", *Slavic Review* Vol. 38, No. 4/1979, ss 629-649
- McNeal, Robert H., "Soviet Historiography on the October Revolution: A Review of Forty Years", *American Slavic and East European Review* Vol. 17, No. 3/1958, ss 269-281
- Medalie, Richard J., "The Communist Theory of State", *American Slavic and East European Review* Vol. 18, No. 4/1959, ss 510-525
- Mendel, Arthur P., "N. K. Mikhailovskij and His Criticism of Russian Marxism", *American Slavic and East European Review* Vol. 14, No. 3/1955, ss 331-345
- Mickevič, S., "K voprosu o kornjakh bol'sevizma", *Katorga i sylvka* 16/1925, ss 92-101
- Mickevič, S., "Russkie jakobincy", *Proletarskaja revolucija* 6-7/1923, ss 3-26
- Miliband, Ralph, "Marx and the State", *The Socialist Register*, 1965, ss 278-296
- Mironov, Boris, "The Russian Peasant Commune After the Reforms of the 1860s", *Slavic Review* Vol. 44, No. 3/1985, ss 438-467
- Morozov, Nikolaj, "Karl Marks i 'Narodnaja volja' v načale 80-kh godov", *Katorga i sylvka* 3 (100)/1933, ss 142-148
- Nahirny, Vladimir C., "The Russian Intelligentsia: From Men of Ideas to Men of Convictions", *Comparative Studies in Society and History* Vol. 4, No. 4/1962, ss 403-435
- Nikolaevskij, B., "Materialy i dokumenty, Tkačev i Lavrov", *Na čužoj storone* 10/1925, ss 187-190

- Nikolaevskij, B., "Pamjati poslednego `jakobinca`-semidesjatnika, Gaspar-Mikhail Turskij", *Katorga i ssylka* 23 (2)/1926, ss 211-227
- Nistad, Bjørn, "Pjotr Tkatsjov – den første bolsjevik?", *Nordisk Østforum* 3/2003, ss 407-425
- Nürnberg, Richard, "Die Französische Revolution im revolutionären Selbstverständnis des Marxismus", *Marxismusstudien*, Folge 2/1957, ss 61-76
- Nürnberg, Richard, "Lenins Revolutionstheorie, Eine Studie über `Staat und Revolution`", *Marxismusstudien*, Folge 1/1954, ss 161-172
- "Ot redakcii žurnala `Katorga i ssylka`", *Katorga i ssylka* 11-12 (84-85)/1931, ss 23-28
- Pagden, Anthony, "Intellektuel historie", *Slagmark, Tidsskrift for idéhistorie*, Nr 33/2001, ss 37-50
- Page, Stanley W., "Lenin: Prophet of World Revolution from the East", *Russian Review* Vol. 11, No. 2/1952, ss 67-77
- Page, Stanley W., "The Russian Proletariat and World Revolution: Lenin's Views to 1914", *American Slavic and East European Review* Vol. 10. No. 1/1951, ss 1-13
- Palonen, Kari, "Rhetorical and Temporal Perspectives on Conceptual Change, Theses on Quentin Skinner and Reinhart Koselleck", *Finnish Yearbook of Political Thought* 3/1999, ss 41-59
- Pipes, Richard, "Narodničestvo: A Semantic Inquiry", *Slavic Review*, 3/1964, ss 441-458
- Pipes, Richard, "Russian Marxism and Its Populist Background: The Late Nineteenth Century", *Russian Review* Vol. 19, No. 4/1960, ss 316-337
- Plekhanov, G. V., "Centralizm ili bonapartizm?", *Sočinenija pod redakciej D. Rjazanova*, bd XIII, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo, Moskva/Leningrad 1926, ss 81-93
- Pokrovskij, M. N., "Lenin v istorii ruskoj revoljucii", *Molodaja gvardija* 2-3/1924, ss 241-249
- Pollard, Alan P., "The Russian Intelligentsia: The Mind of Russia", *California Slavic Studies*, 3/1964, ss 1-32
- Potaš, M., "Kak ne sleduet pisat' o revoljucionnom narodničestve i narodovol'čestve", *Proletarskaja revoljucija* 5 (100)/1930, ss 208-223
- Potaš, M., "K voprosu ob ocenke narodovol'čestva", *Kniga i revoljucija* 24/1929, ss 1-9
- Potaš, M., "Marks i Èngel's o narodničeskom socializme v Rossii", *Proletarskaja revoljucija* 12 (95)/1929, ss 36-58

- Prager, P., "K postanovke voprosa o nekapitalističeskom puti razvitija otstalykh stran", *Proletarskaja revoljucija* 5 (100)/1930, ss 55-94
- Pribylev, A. V., "Neskol'ko slov o dvukh predstaviteljakh gruppy `Nabat'", *Katorga i sylka* 11-12 (84-85)/1931, ss 105-111
- Ramm, Thilo, "Die künftige Gesellschaftsordnung nach der Theorie von Marx und Engels", *Marxismusstudien*, Folge 2/1957, ss 77-119
- Raskol'nikov, F., "Iz istorii russkoj revoljucionnoj mysli 60-kh godov XIX veka", *Molodaja gvardija* 4/1924, ss 89-104
- Resis, Albert, "Das Kapital Comes to Russia", *Slavic Review* Vol. 29, No. 2/1970, ss 219-237
- Reuël, A., "Èkonomičeskie vzgljady Tkačeva", *Problemy èkonomiki* 4/1938, ss 142-161
- Rogger, Hans, "Politics, Ideology and History in the USSR, The Search for Coexistence", *Soviet Studies* Vol. 16, No. 3/1965, ss 253-275
- Ryndič, A., "K voprosu o klassovoj prirode revoljucionnogo narodničestva 70-kh godov", *Proletarskaja revoljucija* 5 (100)/1930, ss 176-207
- Schanz, Hans-Jørgen, "Intellektuel historie som genre og disciplin", *Slagmark, Tidsskrift for idéhistorie*, Nr 33/2001, ss 67-78
- Scheibert, Peter, "Über Lenins Anfänge", *Historische Zeitschrift* 182/1956, ss 549-566
- Schlesinger, Rudolf, "Marxism without an Organizing Party", *Soviet Studies* Vol. 18, No. 2/1966, ss 225-251
- Schochet, Gordon J., "Quentin Skinner's Method", *Political Theory* Vol. 2, No. 3/1974, ss 261-276
- Schrey, Heinz-Horst, "Geschichte oder Mythos bei Marx und Lenin", *Marxismusstudien*, Folge 1/1954, ss 145-160
- Schwarz-Sochor, Jenny, "P. I. Pestel, The Beginnings of Jacobin Thought in Russia", *International Review of Social History*, 3/1958, ss 71-96
- Seddon, J. H., "The Petrashevtsy: A Reappraisal", *Slavic Review* Vol 43, No. 3/1984, ss 434-452
- Sedov, M. G., "Narodnaja volja´ pered sudom istorii", *Voprosy istorii* 12/1965, ss 45-62
- Sedov, M. G., "Nekotorye problemy istorii blankizma v Rossii", *Voprosy istorii* 10/1971, ss 39-54
- Sineira, "Èšče o marksizme i blankizme", *Pečat' i revoljucija* 2/1925, ss 105-114

Sineira, "Est' li v marksizme èlementy blankizma?", *Pečat' i revoljucija* 5/1923, ss 112-115

Sineira, "Zaključitel'noe slovo k diskussii ob èlementakh blankizma v marksizme", *Pečat' i revoljucija* 7/1923, ss 119-123

Skinner, Quentin, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory* Vol. 8, No. 1/1969, ss 3-53

Stalin, Iosif, "O nekotorykh voprosakh istorii bol'sevizma", *Proletarskaja revoljucija* 6 (113)/1931, ss 3-12

Steklov, Ju., "Bakunin i podgotovka nečaevsogo dela", *Istorik-marksist* 2/1926, ss 44-83

Steklov, Ju., "Mesto Lenina v istorii mirovoj bor'by za osvoboždenie truda", *Molodaja gvardija* 2-3/1924, ss 231-240

Stepun, Fedor, "The Russian Intelligentsia and Bolshevism", *Russian Review* Vol. 17, No. 4/1958, ss 263-277

Stone, Lawrence, "Theories of Revolution", *World Politics* Vol. 18, No. 2/1966, ss 159-176

Šul'gin, V., "K voprosu o proniknovenii marksizma v Rossiju v 40-60-kh godakh XIX veka", *Istorik-marksist* 5-6/1939, ss 168-174

Szporluk, Roman, "Pokrovskii's View of the Russian Revolution", *Slavic Review* Vol. 26, No. 1/1967, ss 70-84

Tarleton, Charles D., "Historicity, Meaning, and Revisionism in the Study of Political Thought", *History and Theory* Vol. 12, No. 3/1973, ss 307-328

Tatarov, I., "Nesuščestvennyj otvet na vopros po suščestvu", *Izvestija* 09.01.1930

Tatarov, I., "Popytka voskresit' narodničestvo", *Izvestija* 27.12.1929

Teodorovič, I. A., "Istoričeskoe značenie partii `Narodnoj Voli`, *Katorga i ssylka* 8-9 (57-58)/1929, ss 7-53

Teodorovič, I. A., "Karl Marks i revoljucionnoe dvizenie v Rossii", *Katorga i ssylka* 3 (100)/1933, ss 7-81

Teodorovič, I. A., "K sporam o `Narodnoj Vole`, *Katorga i ssylka* 2 (63)/1930, ss 90-113

Teodorovič, I. A., "Pis'mo v redakciju", *Izvestija* 09.01.1930

Teodorovič, I. A., "Social'no-političeskaja mysl' černopereedel'čestva i ee značenie v našem prošlom", *Katorga i ssylka* 4-5 (101-102)/1933, ss 5-54

Teodorovič, I. A., "Tartarèn na Al'pakh leninizma", *Katorga i ssylka* 1 (62)/1930, ss 108-127
"Tezisy k 50-letiju `Narodnoj Voli'", *Pravda* 09.04.1930

Then, Rolf H. W., "Seizure of Political Power as the Prologue to Social Revolution: The Political Ideas of P. N. Tkachev in the Early 1870's", *Canadian Slavic Studies* Vol. 4, No. 4/1970, ss 671-698

Then, Rolf H. W., "The Idea of the Revolutionary State: Tkachev, Trotsky, and Lenin", *The Russian Review* Vol. 31, No. 4/1972, ss 383-397

Then, Rolf H. W., "The Political Thought of P. N. Tkachev in the 1860's: From Reform to Revolution", *Canadian Slavic Studies* Vol. 3, No. 2/1969, ss 200-223

Timofeev, M. A., "Perezžitoe, Otryvok iz vospominanij o semidesjatykh godakh", *Katorga i ssylka* 57-58(8-9)/1929, ss 94-117

Valk, S., "G. G. Romanenko, Iz istorii Narodnoj Voli", *Katorga i ssylka* 11/1928, ss 36-59

V-jan, V., "Izbrannyj Tkačev", *Krasnaja nov'* 7/1934, ss 233-236

Warth, Robert D., "On the Historiography of the Russian Revolution", *Slavic Review* Vol. 26, No 2/1967, ss 247-264

Weeks, Albert L., "The First Bolshevik", *Problems of Communism*, No. 6/1967, ss 96-102

White, James D., "Early Soviet Historical Interpretations of the Russian Revolution 1918-24", *Soviet Studies* Vol. 37, No. 3/1985, ss 330-352

Wiener, Philip P., "Some Problems and Methods in the History of Ideas", *Journal of the History of Ideas* Vol. 22, No. 4/1961, ss 531-548

Wildman, Allan K., "Lenin's Battle with Kustarničestvo: The Iskra Organization in Russia", *Slavic Review* Vol 23, No. 3/1964, ss 479-503

Wildman, Allan K., "The Russian Intelligentsia of the 1890's", *American Slavic and East European Review* Vol. 19, No. 2/1960, ss 157-179.

Wittfogel, Karl A., "The Marxist View of Russian Society and Revolution", *World Politics* Vol. 12, No. 4/1960, ss 487-508

Wolfe, Bertram D., "Backwardness and Industrialization in Russian History and Thought", *Slavic Review* Vol. 26, No. 2/1967, ss 177-203

Upublisert materiale

Berlin, Miriam, *The Jacobin Tradition in the Russian Revolutionary Movement: 1860-1880*, Unpublished Doctoral Dissertation, Harvard University 1956

Schoenfeld, Gabriel, *Uses of the Past: Bolshevism and the French Revolutionary Tradition*, Unpublished Doctoral Dissertation, Harvard University 1989

Theen, Rolf H. W., *Petr Nikitich Tkachev, A Study in Revolutionary Theory*, Unpublished Doctoral Dissertation, Indiana University 1964

Varlamov, V., *Bakunin and the Russian Jacobins and Blanquists as Evaluated by Soviet Historiography*, Research Program on the U.S.S.R., Mimeographed Series No. 79, New York City 1955